

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

REVISTA DE
DRET
HISTÒRIC
CATALÀ

Volum 20 • 2021

SOCIETAT
CATALANA
SCEJ
D'ESTUDIS
JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT
D'ESTUDIS CATALANS

Institut
d'Estudis
Catalans

REVISTA DE

DRET
HISTÒRIC
CATALÀ

CONSELL EDITORIAL

Josep Cruanyes i Tor
Xavier Genover i Huguet
Jordi Figa López-Palop
Oriol Sagarra i Trias
Jordi Pujol i Moix
Josep Vilajosana Rubio
Pilar Rebaque Mas
Mariona Serdà Cabré

DIRECCIÓ

Josep Serrano i Daura, Universitat Internacional de Catalunya

CONSELL DE REDACCIÓ

Tomàs de Montagut i Estragués, de la Universitat Pompeu Fabra (president)
Jacques Poumarède, de la Universitat de Toulouse-Le Mirail
Thomas Gergen, de la Universitat Europea d'Economia i Empresa (EUFOM), de Luxemburg
Manuel Juan Peláez Albendea, de la Universitat de Màlaga
Juan Luis Arrieta Alberdi, de la Universitat del País Basc
Antonio Planas Rosselló, de la Universitat de les Illes Balears
Félix Martínez Llorente, de la Universitat de Valladolid
Vicent Garcia Edo, de la Universitat Jaume I de Castelló
Sixto Sánchez-Lauro, de la Universitat d'Extremadura

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

REVISTA DE
D R E T
H I S T Ò R I C
C A T A L À

Volum 20 • 2021

BARCELONA 2021

Aquesta revista és accessible en línia des de la pàgina
<http://publicacions.iec.cat>

© dels autors
Editat per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Text revisat lingüísticament per Montse Marès

Compost per T.G.A., SL
Imprès a T.G.A., SL

ISSN (ed. impresa): 1578-5300
ISSN (ed. digital): 2014-0010
Dipòsit legal: B 42526-2001

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les fraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

TAULA

ARTICLES

- L'endeutament dels municipis catalans en l'edat moderna (segles XVII i XVIII), 11
per Jordi Casas Roca
- Carles II, el jurament de les Constitucions i la convocatòria de corts generals a Catalunya (1675-1679). Documents sobre una visita reial que no es va produir mai, 87
per Miquel Fuertes Broseta
- Recueil d'actes notariés au sujet de la frontière de 1258 (fin XIIIe - milieu XVe siècle), 121
per Margault Coste
- El dret successori valencià en temps de la Nova Planta. Vigència i aplicabilitat, 157
per Carles Tormo i Camallonga
- El pactisme a Catalunya: una concepció dual de la comunitat política, 189
per Tomàs de Montagut Estragués i Pere Ripoll Sastre
- Santa Cecília el 1789: una parròquia sota el domini de l'abadia de Montserrat. Les respostes de Marganell al qüestionari de Zamora, 211
per Carlos Pizarro Carrasco
- Principis i dret cooperatiu durant la Segona República (1931-1934) i el franquisme (1938-1974), 233
per Jordi Pujol Moix

RECENSIONS

- Antònia Serres Buenaventura, el Pinell de Brai,
Xiquets i xiquetes de la guerra: Memòria del Pinell de Brai,
Associació Cultural Pi del Broi, 2014, 267
per Xavier Baró i Queralt
- Santiago Castillo (dir.), *Centenario del Ministerio de Trabajo (1920-2020)*,
Madrid, Ministerio de Trabajo, 2020, 269
per Elisabet Velo i Fabregat
- Belén Malavé Osuna, *Ciudad tardorromana, élites locas y patrimonio inmobiliario: Un análisis jurídico a la luz del Código Teodosiano*,
Madrid, Dykinson, 2019, 274
per Juan Alfredo Obarrio Moreno
- Josep Xavier Muntané i Santiveri, *Jueus contra hospitalers: la sentència arbitral de Poblet (1340)*, Tàrraga, Museu de Tàrraga, 2021
(Quaderns del Museu Tàrraga Urgell), 280
per Josep Serrano Daura
- Juan Alfredo Obarrio Moreno, *Un estudio sobre la antigüedad: la Apología de Sócrates*, Madrid, Dykinson, 2018 (Dykinson Manuales Jurídicos), 284
per Maurici Pérez Simeón
- Ramon Ordeig Mata, *Catalunya carolíngia: Els comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2020, 287
per per Josep Serrano Daura
- Ramon Ordeig Mata, *Guillem de Balsareny, bisbe de Vic, successor d'Oliba*,
Vic, Arxiu Biblioteca Episcopal de Vic, 2020, 290
per Josep Serrano Daura
- Rafael Ramis Barceló i Pedro Ramis Serra, *Estudios sobre la Universidad de Tortosa (1600-1717)*, Madrid, Dykinson, 2020, 293
per Josep Serrano Daura
- Rafael Ramis Barceló i Pedro Ramis Serra, *Las ordenaciones de la Universidad de Barcelona de 1638*, Madrid, Dykinson, 2019, 295
per Josep Serrano Daura

NECROLÒGIQUES

- Maria Teresa Tatjer Prat (1940-2020). *In memoriam*,
per Tomàs de Montagut Estragués i Eudald Vendrell Ferrer 301
- Jesús Massip (1927-2021), investigador i arxiver,
per Francesc Massip Bonet 306

ARTICLES

L'ENDEUTAMENT DELS MUNICIPIS CATALANS EN L'EDAT MODERNA (SEGLES XVII I XVIII)

Jordi Casas Roca
Doctor en Història
Universitat Pompeu Fabra

Resum

El deute municipal és tan antic com els mateixos òrgans de govern local. De bell antuvi fou necessari que aquests s'endeutessin per a respondre a múltiples despeses, moltes de les quals estaven lligades a les necessitats reials, en especial els seus compromisos bèl·lics. Un cop superat, si més no en part, el deute generat durant la baixa edat mitjana, els municipis s'hagueren d'enfrontar a les conseqüències de les guerres que es produïren en el territori català entre mitjan segle XVII i inicis del XVIII. La Guerra dels Segadors i la seva continuïtat (1640-1659) foren un cop duríssim per a les hisendes locals i quan semblava que les coses s'endregaven, la Guerra de Successió (1705-1714) les complicà, i molt. Fou important la implicació de la Reial Audiència en aquest afer, atès que generà una certa doctrina sobre les concòrdies que signaren les universitats amb els seus creditors. Concòrdies que ajudaren a superar la situació, malgrat la intransigència de molts creditors. Però la solució vingué sobretot de l'embranchida econòmica que visqué el Principat al llarg del segle XVIII, de manera que les mesures preses pel Consell de Castella arribaren quan el deute dels ajuntaments ja anava de baixa.

Paraules clau: deute, censal, universitat, concòrdia i Reial Audiència.

EL ENDEUDAMIENTO DE LOS MUNICIPIOS CATALANES EN LA EDAD MODERNA (SIGLOS XVII Y XVIII)

Resumen

La deuda municipal es tan antigua como los propios órganos de gobierno local. En un inicio fue necesario que estos se endeudasen para responder a múltiples gastos, muchos de ellos ligados a las necesidades reales, en especial sus compromisos bélicos. Una vez superada, al menos en parte, la deuda generada durante la baja edad media, los municipios se tuvieron que enfrentar a las consecuencias de las guerras que se produjeron en el territorio catalán entre mediados del siglo XVII e inicios del XVIII. La Guerra de los Segadores y su continuidad (1640-1659) fueron un golpe durísimo para las haciendas locales y cuando parecía que las cosas se enderezaban, la Guerra de Sucesión (1705-1714) las complicó, y mucho. Fue importante la implicación de la Real Audiencia en esta cuestión, pues generó una cierta doctrina sobre

las concordias que firmaron los municipios con sus acreedores. Concordias que ayudaron a superar la situación, a pesar de la intransigencia de muchos acreedores. Pero la solución vino sobretodo de la mano del impulso económico que vivió el Principado durante el siglo XVIII, de modo que las medidas tomadas por el Consejo de Castilla llegaron cuando la deuda de los ayuntamientos ya remitía.

Palabras clave: deuda, censal, universidad, concordia y Real Audiencia.

THE DEBT OF THE CATALAN MUNICIPALITIES IN THE MODERN AGE (XVII AND XVIII CENTURIES)

Abstract

The municipal debt is as old as the local government bodies. These bodies had to get into debt from the beginning in order to afford multiple expenses, many of which were linked to royal needs, especially those related to war commitments. Once the debt generated during the late Middle Ages was paid off, at least partly, the municipalities had to face the consequences of the wars that took place in Catalan territory between mid XVII century and the beginning of the XVIII century. The Reapers' War and the conflicts that followed (1640-1659) hit the local finances hard and when everything seemed to get back into place, the War of the Spanish Succession (1705-1714) complicated things greatly. The implication of the Reial Audiència was especially important since it established a doctrine on the *concordies* that the municipalities signed with the creditors. These *concordies* helped overcome the situation despite the intransigence of many of the creditors. However, the solution was found in the economic impulse experienced by the principality during the XVIII century; the measures taken by the Council of Castile arrived when the debt of the councils was already reduced.

Keywords: debt, *censal*, university, *concordia*, Reial Audiència.

LA DETTE DES MUNICIPALITÉS CATALANES PENDANT L'ÉPOQUE MODERNE (SIÈCLES XVII ET XVIII)

Résumé

La dette municipale est aussi ancienne que les organismes gouvernementaux locaux. Ces organismes ont dû s'endetter depuis le début à fin de couvrir les nombreuses dépenses, beaucoup d'entre elles liées aux besoins royaux, notamment aux engagements de guerre. Quand la dette générée pendant le Moyen Âge tardif était presque réglée, les communes ont dû faire face aux conséquences des guerres qui ont eu lieu sur le territoire catalan entre le milieu du 17ème siècle et le début du 18ème siècle. La Guerre des Faucheurs et sa continuité (1640-1659) ont été un coup très dur pour les finances locales et, quand il semblait que tout se redressait, la Guerre de Succession d'Espagne (1705-1714) a tout compliqué sérieusement. L'implication de la Reial

Audiència était très importante car elle a généré une certaine doctrine sur les *concordies* qui ont été signées par les communes avec leurs créanciers. Ces *concordies* ont aidé à surmonter la situation, malgré l'intransigence de nombreux créanciers. Cependant, la solution était l'élan économique que la principauté a connu au 18ème siècle; les mesures prises par le Conseil de Castille sont arrivées alors que la dette des conseils municipaux était déjà en cours de remise.

Mots-clés: dette, *censal*, universitat, *concordia*, Reial Audiència.

1. INTRODUCCIÓ¹

L'endeutament municipal és quasi tan antic com l'organització de les ciutats, viles i llocs de Catalunya en universitats, és a dir, en cossos jurídics formats pels veïns o caps de casa, que progressivament anaren disposant d'òrgans de govern. Aviat les hisendes municipals incorporaren un nou pilar a l'estructura d'ingressos inicial: l'endeutament. Les universitats s'endeutaren mitjançant les figures del censal i el violari.²

L'endeutament acumulat durant la crisi de la baixa edat mitjana anà disminuint a mesura que l'economia catalana s'anà recuperant, encara que no tenim dades precises sobre això. Però a partir de mitjan segle XVII Catalunya visqué un seguit de conflictes bèl·lics que, sense quasi solució de continuïtat, enllaçaren amb la Guerra de Successió (1705-1714). Les universitats catalanes sortiren d'aquesta guerra enormement endeutades.

Aquestes pàgines s'ocupen, fonamentalment, de les dècades que van de l'acabament de les guerres del període 1640-1659 a la consolidació del règim establert pel Decret de Nova Planta de 1716, és a dir, del centenar d'anys que s'escolen entre mitjan segle XVII i mitjan segle XVIII.

1. Per tal de no repetir-nos, hem reduït al mínim aquesta introducció. Per a una versió una mica més àmplia, vegeu el nostre article anterior en aquesta mateixa revista: Jordi CASAS I ROCA (2020: 11-47).

2. No serà sobrer recordar que el censal (el censal mort, que és del que parlem), a diferència del violari, era perpetu; el deutor no tenia l'obligació de tornar el capital (també anomenat *principal* o *preu*) prestat, ni pagar la pensió implicava tornar cap part del capital (el censal no s'amortitzava: es lluïa o es redimia; no calia lluir-lo de cop, si es pactava així); el creditor mai no podia exigir el dret a recuperar el capital, però podia vendre o transmetre a una altra persona el dret a percebre la pensió anual. El violari tenia validesa durant la vida de dues persones (excepcionalment, tres: la del mateix creditor, la seva muller, els seus fills o la persona que decidís); si s'esgotava el termini, no calia tornar el capital; per aquest motiu, el seu interès era força més elevat. Sobre la importància del censal a Catalunya, vegeu Manuel DURAN I BAS (1883: 156-158) i Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Audiència, registre 125, f. 185v-200v (informe de la Reial Audiència al Consell de Castella), esp. f. 185v-189r. Pel que fa a la legislació vigent a finals de l'Antic Règim, vegeu Pedro Nolasco VIVES Y CEBRIÁ (1834, III: 114-144). L'interès varià al llarg del temps: durant els segles XVII i XVIII fou del 5% i a partir del 1750, del 3%.

A diferència de l'edat mitjana, per a la qual disposem d'estudis sobre la hisenda i l'endeutament municipals, no passa el mateix amb l'edat moderna. Presentem aquest treball com un primer intent d'omplir aquest buit historiogràfic.³

2. CONSIDERACIONS SOBRE LA PROCEDÈNCIA DE LA MOSTRA ESTUDIADA

Tota investigació està condicionada pel material estudiat. En el nostre cas, confiem que aquest condicionament no sigui excessivament important, per l'envergadura de la mostra. Això no vol dir que no exigeixi un comentari que faci més entenedors els resultats. D'altra banda, l'extensió de la documentació que hem localitzat ha fet necessària una tria no sempre sistemàtica, per la qual cosa en el que exposarem hi ha quelcom d'aleatori. I això no és cap novetat en la recerca històrica, per descomptat.

3. L'estudi més complet que coneixem és el de Jordi OLIVARES I PERIU (2000: 372-501), el qual estudià l'endeutament municipal de la primera meitat del segle XVII a partir d'una nombrosa mostra de lletres citatòries (500) i executorials (792) del fons de la Cancelleria (ACA, C, Commune); ens hi referirem diverses vegades. De fet i en part, aquest treball se'n pot considerar la continuació, si més no cronològica. Nosaltres vam fer una aproximació al tema a Jordi CASAS I ROCA (2014: 121-129; 2015: 203-216) i l'hem tractat més recentment de manera local o més concreta a (2018), (2019a), (2019b) i (2020). L'estudis del tema s'ha de cabussar en un seguit de treballs molt o bastant concrets en el temps i l'espai i en monografies locals que li han dedicat algunes pàgines: Agustí ALCOBERRO I PERICAY (1991: 189-191), Josep ALANYÀ I ROIG (1999: 238-245), Miquel BORRELL I SABATER (1996), Josep CAMPANY I GUILLOT (2014), Jaume DANTÍ I RIU (1988), (1993), (1998) i (2003), Josep FERNÁNDEZ TRABAL (2013: 177-178, 186, 212 i 372), Llorenç FERRER I ALÒS (2014), Pere GIFRE I RIBES (1993) i (1996). Joan GIMÉNEZ BLASCO (2005: 124-140), Eduard JUNYENT (1976: 220-222), Josep LLADONOSA I PUJOL (1980: 265 i 271), Jordi OLIVARES I PERIU (1996, avenç de l'aportació del 2000), Antoni PASSOLA (1997: 428-447), Gabriel RAMON-MOLINS (2018), Josep SERRANO DAURA (2000: 981, 987 i 989-991), Manel TERÉS I LAGUNAS (2013: 196-198), Jordi TURRÓ I ANGUILA (2014) i María José VILALTA (1990: 158-199). Aquesta relació no té cap voluntat d'exhaustivitat, especialment pel que fa a les publicacions més recents. No cal dir que remetem a aquests textos com a complement i ampliació del que expliquem en aquestes pàgines. De la resta del que fou la Corona d'Aragó, el País Valencià disposa d'una bibliografia prou significativa (amb un clar predomini del segle XVIII). Per a València, vegeu: Remedios FERRERO MICÓ (1987: 59-70 i 111-130), Encarnación GARCÍA MONERRIS (1991: 269-315), María del Carmen IRLES VICENTE (1995: 261-273) i Vicent GIMÉNEZ CHORNET (2002: 231-257). Per a Alacant: María Teresa AGÜERO Díez (1998: 204-208) i Marta Díez SÁNCHEZ (1999: 204-214). Per a Castelló: Fernando ANDRÉS ROBRES (1986: 137-185). Per a Oriola: David BERNABÉ GIL (1989: 95-112). Pel que fa a la Corona de Castella, també destacarem alguns textos. Per a Còrdova: José Manuel de BERNARDO ARES (1993: 189-238). Per a Granada: Jesús MARINA BARBA (1992: 226-271, 298-304 i 318-332). Per a Santiago de Compostel·la i Lugo: María LÓPEZ DÍAZ (1994: 244-280). Per a Valladolid (encara que amb un enfocament de caràcter general): Carmen GARCÍA GARCÍA (1996: 109-149 i 221-275). Per a Vitòria: M. Rosario PORRES MARIJUAN (1989: 484-491). Per a una visió general del marc demogràfic i socioeconòmic del període estudiat en aquestes pàgines, vegeu Gaspar FELIU (2012: 69-95).

Fonamentalment ens hem basat en el fons de plets civils de la Reial Audiència de Catalunya (Arxiu de la Corona d'Aragó, ACA des d'ara).⁴ Allà anaven a parar els contenciosos que superaven el filtre dels batlles i els veguers (els alcaldes majors, a partir del Decret de Nova Planta). S'hi dirigien tant les universitats com els creditors, els segons per a reclamar ordres d'execució i sentències que els permetessin cobrar les pensions endarrerides, cosa absolutament habitual, com veurem; i els primers per a exigir que posés fre a les intencions dels creditors o que els obligués a signar una concòrdia, a tots o als reticents a sumar-se a la ja signada. En definitiva, aquest fons és, si se'n permet l'expressió, una mina informativa pel que fa al tema que aquí ens interessa.

Com tots els fons, és desigual, en aquest cas des d'un punt de vista cronològic. El 83 % dels seus expedients correspon als segles XVII (33 %) i XVIII (50 %), la qual cosa ens ha anat molt bé. Molt més reduïda és la documentació del segle XVI: només un 2 %. Això ha fet que només hàgim trobat cinc expedients d'aquest segle, tots corresponents a les dues últimes dècades. Tenir un fons més extens ens hauria permès capbussar-nos en els precedents de l'endeutament que estudiarem aquí. Potser hauríem pogut constatar la millora de l'estat de les hisendes municipals en la segona meitat d'aquell segle, tal com hem apuntat en la introducció.⁵ Per a aquest període haurem de seguir basant-nos en els estudis de caràcter local existents; pocs, també cal dir-ho.

L'espigolament que hem fet en el fons de plets civils, un total de 33.437 expedients, ha donat com ha resultat un total de 436 expedients que tenen a veure amb l'endeutament municipal.⁶ Un material prou important per als investigadors que es vulguin capbussar en els més de 44.400 folis que contenen, per tal de fer estudis locals, comarcals o d'altra mena. Dos altres fons complementen, pel que fa al període posterior al Decret de Nova Planta, l'anterior: les cartes acordades enviades pel Consell de Castella a la Reial Audiència per a demanar-li informació, fons del qual hem estudiat un total de 176 entrades; i les respostes a les consultes que fa arribar el capità general a

4. En aquest llibre ens referirem àmpliament a la Reial Audiència, màxim òrgan judicial i, a partir del 1716 i conjuntament amb el capità general, també polític de Catalunya durant l'edat moderna. Per a una idea sobre el seu origen, funcionament, composició i evolució, vegeu Pere MOLAS I RIBALTA (1996: 95-142), Joan MERCADER I RIBA (1985: 47-60) i María de los Ángeles PÉREZ SAMPER (1995).

5. Això no vol dir que les universitats no arrossegessin un deute antic i fins i tot no en creessin de nou, com exemplifica el cas de la vila de Sabadell: entre el 1555 i el 1599 es venen censals per un import de 1.369 lliures, però hi ha capacitat per a lluir-ne per un import de 1.600 lliures, 1.400 a partir dels ingressos ordinaris. Vegeu *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVI* (1968). Les dades de Granollers manifesten una evolució positiva del deute durant el segle XVI, almenys fins a la dècada dels vuitanta. Vegeu Jaume DANTÍ I RIU (1988: 241). També ho indiquen les dades de la ciutat de Barcelona: no endegà cap redreç econòmic entre el 1553 i el 1588-1590. Vegeu Jaume DANTÍ I RIU (1993: 506).

6. Hem fet la consulta a partir de les entrades següents: «concordia», «acreedores censalistas», «censales y violarios», «censales muertos» i «pensiones».

la Reial Audiència.⁷ Finalment, el fons del Reial Patrimoni, és a dir, la Intendència des del 1715, ens ha procurat alguna informació, concretament, de la segona meitat del segle XVIII, quan l'intendent havia assumit totes les competències de la Reial Audiència en matèria d'hisenda municipal.

Dels dos primers fons (plets civils i cartes acordades) procedeixen les dades que donarem en el proper epígraf, les quals ens permetran fer-nos una idea general de la importància de l'endeutament municipal durant els segles XVII i XVIII.

3. UNA VISIÓ GENERAL DE L'ENDEUTAMENT MUNICIPAL ALS SEGLES XVII I XVIII

El primer que ens interessa mostrar és l'abast geogràfic de la mostra estudiada, el qual es pot veure en el quadre següent, on hem agrupat els municipis per comarques.⁸

QUADRE 1. Relació de municipis per comarca

<i>Comarca</i>	<i>Cens del 1718</i>	<i>Mostra</i>	<i>% mostra / cens</i>	<i>% nuclis < 100 hab.</i>
Alta Ribagorça	56	3	5 %	—
Alt Camp	35	5	14 %	43 %
Alt Empordà	100	18	18 %	48 %
Alt Penedès	10	3	30 %	30 %
Alt Urgell	70	9	13 %	59 %
Anoia	58	9	16 %	50 %
Bages	61	8	13 %	49 %
Baix Camp	31	11	35 %	35 %
Baix Ebre	14	4	29 %	—
Baix Empordà	67	18	27 %	34 %
Baix Llobregat	30	5	17 %	17 %
Baix Penedès	39	5	13 %	36 %

7. La consulta del primer ha estat sistemàtica entre el 1716 i el 1760 i quinquenal a partir d'aleshores i fins a finals de segle; la del segon ha estat sistemàtica entre el 1716 i el 1732, registres 121-150.

8. Vegeu el nombre de municipis a Pierre VILAR (1987, III: 141-181). Pel que fa a les comarques que hi manquen (Ribera d'Ebre, Baix Ebre, Montsià, Terra Alta i Alta Ribagorça), ens hem basat en la *Gran enciclopèdia catalana* (dades del 1970), que hem contrastat amb Jesús BURGUEÑO i M. Mercè GRAS (2014: 102-103 i 105). No hem considerat les comarques més recents, per a no complicar el quadre innecessàriament.

Barcelonès	14	1	7 %	36 %
Berguedà	64	3	5 %	59 %
Cerdanya	37	1	3 %	38 %
Conca de Barberà	40	14	35 %	57 %
Garraf	9	2	22 %	33 %
Garrigues	23	9	39 %	39 %
Garrotxa	69	5	7 %	46 %
Gironès	99	8	8 %	54 %
Maresme	24	13	54 %	8 %
Montsià	12	2	17 %	—
Noguera	88	20	23 %	71 %
Osona	62	3	5 %	18 %
Pallars Jussà	139	18	13 %	86 %
Pallars Sobirà	118	36	30 %	76 %
Priorat	20	6	30 %	30 %
Ribera d'Ebre	15	8	53 %	—
Ripollès	46	6	13 %	33 %
Segarra	92	14	15 %	89 %
Segrià	41	14	34 %	71 %
Selva	47	8	17 %	30 %
Solsonès	52	1	2 %	41 %
Tarragonès	41	7	15 %	56 %
Terra Alta	15	7	47 %	14 %
Urgell	50	21	42 %	51 %
Vall d'Aran	33	2	6 %	—
Vallès Occidental	27	7	26 %	27 %
Vallès Oriental	39	10	26 %	10 %
<i>Total dels municipis</i>	1.945	344	18 %	
<i>Total d'habitants (Total d'habitants sense Barcelona)</i>	404.485 (370.480)	175.286	43 % (47 %)	

Tenim representació de totes les comarques, encara que és força desigual. Hi ha comarques on la mostra no arriba al 10 %, com el Barcelonès, la Cerdanya o el Gironès, per a posar-ne tres de ben diferents, mentre que altres superen el 30 %, com el

Baix Camp, la Conca de Barberà, les Garrigues i el Segrià, alguna supera el 40 %, com l'Urgell, i alguna, fins i tot el 50 %, com el Maresme.⁹ Hem intentat cercar una explicació a aquest fenomen en la presència de petits municipis, que queda reflectida en la darrera columna, però la conclusió no és contundent, encara que, com comprovarem tot seguit, s'apunta una certa correlació entre menor presència en la mostra i major nombre de municipis de petita grandària (de menys de cent habitants).¹⁰

Els municipis considerats, 344, representen un 18 % del total, 1.945.¹¹ Percentatge que, sens dubte, cal augmentar significativament, ja que alguns d'ells agrupen més d'un nucli, una vall sencera (vall d'Àneu, vall d'Aro), una comarca (Vall d'Aran) o demarcacions jurisdiccionals completes (baronies de Rubinat, Vallmoll, el Vendrell, Mur, Sant Miquel de Montmagastre, Castellar i Llagostera, marquesat de Pallars i vescomtat de Bas).¹² Més important que això és saber de quin nombre de persones estem parlant. La documentació de referència afecta el 43 % de la població catalana del 1718; el 47 %, si fem abstracció de la ciutat de Barcelona. Evidentment, no és un percentatge menor. És el suficient per a afirmar que pocs catalans i, sobretot, pocs municipis s'escaparen de les angúnies de l'endeutament durant l'edat moderna.

Ja hem fet una referència a la correlació entre la manca de municipis i la petitesa d'aquests, i el quadre 2 ens ho confirma.

QUADRE 2. Relació de municipis per grandària

<i>Entitat de referència</i>	<i>Menys de 100 habitants</i>	<i>De 101 a 500 habitants</i>	<i>De 501 a 2.000 habitants</i>	<i>Més de 2.000 habitants</i>
Catalunya	53 %	37 %	7 %	0,4 %
Mostra	23 %	42 %	32 %	3 %

9. No tenim en compte les comarques de les quals no sabem exactament el nombre de municipis; és a dir, les cinc esmentades en la nota anterior.

10. Aquest mapa, en termes absoluts (deixant al marge la relació mostra / nombre de municipis comarcals) i pel que fa a les comarques més afectades, coincideix força amb el que presenta Jordi OLIVARES i PERIU (2000: quadres 5 i 16) per a la primera meitat del segle XVII. Les comarques més afectades són la Noguera, l'Urgell, el Segrià, la Segarra i les Garrigues; com ell indica, és la Catalunya que perd població entre mitjan segle XVI i inicis del XVIII. En el nostre cas, aquestes cinc comarques només són superades pels dos Pallars i els dos Empordà, fet que podríem atribuir al seu major nombre de municipis (menys en el cas del Baix Empordà).

11. El nombre de municipis, que no considera els de menys de deu habitants, s'acosta molt a l'aportat per Albert Cots per al 1765, 1.989, però queda lluny del de Lluís de Peguera (1633), 2.385. En tot cas, reflecteix la realitat de principis del segle XVIII, un punt mitjà del període que estem estudiant. Aquesta consideració val també per al nombre d'habitants, del qual no ens interessa tant l'exactitud com el fet que ens permeti treure conclusions. Vegeu les dades de Cot i Peguera a Jesús BURGUEÑO i M. Mercè GRAS (2014: 46).

12. És obvi que no hi són tots, per això parlem de mostra. Per treballs publicats sabem d'altres municipis i al llarg d'aquesta recerca n'hem trobat encara d'altres que no estan comptabilitzats en els quadres d'aquest epígraf.

El 1718 més de la meitat de municipis de Catalunya tenien menys de 100 habitants, però la mostra només en representa un 23%. Ja ens hem referit a l'agrupament d'alguns d'ells entorn d'un nucli més important o formant part d'alguna demarcació jurisdiccional, però aquesta no pot ser tota l'explicació. Sens dubte, tenien menys capacitat per a endeutar-se, atès que no devien ser gaire cobejats pels censalistes; a la vegada que, potser, la solidaritat veïnal era més forta i permetia assumir el deute d'una manera menys conflictiva.¹³ Encara que l'explicació més factible és que no tinguessin capacitat per a iniciar processos judicials, perquè les costes d'un judici solien ser importants, i, per tant, no han deixat rastre documental. És diferent el cas dels municipis d'entre 100 i 500 habitants: aquí la mostra reproduceix de manera fidedigna la realitat catalana del moment. Pel que fa als municipis d'entre 500 i 2.000 habitants, l'explicació de la seva major representació pot ser resultat de la inversió del que hem dit per als petits: major capacitat per a portar els problemes del deute a la justícia i, sobretot, per a establir concòrdies amb els propis creditors; de l'una i l'altra cosa n'ha quedat constància en el fons documental de la Reial Audiència. Els municipis de més de 2.000 habitants eren pocs i no creiem que es puguin treure gaires conclusions de la desviació de la mostra.

També ens interessa saber si el caràcter jurisdiccional dels municipis influïa en el seu endeutament. El quadre següent ens ho aclareix. En aquest cas, hem reagrupat els municipis per vegueries.

QUADRE 3. Relació del tipus de jurisdicció municipal per vegueries (*m* = mostra; *v* = vegueria)¹⁴

Vegueria	Jurisdicció								
	reial		baronial		eclesiàstica		altres		total
	<i>m</i>	<i>v</i>	<i>m</i>	<i>v</i>	<i>m</i>	<i>v</i>	<i>m</i>	<i>v</i>	<i>m i v</i>
Agramunt	6 %	1 %	69 %	77 %	25 %	21 %	—	1 %	100 %
Balaguer	14 %	9 %	29 %	26 %	57 %	56 %	—	9 %	100 %
Barcelona	81 %	50 %	13 %	37 %	6 %	7 %	—	6 %	100 %
Camprodon	67 %	51 %	—	5 %	33 %	44 %	—	—	100 %

13. Onofre Timbau, jutge del marquesat de Pallars, el 1628, tot referint-se a la vall d'Àneu, diu: «Los nervios que dan fuerza y valor a esta república común desta valle son los bienes de las universidades y también de los singulares dellos, porque quando los de dichas universidades no allegan a pagar, los males se los reparten ellos mismos, como arriba tengo dicho». Josep Maria Bringué, en la presentació del memorial de Timbau, ha escrit que els censals servien per a «pagar les despeses comunals i particulars». Vegeu Josep M. BRINGUÉ PORTELLA, M. Lluïsa CASES LOSCOS, Carme Maria MARUGAN VALLVÉ i Maria Isabel RABASA FONT (2001: 121 i 16). A aquest personatge, ens hi referirem diverses vegades en aquest epígraf i en els dos següents.

14. El quadre ha estat elaborat a partir de Lluís de PEGUERA, «Nomina de las ciutats, vilas, y llochs del Principat de Cathalunya, y Comtats de Rosselló» (PEGUERA, 1998 [1632]: *in fine*, sense numerar).

Cervera	12 %	24 %	54 %	58 %	33 %	18 %	—	—	100 %
Girona	46 %	50 %	39 %	42 %	15 %	8 %	—	—	100 %
Lleida	13 %	11 %	62 %	61 %	25 %	27 %	—	—	100 %
Manresa	33 %	41 %	45 %	41 %	22 %	17 %	—	—	100 %
Montblanc	11 %	7 %	44 %	54 %	44 %	39 %	—	—	100 %
Puigcerdà	80 %	58 %	—	18 %	20 %	26 %	—	—	100 %
Tarragona	21 %	3 %	21 %	22 %	58 %	73 %	—	2 %	100 %
Tàrraga	9 %	13 %	73 %	48 %	18 %	39 %	—	—	100 %
Tortosa	29 %	29 %	10 %	5 %	62 %	61 %	—	5 %	100 %
Vic	20 %	25 %	75 %	60 %	—	15 %	—	—	100 %
Vilafranca del Penedès	14 %	33 %	43 %	39 %	43 %	28 %	—	—	100 %
<i>Total de la mostra</i>	30 %		41 %		29 %		—		100 %
<i>Total de les vegueries</i>	31 %		44 %		24 %		1 %		100 %

Difícilment la mostra podria ser més fidedigna: la desviació és molt petita. L'endeutament afecta tots els municipis de manera igual, independentment que la jurisdicció pertanyi al rei, a un baró, a un convent, a un orde monàstic o a un capítol catedralici. Els municipis de jurisdicció reial hi estan ben representats, com mostren les dades de les vegueries de Barcelona, Puigcerdà, Camprodon i Girona. També els de jurisdicció baronial: els casos més clars són les vegueries de Vic, Agramunt, Lleida i Cervera. Per a acabar, també hi són els de les vegueries on la jurisdicció eclesiàstica és aclaparadora: Tortosa (orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem) i Tarragona (Arquebisbat de Tarragona).

Finalment, ens cal veure el tipus de contenciosos que hem trobat i la seva distribució al llarg del període estudiat. Ho hem reflectit en el quadre següent. La divisió cronològica, evidentment, és discutible, però considerem que ens ha estat útil.

QUADRE 4. Relació dels contenciosos lligats al deute municipal dels segles XVII i XVIII

<i>Període del contenciós</i>	<i>Abans del 1640</i>	%	<i>1640 - 1659</i>	%	<i>1660 - 1690</i>	%	<i>1691 - 1714</i>	%	<i>1715 - 1750</i>	%	<i>Després del 1750</i>	%	<i>Total</i>	%
<i>Concòrdies</i>	3	6	3	9	38	39	7	16	112	41	27	27	190	32
<i>Pensions</i>	47	94	28	87	59	60	36	82	86	31	22	22	278	46

<i>Imposicions</i>	—	—	1	4	1	1	1	2	75	28	52	51	130	22
<i>Total</i>	50	100	32	100	98	100	44	100	273	100	101	100	598	100
<i>Casos/any</i>	1,2		1,6		3,2		1,8		7,6		2,0		3,0	

Abans del període bèl·lic iniciat el 1640 només tenim constància de plets per pensions no pagades, ben segur que de censals que es remuntaven a la baixa edat mitjana. Durant el període bèl·lic de mitjan segle XVII es repeteix la mateixa pauta: una guerra no és un bon moment per a negociar i signar concòrdies amb els creditors.¹⁵ Tota una altra cosa és el període de reconstrucció posterior a la guerra: les universitats es dediquen a signar concòrdies amb els seus creditors, ja que cal reorganitzar el pagament del deute contret durant la guerra i l'ocupació militar. Aquestes concòrdies representen un 39 % dels temes sobre el deute municipal que arriben a la Reial Audiència. Durant el període que inclou la Guerra dels Nou Anys (1689-1697) i la Guerra de Successió (1705-1714) es torna a repetir la pauta del període bèl·lic de mitjan segle XVII i les concòrdies pràcticament desapareixen. Els anys en què les concòrdies tenen un paper cabdal en els municipis catalans són els trenta-cinc posteriors a la Guerra de Successió. Durant aquest temps se signen el 59 % de les concòrdies que hem localitzat durant un període d'uns cent anys. Això ens dona una idea de l'impacte que representà la Guerra de Successió en les hisendes municipals. Mentrestant, és una obvietat dir-ho, se seguien acumulant les reclamacions de pensions no pagades. De fet, això és una constant durant els més de cent cinquanta anys considerats. No debades, aquests casos representen el 46 % de tots els afers que arriben a la Reial Audiència sobre la matèria. I, si no tenim en compte les imposicions, a les quals ens referirem a continuació, el 59 %. A partir del 1750 hi ha una disminució substancial del nombre de concòrdies, imposicions i plets per reclamacions de pensions vençudes, una mostra inequívoca que les hisendes municipals anaven redreçant la seva situació.

L'apartat de les imposicions mereix un aclariment. Hom pot veure que es concentren en el període posterior al 1714. No és que abans les universitats no creessin imposicions per a pagar les pensions i lluir censals, tema sobre el qual parlarem en un altre epígraf, sinó que fou a partir del Decret de Nova Planta que la seva autorització passà a ser competència del Consell de Castella, i això ens ha permès conèixer-les, ja que aquest òrgan sempre demanava un informe a la Reial Audiència abans d'autoritzar-les (són als registres de cartes acordades de la Reial Audiència). La petició i la concessió d'imposicions solien anar acompanyades d'una concòrdia, exigida per la

15. Jordi OLIVARES I PERIU (2000: 444) ens ha explicat que durant la Guerra dels Segadors les universitats se centraren a demanar una moratòria per al pagament de les pensions, de les quals, un cop acabada la guerra, demanaren el sobreseïment.

universitat o proposada per la Reial Audiència o el Consell de Castella, amb els creditors; de fet, era la manera de finançar-la.

Recapitem. L'endeutament dels municipis catalans fou un fenomen molt generalitzat durant els segles XVII i XVIII. De fet, cal dubtar que algun municipi no n'estigués, d'endeutat. Com a mínim i d'acord amb la nostra mostra, quasi la meitat de la població catalana —més ben dit, de les universitats en què s'agrupava— en un moment o altre tingué un contenciós en la Reial Audiència per causa de l'endeutament (o, si més no, arribà a aquesta un afer relacionat amb aquest endeutament). Un problema que afectà tot tipus de municipis: petits, mitjans i grans. Per a dir-ho amb el llenguatge de l'època: llocs, viles i ciutats. No distingí entre municipis sotmesos a diferents jurisdiccions. Aquest endeutament ha deixat un rastre constant de reclamacions per pensions no pagades i un reguitzell de concòrdies en els períodes postbèl·lics, en què calia posar ordre a unes hisendes absolutament desballestades i intentar quadrar-les amb les exigències dels creditors censalistes.

4. LES CAUSES DE L'ENDEUTAMENT

Com han evidenciat les dades del darrer quadre, les dues grans guerres que visqué el Principat entre mitjan segle XVII i inicis del XVIII foren les principals causants del gran endeutament de les universitats catalanes. Des de finals del segle XVI i inicis del XVII les finances dels municipis catalans i, per tant, l'estat del seu endeutament havien anat empitjorant,¹⁶ i la Guerra dels Segadors (1640-1652) disparà el deute.¹⁷

16. A Lleida les finances empitjoraren a partir del 1591 (caresties alimentàries) i el deute augmentà a partir del 1605 i, especialment, després del 1624 (caresties, riuades, pagament del quint i altres exigències reials...). Als anys trenta del segle XVII el deute era més del doble que a inicis de la dècada dels noranta del segle anterior. Vegeu Antoni PASSOLA (1997: 430 i 504). A Barcelona la pesta i la penúria dels anys 1589-1592 foren l'inici d'un seguit de propostes de redreçament econòmic: 1589-1590, 1593 i 1598 (abastament públic, deutes al rei i fàbrica del moll). Vegeu Jaume DANTÍ I RIU (1998: 30). Sabem que les universitats dels estats del duc de Cardona des de finals del segle XVI s'havien endeutat en 272.095 lliures a «obs del senyor». Vegeu Jordi OLIVARES I PERIU (1996: 42). Tot i amb això, Onofre Timbau, al qual ja hem fet referència, en parlar el 1628 de les universitats del Pallars Sobirà encara descriurà unes finances força equilibrades, a la vegada que parlarà d'una bonança general: «[...] no he tenido noticia que aia avido ningún pueblo que se aia despoblado en esta [la vall d'Àneu] ni en las partes de que asta aquí he hecho relación». Això és molt diferent del que diran anys després aquestes universitats. Vegeu Josep M. BRINGUÉ PORTELLA, M. Lluïsa CASES LOSCOS, Carme Maria MARUGAN VALLVÉ i Maria Isabel RABASA FONT (2001: 31-201). En tot cas, els litigis a la Reial Audiència per endeutament durant el període 1600-1634 (tres talls quinquennals) només representen el 22 % dels que es produïren els anys 1653-1662. Vegeu Jordi OLIVARES I PERIU (2000: 132, quadre 4).

17. Segons càlculs de Carrera Pujal i Carreras Candi, el 1653 Barcelona té venuts censals per un import d'entre 1.113.000 i 1.119.000 lliures, dels quals només un 37 % són anteriors a la guerra. Segons el segon autor, entre el 1640 i el 1659 la ciutat havia gastat 830.772 lliures en despeses de guerra i tenia uns ingressos anuals que no assolien les 200.000 lliures. Vegeu Jordi CASAS I ROCA (2014: 166). Mataró el 1624

Després les coses no milloraren, ja que hi hagué més guerres que agreujaren la situació: la continuació dels enfrontaments bèl·lics entre les monarquies espanyola i francesa (1652-1659); la Guerra de Devolució (1667-1668), quan el rei francès trencà la pau establerta en el Tractat dels Pirineus (1659); la guerra anomenada d'Holanda (1673-1678), l'escenari de la qual se situà sobretot a la part nord-oriental del Principat; la Guerra dels Nou Anys (1689-1697) —les tres darreres afectaren, d'una manera o altra, algunes parts del territori català—,¹⁸ i, finalment, la Guerra de Successió (1705-1714), amb el seu perllongament en la guerra de Felip V contra les potències europees per a recuperar les possessions italianes (1717-1720).¹⁹

Les guerres, com sabem, significaven requisos de menjar, arrasament de collites, allotjaments de soldats, bagatges per al transport militar i contribucions extraordinàries de tot tipus, en diner o en espècie. A més, els mals crònics producte de les inclemències del temps seguien impactant en l'agricultura un cop rere l'altre.

El 1659, en un memorial encarregat pel Consell barceloní a una comissió d'advocats i assessors, s'escriu:

Es tanta la pobreza universal de las universidades, ciudades y pueblos del Principado y de esta Ciudad de Barcelona [el Consell de Cent el 1654 parla de tornar a «l'estat de la copiosa fortuna» d'abans del 1640] por los excesivos y continuos gastos de la guerra, que no pueden pagar a sus acreedores, no solo libra por libra [en referència a la reial pragmàtica d'aquell any, que anul·lava l'adequació del valor nominal de la moneda al seu valor real], pero ni aún con reducción y baja de la moneda.²⁰

La comissió sabia de què parlava. Però deixem que siguin els protagonistes els qui ho expliquin. Ens endinsarem en alguns dels escrits que les universitats catalanes feren arribar a la Reial Audiència. A voltes genèrics, on es nota la mà d'apoderats i advocats, però no per això menys verídics i, quasi sempre, colpadors.²¹

---

té un deute de 25.900 lliures, i el 1662 ja és de 60.371 lliures. Vegeu Joan GIMÉNEZ BLASCO (2005: 126 i 131). A Lleida les despeses bèl·liques pugen a 54.300 lliures i el 1655 la Universitat ha de fer suspensió de pagaments. Vegeu Antoni PASSOLA (1997: 435-437). Els anys 1653-1658 els plets per endeutament de les universitats a la Reial Audiència es multipliquen per quatre respecte al període 1642-1647, durant el qual ja s'havia produït un augment notable respecte a la mitjana dels quaranta anys anteriors. Vegeu Jordi OLIVARES I PERIU (1996: 51).

18. Per a fer-vos una idea de l'impacte de les guerres en les finances municipals del Baix Empordà, vegeu la relació de les despeses de la Bisbal d'Empordà i de Torroella de Montgrí a Jordi REYNÉS I LÓPEZ (2001: 81 i 84, quadres 4.2 i 4.3).

19. Vegeu una visió de l'escenari bèl·lic aquí només apuntat, a Antonio ESPINO LÓPEZ (2014).

20. Jaume CARRERA PUJAL (1947, II: 286).

21. Totes les dades de les universitats del Pallars Sobirà, a les quals ens referirem àmpliament en aquest llibre, procedeixen dels expedients següents del fons de plets civils de la Reial Audiència (ACA):

El 19 de novembre de 1659 el procurador de la Universitat de Tamarit (Tarragonès), per tal de rebatre els arguments d'un veí que es nega a pagar les impositcions pel fet de ser ciutadà honrat de Barcelona, explica així les raons del deute:

Posa [el procurador] que la Universitat de Tamarit té y ha tingut desde dit any mil sis cents quoranta molts gastos tant per rahó de les guerres, ab los de muralles, y portals, fabricació de una campana, y altres coses, que uns anys ab altres han importat de gastos més de cent lliures y és ver.²²

Cinc anys després, exactament el 14 de juliol de 1664, és el representant legal de la Universitat de Biscarri (Pallars Jussà) qui, per tal de justificar la necessitat d'una concòrdia amb els creditors, ho explica així:

Guerra passada, pedregades, sinistres de fruyts, penúria de moneda y altres infortunis del cel y terra y en particular per la pesada càrrega dels allotjaments y contribucions ha patit estos anys la Universitat y singulars persones del lloch de Biscarri del Bisbat de Urgell.

Quasi tres mesos després, l'11 d'octubre, la Universitat de Vinaixa (Garrigues), que també cerca una concòrdia, ho explica amb aquestes paraules:

Com per les calamitats del temps corrent y occurrències del temps passat com sia per fams, guerra, allotjaments, y altres calamitats molt urgents, la Universitat del lloch de Vinayxa [...] estiga tant carregada de mals per haver hagut de manllevar en diferents ocasions per ocasió de les sobredites calamitats, y haver hagut de pagar tantes contribucions dels allotjaments dels soldats.

Vuit anys després, el 27 d'agost de 1672, la situació no ha millorat i hi afegeixen algunes raons més: «Posa [l'apoderat de la Universitat] que lo lloch y terme de Vinaixa fou axí reduhit [a] bastant poch número de casas en lo temps de la guerra y contagi [es refereix a la pesta dels anys 1651-1652], perquè antes de dits infortunis y treballs contà dita Universitat de setanta quatre casas». Mentre que ara, diuen, només en té trenta-dues, de les quals només dotze o tretze poden pagar les càrregues del Comú.

125, 359, 2619, 15189, 15979, 16174, 16326, 16893, 17029, 17690, 19093, 19056, 19104, 19649, 21539, 24374, 24666, 25242, 25748, 26117, 26187, 27525, 28218, 28501, 30393, 32160, 32277 i 33067. Les altres citacions d'aquest epígraf, llevat que s'indiqui el contrari, procedeixen dels expedients següents del mateix fons: 2629 (Tamarit), 25652 (Biscarri), 2795 (Vinaixa), 26551 i 21361 (Miravet), 25682 i 38763 (Bràfim), 33515 (Prades) i 31143 (Àger).

22. En totes les transcripcions hem mantingut l'ortografia original; bàsicament, només hi hem posat accents i hem completat la puntuació.

Setanta anys després, exactament el 7 de maig de 1741, l'Ajuntament de Vinaixa encara recordava que la Universitat s'havia vist obligada a signar la concòrdia «por las calamidades de los tiempos passados de guerra, peste, y hambre».

El 10 de juliol de 1665 la Universitat de Miravet (Ribera d'Ebre) explicava així els infortunis que l'havien portada a endeutar-se:

Com la Universitat y singulars de Miravet, Catellania de Amposta Bisbat de Tortosa, per causa de les grans calamitats que en estos temps passats del present Principat [h]a suportat dels infortunis de la guerra y specialment de la continua g[u]arnició de soldats que han ocupat y ocupan lo castell de la present vila de Miravet i dels alleujaments [per *allotjaments*], trànsits y de donar soldats torralloners, tant per la conservació de la gernació [per *guarnició*] del castell de la present vila de Miravet, com també per haver donat soldats torralloners y bagatges per la conservació de las plasas de Tortosa y Flix, se troba vuy la Universitat de Miravet debitora entre propietats y preus de censals morts ja creats y pensions endarrerides y cessades [...].

A Bràfim (Alt Camp) les coses no anaven millor i el 25 de maig de 1667 ho explicaven així:

Per ocasió de las guerras passades, allotjaments de soldats y per acudir al servey de sa magestat (que Déu guarde) y en particular al donatiu de las fortificacions de las fronteres del present Principat és estat forsós a la Universitat, y particulars de la vila de Bràfim, Archebisbat de Tarragona, manllevar moltes quantitats a censal.

Com que sempre plou sobre mullat, el 17 de novembre de 1685 reblen el clau. Expliquen que no han pogut lluir censals perquè entre aquell escrit i el present hi ha hagut cinc o sis anys estèrils en els quals no s'ha collit pràcticament res; a més, han hagut de suportar despeses de guerra: lleves de soldats i bagatges.

L'any 1668 —no sabem la data concreta— la Universitat de Prades (Baix Camp) explica així la necessitat de creació i venda de quatre censals:

Subvenir y remediar les necessitats que vuy pateix dita vila de Prades de plets aporta en la Reial Audiència y lo gran allotjament que vuy pateix de cavalls de un capità viu ab molts soldats nomenat Don Agustín de Medina del Trosso [*sic*] de Milan.

La Universitat d'Àger (Noguera) s'explica així l'11 de gener de 1675:

La Universitat y singulars de la vila de Àger per ocasió de las torbacions del present Principat y dels infortunis de la guerra continua, sitis y sacos que [h]an patit durant aquella, com és públich y notori, [es troba] totalment exhausta e impossibilitada de poder donar entera satisfatio a sos acrehedors censalistas y altrás.

Roní (Pallars Sobirà), a través del seu apoderat, explicava així, el 28 de juliol de 1677, la seva situació:

[...] no obstan a pagar les insuportables càrregues que avuy està patint dita Universitat, tant per rahó de las anuas pencions dels censals [y] violaris, com també per las contribucions de guerra, allogaments, trànsits de soldats y tercios [...] als que de dos anys a es[ta] part pague dita Universitat, y no obstan aquells en ocasió que lo enimich envadia lo present Principat de Catalunya [h]a [h]agut de acudir ab soldats de dita Universitat a la plaça de Roses y a la plaça de Puxerdà [referència a la guerra d'Holanda].

Per a acabar aquest recorregut pel llarg període posterior a la Guerra dels Segadors, almenys pel que fa a les hisendes municipals, reproduïm un text de la Universitat d'Escalarre (Pallars Sobirà) del 15 de novembre de 1689, el qual ens introdueix en el segon període bèl·lic que hem considerat en el quadre 4 (1691-1714):

[...] per ser frontera de Fransa, ha patit molts infortunis de sacos y altres invasions de anemichs y altrament per rahó de allotjaments y altres infortunis de temps, senyaladament lo any proppassat que [per] un diluvi de aygua isqueren tres rius que sinyexen lo dit lloch y terme, que inundaren tot lo dit terme, perdent totalment la cullita y derruint moltes casas y offegà molta part del bestiar del lloch que tenian los particulars de dita Universitat.

Fem un salt i ens situem dins dels trenta anys posteriors a la Guerra de Successió. Se'ns permetrà que continuem, en bona part, amb els municipis que ja coneixem, per tal de mostrar el fil del deute municipal o, per a dir-ho amb altres paraules, la continuïtat d'un endeutament que per als contemporanis fou permanent i, quasi sempre, insuportable.

L'Ajuntament de Miravet, amb motiu d'un oferiment d'una nova concòrdia als creditors, el 30 de juny de 1716 descriu la situació d'aquesta manera:

[...] en el presente los trabajos y necesidades de dicha villa, y sus singulares se hallan en el mayor auge por ocasión de diferentes sitios, invasiones, quemas, y otros lamentables estragos, â cuya causa han desertado, y se hallan mucho menor

número de habitantes, siendo así que los donativos [cal suposar que, per la data, es referia al reial cadastre] son mucho más crecidos [per habitant, s'entén], no obstante de haver quedado diferentes años por dicha razón muchas tierras sin sembrarse.

És un text de tot just acabada la guerra i és interessant perquè recull tot allò que veurem repetir durant algunes dècades: guerra, ocupacions militars, estralls de tot tipus i perill de despoblament. Aquest últim aspecte no era un argument privatiu de les universitats, tal com evidencia l'escrit de Josep Carreró, cirurgià, a qui l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols devia quinze pensions d'un censal. El gener del 1716 s'expressava així:

A más, que si se da lugar á que los Comunes de las villas, ó lugares no paguen á los acrehadores, con pretexto de que no se despueblen, no se logrará el fin, antes bien se despoblarán más presto; porque estando tan cargadas las Universidades de Cathaluña, como están de deudas, al mesmo passo que no las pagarán á los particulares, estos no podrán pagar las taxas á su lugar, y no pudiendo pagar se habrán de ir de sus casas; y assí muchos lugares quedarán sin moradores; y casi se puede atribuir á esto las muchas casas [que] se han desemparado en algunos lugares de Cathaluña.²³

L'escrit, probablement exagerat, és interessant per quatre aspectes: *a*) confirma l'estat ruïnós de les hisendes municipals, cosa que ja sabíem; *b*) sembla donar la raó a les universitats que diuen que s'estan despoblament o que estan en procés de fer-ho, i aquí ens manquen dades per a confirmar-ho; *c*) posa en evidència la importància dels censals en moltes economies familiars (Carreró dirà que ell també està endeutat), ja ens hi tornarem a referir; i *d*) planteja el problema de caràcter circular que si els creditors no cobren les pensions, no podran pagar les taxes o imposicions que serveixen per a pagar-les i per a lluir censals. Tornem a les explicacions de les universitats, sense deixar, però, el Baix Empordà.

Les universitats de Begur i Pals, en sengles concòrdies del desembre del 1716 i l'abril del 1717, redactades pel mateix notari, insisteixen en la importància de les guerres i, a més, les precisen geogràficament, tot recordant que aquell territori ha estat un dels més castigats des de mitjan segle XVII. Diuen que s'han endeutat, per causa dels «continuos y accessius allotjaments, contribucions tant excessivas y molts altres treballs han patit per rahó y causa de las llargas y prolixas guerras pròxim passadas que en lo present Principat de Cathalunya y particularment en lo Empordà y ha hagasdas y se [h]an experimentadas».²⁴

---

23. ACA, Reial Audiència, Plets civils, expedient 25876.

24. ACA, Reial Audiència, Plets civils, expedients 28159 i 25936.

El 22 de febrer de 1721 el rei, a través d'una carta acordada del Consell de Castella, expressa així la descripció que li han fet els regidors de Linyola (Noguera):

[...] nos representó que con ocasión de la pasada guerra, no solo padeció con las tropas del ejército enemigo, que desbarató sus sembrados y cosechas en los años setecientos y siete hasta el de diez, por ser aquella villa sujeta y â distancia de quatro leguas de la ciudad de Lérida con el llano de Urgel, sino que también expendió mucha porción de dinero en los trabajos de fortificación de Lérida y en la manutención de los regimientos de caballería en el año siguiente de setecientos y once, que estuvieron de quartel mucho tiempo en ella, y continuamente de otras cosas de Nuestro Real Servicio, de forma que por la pérdida de sus cosechas y falta de medios, le había sido preciso tomar â censo diferentes porciones de dinero y empeñar las yerbas de su término y consejo por quatro mil libras y nueve sueldos, sin que en los tres años últimos hubiesen hecho sus vezinos cosecha de granos ni frutos, ni aún cogida la semilla, por lo que se hallavan en una miseria sin tener disposición ni medios algunos con que satisfacerlos de los censos, por cuya razón experimentavan sus personas y bienes varias execuciones y la militar de una compañía de cavallería por la contribución del año pasado de mil setecientos y veinte y el presente [...].²⁵

El 1721 l'Ajuntament d'Unarre es refereix als «molts gastos que han hagut de suportar per rahó de la fortificació de las plassas de Castell Ciutat, contribuint en pallas, llenya, oli, candelas y altres cosas», a la qual cosa cal afegir «al·lotjaments de soldats y guardas [que] se deuen fer en los ports de Fransa per causa y rahó del contagi que nos està amanassan [en referència a l'anomenada pesta de Marsella]».

L'escrit de l'Ajuntament de Bràfim del 10 de juny de 1723 encara era més explícit, ja que formava part de l'argumentari de proposta d'una nova concòrdia:

Que en el decurso de los contratiempos de las Guerras y otros infortunios se han contraído por la Universidad, y particulares de esta Villa diferentes censales [...]; y sea así que dicha Universidad, y particulares se ven totalmente imposibilitados de satisfacer dichos atrasos, y acudir en un mismo tiempo a las precisas e indispensables urgencias del Real Servicio, a saber de la Real imposición del Catastro, de paja, leñas, barracas por la pública sanidad, y salario del corregidor de aquel Partido [...]; por manera, que â no darse prompto remedio a los grandes ahogos en que se halla dicha Universidad â poco tiempo se despoblará aquella, com se va ya experimentando.

---

25. ACA, Reial Audiència, registre 7, f. 167v-169v.

En l'escrit apareixen un parell de novetats: el reial cadastre (l'Ajuntament de Junyent, a l'Alt Urgell, el 1734 es queixarà de «los grandes pagamentos del Real Catastro»)²⁶ i el sou del corregidor (el qual es pagava mitjançant un repartiment entre els municipis del corregiment; en aquest cas, el de Tarragona).

Encara el 1730, l'Ajuntament de Sort, amb motiu d'una concòrdia signada el 7 d'abril d'aquell any, es refereix als «grans pagaments del real catastro», a la qual cosa calia sumar les «continuas molèstias, execucions, y excomunicacions â instància dels acrehedors per causa de las guerras, y torbacions de est Principat».²⁷

Certament, com que les causes del deute i l'estat d'aquest eren greus, el que obligava les universitats a proposar una concòrdia als creditors censalistes eren les reclamacions i demandes d'execució o embargament de béns de les universitats i els particulars per impagament de pensions. Més que les conseqüències d'un deute que normalment venia de lluny, els ajuntaments parlaven sobretot de les conseqüències d'aquestes exigències i denunciaven el capteniment dels creditors. Però ens ocuparem d'això en un altre epígraf.

Acabem amb la fidel ciutat de Cervera, la qual tampoc no s'escapà de les angúnies de la guerra i del seu impacte en la hisenda municipal. El 6 d'agost de 1718 el seu ajuntament es referia a les «pérdidas que ha padezido por mantener la devida fidelidad a Su Magestad». Fidelitat que el 16 de desembre de 1717 l'havia fet mereixedora d'una moratòria consistent a limitar a 3.000 lliures la quantitat anual per a pagar pensions i lluir censals. El 1720 la ciutat es va veure obligada a demanar l'exempció d'aquest

26. Cal dir que durant anys els ajuntaments, almenys alguns, van barrejar les dues comptabilitats: la del cadastre i la municipal. El cadastre s'administrava com una imposició col·lectiva, més que no pas com una imposició a títol personal. D'altra banda, en els seus inicis, si més no, en alguns casos el repartiment no es feia segons els criteris establerts, com reconeixia el capità general en un escrit del 18 de juny de 1720 dirigit als regidors de Mollet: «[...] y si por razón de la paga, y satisfacción del Rl. Catastro fuere preciso, è indispensable hazer algún reparto, è imposición de frutos por no encontrarse otro arbitrio, se hará solamente en aquellos que no podrán de otro modo pagar la imposición del dicho Rl. Catastro [...]». L'intendent ho reblava tres anys després en concedir a la Universitat de Palau-sator un redelme «solamente a fin de facilitar por este medio y con menos dispendio de los vecinos la satisfacción de la Real imposición del catastro»; cal dir que també s'havia demanat per a pagar pensions. ACA, Reial Audiència, registre 8, f. 58, i ACA, Reial Audiència, Plets civils, expedient 28302. Com s'han d'interpretar ambdues manifestacions: manca de numerari?, manca d'un inventari (cadastre) de la riquesa?, confiança en un tipus d'imposició de llarga tradició?, sensació que era un sistema de contribució més equitatiu? En tot cas, en teoria aquesta possibilitat finalitzà amb la Instrucció del 20 de desembre de 1735 de l'intendent Antonio de Sartine.

27. La mateixa Reial Audiència era conscient d'aquesta situació i del pes que hi tenia el cadastre, ja que en un informe del 18 de febrer de 1724 va escriure: «[...] los trabajos, menoscabos y contribuciones que ha soportado [el pueblo] por la manutención y alojamiento de las tropas, [y] por las repetidas malas cosechas, les tienen constituidos en el último estado de miseria [...] por cuyos motivos se hallan con nuevos y mayores ahogos, sin poder pagar la Rl. Contribución del Catastro». Vegeu la citació a Josep M. TORRAS I RIBÉ (2020: 61). Vegeu una visió general del cadastre a Agustí ALCOBERRO (2005).

pagament. L'argumentari és llarg, però paga la pena. La llució, que era el que tocava aquell any, era impossible

[...] por los varios accidentes que habían ocurrido, a tiempo que el rebelde Carrascllet fomentó la sedición en las montañas de Pradas. Por la confianza que el Capitán General tenía de los moradores de dicha Ciudad, había dispuesto que un cuerpo de ellos pasasse à oponerse a los designios de los rebeldes, lo que executaron con ochenta hombres estipendiados por dicha Ciudad, y comandados por su teniente corregidor, y perseverando esta sedición había sido crezida la suma de dinero, que había gastado en esta jornada; y que haviéndose mandado formar el regimiento de Barcelona, tocó á dicha Ciudad por número de vecinos el de veinte hombres, dándole à cada uno de ellos muy quantiosas expensas de las entradas, y que la cosecha deste presente año, por la falta de aguas había sido sumamente estéril [...], y que por estar sus muros en parte muy arruinados se había gastado mucho por la expressada Ciudad, en sus fortificaciones reparándolos, y levantando algunos liensos de ellas desde los fundamentos, construir grutas, hazer rastrillos, y otras obras necesarias a su defensa, y que en varias salidas que habían [h]echo dichos paysanos para escoltar comboyes, y otras de nuestro real Servicio [és un escrit aprovat pel rei], havían sido pagados por dicha Ciudad, a quien continuamente se le ofrezían crecidos gastos de guías y propios [...] y que habiendo el capitán resuelto para mayor resguardo de dicha Ciudad y escolta de comboyes, poner en ella guarnición de caballería, y infantería y fusileros, le había sido preciso poner tres distintos quarteles, ofreciéndosele nuevos gastos para furnición y asistencias [...].²⁸

No cal dir que el rei concedí l'exempció, la qual cosa no impedí que la ciutat seguís arrossegant un deute enorme. El 1753 el capital censal pujava a 38.551 lliures i les pensions endarrerides arribaven a 55.953, la qual cosa obligà el rei a sol·licitar la venda a carta de gràcia de la meitat dels ingressos de les carnisseries i la imposició d'un vintè sobre tots els fruits collits al terme, «sin excepción de personas».²⁹ Però de les imposicions ja en parlarem més endavant.

Arguments com aquests s'empraren durant dècades per a justificar el deute acumulat i sol·licitar la concessió d'una imposició o una venda per a eixugar-lo. Ens sembla innecessari seguir omplint pàgines de citacions sobre això. De la varietat de circumstàncies que generaren el deute municipal que estem estudiant, una destaca per

---

28. ACA, Reial Audiència, registre 6, f. 144r-146r, i 7, f. 14r-16v. La repressió dels revoltats austriacistes també representà una despesa important per a la Universitat de Valls, que el 1726 declarava que de les 35.437 lliures gastades des de l'inici de la guerra, 3.950 se les emportà l'organització de l'esquadra dels Veçiana, inicialment 150 homes dividits en tres cossos de 50 cadascun. Vegeu Jordi CASAS I ROCA (2014: 168).

29. ACA, Reial Audiència, registre 385, f. 2 i seg.

sobre de totes les altres: la guerra, en especial la de Successió.³⁰ Dos exemples ho il·lustren àmpliament: les xifres del deute de la Bisbal d'Empordà³¹ i una frase lapidària dels regidors de Sanaüja.³²

QUADRE 5. Cronologia del deute de la Universitat de la Bisbal d'Empordà

<i>Període</i>	<i>Quantitat en lliures</i>	<i>%</i>
Censals anteriors al 1600	566	1,3 %
Censals d'entre el 1600 i el 1639	3.214	7,5 %
Censals d'entre el 1640 i el 1659	7.110	16,5 %
Censals d'entre el 1660 i el 1684	1.137	2,6 %
Censals d'entre el 1685 i el 1700	7.582	17,6 %
Censals d'entre el 1704 i el 1714	21.752	50,3 %
Censals posteriors	1.818	4,2 %
Total	43.179	100,0 %

Dos períodes bèl·lics (1640-1659 i 1704-1715) acumulen el 67 % del deute total. Sens dubte, els habitants de la Bisbal tenien molt clar què havia enfonsat la seva universitat en la misèria i l'havia endeutada dècades i dècades. Ho sabien bé els regidors de Sanaüja (Segarra), que el 28 de març de 1740 explicaven que la seva situació era a causa de «guerras, que casi de continuo se experimentaron en el siglo pasado, y principios del corriente en dicho principado de Cataluña».³³

30. Per ordre d'importància, aquestes són les circumstàncies esmentades en les citacions que hem aportat: guerra (guerra en general, allotjaments, manutenció de tropes, fortificacions i muralles, lleves de soldats), 30 (73 %); inclemències del temps (pedregades, fams, sinistres de fruits, esterilitats, males anyades, inundacions), 8 (19 %), i cadastre i altres contribucions, 3 (8 %).

31. Hem estudiat el cas de la Bisbal d'Empordà a Jordi CASAS I ROCA (2019a: 81, quadre).

32. ACA, Reial Audiència, registre 20, f. 154v-176r.

33. En l'endeutament també podien influir la mala gestió i/o les corrupteles, un aspecte que no hem considerat en aquest article. Vegeu, per tots, l'exemple de Sant Vicenç de Sarrià: els veïns es queixen perquè el batlle i els jurats han repartit injustament els allotjaments, els trànsits de soldats i els bagatges, i han perjudicat els més pobres; a més, afegeixen que el Comú, que disposa de 1.500 lliures d'ingressos anuals, s'ha endeutat en 2.000 lliures, endeutament que, segons ells, no està justificat. La cerca que fa la Reial Audiència costa el lloc al batlle. Això succeeix l'abril del 1718. ACA, Reial Audiència, registre 125, f. 11v-13v. Vegeu Josep M. TORRAS I RIBÉ (2020: 65-79).

5. UNS INGRESSOS ORDINARIS ABSOLUTAMENT INSUFICIENTS

De bell antuvi cal definir què entenem per *ingressos ordinaris*. De fet, és el que entenien els contemporanis als fets que relatem. Quan les universitats explicaven llurs ingressos, sempre es referien als propis (mot que no sabem en quin moment s'introduí a Catalunya) i a les imposicions (arbitris, en el segle XVIII). Els propis eren les propietats dels municipis, poques a Catalunya en comparació amb les d'altres territoris de la monarquia peninsular (especialment la seva part meridional), i, sobretot, els ingressos pels arrendaments dels monopolis (carnisseria, fleca, forn de pa, taverna, hostal...). Per la seva part, les imposicions (o arbitris) eren els recàrrecs sobre el comerç, especialment el de queviures. Dos ingressos de caràcter indirecte, en diríem ara. Imposicions sobre el consum, en definitiva. La presència d'ambdós ingressos era indirectament proporcional. En els petits i mitjans municipis, especialment en els primers, predominaven clarament els propis, mentre que en els grans, la presència de les imposicions era determinant. En els més petits, ni l'un ni l'altre: la talla o repartiment veïnal era l'únic ingrés. Bé que ho sabia Onofre Timbau, personatge al qual ja hem fet referència un parell de vegades, que el 1628 escrivia que «[l]os nervios que dan fuerza y valor [a] dicha república [el marquesat de Pallars] son la hisenda y bienes de los particulares [...] que de propios no los tiene».³⁴

Així doncs, quan els representants d'una universitat presentaven un escrit a la Reial Audiència per a demanar que els creditors signessin una concòrdia o que aquests els deixessin d'amençar amb execucions o embargaments, les dades que presentaven eren les següents: ingressos ordinaris (propis i imposicions), despeses ordinàries (salari de càrrecs públics i d'empleats, despeses administratives, de procuradors i advocats, representacions religioses, mestres de primeres lletres, obres públiques...), import del capital censal i import de les pensions corresponents i de les pensions vençudes o endarrerides. El joc d'aquests cinc conceptes era el que donava una idea de la situació i de les possibilitats de sortir-se'n.

No hem trobat cap universitat en la qual el saldo entre ingressos ordinaris i despeses ordinàries permetés pagar les pensions corrents. Això feia que els endarreriments s'anessin acumulant fins a assolir sumes astronòmiques que en força casos superaven la del capital censal, és a dir, eren més elevades les pensions pendents que no pas el capital que s'havia de lluir o redimir.

Per a il·lustrar el que estem dient començarem amb les dades d'un seguit de municipis del Pallars Sobirà.

---

34. Josep M. BRINGUÉ PORTELLA, M. Lluïsa CASES LOSCOS, Carme Maria MARUGAN VALLVÉ i Maria Isabel RABASA FONT (2001: 40).

QUADRE 6. Deute i ingressos ordinaris de les universitats del Pallars Sobirà

<i>Universitat</i>	<i>Any</i>	<i>Capital censal (lliures)</i>	<i>Pensions anuals (lliures)</i>	<i>Pensions vençudes (lliures)</i>	<i>Ingressos ordinaris (lliures)</i>
Sort	Mitjana	13.597	642	6.032	267 (carnisseria, taverna, fleca, dos forns, peça de terra, pensions de mitja dotzena de censals + botiga, hostel, muntanya i drets de fira, el 1741)
Roní	1677	4.680	234	600	Pocs (sense especificar)
Escalarre	Mitjana	9.625	481	Sense dades	22 (taverna i tenda d'oli)
Tírvia	Mitjana	16.898	845	1.494	440 (carnisseria, tenda, tavernes, onzè, herbes del terme)
Montcortès	1717	3.993	199	Sense dades	Sense dades
Espot	1717	8.680	434	325	340 (segons un creditor censalista)
Cerbi	Mitjana	1.530	76	1.050	No n'hi ha
Esterri de Cardós	1720	3.206	160	Sense dades	Sense especificar (les herbes del terme?)
Peramea	Mitjana	4.892	245	Sense dades	235 (una muntanya, dos hostals, una taverna i una carnisseria)
Lladorre	1726	2.357	118	Sense dades	No n'hi ha
Ribera de Cardós	1720	10.318	515	Sense dades	L'arrendament d'una taverna i les herbes del terme (no es quantifica)
Unarre	1721	2.053	103	4.000 (però no és creïble)	No n'hi ha
Llarvén	1725	1.932	386	Sense dades	No n'hi ha
Burgo	1732	1.231	62	900	No n'hi ha
Junyent	1734	1.060	58	187	No n'hi ha
Enviny	1734	4.608 (més un redelme de 4.400)	228	Sense dades	No n'hi ha

La Bastida de Sort	1736	1.792	90	214	54 (un hostal i les herbes dels prats de Compte)
Vilamur	1737	2.120	106	Sense dades	15 (arrendament d'un tros del terme)
Altron	1737	3.366	168	1.000	No n'hi ha
Isil	1739	2.705	135	1.500	No n'hi ha
Escart	1739	3.150	158	209	72 (arrendament de les herbes del terme)
<i>Total</i>		103.793	5.443	13.511 (sense Unarre)	1.445

Els ingressos ordinaris en cap cas cobreixen les pensions corrents, encara que es deixin de banda les altres despeses; només en cobreixen una quarta part, si ens fixem en la mitjana dels casos dels quals coneixem les dades. No cal dir que el capital censal és immensament superior als ingressos ordinaris. No ens ha d'estranyar, doncs, que les universitats recorreguessin als veïns per a crear i vendre censals, per a endeutar-se, en definitiva, ja que el seu patrimoni públic (i els ingressos que generava) no estava en condicions d'avaluar-los.

Ara ens situarem a mitjan segle XVIII, a partir d'on hem deixat les dades anteriors, amb la idea d'aconseguir tres objectius: *a*) mostrar el deute acumulat fins aleshores, malgrat que, evidentment, no és tot el que s'ha generat, ja que, poc o molt, es va reuint; *b*) confirmar el caràcter crònic de la insuficiència d'ingressos, i *c*) tenir una visió geogràfica més àmplia, malgrat l'evident insuficiència de les dades.³⁵

35. Les dades que coneixem del Baix Empordà, immediatament posteriors a la Guerra de Successió, confirmen les dels quadres 6 i 7. Les universitats de Begur, Pals, Calonge i Palau-sator (1716-1723) acumulen un deute censal de 67.610 lliures, amb unes pensions anuals de 3.419 lliures per al pagament de les quals només disposaven d'uns ingressos ordinaris de 2.682 lliures, la qual cosa les havia portat a acumular uns endarreriments en concepte de pensions de més de 33.000 lliures. ACA, Reial Audiència, Plets civils, expedients 28159, 25936, 10821 i 28302.

QUADRE 7. Deute i ingressos ordinaris dels municipis catalans, 1733-1759 (quantitats en lliures)³⁶

<i>Municipi</i>	<i>Comarca</i>	<i>Habitants</i>	<i>Any</i>	<i>Capital censal</i>	<i>Pensions</i>	<i>Pensions vençudes</i>	<i>Ingressos ordinaris</i>
Sarral	Conca de Barberà	1.656	1733	25.800	1.291		657
Alcover	Alt Camp	1.728	1734	35.589	1.779	33.339	
Les Borges del Camp	Baix Camp	640	1734	10.661	533	9.770	226
Vilamajor	Vallès Oriental	1.280	1739	11.575	579	4.793	140
La Roca	Vallès Oriental	701	1745	5.465	273	1.326	90
Santa Coloma de Farners	Selva	1.481	1747	14.091	704	> 3.000	400
Moià	Bages	2.161	1748	15.945	788		
Vilassar de Mar	Maresme	1.845	1748	3.154	158	5.210	480
Sant Vicenç de Llavanes	Maresme	513	1748	3.440	172	1.244	40
Les Franqueses	Vallès Oriental	1.021	1748	5.782	289	1.897	105
Vilallonga del Camp	Tarragonès	604	1749	4.800	240	3.739	
Tivissa	Ribera d'Ebre	1.775	1749	23.337	776		97
Oristà	Osona	908	1751	5.851	176	1.749	
Gandesa	Terra Alta	693	1751	35.559	1.068	38.897	
Tordera	Maresme	1.650	1751	4.352	131	1.922	200
Anglesola	Urgell	591	1751	40.385	1.211	> 15.000	
Sant Genís de Palafolls	Maresme	1.823	1752	5.423	163	4.866	18
Crespà	Gironès	351	1752	4.849	145	> 1.600	46
Sant Llorenç de la Muga	Alt Empordà	709	1754	6.453	193		163

36. Les dades estan extretes dels registres (cartes acordades) de la Reial Audiència corresponents als anys esmentats. El nombre d'habitants és la mitjana dels censos del 1718 i el 1787 (llevat dels del 1787 dels quals desconexim la població). La columna de les pensions vençudes inclou en alguns casos deutes a particulars no censalistes.

Sant Esteve de Parets	Vallès Oriental	622	1754	1.491	45	500	30
Celrà	Gironès	675	1754	2.278	68	750	100
Sant Llorenç Savall	Vallès Occidental	388	1755	2.425	73	> 3.500	10
Torredembarra	Tarragonès	1.394	1755	12.840	385	6.398	1.102
Llançà	Alt Empordà	762	1755	60.000	1.800	Moltes	232
Sort	Pallars Sobirà	620	1755	10.684	320	10.000	120
Garcia	Ribera d'Ebre	1.029	1755	25.802	774	52.509	108
Montagut	Garrotxa	666	1756	2.622	79	> 800	
Móra d'Ebre	Ribera d'Ebre	489	1757	28.453	853	36.250	1.783
Castell d'Ullastret	Baix Empordà	435	1759	5.861	176	8.000	
Rocafort de Queralt	Conca de Barberà	242	1759	3.400	102	1.780	
<i>Total</i>		29.452		418.367	15.344	248.839	6.147

Algunes conclusions són evidents:

a) Els ingressos ordinaris són absolutament insuficients per a pagar les pensions corrents. En els vint casos en què els coneixem, són inferiors en un 36 % a les pensions. Amb el benentès que, en els tretze casos en què coneixem ingressos i despeses, aquestes superen els ingressos en un 28 % (només a Torredembarra i Sort —en aquest cas, per la mínima— els ingressos superen les despeses). Advertim que en aquest treball no considerem, a l'efecte expositiu, les pensions corrents com a despeses ordinàries, però, evidentment, ho eren.

b) Les pensions vençudes o endarrerides multipliquen per setze les pensions corrents, és a dir, hi ha una mitjana de setze anys d'endarreriment. I és un mínim, ja que desconeixem l'import en cinc casos i en uns altres cinc se'ns diu que superen la quantitat indicada. Això, malgrat que l'interès del censal passà del 5 % al 3 % a partir de l'1 d'agost de 1750.³⁷

37. Sobre aquesta reducció s'han fet lectures diferents: M. PESET i V. GRAULLERA (1986: 120) i Enric TELLO (2001). Mentre que els dos primers autors entenen que la causa s'ha de cercar en la situació financera

c) Amb uns ingressos ordinaris incapaços de pagar pensions és evident que la lluita de censals és absolutament impossible. És més, els endarreriments no deixen de créixer, el vertader maldecap dels ajuntaments. No era obligatori lluir o quitar els censals, però, en canvi, sí que ho era pagar les pensions anuals. En els municipis dels quals tenim les dues dades, els endarreriments representen el 72 % del capital censal.³⁸

En definitiva, els ajuntaments catalans no podien liquidar el deute i, en concret, pagar les pensions corrents mitjançant els seus ingressos ordinaris. A aquesta situació s'hi sumà durant onze anys l'extracció de recursos que practicà la Reial Hisenda per tal de pal·liar la seva situació econòmica. Efectivament, el 1739 s'establí una imposició del 4 % sobre els arbitris municipals (a la Corona de Castella ja hi havia precedents) i el 1741 es creà un nou tribut, el «*valimiento de la mitad de sisas y arbitrios*».³⁹ De fet, com descrivia la Intendència de Catalunya en una nota, es tractava de «*la mitad de los propios, sisas, arvitrios, emolumentos y demás fincas de que los comunes perciven réditos*». Ras i curt, la meitat dels ingressos municipals, descomptant, això sí, el 4 % dels arbitris i allò pagat en concepte de cadastre i «*nueva contribución*», concepte del qual desconeixem el significat, de la base imposable.

Sabem que la quantitat pagada pels municipis catalans entre el 1741 i el 1749 (sense comptar, doncs, el 4 % sobre els arbitris dels anys 1739 i 1740) fou de poc més d'1.500.000 lliures. Aquesta xifra encaixa amb la que hem trobat per als corregiments de Vic i Barcelona (no inclou la ciutat de Barcelona): 134.609 lliures i 25.184 lliures, respectivament. Vegem les dades d'alguns municipis: Badalona, 2.200 lliures; Horta, 1.173 lliures; Olot, 30.668 lliures; Ripoll, 5.021 lliures; Sant Boi de Llobregat, 3.103 lliures, i Vic, 55.662 lliures.

---

dels ajuntaments, el segon ho atribueix a la necessitat d'adequar l'interès dels censals als rendiments decreixents dels arrendaments a causa d'un augment proporcionalment superior del preu de la terra. Cal dir que el 1718 la Reial Audiència s'oposà a la rebaixa precisament perquè, entre altres causes, representava un perjudici per als municipis (punts 1 i 8 de l'informe al Consell de Castella), la qual cosa fou ratificada pels síndics dels capítols catedralicis (la seva intervenció en aquest afer evidència el pes del clero secular entre els censalistes) i de les viles i ciutats capitals de corregiment (CARRERA PUJAL, 1947, III: 248-254). D'altra banda, en la Reial pragmàtica del 9 de juliol de 1750, per la qual es rebaixa l'interès al 3 %, no hi ha cap referència a l'endeutament municipal. Vegeu ACA, Reial Audiència, registre 6, f. 16r-19v; registre 5, f. 1r-2r; registre 125, f. 185v-200v (informe de la Reial Audiència); i registre 381, f. 116v-121v.

38. Els mateixos anys els municipis valencians patien un deute molt semblant, encara que disposaven d'uns ingressos ordinaris més sòlids, que superaven amb escreix les despeses ordinàries, i els endarreriments només multiplicaven per sis les pensions corrents. Vegeu M. PESET i V. GRAULLERA (1986: 123-125); la mostra té un total de cent vint municipis.

39. Encara que no ho hem llegit enlloc, aquesta extracció de recursos municipals devia estar relacionada amb la participació de la Corona espanyola en la Guerra de Successió de la Corona austríaca (1740-1748).

Eren molt o poc, 1.500.000 lliures? Si agafem com a referència els trenta municipis del quadre 7, aquesta quantitat representa més del triple del deute censal, sis vegades els endarreriments acumulats, cent vegades les pensions anuals i, sobretot, més de dues-centes vegades els ingressos ordinaris. En uns anys en què Catalunya estava en plena embranzida econòmica i les universitats podien anar eixugant els seus deutes, l'impacte d'aquesta subtracció no degué de ser menor. Com a mínim retardà la reducció del deute, ja que molts ajuntaments, a manca d'ingressos ordinaris, hagueren de desviar part dels ingressos extraordinaris establerts per reduir-lo i poder pagar les despeses ordinàries. No tots degueren tenir la mateixa sort que el de Vic, el qual aconseguí que els creditors censalistes acceptessin no cobrar pensions mentre durés el «*valimiento*». A més, en alguns casos el 4 % es carregà erròniament sobre els ingressos extraordinaris esmentats, com passà a Vallfogona de Ripollès, Viladrau, Sant Boi de Lluçanès o Ridaura, els quals foren indemnitzats, però amb força retard.⁴⁰

Tornem al quadre 7 per tal de fer un càlcul sobre la pressió suportada pels habitants d'aquells municipis, encara que sigui poc precís. I ho serà, en primer lloc, perquè les dades no són sincròniques, ja que corresponen a un període de quasi una trentena d'anys; i, en segon lloc, perquè som conscients que el nombre d'habitants amb què hem treballat és esbiaixat a l'alça. Tot i amb això, ens atrevim a quantificar el deute per habitant. A mitjan segle XVIII els habitants dels trenta municipis considerats devien, entre el capital censal que havien de retornar i les pensions vençudes, vint-i-tres lliures *per capita*. No era una quantitat menor. Era superior als ingressos ordinaris de Sant Genís de Palafolls i Sant Llorenç Savall, i molt semblant als de Sant Esteve de Parets, com hem vist. Per a posar un altre paràmetre, era quasi la meitat del que, a efectes fiscals, el cadastre calculava com a ingressos anuals d'un artesà.

Certament, l'ingrés producte del consum humà i, en molta menor mesura, d'algunes propietats municipals arrendades, no era l'únic amb què podien comptar les universitats i els seus ajuntaments. La gent era productora, agrícola o artesanal, i, per tant, generava riquesa que podia ser gravada, la qual cosa no era cap novetat. A la baixa edat mitjana les talles s'incrementaren i esdevingueren el primer ingrés municipal i, a més, mai no es van deixar de fer.⁴¹ Per aquí vindria la solució del deute, o, almenys, l'intent de solucionar-lo.

---

40. Vegeu la dada total a Carmen GARCÍA GARCÍA (1996: 134, quadre IX; hem extrapolat unes dades que arriben fins al 1747). Vegeu les dades parcials a ACA, Hisenda, lligall 3374, i la dada sobre Vic, a ACA, Reial Audiència, registre 489, f. 2 i seg.

41. A Jordi CASAS I ROCA (2015: 116-120) ens hem referit a les talles durant els segles XVI i XVII.

6. ELS INGRESSOS EXTRAORDINARIS PER A RETALLAR EL DEUTE⁴²

Sense cap mena de dubte, l'ingrés extraordinari més important fou el dels talls sobre les collites. Això no era una novetat,⁴³ però tot indica que a partir de la Guerra de Successió es generalitzà. Es tractava de cobrar un percentatge: així, un vintè, per a posar un exemple, era una part de cada vint; o, dit amb altres paraules, un 5 % de la collita. La varietat de talls⁴⁴ o parts de collites era important, com mostrem en el quadre següent. Les dades arriben fins al moment en què la Reial Audiència perdé competències en favor de la Intendència.

QUADRE 8. Talls sobre les collites, 1716-1761

<i>Tipus de talls (o parts de collites)</i>	<i>Primera meitat del segle XVIII</i>	<i>Segona meitat del segle XVIII</i>	<i>Total</i>
Cinquantè	1	—	1
Quaranta-cinquè	1	—	1
Quarantè	2	—	2

42. Tota la informació, incloses les citacions d'aquest epígraf, llevat que s'indiqui el contrari, procedeix dels registres de cartes acordades del 1716 al 1761.

43. Els més antics dels quals es té notícia són de les dècades del 1340 i el 1350, en municipis de domini reial, però és a partir de la dècada del 1370 que s'expandeixen. Vegeu una relació dels municipis afectats durant els segles XIV i XV a Jordi CASAS I ROCA (2015: 35, nota 30). La Cort de Monsó del 1585, per tal de pagar les pensions i la lluçió dels censals creats per a arranjar rieres, sèquies, canals i camins, va autoritzar la imposició de vintens i quarantens sobre les collites de tots els propietaris, inclosos religiosos i militars. Vegeu *Constitucions y altres drets de Cathalunya*, llibre IV, títol IV, capítols 28-36, especialment el 31. Per Jordi OLIVARES I PERIU (2000: 347-454) coneixem un llistat d'una vintena de municipis que aplicaren talls sobre les collites entre els anys 1583 i 1631: Rocafort de Vallbona, la Fatarella, Florejacs, Belcaire i la Tallada, Dosrius, Mataró, Torrelles de Foix, Vilanant... Els municipis del comtat d'Empúries els aplicaren de manera regular des del 1662. Vegeu Pere GÍFRE I RIBAS (1996: 73). Vegeu alguns exemples de justificació de la seva antiguitat: l'apoderat de la baronia de Montbui dirà, el 16 de juliol de 1729, «que de tiempo inmemorial han estado los antiguos Jurados, y [h]oy los Regidores de dicha Baronia, en la pacífica posesión de imponerse en todos los lugares que la componen un treynteno de todos los frutos»; el març del 1754 els regidors de Peratallada diuen que disposen d'un privilegi de Ferran II que els ha permès imposar fins al present redelmes i vintens; el gener del 1747 la Universitat de Claravalls diu que disposa de la facultat d'imposar un onzè des del regnat de Carles II. ACA, Reial Audiència, registres 143, f. 62, 385, f. 205, i 378, f. 102. Coneixem la regulació d'un dels documents més antics, els capítols de Pere III (1377), que concedeixen a Tàrrrega un onzè durant sis anys sobre les collites de blat, raïm i safrà; vegeu Lluís SARRET I PONS (1930: 296-308).

44. En la documentació estudiada no hi ha un mot general per a descriure aquesta contribució sobre les collites; es parla de desè, dotzè, vintè... Hem escollit el mot *tall* per tal de diferenciar-lo clarament de la *imposició* (o arbitri) sobre el comerç i la *talla* (o repartiment veinal) sobre la riquesa de cada veí.

Trenta-sisè		1	1
Trentè	12	8	20
Trenta-unè	1	—	1
Vint-i-sisè	—	1	1
Vint-i-cinquè	1	3	4
Vint-i-dosè	1	—	1
Vintè o mig delme	27	16	43
Divuitè	2	—	2
Quinzè	7	8	15
Dotzè	2	1	3
Onzè	7	2	9
Desè	2	6	8
Mig novè	1	—	1
Total	67	46	113

El quadre ens mostra que el vintè, el trentè i el quinzè eren les impositcions més habituals: sumen el 69 % del total. Al llarg del segle no hi ha diferències importants; en tot cas, una major diversitat durant les primeres dècades. D'altra banda, tenint en compte que la segona columna només recull onze anys, és evident que les necessitats d'ingressos extraordinaris per part dels ajuntaments no havia disminuït quaranta anys després de la Guerra de Successió, ja que el deute seguia sent important.⁴⁵

Pel que fa als terminis de vigència dels talls plantejats, en trobem una gran varietat, ja que els ajuntaments calculaven el temps que necessitaven per a eixugar el deute i imposaven les talles que els convenien, encara que mantes vegades es quedaven curts i necessitaven demanar pròrrogues. Així ho van fer, per exemple, els ajuntaments d'Alcover (1730), Sentmenat (1738), la Garriga (1739) i les Franqueses (1760).⁴⁶ Com

45. De fet, a la dècada del 1760 les sol·licituds al Consell d'Aragó, que actuava com a Secretaria del Consell de Castella des del 1707, superen la desena. A partir de la dècada del 1770 sembla que hi ha una clara disminució. D'altra banda, cal dir que no tots els talls sobre les collites tenien com a objectiu la reducció del deute; algunes vegades es destinaven a obres públiques, com ara la construcció o reparació d'esglésies: a Solivella (1766), a Santa Maria de Besora (1771) o al Catllar (1785). Podria afegir-se, per les dates, que probablement era així perquè el deute ja estava eixugat. Vegeu les dades a Eugenio SARRABLO AGUARELES (1975).

46. El Consell de Castella era molt rigorós pel que fa a les pròrrogues. El 3 de juliol de 1738, en comunicar a l'Ajuntament de Sanaüja que ha aprovat el quinzè sol·licitat, li indica que «pasados que sean los dichos doze años, queremos que no se cobre el mencionado onzeno, ni se use más de esta nuestra facultad, sin obtener nueva prorrogación, y licencia, pena de caer, e, incurrir en las que caen, e, incurren los consejos, comunidades y demás personas, que lo hazen sin tenerla de Nos, para ello». ACA, Reial Audiència, registre 20, f. 154v-176r.

dèiem, els terminis són d'allò més variats: cinc anys (1), sis anys (2), set anys (1), vuit anys (1), deu anys (5), dotze anys (2), catorze anys (1), quinze anys (4), setze anys (1), vint anys (10), vint-i-dos anys (1) i trenta anys (1). Però el més habitual no és el termini de vint anys, sinó la no fixació d'un termini: n'hem trobat dotze casos. Molts ajuntaments, evidentment i si se'ns permet l'expressió, no volien enganxar-se els dits. Era millor això que no pas demanar un termini excessivament llarg: a Garcia (1757), per exemple, se li nega la sol·licitud d'un onzè per a cinquanta anys. Tot això, amb el benentès que anys volien dir collites: com indica l'Ajuntament de Riumors el 1757, arrenda el vintè per a «siete años y siete enteres cosechas».

Hem de reconèixer que no estem segurs de l'ús del mot *redelme*. L'hem trobat com a desè (imposició sobre el delme), com a vintè (doble delme) i com a talla en general sobre les collites. Independentment dels diferents usos, el més probable és que fes referència al fet que la imposició s'aplicava després de descomptar el delme, eclesiàstic o laic. El cas de Rubí (1677) sembla confirmar-ho:

Lo qual trentè prometen pagar de aquells fruits quan restaran pagats lo delme y primí[c]ia de la mateixa manera y el mateix temps la cobren los decimadors universals de dit lloch y terme.

En tot cas, un seguit d'ajuntaments especifiquen que pagaran la imposició els productes agraris que paguin delme: els de Pontós i Romanyà (1739), Gualta (1745), la Bisbal (1752), la baronia de Llagostera (1752), Torredembarra (1755) o Ullastret (1757).⁴⁷

Quins productes eren els afectats? Una bona part dels ajuntaments es refereixen a tots els fruits que es cultiven al terme. D'altres especifiquen més, parlen de grans i altres fruits. Evidentment, els grans eren els més afectats. Algun ajuntament els especifica, com el de Sort (1757), que parla de blat, civada i ordi. Alguns n'exceptuen algun: el d'Oristà (1751) exceptua el mill, i igualment fa el de Sant Feliu de Torelló (1755), mentre que el de Rodors (1755) exceptua de la imposició el mill i el blat de moro, perquè és l'aliment dels pobres.

47. El capítol 31 de la Cort del 1585, ja esmentat, establí que els talls sobre les collites es poguessin cobrar abans de descomptar el delme, la primícia, la tasca i altres càrregues senyorial; això sí, amb l'autorització del senyor i el batlle. Aquest no és el cas, per exemple, de Begur (1716) i Pals (1717), que en les seves concòrdies respectives indiquen que el tall es cobrarà «pagats emperò en primer lloch los drets dominicals al senyor». ACA, Reial Audiència, Plets civils, expedients 28153 i 35936; totes les dades d'aquests dos municipis procedeixen d'aquests dos expedients. D'altra banda, el fet que es faci menció dels productes que pagaven delme evidència que, malgrat la sanció en la Cort del 1599 de la Pragmàtica reial del 1542 que obligava a delmar «per tots els fruits que Déu nos dóna», els pagesos s'hi resistien basant-se en el costum, en pactes o en sentències reials. Vegeu Jordi OLIVARES I PERU (2000: 314-320).

Hi ha ajuntaments que especifiquen els productes afectats, encara que en alguns casos hi afegixen, al final, que la resta també ho estan. El de Sant Cugat del Vallès (1716) cobrava sobre el blat, el mestall, l'ordi, la civada, l'espelta, les faves, els favolins, les vesses, els llobins i el moresc. El de Castelló d'Empúries (1732), a part dels grans, hi afegix l'oli i el vinagre. El de Sanauja (1734) parla de grans, però també de vi i cànem. El de Sant Llorenç de Capdevànol i tres parròquies més (1739), a part dels grans, hi inclouen el bestiar que es pasturi i neixi al terme i la llana. El de Guissona (1744) parla de grans i vi. El de Santa Coloma de Farners (1747) parla de grans d'espiga, però també de faves, mongetes i cànem. El de Vilallonga del Camp (1749) parla dels grans, el vi i l'oli. L'Ajuntament de Gualta (1750) és el més variat en la seva proposta: blat, ordi, civada, sègol, mill, arròs, faves, «trigones», cànem, alls, cebes i raïm. El de Rocafort de Queralt (1759), a part dels grans d'espiga i el vi, considera el safrà. Per a acabar, el de l'Espluga de Francolí (1761) vol carregar mig novè sobre els grans, però també sobre el raïm i les olives. Evidentment, cada municipi centra la imposició en els seus principals conreus. Però, a més, hi ha qui té mar, i això també queda reflectit. L'Ajuntament de Begur (1716) proposa un quinçè sobre «tots los fruïts en ses terras y mar»; el de Tamarit de Mar (1721) proposa imposar un sou per cada deu rals (una lliura) del valor del peix que es pesqui a les seves platges; el d'Empúries i el port de l'Escala (1739) proposa un quinçè sobre els fruits de terra i mar; el de Tossa de Mar (1750), un vintè sobre els fruits del terme i els guanys de la mar, i la Selva de Mar (1759), un quinçè sobre els productes agrícoles i marítims.

Aquests talls havien de ser pagats per tots els propietaris agrícoles. En tots els casos s'indica que els han de pagar tant els propietaris veïns com els terratinents, és a dir, els forans que tinguin terres en el terme. En alguns casos s'especifica que els veïns també han de pagar per les terres que tenen en altres municipis, encara que a voltes s'indica que no ho han de fer si allà ja existeix una imposició d'aquest tipus (com fan els regidors de Vilallonga del Camp el 1749); és a dir, l'habitual era pagar allà on es tenien les terres. Només en un cas hem trobat una diferenciació: a les Borges del Camp, el 1754, s'estableix que els de la vila paguin un quinçè per les seves terres al terme i un trentè per les terres que tinguin fora. A Sant Cugat del Vallès, el 1716, es preveu penalitzar els terratinents de Rubí: si els del terme de Rubí «trentejaren de vi els del terme de Sant Cugat, lo arrendatari [del trentè] puga vintenejar de garbes els de Rubí». En el cas de Tordera, un cop indicat que els terratinents han de pagar per les seves heretats, com els veïns, s'especifica que ho han de fer tant els seculars com els eclesiàstics. El cas de Móra d'Ebre encara és més explícit: el 1757 s'especifica que s'ha de pagar el quinçè «sin excepción de terratenientes, ni de personas que gozen del Privilegio Militar respecto a que la mayor parte de los censos se impusieron para manutención de las tropas, todo en beneficio común».⁴⁸

48. Evidentment, els terratinents es resistien als intents de fer-los pagar dues vegades per les mateixes

Però realment pagava tothom, veïns i terratinents? Doncs no. Sense entrar en la generació de la jurisprudència sobre el tema, ho veurem en l'epígraf següent. Cal dir que només estaven obligats a pagar els qui hi estaven d'acord, almenys a partir de la Nova Planta. El 18 de juny de 1720 la Reial Audiència comunicava el següent als regidors de l'Ajuntament de Mollet:

Participo â V.M. haver su Magestad resuelto y mandado, que Pueblo alguno pueda imponer sobre sus vezinos arbitrio alguno sobre sus propios frutos, ni hazer enagenación alguna, ni cargarse censos, ni otro arbitrio alguno, sin acudir primero al Real Consejo de Castilla, menos en el caso que el repartimiento, ô imposición sea *inter volentes*, pues en este caso no se necesita de licencia para executarlo entre los que convenieren, pero no se puede obligar, por los que le consentieren, â los que no convenieren en el arbitrio.⁴⁹

Escrits com aquest es repetiran els mesos i els anys següents. Entre el juny del 1720 i el maig del 1722 els rebran els ajuntaments d'Abella i Sant Romà, Viladecans, Sarrià, Sant Boi de Llobregat, Sentmenat, Castellví de Rosanes, l'Hospitalet de Llobregat, Arbeca, les parròquies del comtat i terme de Centelles, Castellldrai i Valldeperes, Sant Joan de les Abadesses, Sant Cugat Sescarrigues, Sant Esteve de Castellar i Palautordera.⁵⁰

Òbviament, els qui s'hi acollien eren sobretot els terratinents. Dels molts exemples que podríem posar, n'agafarem un, el que ens ha semblat més significatiu. El 1753 alguns terratinents es neguen a pagar el vintè establert pels regidors de Sant Genís de Palafolls. Com que el fiscal de la Reial Audiència no els dona la raó, acudeixen al Consell de Castella. Mentre aquest s'ho pensa, rep una instància dels regidors de Vilanova de Palafolls, els quals argumenten que els seus veïns, els terratinents en qüestió, encara que ens consta que un vivia a Barcelona, no han de pagar les càrregues del municipi veí, pertanyent a la mateixa batllia, tema sobre el qual mantenen un plet des del 1701. El més interessant de tot és l'argument dels terratinents: diuen que quan el Consell va establir que paguessin veïns i terratinents, no ho feia per a diferenciar, sinó que deia que calia ser veí i alhora terratinent per a pagar. El Consell demanà l'informe corresponent a la Reial Audiència, però malauradament no hem trobat la resposta. No deixa de ser curiós que el Consell demani l'opinió de l'òrgan català sobre el capció argument dels terratinents quan és ell qui aprova el vintè en qüestió i marca els criteris del seu cobrament.

---

terres. Vegeu Jordi OLIVARES I PERIU (2000: 376-377 i 380-381).

49. ACA, Reial Audiència, registre 8, f. 58.

50. ACA, Reial Audiència, registres 5, 129 i 131.

Sembla que el criteri del Consell de Castella era el de restringir l'abast dels talls. El 3 de juliol de 1738 el Consell comunica a l'Ajuntament de Sanaüja que el quinçè ha d'afectar els grans, el vi, el cànem i el lli «que se cojan en su término, en la inteligencia de que en él se comprenden únicamente las tierras de los obligados á los censos, y demás cargos del común».⁵¹ En canvi, no queda clar que el capteniment de la Reial Audiència fos sempre el mateix. El novembre del 1724 dona per bo el repartiment que han fet els síndics de la Cerdanya, malgrat la queixa que han fet arribar els cavallers i els gaudins al corregidor de Puigcerdà. L'octubre del 1729, malgrat la queixa del fiscal de la cúria de Montblanc perquè s'està cobrant un onzè a Nalec «contra la voluntad de la mayor parte de los vezinos», la Reial Audiència diu que continuï el cobrament. Encara que en aquest cas potser l'oposició s'ha atribuït a les reticències d'aquell òrgan envers el tinent de corregidor de Montblanc.⁵² En canvi, en el cas de Pineda de Mar és més exigent: davant la queixa que els cavallers terratinents no volen pagar un redelme, l'11 de juliol de 1727 la Reial Audiència diu que «encuentra algunos reparos en que se obligue á los caballeros terratenientes á la paga de lo que pretende la villa, sin que sean primero ohidos».⁵³ I recomana als regidors que procedixin per la via judicial.

No és aquest el lloc on referir-nos de manera extensa a l'oposició dels sectors privilegiats a pagar imposicions locals.⁵⁴ En tot cas, els ajuntaments n'eren conscients i anaven amb precaució. L'Ajuntament de Cervera, el 1757, davant les dificultats previstes per a cobrar un vintè a eclesiàstics i acadèmics, proposa moderar la pressió fiscal amb l'eliminació de la quèstia, una imposició que paga tothom: militars, eclesiàstics i laics. Per la seva part, l'Ajuntament de Rocafort de Queralt, el 1759, eximeix del quinçè el rector i el baró de la vila, els quals no paguen imposicions locals per les seves terres i cases.

Sens dubte, en una Catalunya eminentment agrícola, amb zones amb un alt nivell d'autoconsum i amb poca circulació monetària, la imposició sobre les collites era el més pràctic i eficaç. Els pagesos ja estaven acostumats a la subtracció del delme, la primícia, la tasca i altres càrregues senyoriales. A més, dificultava el frau. Ho resumeix força bé la Reial Audiència el 14 de desembre de 1729, quan informa sobre la petició d'un vintè per part de l'Ajuntament de Sentmenat:

Por cuyos motivos juzga esta Audiencia por más suave, y digno de la Rl. munificencia de V.M. el que se digne conceder á el lugar suplicante su Rl. licencia

51. ACA, Reial Audiència, registre 20, f. 154v-176r.

52. Un informe del fiscal de la Reial Audiència és demolidor: acusa el tinent de corregidor esmentat, de connivència amb el senyor de Solivella, Joan de Llorach, el qual hauria fet ús dels seus criats per a oposar-se a un repartiment aprovat per a finançar el plet que mantenen amb aquell per a passar a jurisdicció reial. Amb els interessos de la Corona no es jugava. ACA, Reial Audiència, registre 143, f. 239 i 172r-174r.

53. ACA, Reial Audiència, registre 139, f. 144.

54. Vegeu Jordi OLIVARES I PERIU (2000: 384-397).

y permiso para la imposición de el veinteno que solicita [...], que no el de hazerles tassas, ô repartos para obviar los disturbios é inquietudes que de su imposición se suscitan, á más de que no [h]aviendo en aquel lugar Artesanos, y ser todos Labradores, con el impuesto de veinteno pagará cada uno por el contingente de su cosecha y con menos gavamen que las tasas, ó repartimientos [...].

Però no tot eren talls en espècie sobre les collites. D'altra banda, no tothom era pagès, com a Sentmenat, i, per tant, calien altres opcions.

Hi ha ajuntaments que opten per gravar monetàriament el producte elaborat: el d'Alcover (1730), 5 sous per cada carga de vi que es torni ranci; el de Canet de Mar (1730), 3 sous per cada carga de vi de la seva verema que els veïns entrin a la vila (cal suposar que es referien al vi obtingut amb el raïm de la verema); el de Vic (1737), 3 diners per quartera de blat que entri a la ciutat i no sigui collida pels vigatans, i la resta, 2 diners; el d'Olesa de Montserrat (1738), 8 diners per quartera de blat, 2 sous per carga de vi i 1 diner per quintar d'oli.

Del que acabem de dir, no ens queda clar què grava el comerç i què, el consum particular. En tot cas, hi ha municipis que graven de manera explícita el comerç, encara que només n'hem trobat dos casos: Altafulla (1721), 3 diners per lliura de valor en les vendes, en concepte de drets de mercaderies (dret que ja havien cobrat), i Rubí (1731), 1 sou per cada carga de vi que es vengui al terme. Cal tenir en compte, especialment en els municipis grans i mitjans, que els arbitris sobre el comerç ja existien com a ingressos habituals i ordinaris; el marge de maniobra era petit.⁵⁵

Pel que fa a la participació dels qui no tenien propietats agrícoles, l'opció preferida era el repartiment veïnal en funció de la riquesa declarada. Les talles, com hem dit, tenien una llarga tradició a Catalunya. Però alguns casos semblen confirmar allò que deia la Reial Audiència el 1729. A Sarral (1735) substitueixen el repartiment entre veïns per un vintè. A Tivissa (1745), després de repartir durant cinc anys 1.600 lliures anuals, decideixen substituir el repartiment per un dotzè, «por ser medio más suave y menos gravoso»; a més, els regidors afirmen que tots hi estan d'acord. En alguns casos el repartiment es combina amb un tall, com a Vilarig (1738): repartiment i vintè. En tot cas, l'objectiu era clar: que pagués tothom. Els regidors de Calaf (1754) proposen que els que no tenen terres o en tenen poques contribueixin «con dinero á proporción de sus conveniencias para que sea con la igualdad que corresponde». El cas de Palafrugell mereix una menció especial. El 1709 la vila es veié obligada a lliurar a les tropes

55. La imposició d'arbitris sobre el comerç a voltes comportava problemes. El 18 de setembre de 1730 la Reial Audiència obliga l'Ajuntament de Vic a retornar 1.470 lliures recaptades amb l'augment de l'arbitri sobre el vi i els arbitris creats de nou, amb els quals es pretenia, entre altres coses, pagar els creditors censalistes; la causa era la queixa de nou gremis de la ciutat, que argumentaren que no s'havia obtingut l'aprovació reial. ACA, Reial Audiència, registre 146, f. 29r-31v.

franceses una quantitat important de blat que fou aportat per vint-i-un veïns que no el cobraren, per la qual cosa van interposar un plet que van guanyar. El 7 de desembre de 1725 la Reial Audiència va condemnar la vila, i en nom seu els regidors, a pagar el blat en qüestió i les costes del judici. L'octubre del 1753 els descendents d'aquells vint-i-un veïns van demanar al Consell de Castella que obligués l'Ajuntament a fer un repartiment de la quantitat deguda, 6.431 lliures, entre els veïns. D'altra banda, per a acabar, com que no tenir terres no vol dir forçosament no tenir casa, els regidors de la Bisbal (1740) van proposar imposar un quinçè al valor estimat de les cases.

El sistema habitual era que els talls sobre les collites s'arrendessin i el seu producte passés als administradors de la concòrdia signada amb els creditors, els elets o electes. El Consell de Castella, a partir d'un determinat moment i no sabem si en tots els casos, obligava a presentar els comptes anuals dels ingressos a la Reial Audiència. Això és el que exigeix a l'Ajuntament de Gandesa el 19 d'abril de 1755, i, a més, li fa arrendar el vintè de cinc en cinc anys (s'ha concedit per a trenta); al de Sort, el 21 d'octubre de 1757 (en aquest cas, cada tres anys), i al de la Selva de Mar, el 18 de gener de 1767. Però hi havia universitats que el venien, aquest vintè; una pràctica que devia venir de lluny. És a dir, no arrendaven un vintè, per a posar un exemple, sobre el qual feien un càlcul del que podia donar per a anar pagant pensions i redimir censals amb el diner de l'arrendament, sinó que el venien i el comprador es comprometia a pagar les pensions i lluir els censals pel valor de venda fixat. Anglesola, el 1715, ven un trentè a carta de gràcia (l'empenyora, per a dir-ho d'una altra manera)⁵⁶ per 10.000 lliures, que reconverteix en un quarantè i un quaranta-cinquè el 1735 i el 1736, respectivament. El 1751 els regidors proposen la venda d'un vint-i-sisè per 30.000 lliures per a rescatar el quaranta-cinquè i un onzè imposat amb posterioritat, i dedicar el que sobri a lluir censals. Sedó i Ribes, el 1735, venen a carta de gràcia un onzè. L'Espluga de Francolí, el 1736, ven a carta de gràcia la meitat d'un novè.

La Universitat de Montgai havia venut un onzè el setembre del 1678 (i també una porció d'herbes, a la qual ens referirem després) per un import d'11.000 lliures, ampliades després a 11.600; l'abril del 1731 va sol·licitar poder vendre'l perpètuament per 17.500 lliures, per a recuperar la venda anterior i, amb la diferència, pagar pen-

56. En el cas de Linyola, que veurem tot seguit, la Reial Audiència aprofita per a fer una defensa de la venda a carta de gràcia, a la vegada que deixa constància del seu arrelament a Catalunya (13 de maig de 1724): diu que s'autoritzi la venda de les herbes «con pacto de retroventa que es contrato lícito, aprobado, útil, y muy frecuente en este Principado mientras no le vicia la modicidad de precio, en que transferiéndose el Domino al comprador, le queda al que vende la gracia redemptiva estipulada a su favor de que pueda usar quando se halle con dinero y haviéndose por este medio socorrido en su necesidad, evita que de otra suerte tendría de vender puramente, y en perpetua enagenación [...]». Sobre les característiques i la tradició a Catalunya d'aquesta figura, vegeu Manuel DURAN I BAS (1883: 149-156). Segons aquest autor, a Catalunya el dret a recuperar el bé venut era imprescriptible, aspecte que sembla que era compensat pel fet que se solia empenyorar per un import inferior en un terç al valor real.

sions i redimir censals (cal dir que no queda clar com vol obtenir aquest import, ja que reconeix que l'onzè «en muchos años no produze y fructifica el menor útil»). El 1592 Vilagrassa havia venut per 12.000 lliures un onzè a Francesc de Reguer; més tard s'hi afegí un dotzè: en total, 18.000 lliures. El 1752 aquestes quantitats estan en mans de Josep de Marimon, segon marquès de Cerdanyola (de fet, estan en mans del seu fill, ja que ell havia mort el 1747), i els regidors proposen vendre un desè o un onzè a carta de gràcia per 33.000 lliures, per a alliberar les 18.000 lliures i 15.000 més compromeses posteriorment amb un desè.⁵⁷ El cas més punyent, probablement, és el de Casamitjana. El 1639 la seva universitat ven un onzè a carta de gràcia a Josep de Rocabrana per 10.000 lliures, el qual es compromet a redimir censals per aquest import en els deu anys següents. El 1669 la Universitat el revèn al baró de Claret per 11.500 lliures, revenda que la Reial Audiència declara nul·la el 1754 arran d'un plet que els Rocabrana mantindran viu durant noranta anys.⁵⁸ L'Ajuntament, després d'argumentar que la situació és insostenible, ja que, a part de l'onzè, paga un vintè i el cadastre, la qual cosa ha fet que vuit famílies hagin abandonat la vila, demana que els Rocabrana només cobrin un 3 %, l'interès del censal, de l'import dels censals que va redimir —se suposa que les 10.000 lliures—, en lloc de seguir cobrant l'onzè als vilatans. El Consell de Castella, el 14 de novembre de 1760, demana a la Reial Audiència un informe sobre l'assumpte. No sabem com va acabar.

Els talls sobre les collites no eren l'únic que es venia. Hi havia universitats que es veien obligades a vendre una part o tot el seu patrimoni. El 1720 l'Ajuntament de Sant Romà d'Abella es dirigeix al Consell de Castella per a demanar-li la imposició d'un trenta-unè. Explica que fa temps van vendre el forn del Comú per set-cents lliures i que, evidentment, això els és molt perjudicial, ja que els veïns «pagan un crecido estipendio para cozer el pan, y están privados de la comodidad de podérselo cozer y tener hornos particulares en sus casas, por haver sido ésta expresa condición de la venta de dicho horno»; i que amb un trenta-unè que consideren que els aportarà mil sis-cents lliures, a part de redimir censals i pagar altres urgències, pensen recuperar el forn. El 1722 Preixena sol·licita augmentar de 1.500 a 2.500 lliures l'empenyorament de les herbes del Comú. El 1734 Castellnou de Seana ven les herbes del terme. El 1735 Pauils dels Ports ven les herbes i pastures de la partida de Baix. El 1736 Maçanet de Cabrenys ven part de la muntanya de Palomeres per 2.000 lliures; l'argument és que només produeix 50 lliures l'any i la quantitat ha de servir per a lluir un censal de la col·legiata de Sant Feliu de Girona. El 1747 Sant Quintí de Mediona ven un molí

57. Pere Reguer, germà de Francesc, el 1643 es considera baró de Vilagrassa; el censal passa a Josep de Marimon pel seu casament amb una Reguer: Maria Francesca de Velasco i Reguer. Vegeu Jordi OLIVARES I PERIU (2000: 425 i 429-430).

58. Els Rocabrana, una família de comerciants barcelonins amb interessos censalistes en el marquesat de Pallars i les baronies de Francesc de Gilabert, aporten la sèrie amb més continuïtat de les lletres executives estudiades per Jordi OLIVARES I PERIU (2000: 431) entre els anys 1591 i 1643.

fariner. El 1747 els regidors de Claravalls demanen poder revendre un onzè per un import major que l'inicial, per tal de recuperar les herbes del Comú venudes a carta de gràcia fa una trentena d'anys per 3.600 lliures.

Aquell mateix any l'Ajuntament de Sant Quintí de Mediona sol·licita poder vendre un molí (n'hi ha dos més a la vila, no sabem si del Comú) que només produeix unes 40 o 50 lliures l'any, a Francesc de Bas, cavaller de Capellades, per tal de lluir-li un censal de 1.000 lliures i pagar-li les 1.150 acumulades en concepte de pensions vençudes. El 1751 Santa Maria de Palautordera ven una casa. El 1752 Aspa ven per sempre, la qual cosa vol dir que devien estar venudes a carta de gràcia, les herbes del terme. El 1715 Fuliola ven a dos particulars les herbes i la carnisseria per 800 lliures, dos anys després se'ls afegirà un jornal de terra i, després d'una sèrie d'operacions, tot plegat va a parar a mans de Josep Antoni Martí, notari de Torà; el 1752, un any de males collites, els regidors proposen tornar-ho a vendre a carta de gràcia a Martí, però augmentant la quantitat fins a 4.400 lliures. El 1753 Sant Salvador de Toló ven perpètuament per 8.000 lliures uns molins de farina i d'oli que havia venut a carta de gràcia al segle XVII. Sant Jaume de Queralbs ven el 1715 una partida de terra, la muntanya de Coma de Vaca i les muntanyes de les Torroelles, les quals ven a Josep de Trinxeria, capità de cavalleria i governador de Camprodon, el 1725, amb el compromís de recuperar-les per a la vila, exceptuada la Coma de Vaca, que es queda en concepte de retrovenda; el 1754 li proposen, fent un altre gir, la venda a carta de gràcia del dret a revocar la venda, amb el compromís que es faci càrrec dels censals que té venuts la Universitat. Garcia, durant la Guerra de Successió, ven a carta de gràcia un onzè, un molí fariner, forns de pa (no es quantifiquen), un molí d'oli i un molí d'oli i sansa, per un total de 16.559 lliures; el 1755 proposa vendre un onzè per a cinquanta anys, que no li és aprovat, per a recuperar-ho i pagar endarreriments i lluir censals. Alguaire el 1757 ven una part, la que sigui necessària, de les herbes de secà del terme. Aquell mateix any Cervera vol vendre la meitat dels ingressos de les carnisseries, però el problema és que no troba comprador.

Hem deixat el cas de Linyola per al final i per a comentar a part. El febrer del 1721 l'Ajuntament demana empenyorar les herbes per 3.000 lliures més que en el primer empenyorament, fet durant la Guerra de Successió. La Reial Audiència indica al Consell de Castella que, seguint el mateix criteri que fins aleshores, digui a l'Ajuntament que faci servir les herbes per a aconseguir un censal de 7.000 lliures i que amb l'import del seu arrendament pagui la pensió anual. Tres anys després l'Ajuntament diu que no troba ningú que vulgui fer-ho; en canvi, sí que hi ha comprador a carta de gràcia. Proposa vendre les herbes, ja que l'opció de la Reial Audiència li causaria pèrdues perquè calcula que la pensió serà superior al que li donin per l'arrendament de les herbes.⁵⁹

---

59. ACA, Reial Audiència, registres 131, f. 36r-37v, i 11, f. 6 i seg.

Val a dir que no podem afirmar que totes aquestes vendes es fessin, ja que el que hem localitzat en la major part dels casos és la sol·licitud al Consell de Castella. Però, en tot cas, la necessitat i la intenció hi eren.

Acabarem aquest recorregut a la vila de Torredembarra, per la seva varietat de propostes a l'hora d'abordar el retorn del deute. El 1755, per tal d'anar lluint els 23 censals creats, per un import de 12.840 lliures, i anar pagant les 6.398 lliures d'endarreriments, tot i tenir uns ingressos i unes despeses ordinaris equilibrats, proposa un vintè per a trenta anys sobre tots els fruits que paguen delme i també sobre les garrofes i les olives, que no en paguen per una concòrdia signada amb el comte de Santa Coloma, senyor de la vila, i el qual calcula que li aportarà 320 lliures l'any; introduir una doble puja (un pa per cada vint-i-cinc pans cuits) en el forn del comte de Santa Coloma, que, arrendat per a trenta anys, calcula que donarà 405 lliures l'any; i arrendar durant vint anys les carnisseries i altres propis, per tal d'obtenir majors quantitats (aquests arrendaments solien ser per a un any). Imports que, mitjançant una concòrdia, deixarien en mans dels creditors.

7. LA BUROCRÀCIA DE LA NOVA PLANTA BORBÒNICA

L'agost del 1751 l'Ajuntament de Tordera comunicava això al Consell de Castella:

[...] resulta no ser posible pagar las pensiones de dichos censos, mayormente no pudiendo usar de el arbitrio de una derrama, ó pecha, entre los vezinos por haver cesado este medio, en atención á el nuevo Gobierno de leyes de dicho Principado, por el qual sin permiso de el Vuestro Consejo no pueden los Pueblos gravarse.⁶⁰

Sis anys després, el novembre del 1757, l'Ajuntament de Sant Iscle d'Empordà, en demanar autorització per a imposar un onzè, afegeix:

Y aunque esta consignación pudieran hacerla de su libre, y privada voluntad los referidos vezinos, y terratenientes, como que es efecto de sus propios bienes, y à fin de libertarse de la carga de los censos, á que están sujetos, sin embargo para evitar la menos bien fundada resistencia, que puede hacerse por alguno, ó algunos vezinos, han resuelto obtener Real facultad, y licencia para ello.⁶¹

---

60. ACA, Reial Audiència, registre 382, f. 103 i seg.

61. ACA, Reial Audiència, registre 389, f. 54 i seg.

Els dos documents, complementaris, venen a dir quelcom que ja sabem: que els repartiments veïnals i els talls sobre les collites només es poden fer entre els qui s'hi mostren d'acord, amb l'afegit que l'autorització del Consell de Castella és garantia que també pagaran els qui són reticents a fer-ho. Certament, la clarificació del marc en què s'havien de moure els ajuntaments en aquesta qüestió no va ser fàcil. Van caldre un seguit de normes al llarg de molts anys. Vegem-ho.

El Decret de Nova Planta havia estat taxatiu:

Los regidores tendrán a su cargo el Gobierno Político de las Ciudades, Villas y Lugares y la administración de sus propios y rentas, con que no puedan hazer enagenación ni cargar censos, sino es con la licencia mía o del tribunal a quien lo cometiéramos, [...].⁶²

Per tal de concretar-ho, el 13 d'abril de 1718 el secretari de la Reial Audiència fa arribar a corregidors, veguers i sotsveguers (estem en un moment de transició institucional) la següent comunicació del Consell de Castella:

Enterado el Real Consejo de Castilla de la instancia que el síndico de Espluga Calva había [h]echo para hazer un repartimiento entre sus vezinos de un onzeno de los frutos que producirán sus tierras, para poder satisfacer los censos que contra sí tienen, ha acordado se previniese â S. Excelencia [el capità general] que conviniendo el dicho repartimiento todos los vezinos, y siendo de sus propios frutos, no necesitan de licencia para ejecutarlo entre los que lo convinieren, con la advertencia, que â los que no convenieren en el arbitrio, no se les puede obligar para los que le convenieren, pues solo se puede hazer *inter volentes*; porque para obligar â todos aunque no consienten es preciso que proceda facultad Real; también acordó el Real Consejo se previniese â S.E. que la concesión de arbitrios, empeños de propios, enagenaciones, cargas de censos y demás arbitrios, es tan inseparable regalía de S. Magestad que ni el Consejo sin proceder la consulta ordinaria del viernes, â su Magestad, puede conceder semejantes facultades.

La primera part establia la necessitat de la voluntarietat dels contribuents,⁶³ la segona era una síntesi de la carta acordada que incloïa el Decret del Consell del 16 de març d'aquell any,⁶⁴ que el capità general havia fet arribar a la Reial Audiència el

62. ACA, Reial Audiència, registre 6, f. 1r-11r (la citació és al f. 8v).

63. Tenia causa en un decret del Consell de Castella del 12 de març de 1718. Vegeu Pedro Nolasco VIVES Y CEBRIÁ (1834, III: 134-135).

64. «Por la que os mandamos que luego que la rezibáis os abstengáis de conceder facultades algunas á qualquiera ciudades, villas y lugares de este Principado para enagenar sus propios, imponer zensos sobre ellos, cortar leña de los montes, hazer repartimientos entre sus vecinos, ni usar de los demás arbitrios que

mateix dia, 13 d'abril, que aquesta es dirigí a corregidors i veguers. El text no podia ser més clar, però el costum i, sobretot, les urgències econòmiques dels ajuntaments feren necessari més d'un aclariment, com el que demanà la Reial Audiència el 17 d'octubre de 1729 al Consell de Castella.⁶⁵

El document té diverses parts i aquí ens centrarem en la que es refereix als repartiments, però també esmentarem els dubtes de l'òrgan català sobre els censals, dos temes relacionats estretament. Els dubtes tenen dues causes: *a*) la queixa dels ajuntaments respecte als particulars que no volen pagar els repartiments o les col·lectes, la qual cosa impedeix pagar les pensions i comporta amenaces d'execucions de tot tipus; i *b*) l'argumentació dels veïns en el sentit que els ajuntaments no tenen potestat per a fer-ho sense l'autorització reial.

És per això que sorgeixen els dubtes següents: *a*) la manca d'aprovació reial anul·la els contractes de venda de censals, de tal manera que ni les universitats ni els particulars queden obligats a pagar les pensions i a lluir o redimir els capitals?; i *b*) suposada la validesa dels censals i a manca de béns propis, poden els regidors fer repartiment, en proporció als béns dels veïns, per tal de satisfer els creditors?

El primer dubte porta la Reial Audiència a fer una llarga exposició sobre el funcionament de les universitats abans del Decret de Nova Planta i, en concret, sobre el capteniment dels seus òrgans de govern pel que fa a la creació de censals. El text és reiteratiu i espès, però, a grans trets i si l'hem entès bé, ve a dir el següent. De bell antuvi les universitats havien d'aconseguir el permís reial per a crear i vendre censals. Això havia quedat clarament reglamentat a partir del 1432, així ho havien recollit els tractadistes. Però les urgències de mitjan segle XVII havien canviat les coses:

[...] las urgencias de tan vigorosas successivas guerras, con la Francia, en que continuamente ardía la Provincia, no permitiendo los promptos subsidios, levas de milicias, y socorros con que las universidades devían acudir al Real Servicio, dilaciones en el recurso, para implorar, y obtener el Decreto del Rey, ni el del Lugartheniente General, tolerándose sin duda la introducción de esta observancia [la no autorització reial per a crear i vendre un censal] para que no se malograsse, ni padeciese demora el importante fin del Real Servicio.

Després d'escorcollar l'arxiu reial dels darrers cent anys, la Reial Audiència arriba a aquestes conclusions: *a*) cap censal no s'ha imposat amb facultat reial; *b*) molt

se solían conceder por la Antigua Audiencia de ese Principado en el Gobierno pasado, respecto de que la concesión de estas gracias únicamente toca à nuestra Real Persona con parecer de los de nuestro Consejo por donde se deven dar las órdenes y providencias convenientes [...]». ACA, Reial Audiència, registre 6, f. 100v-102v (la citació és als f. 101v-102r; carta acordada del 30 de març de 1718).

65. Hem estudiat aquest document a Jordi CASAS I ROCA (2019).

pocs ho han fet amb l'autorització del capità general (o virrei) o de la Reial Audiència,⁶⁶ i c) quasi tots han estat imposats amb un decret dels veguers, batlles o altres autoritats ordinàries, i tots ells expressen que ho fan en virtut de l'autoritat reial de la qual gaudeixen.⁶⁷

Pel que fa als repartiments veïnals, la Reial Audiència diu que el virrei i ella mateixa mai no es negaren a concedir arbitris per a pagar pensions i evitar execucions per part dels creditors, «provada la verdad de la causa, y urgencia de acrehedores censalistas». Ara bé, quin havia estat el seu capteniment des del decret del març del 1718? El criteri aplicat des d'aquella data havia estat el següent:

No se prohibían los repartimientos para la paga de los empeños, y censales legítimamente fundados, y contrahídos antes de la Rl. prohibición, y Decreto de la Nueva Planta [la immensa majoria], sí solo las imposiciones y tasas, que se repartiessen por nueva causa, necesidad, ó beneficio de las Universidades.

La resposta del Consell de Castella, malgrat que la Reial Audiència deia que, mentre no es produís, «cessa en todas las providencias gubernativas, tocantes á la distribución de colectas, y repartimientos», es va fer esperar, ja que no va arribar fins l'11 d'agost de 1731. Contenia tres punts:

— Que la Reial Audiència no susciti cap dubte sobre la validesa dels censals anteriors a la Nova Planta, llevat que algun particular plantegi el dubte.

— Que les universitats que estiguin carregades de censals imposats abans del Decret de Nova Planta, sense recursos ordinaris i amb els veïns obligats al pagament de les pensions, «que por ahora ocurran â essa Audiencia, donde justifiquen las calidades de dichos censos, y créditos, que contra si tuvieren, y sus atrasos, que fondos tienen

66. Segons Eva Serra, durant el trienni 1617-1620 la Diputació del General exigí reiteradament que el virrei o lloctinent tingués facultats per a concedir a les universitats el dret a fer cises i crear censals; la resolució del conflicte amb el virrei Sentís el 1623 hauria produït la «devolució» d'aquestes dues facultats al virrei. Si el mot «devolució» és precís, complica l'explicació que feia la Reial Audiència. En tot cas, si a partir d'aquella data el lloctinent o virrei havia d'autoritzar les universitats a crear censals, d'acord amb el que deia la Reial Audiència, no sembla que es respectés gaire. Vegeu Eva SERRA (2018: 126, 130 i 181, nota 30).

67. El 17 d'abril de 1721 la Reial Audiència ja havia informat el Consell de Castella en aquest sentit: «Que la firmeza de estas obligaciones de los propios y rentas de los comunes hasta que V. Magestad se sirvió mandar con real orden de treinta de Marzo de mil setecientos diez, y ocho, que necessitassen de su Real permiso, y beneplácito, se aseguraba en la práctica de Cathaluña con sola la información que precedía de utilidad ante el ordinario, y decreto de éste de que resultava la presunción de causa justa, y de los requisitos necesarios para la validación». ACA, Reial Audiència, registre 131, f. 36r-37v. VIVES Y CEBRIÁ (1834, III: 134) esmenta els tres casos en què no calia l'autorització reial o de l'autoritat ordinària, baronial o reial: a) temps de penúria o necessitat, b) pesta i c) els casos previstos en la Cort de Monsó del 1585 ja comentats (en aquest cas, creiem que l'autor fa una interpretació errònia del capítol 30 aprovat en aquelles corts).

para satisfacerlos, y que necesitan precisamente todos los años para sus gastos, y en vista de las justificaciones que así hizieren, les concedáis las licencias necesarias, para que con el mayor arreglo, y posible moderación, repartan solo lo posible, para la paga de réditos cahídos, atrassos de dichos censos».

— Que la Reial Audiència entengui que la facultat que «os concedemos, y comunicamos es, y se entiende con calidad de por ahora, y por sola una vez, y ésta en quanto á repartimiento no más, pues es nuestra voluntad, que en punto de Arbitrios, y concesiones de facultades para nuevas imposiciones, ni en las concedidas, después de la abolición de fueros de este Principado, no [os] incluyáis, ni entrometáis con pretexto alguno, por deber acudir para ello las partes al nuestro Consejo, donde privativamente toca su conocimiento, concurriendo en todo lo posible, â que para la moderación y paga de solo los atrasos, concuerden los lugares con sus Acrehedores, de forma que resulte algún beneficio â los Pueblos, y mayor facilidad en su cobranza â los Acrehedores».

En definitiva, el Consell de Castella només permetia a la Reial Audiència concedir repartiments destinats a pagar pensions endarrerides de censals anteriors a la Nova Planta, amb l'ambigu «con calidad de por ahora, y sola una vez», i promoure concòrdies entre universitats i creditors. Així ho va entendre la Reial Audiència, qui el 10 de desembre de 1731 contestava als dubtes que havien plantejat les universitats de Sarra, Castellterçol i Canet de Mar al capità general:

Cuya justificación [la que han de presentar les universitats] ha de servir, para poder tomar conocimiento la Audiencia de los recursos de las Universidades, concediéndoles, ô, denegándoles las licencias de hazer repartimientos entre sus vezinos, en defecto de emolumentos, y por solo una vez, facilitando por este medio la satisfacción a sus Acrehedores.⁶⁸

Cal dir que el Consell de Castella no va ser gaire original. El segon i el tercer punts de la resposta coincideixen quasi fil per randa amb la provisió reial del 4 de març de 1730 enviada a la Reial Audiència de València, reiterada el 4 de febrer de 1741. Aquestes normes es recordaran a la Reial Audiència de Catalunya en una carta acordada del 7 de juny de 1753, arran que el Consell havia tingut notícies que «semejante abuso [el de fer repartiments sense autorització prèvia] se experimenta en ese Principado». El text d'aquesta carta acordada és més clar que el de l'agost del 1731:

68. ACA, Reial Audiència, registre 148, f. 41v-43r.

— Els ajuntaments han de presentar tota la informació a la Reial Audiència (capital censal, pensions pendents de pagar, ingressos i despeses, i proposta per a eixugar el deute) i aquesta l'ha d'enviar al Consell amb un informe.

— Això no ha d'impedir que els ajuntaments es dirigeixin directament al Consell, «donde privativamente toca este conocimiento, no permitiendo se hagan repartimientos algunos sin la solemnidad debida, baxo las graves penas».

— Les facultats donades a la Reial Audiència eren «solo por esta vez, y para ocurrir á la presente urgencia, sin incluiros á nuevas concesiones de facultades, sobre lo qual es nuestra voluntad que las partes acudan á el nuestro Consejo á solicitar las que en adelante se les ofreciese».

El text no podia ser més contundent, però tot i això va seguir generant dubtes. El 24 d'agost de 1753 la Reial Audiència es dirigia al Consell per a preguntar-li si els repartiments urgents, com podien ser resoldre els efectes d'una riada que inundés camps i molins, o la construcció de mines per a subministrar aigua, o una despesa molt menor, en què els tràmits fossin més cars que la mateixa despesa, necessitaven la seva autorització. A la qual cosa, el 15 de setembre d'aquell any, la Reial Audiència contestava que «en todos los casos que la necesidad sea tan urgente que no pueda dilatarse la providencia, tome las [decisiones] convenientes, dando cuenta de ello al Consejo». Quasi un any després encara calien certes precisions. El 3 d'agost de 1754 el Consell reprèn la Reial Audiència per haver concedit un repartiment de 125 lliures a l'Ajuntament de Ventalló per a pagar uns plets que tenia en curs, mentre que considerava encertada l'actuació de l'Ajuntament de Puigcerdà en la concessió d'un repartiment de cent lliures per a netejar i arranjar una sèquia.⁶⁹

És hora de recapitular. A partir del 1718 només es permeten els repartiments i les imposicions entre els qui s'han mostrat d'acord en el seu cobrament («*inter volentes*»), i per tal que obliguin tots els veïns i terratinents cal l'aprovació del Consell de Castella. La Reial Audiència segueix aprovant repartiments i imposicions, *inter volentes*, per al pagament de pensions i lluçions de censals anteriors a la Nova Planta. A partir de l'agost del 1731, després de la consulta del 1729, la Reial Audiència queda limitada a aprovar repartiments (sempre *inter volentes*), per a una sola vegada, per a censals anteriors a la Nova Planta, però no pot concedir talls sobre les collites.⁷⁰

69. Vegeu totes aquestes normes a ACA, Reial Audiència, registres 384, f. 78r-81v, i 385, f. 88v-102r i 178v-180r.

70. «Que en conformidad de las Reales Ordenes, con que se halla [la Reial Audiència], podrán los Regidores suplicantes [els de Cardedeu] practicar el reparto que solicitan entre los que voluntariamente quisieren consentirles, pero para compellir a los renitentes deberán acudir a los pies de Su Magestad á impetrar su Real permiso» (10 de febrer de 1732). ACA, Reial Audiència, registre 150, f. 6. Això fa que en els registres de la Reial Audiència (cartes acordades) el nombre de talls sol·licitats al Consell de Castella creixi exponencialment a partir d'inicis de la dècada del 1730.

I, finalment, a partir del juny del 1753 només pot aprovar repartiments que tinguin caràcter d'urgència (urgència que, en cas de dubte, és decidida pel Consell de Castella).

Tot plegat ens porta a la darrera consideració d'aquest epígraf. El tràmit per aconseguir l'aprovació d'un tall sobre les collites (o un repartiment entre els veïns) es feu realment complex i, sobretot, llarg. Els ajuntaments enviaven la sol·licitud al Consell de Castella, aquest demanava un informe a la Reial Audiència, que en principi havia de redactar en un termini de quinze dies, i, un cop rebut, el Consell prenia la decisió i la comunicava a l'òrgan català. La Reial Audiència es prenia el seu temps. En general, els seus informes eren molt detallats.⁷¹ Tot plegat feia que les sol·licituds tardessin anys a aprovar-se. El temps de resolució de mitja dotzena d'expedients dels anys 1720 dura entre dos anys i tres anys i mig. Vegem un cas posterior: el de la Selva de Mar.⁷²

L'Ajuntament sol·licità el 22 de setembre de 1758 l'autorització per a imposar un quinzè sobre els productes agrícoles i marítims. El Consell de Castella, un cop escoltat el seu fiscal, emeté un decret el 9 de gener de l'any següent, el qual fou enviat a la Reial Audiència de Catalunya el 12 de febrer. En aquest decret el Consell deia a l'Audiència que demanés als regidors la informació següent: *a)* els ingressos anuals (de fet, els regidors ja els havien indicat); *b)* les despeses anuals i les possibilitats de reduir-les; *c)* quins censals s'imposaren legítimament i quins s'havien imposat abans o després del 1716 i per quins motius; *d)* l'import dels capitals; *e)* si es devia alguna cosa d'endarreriments (pregunta ociosa i quasi irònica, ja que els regidors havien indicat que les pensions endarrerides superaven les 27.000 lliures); *e)* quina quantitat produiria el quinzè, i *f)* si podia imposar-se una mesura més suau. La resposta al Consell de Castella és del 12 d'octubre de 1764: la Reial Audiència havia tardat cinc anys i mig a reunir la informació. El 16 de novembre d'aquell any el Consell de Castella indicava a la Reial Audiència que digués als regidors que proposessin una concòrdia raonable als creditors i que aquesta fos avisada en cas que algun es negués a signar-la. La concòrdia fou signada per tots els creditors entre el 29 de gener i l'11 de febrer de 1765. La Reial Audiència no la trameté al Consell de Castella fins al 7 de juliol d'aquell any.

Encara es demanà un altre informe a la Reial Audiència, el qual fou enviat el 27 d'agost de 1766. Finalment, la petició passà a consulta reial el 20 de setembre de 1767 i el 18 de gener de l'any següent es va emetre una carta en la qual s'aprovava la concòrdia signada i es concedia a la vila un quinzè per a un període de trenta anys,

71. L'exemple de Sant Romà d'Abella (maig del 1721) és paradigmàtic: la Reial Audiència hi envia una persona de confiança que entrevista els trenta-cinc veïns. L'informe detalla producte per producte l'ingrés previst pel trenta-unè: blat bo, sègol, ordi, espelta, vi, oli, caps de bestiar i llana. ACA, Reial Audiència, registre 131, f. 237r-238v.

72. Ho hem estudiat a Jordi CASAS I ROCA (2018: 69-70).

amb l'obligació de donar comptes anualment a la Reial Audiència. L'autorització fou registrada per la Reial Audiència el 21 d'abril de 1768 i per la Intendència el 16 de maig del mateix any. Com que els matriculats de marina estaven afectats pel quinzè, calgué l'autorització del Consell de Guerra, el qual l'emeté el 24 de febrer de 1768. En definitiva, entre la petició del quinzè i la seva autorització passaren més de nou anys, una lentitud en què destacà especialment la Reial Audiència.⁷³ No cal dir que, mentrestant, les pensions impagades s'anaven acumulant.

8. LES CONCÒRDIES ENTRE UNIVERSITATS I CREDITORS: L'INSTRUMENT PER A REDREÇAR EL DEUTE

El 15 de febrer de 1662 el virrei de Catalunya dirigia aquest escrit al bisbe de Girona:

Los treballs ab què Nostre Senyor és stat servit aflagir a tot aquest principat són estats tan grans per rahó de la guerra tan dilatada, mal contagiós y altres que han patit totes les terres, que nos han obligat a sobresèurer en les execucions que per part dels acrehedors se instave contra algunes universitats, si estas se ajústan a una honesta concòrdia, fent per sa part tot el que puga, tenint per cert desta manera se fa lo benefici dels acrehedors, puix ab tantes execucions se impossibilita la administració dels béns de dites universitats y tot lo que hauria de servir per la satisfacció dels acrehedors ve a consumir-se en pagar los gastos, restant sempre major lo deute, y per altra part, essent les quantitats que són manllevades tan exuberants que sobrepujen de molt als crèdits que los comuns de dites universitats tenen, és cert que si no se imposen alguns redelmes o altres impositcions restan fraudats los acrehedors y no serà alcançat lo fi [que] se preté; y concedint-se les execucions vénen a despoblar-se tots los llochs, quan se ha de procurar per tots los camins possibles que es tornen a poblar [...]. Y tenint notícia que los acrehedors, vehent la Real Audiència [que] no poden alcançar la íntegra y prompte execució de sos crèdits, acúdan a les corts eclesiàstiques y de allí emànan mandats ab pena d'excomunicació y altres [...], perçò, precehint deliberació del Real Consell, juntes les tres Sales, vos diem y exortem que fassau que en vostre Cort no es fassen semblants execucions, puix és tan conforme al bé públich y al servey de Sa Magestat lo suspendre-las mentres tracten de ajustar-se ab sos acrehedors y fer lo que per llur part podran.⁷⁴

73. Val a dir que les despeses d'aquestes gestions costaren 149 lliures i 5 sous, una quantitat que multiplicava per tres els ingressos ordinaris declarats i que avançaren els obrers de l'església de la vila.

74. Joan REGLÀ (1963: 147-148).

El text és un mica llarg, però paga la pena. El virrei fa una descripció que encaixa absolutament amb el que hem tractat fins ara. El que ens interessa destacar, a part de l'exhortació al bisbe de Girona, que cal suposar que va fer extensiva a altres bisbats, és la implicació de la Reial Audiència. Ens consta que aquesta implicació era sol·licitada per les universitats ja en plena guerra amb França, com evidencien els casos d'Alcanar (1655), Vilagrassa (1658) i Tàrrrega (1659). Un cop acabada la guerra, es generalitzà: la Selva del Camp (1663), Jorba (1663), Girona (1664), Guissona (1664), Biscarri (1664), Miravet (1665), Vinaixa (1665) i Prat de Comte (1665).⁷⁵

En la consulta del 1729 ja comentada, justifica aquesta implicació:

Califica a esta misma costumbre [la de la validesa dels censals sense autorització reial] el estilo, que por suma equidad abrazó la antigua Audiencia en las concordias de universidades; pues considerando el infeliz estado en que se hallavan por la copia de tantos censales, y grandes empeños, contrahídos â impulsos de las incensantes calamitosas guerras, acordó admitirles la proposición de concordia con sus Acrehedores, baxo ciertas saludables reglas, y condiciones, que fuesen provechosas â ellas mismas, y â los Acrehedores, y pudiese lograrse el cumplimiento con igual recíproco interés, y beneficio de las universidades, y de los Acrehedores, â que se dirigían los pactos, y circunstancias prescritas por la Audiencia, la qual vino â esta equitativa providencia por el bien, y causa pública, y subsistencia de los Pueblos, que oprimidos de sus urgencias, y fuertes instancias de los Acrehedores amenazavan ruina, y una despoblación de sus moradores.⁷⁶

I això, afegeix la Reial Audiència, es feu malgrat les Constitucions catalanes, en concret la II, la III i la IV del títol XXIV del llibre I,⁷⁷ en les quals el rei Pere el Cerimoniós abdicà en ell mateix i en els seus successors perpètuament

[...] la facultad, aun por vía de Regalía, de conceder por qualquier necesidad, causa, ô motivo, aunque fuesse por reparación de casales, â ninguna Universidad, y personas, moratoria, ni suspensión de paga en pensiones devidas de cen-

75. Evidentment, hi ha precedents. Santa Oliva, el 1614, signava una concòrdia amb un botiguer de draps de Tarragona per tal que es fes càrrec del pagament de censals per un import de 570 lliures i les pensions corresponents; el 1628, Rocafort de Vallbona i Nalec proposaren una concòrdia als creditors censalistes, els quals no l'acceptaren. ACA, Reial Audiència, Plets civils, expedients 30339 i 29589. Les concòrdies més antigues de les quals tenim referència són les de Tàrrrega (1483) i Lleida (1489). Vegeu Miquel Àngel FARRÉ I TARGA (1992: 109) i Antoni PASSOLA (1997: 98).

76. Una altra defensa del paper de la Reial Audiència en matèria de concòrdies es troba en l'informe que va enviar el 26 d'abril de 1727 al Consell de Castella sobre la concòrdia signada entre la Universitat de Valls i els seus creditors. ACA, Reial Audiència, registre 139, f. 89r-91v.

77. Corts de Montsó del 1363 (capítols I i III) i segones Corts de Barcelona del 1369 (capítol I).

sos, y violarios, como también de obligar á ninguno de los Acrehedores de esta classe, â concordia alguna, aunque la mayor parte consintiese.

I cal dir que la Diputació del General mai no s'hi oposà ni proposà que es modifiquessin.

Finalment, el virrei explica que en aquesta matèria ha seguit el capteniment següent:

— Quan s'ha signat una concòrdia, d'acord amb els criteris fixats per la Reial Audiència i encara que només tingui l'autorització del batlle, en cas d'incompliment per part de la universitat i malgrat la voluntat dels creditors d'apartar-se'n, aquella exigeix la seva continuïtat; això sí, obliga la universitat a complir el que s'ha pactat. Això, en referència a l'Audiència anterior a la Nova Planta.

— L'Audiència actual segueix els passos de l'anterior i, per tant, mai no s'ha oposat a cap concòrdia. Ans al contrari, s'ha oposat a execucions contra les universitats per part dels creditors quan hi ha concòrdies signades o quan són proposades per les universitats d'acord amb els criteris fixats, excepte els casos en què els censals són establerts directament entre veïns i censalistes, tot i ser en benefici del comú, motivat pel fet que els censalistes «tal vez no hubieran contratado, ni fiado su dinero â la Universidad, por no exponerse â las contingencias, y pérdidas que sus Privilegios legales suelen causar â los Acrehedores».

Ras i curt, l'Audiència defensava i defensa les universitats davant els creditors quan hi ha una concòrdia signada a iniciativa de les parts o quan, encara que només tingui l'aprovació del batlle respectiu, segueixi els criteris marcats per ella. Ara bé, quan els béns compromesos són directament els dels particulars, se'n desentén.

Sens dubte, l'actuació de la Reial Audiència marcà una manera de fer que aviat es consolidà. Ho reconegueren les universitats, els creditors i el mateix Consell de Castella. El 30 d'agost de 1690 Domènec de Berenguer de Castellgermà es queixava de la proposta de concòrdia de la Universitat d'Unarre perquè la considerava «injusta y única per contenir pactes irrehonables y fora de tota equitat y justícia y aliena dels que se practican en lo real senat [Reial Audiència] a favor de las universitats». El 1716 i el 1717 eren les universitats de Begur i Pals les que es referien a la signatura d'una «honesta y arrahonada concòrdia sí y conforme observa, estila y vol ques fasse lo Real Senat». Uns quaranta anys després, en la seva carta acordada del 27 de novembre de 1751 per la qual concedia un vintè a Gualta, el Consell de Castella recomanava al seu Ajuntament que «procure convenir con ellos [els creditors] una concordia razonable, según común práctica y estilo del Principado».⁷⁸

---

78. ACA, Reial Audiència, registre 387, f. 111 i seg.

Les més de vint concòrdies de les quals coneixem el text, que van del 1668 (Sort) al 1740 (Sanaüja),⁷⁹ mantenen una gran similitud. Poden ser més o menys detallades i s'hi nota la mà experta que les ha redactades, a voltes la mateixa, però el cànon general és el mateix. Un cànon que van fixar de bon principi la Reial Audiència i els procuradors o notaris encarregats de redactar-les.

Cal veure en què consistien aquestes concòrdies. Ho il·lustrarem, un cop més, amb el que coneixem dels municipis del Pallars Sobirà.

QUADRE 9. Concòrdies proposades o signades per les universitats del Pallars Sobirà

<i>Universitat</i>	<i>Concòrdies proposades (p) o signades (s) i propostes de cessió de béns als creditors (pcb)</i>	<i>Imposició</i>
Sort	3 de desembre de 1668 (s) 26 de març de 1673 (parcial) (s) 5 de desembre de 1703 (parcial) (s) 7 d'abril de 1730 (s) 31 de juliol de 1753 (s)	1668: repartiment de 821 lliures; 1730: imposició de 200 quarteres sobre la collita de blat; 1753: un vintè sobre la collita de blat, ordi i sègol
Roní	28 de juliol de 1677 (p)	Un vintè sobre tots els fruits durant vint anys
Escalarre d'Àneu	1672 (s) 28 d'octubre de 1689 (s) 4 de maig de 1717 (p)	Una taxa sobre cases, fruits i rèdits
Tírvia	10 d'octubre de 1694 (p)	Cessió dels ingressos als creditors
Malmercat	3 de novembre de 1683 (p) 8 de març de 1690 (p)	Redelme sobre els grans
Espot	9 de gener de 1717 (p)	Un vintè sobre les garbes de blat
Montcortès	25 de febrer de 1717 (p)	Un quinzè sobre tots els fruits (pagat en espècie, si cal)
Cerbi	23 de novembre de 1718 (p) 7 de juny de 1746 (s)	Una taxa de trenta quarteres de blat o repartiment sobre el bestiar i altres fruits, d'acord amb els béns de cada veí

79. L'expedient de Sanaüja, reproduït en una carta acordada, és especialment interessant per la quantitat d'informació que aporta: generació del deute, precedents de la concòrdia que es proposa, procés de tramitació de la imposició i la concòrdia, i text de la concòrdia. ACA, Reial Audiència, registre 20, f. 154v-176r.

Esterri de Cardós	27 d'agost de 1720 (pcb)	Cessió dels béns de la Universitat i dels particulars als creditors
Ribera de Cardós	1684 (s) i 9 d'abril de 1720 (pcb)	Cessió dels béns de la Universitat i dels particulars als creditors
Unarre	25 d'octubre de 1721 (s)	Un vintè sobre els fruits collits pels veïns, al terme o fora d'aquest
Peramea	13 d'agost de 1725 (pcb)	Cessió dels béns comunals i dels propis als creditors
Lladorre	4 de desembre de 1726 (p)	Recaptar 117 lliures i 17 sous o un vintè sobre tots els fruits
Llarvén	27 d'octubre de 1725 (p)	Un quarteró o mesuró de cada càrrega de garbes de blat, sègol, ordi, civada i gra collit al terme
Burgo	28 d'octubre de 1732 (p)	Una taxa sobre el blat, d'acord amb la riquesa de cada veí
Junyent	8 de novembre de 1734 (p)	Un redelme sobre el blat, d'acord amb el patrimoni de cadascú
Enviny	13 de setembre de 1734 (s)	Un vintè sobre els grans grossers i una taxa sobre el blat (si és necessària)
La Bastida de Sort	5 de març de 1736 (p)	Una taxa o repartiment: quinze quarteres de blat, sis de mongetes i deu d'ordi
Vilamur	1737 (p)	Una taxa de cinquanta quarteres de blat
Altron	22 d'agost de 1737 (p)	Una taxa o imposició d'acord amb els béns i cabals de cada veí
Isil	25 de maig de 1739 (p)	Un vintè sobre tots els fruits
Escart	19 de juliol de 1739 (p)	84 quarteres de sègol

És evident que aquestes concòrdies recullen l'especificitat d'una comarca: una part d'alta muntanya, a partir del congost de Llavorsí, organitzada en petits nuclis situats a les valls, bàsicament ramadera i forestal, i un Pallars mitjà, o Ribera de Sort, on predominen els conreus mediterranis; amb una població disseminada en un centenar de nuclis urbans, la mitjana de població dels quals el 1718 no arriba als cent habitants. Però també ens aporten informació de caràcter general, d'acord amb els criteris fixats, com hem dit, de bon principi.

En els tipus d'imposicions que es proposen per a finançar la concòrdia trobem tota la varietat ja comentada: talls agrícoles i ramaders i taxes sobre les collites i/o la riquesa dels habitants, que s'han de pagar en espècie o en algun cas en diner, les quals a partir del 1716 es calculen en funció del cadastre. Però en trobem algunes de no comentades fins ara: la cessió dels ingressos de la universitat (Tírvia), dels propis i dels béns comunals (Peramea), o fins i tot dels béns dels particulars (Ribera i Esterri de Cardós)⁸⁰ als creditors, quelcom que també es dona en altres llocs. Coneixem els casos següents: Castelló de Farfanya (1720), cessió dels propis i els ingressos; Tragó de Noguera (1721), cessió dels ingressos; i Calaf i Torà (1754), cessió dels propis. Una altra cosa és que els creditors o la Reial Audiència acceptessin la proposta. En tot cas, d'acord amb diverses sentències d'aquest òrgan, la cessió de béns no eximia la universitat de les obligacions adquirides en la creació dels censals.

Vegem les característiques generals de les concòrdies proposades als creditors o signades amb aquests:

a) La concòrdia (o la proposta, si escau) pot ser més o menys extensa, però sempre segueix el mateix esquema: en primer lloc, les causes i conseqüències del deute i l'import total del deute i de les pensions anuals i, a voltes, de les pensions vençudes, informació que quasi sempre se sol repetir en el primer pacte proposat; en segon lloc, la relació dels censalistes amb els quals la universitat està obligada, amb especificació de l'import dels capitals i/o de les pensions; i en tercer lloc, els pactes acordats amb els creditors censalistes (o proposats, si encara no s'ha signat la concòrdia). El primer pacte sol indicar la imposició amb què es carreguen els habitants.

b) Amb la imposició, les universitats acorden anar pagant pensions i lluir censals. La proposta quasi sempre és la mateixa: pagar el primer any una pensió a tots els creditors (en el cas del Pallars Sobirà, la majoria pacten mitja pensió) i, el segon, lluir censals per un import equivalent, al qual cal sumar el que ha restat de l'any anterior, si és el cas. I així successivament. Excepcionalment, a Tírvia (1694) es preveu pagar mitges pensions els dos primers anys i lluir censals el tercer.⁸¹ Algunes universitats especifiquen que només es pagaran pensions i es lluiran censals als creditors que hagin signat la concòrdia. Quin censal o quins censals es llueixen, es decideix per sorteig,

80. Esterri de Cardós fa «cessión de bienes, assí en nombre de dicho lugar, como de sus particulares, poniendo los bienes de entrambos en mano, y poder de Vuestra Excelencia [el capítol general] y Audiencia [...]. Y assí mismo ofrecen que si vinieren dicho Común y particulares a mayor fortuna, darán cumplida satisfacción a sus acreedores» (27 d'agost de 1720). Sobre la normativa (capítols de cort i pragmàtiques) en matèria de cessió de béns, la cessió de béns durant la Guerra dels Segadors i els seus precedents de finals del segle XVI, vegeu Jordi OLIVARES I PERIU (2000: 451-469, esp. 452, nota 54, i 459-465, quadre 22).

81. La concòrdia de Vila-romà i Vall-llobrega del 26 de maig de 1696 preveu que el primer any i el tercer es destinin a pagar pensions i lluir censals, respectivament, i el segon, a pagar altres deutes; és l'únic cas que coneixem amb aquesta disposició. Vegeu Pere TRIJUEQUE (1992: 102-107, apèndix VI).

normalment mitjançant una bossa amb rodolins. En cas que els creditors ofereixin la condonació de pensions, té prelación el que fa la millor oferta, i així successivament. Aquesta alternança es pretén que duri fins a pagar totes les pensions i lluir tots els censals (excepcionalment s'estableix una durada concreta, com en el cas de Roní, on es proposa per a vint anys). Però, naturalment, aquesta durada va lligada a la de la imposició o el repartiment veïnal que finança la concòrdia, els quals caldrà renovar si la concòrdia encara es considera vigent.

c) Per a administrar la imposició establerta i pagar els creditors, es nomenen uns elets o administradors, normalment dos per cada part. De manera excepcional aquest càrrec és remunerat. Habitualment els càrrecs municipals lliuren als elets la imposició en espècie perquè, un cop venuda, paguin als creditors. En alguns casos, però, són els mateixos elets qui arrenden o col·lecten la imposició corresponent (Tírvia, Lladorre, Llarvén o Burgo). Les concòrdies de Begur i Pals (1716 i 1717) ho expliquen amb força detalls: «[...] a fi y efecto de collectar lo dit quinzè [o onzè] se degan [els elets] conferir en la era o lloch ahont los fruyts se colliran y aquells [seran] venuts». Força vegades queda fixat el dia en què els elets han de rebre el que s'ha recaptat, i el dia més habitual és el de sant Miquel, al setembre. En alguns casos aquest també és el dia fixat per a pagar pensions o lluir censals, però normalment se'n fixa un altre.⁸² Evidentment, els administradors han de retre comptes als càrrecs municipals, presentant tota classe de comprovants.

d) Sempre es deixa constància dels veïns presents, ja sigui en l'aprovació de la proposta de concòrdia, ja sigui en la signatura d'aquesta. Abans del Decret de Nova Planta rarament hi ha la sola presència d'un síndic o procurador: normalment hi ha el batlle, els càrrecs municipals executius i la totalitat dels veïns o el Consell General. Després de la llista dels veïns trobem el batlle, els regidors, una representació dels veïns o la totalitat d'aquests (o la major i més sana part, un mínim de dos terços dels veïns), amb el benentès que són dades de municipis petits o molt petits. El 1740, en la concòrdia de Sanaüja, una vila que devia superar els set-cents habitants, signen el batlle, els quatre regidors, els quatre administradors i els seus cinc fiadors. Això deu acostar-se més al que succeïa en els municipis d'una certa grandària. No cal dir que, en totes les concòrdies, després venien les signatures dels creditors, els quals no solien signar de cop.

e) Abans i després del Decret de Nova Planta i tant en les universitats de jurisdicció reial com en les de jurisdicció baronial, sempre hi ha la presència del batlle. De fet, és ell qui autoritza la reunió per a signar la concòrdia (o per a aprovar la proposta)

82. Per si la manca de comerç o una altra circumstància fa impossible la venda de la imposició, es preveu el pagament als creditors en espècie, d'acord amb un preu fixat per uns perits. Són els casos de Montcortès (1717), Cerbi (1718 i 1746), Unarre (1721), Llarvén (1725), Lladorre (1726), Enviny (1734) i Altron (1737).

i qui, al final, amb la seva signatura interposa la seva autoritat i el Decret. Val per tots l'exemple de Calonge (1717). Els jurats diuen que signen la concòrdia en nom de la Universitat, «fent emperò estas cosas ab autoritat y decret del señor Pons Bassa, de present per lo Exm. Señor Duch de Sessa, Señor y Baró de dit Castell, batlle del ma-teix Castell». A voltes, en les jurisdiccions baronials cal una altra signatura. A Escal-larre d'Àneu, el 1689, a manca del governador del marquesat de Pallars, és el tinent de governador de la vall d'Àneu qui, «vista y llegida la sobredita concòrdia de acreadors firmada per lo Balle, Cònsols y concellers del lloch de Escal-larre de dita Vall d'Àneu y les causas y rahons en aquella posades ser just y rahó, en virtud del càrrech y officí de tinent de Governador que uso al present en dita Vall de Àneu poso ma auctoritat y decret judiciari».

f) En la signatura, tant de l'aprovació de la proposta com de la concòrdia, sempre cal la presència d'un notari i uns testimonis. Cal no oblidar que estem davant d'un acte jurídic entre parts: la universitat, mitjançant el conjunt dels veïns o els seus representants, i els creditors censalistes. Les seves signatures s'afegeixen a les que hem esmentat en l'apartat *d*.

No sabem si la Reial Audiència intervenia sempre. En tot cas, ho feia quan una universitat tenia problemes amb els creditors. El procediment era el següent. L'apoderat o síndic de la universitat presentava a la Reial Audiència un escrit en el qual s'explicaven les causes del deute, el seu import i les possibilitats de fer-hi front, i hi adjuntava la proposta de concòrdia. A més, demanava que s'enviessin lletres citatòries i inhibidòries, les quals tenien una doble finalitat: d'una banda, citar els creditors a presentar-se davant l'òrgan esmentat, personalment o mitjançant un apoderat, per a signar la concòrdia, per a la qual cosa es fixava un termini, i la no presència es considerava un desacatament; de l'altra, s'advertia a totes les autoritats judicials ordinàries que no s'impliquessin en l'assumpte, ja que havien d'inhibir-se de qualsevol actuació en favor de la Reial Audiència, cosa que no sempre feien. És paradigmàtica en aquest sentit l'oposició que fan, el 19 d'abril de 1717, el batlle i el sotsbatlle del castell i la batllia de Begur al procés d'embargament tramitat per la cúria ordinària de Palamós a instància del mossèn Joan Sabater, malgrat que la Universitat havia signat una concòrdia amb els creditors quatre mesos abans:

[...] y dits honorables Joan Carreras batlle y Joseph Carreras de las Rocas subbatlle, en estas cosas presents, *verbo respondendo* diuen que per presentació de lletres són inhibits y axí no podan posar la mà en cosas que corren per mà de la Reial Audiència sens ordre exprés de la Reial Audiència y altrament, no corrent lo predit [embargament], estan promptas a Administrar justícia.

Tot indica que el paper de la Reial Audiència en aquest afer anà disminuint progressivament fins a limitar-se als casos contenciosos. Com hem vist, a partir del 1731

pràcticament l'única actuació que el Consell de Castella li permeté en matèria de deute municipal fou la promoció de concòrdies entre universitats i creditors. Però, atès que aquestes anaven lligades a l'aprovació d'un tall o repartiment veïnal, els quals eren una regalia de la Corona, el Consell també acabà aprovant les concòrdies. Aquest solia comunicar, a través de la Reial Audiència, als ajuntaments, quan demanaven un tall o repartiment veïnal, que proposessin una concòrdia als creditors. Si algun creditor s'hi oposava, ho havien de fer saber a la Reial Audiència, la qual, pel que sembla, seguia tenint la facultat d'exigir-ne el compliment. Però la concòrdia, un cop signada, havia de tornar al Consell per a la seva aprovació. Els ajuntaments tenien clar que necessitaven aquesta aprovació per a donar-li força legal, com indica l'Ajuntament de Vilamajor el maig del 1760. La prova que el Consell es reservava la darrera paraula la tenim en el cas de Guissona. Malgrat que l'Ajuntament va comunicar al Consell que el 22 de gener de 1754 havia signat una concòrdia amb la comunitat de preveres de la vila i que aquesta tenia l'aprovació del capità general i de la Reial Audiència, aquell demanà un informe a l'òrgan català per tal de prendre una decisió.

El quadre següent, fet a partir de les concòrdies de les quals tenim constància, reflecteix aquesta inversió del protagonisme.

QUADRE 10. Concòrdies aprovades per la Reial Audiència, el Consell de Castella o la Intendència⁸³

Òrgan	1715 -	1721 -	1726 -	1731 -	1741 -	1751 -	> 1760	Total
	1720	1725	1730	1740	1750	1760		
Reial Audiència	35	16	23	20	3	5	4	106
Consell de Castella	—	2	1	5	2	12	1	23
Intendència	—	—	—	—	—	1	7	8
Total	35	18	24	25	5	18	12	137

Al marge de l'intervinent en l'aprovació de la concòrdia, el quadre ens dona una idea de l'evolució del deute i, en concret, de les dificultats de les universitats per a eixugar-lo. El 26 % de les concòrdies s'aproven o se sol·liciten durant els cinc anys posteriors a la Guerra de Successió, el 56 % durant els quinze anys posteriors i el 78 % durant els trenta-cinc posteriors; a partir de mitjan segle l'aprovació de noves concòrdies decau enormement.

83. Les dades procedeixen del fons de plets civils i dels registres que contenen les cartes acordades.

El procés d'aprovació d'una concòrdia esdevingué molt feixuc. El 15 de maig de 1750 la Reial Audiència aprova la concòrdia signada entre la Universitat de Gandesa i els seus creditors. L'Ajuntament demana un vintè al Consell, el qual demana a la Reial Audiència l'informe corresponent, que li és enviat el 26 de febrer de 1752. El 4 de maig d'aquell any el Consell autoritza que signin la concòrdia, la qual, com sabem, ja estava signada. La Reial Audiència encara envia nous informes el 24 de febrer i el 18 de novembre de 1754, amb una còpia de la concòrdia. El vintè i la concòrdia no són aprovats fins al 19 d'abril de 1755.

El Consell es reservava el dret a canviar les concòrdies signades. En posarem un parell d'exemples. El gener del 1757 rebutja la de Vilallonga perquè no veu clara la inclusió d'una partida de cent lliures en l'apartat de les despeses municipals. El 24 de gener de 1766 el comptador general de propis i arbitris del regne envia a l'Ajuntament de Tarragona un escrit en què aprova la concòrdia proposada, però li fa canviar el darrer punt, que diu que si per algun «accident» no es pot complir la concòrdia, els creditors se'n poden desentendre per tal de preveure un «accident» causat per les necessitats de la Corona de disposar del fons de propis i arbitris. Sens dubte tenia present la subtracció que s'havia produït entre el 1739 i el 1749.⁸⁴

Malgrat aquest control, el Consell de Castella mostrà més d'un cop la seva disconformitat amb l'aplicació de les concòrdies. Com en la provisió reial del 8 d'agost de 1742:

[...] en las concordias que generalmente se practica[n] en Aragón [Corona d'Aragó, cal entendre] especialmente por los comunes, es evidente por hecho notorio la mala fee, con que se executan, y el excesivo perjuicio, que se ocasionan á todos los interesados, o, Acrehedores censalistas, por lo que este común daño, necesita de que se tome por punto general la resolución de una firme regla, para que de una vez se eviten tan continuos perjuicios, precediendo para el más perfecto conocimiento aquellas precisas diligencias, que se contemplen inescusables, y no contengan dilación.⁸⁵

No sabem què deia l'informe que la Reial Audiència hagué d'enviar al Consell, ni quines havien de ser aquestes «precisas diligencias», però és un fet que les queixes dels creditors —molts, i alguns de molt importants— havien arribat al màxim òrgan de la monarquia, la qual cosa ens porta a la darrera consideració d'aquest epígraf.

84. ACA, Monacals-Hisenda, núm. 3794 (censal de la ciutat de Tarragona).

85. Tres anys abans, exactament el 13 de març de 1739, demanava a la Reial Audiència que esbrinés si les universitats utilitzaven els repartiments autoritzats per a eixugar el deute i si sobrepassaven o no el termini de la concessió, ja que li havien arribat notícies que ambdues coses no es feien correctament, «haziéndose casi perpetuos estos impuestos, en conozido perjuizio de los Pueblos, y sus vecinos».

Foren eficaces les concòrdies? És a dir, aconseguiren l'objectiu d'eixugar el deute municipal? No es pot donar una resposta per a tots els casos, però sí una resposta de caràcter general. Les concòrdies rarament aconseguiren els seus objectius. No cal tornar als números que hem vist per a saber que l'immens capital censal acumulat i, sobretot, els endarreriments de les pensions, a la qual cosa cal sumar les pensions corrents, feien molt difícil posar-se al dia, i encara més lluir els censals. És per això que les denúncies dels creditors d'incompliments de concòrdies eren constants, la qual cosa molts cops obligava a prorrogar-les o a fer-ne de noves, actualitzant les condicions per a fer-les més viables. En el cas de Sort, com indica el quadre 7, se'n feren cinc en menys de cent anys, encara que dues eren de caràcter parcial. Sabem que Tarragona en signà quatre (1662, 1670, 1700 i 1766), igual que Tàrrrega (1659,⁸⁶ 1666, 1703 i 1717), i Piera tres (1668, 1680 i 1751), i això només és una mostra.

Amb tot això no volem dir que les concòrdies fossin un instrument inútil, ans al contrari. Hi ha prou indicis per a afirmar que tingueren efectes positius, atès que ajudaren a lluir censals i a anar pagant pensions; en definitiva, a reduir el deute. I, sobretot, a frenar les pretensions dels creditors pel que fa a execucions o embargaments d'ingressos i béns de les universitats o dels particulars. Sense cap mena de dubte, encara que no podem aportar dades precises, contribuïren a reduir el deute durant les darreres dècades del segle XVII, a la qual cosa ajudà la millora econòmica que visqué Catalunya.⁸⁷ D'altra manera, el deute acumulat després de la Guerra de Successió hauria estat molt més voluminós. Dècades després també serien beneficioses, però això ho veurem en la darrera part d'aquest article

9. LA RESISTÈNCIA DE LA REIAL AUDIÈNCIA A CEDIR COMPETÈNCIES A L'INTENDENT

L'11 de juny de 1771 l'intendent de Catalunya —de fet, el seu substitut— ordena a l'Ajuntament de la Selva de Mar que repeteixi la subhasta de l'arrendament del quinzè. Els regidors presenten una protesta a la Reial Audiència. Això generarà un plet entre aquesta i l'intendent, Juan Felipe de Castaños.⁸⁸

86. Vegeu el text complet d'aquesta concòrdia a Miquel Àngel FARRÉ i TARGA (1992: 111-122).

87. Sabem que la ciutat de Barcelona disminuï considerablement l'import de les pensions entre els anys 1667 i 1680, però les coses empitjoraren a partir del 1689 (guerra amb França); entre el 1677 i el 1705 trenta-quatre municipis de l'entorn de Lleida disminuïren en un 50 % l'import de les pensions que havien de pagar al capítol de la seva catedral; a Mataró la reducció també fou molt significativa entre els anys 1662 i 1702. Vegeu Jaume DANTÍ i RIU (1998: 31), Gabriel RAMON-MOLINS (2018: 191, fig. 9) i Joan GIMÉNEZ BLASCO (2005: 137-140).

88. Vegeu-ne una versió més extensa a Jordi CASAS i ROCA (2018: 74-78).

La Reial Audiència, el 12 de juliol, dirigeix a l'intendent un escrit que reproduïx l'argumentació del procurador dels regidors:

De lo arriba expuesto [un resum del procés de concessió del quinzè], y demás contenido en el mismo Real Despacho [el que concedí] demuéstrase con evidencia ser dicha Real Audiencia el único Juez competente para conocer del mismo, y demás dependientes de él, pues consta haver dado dicha Real Audiencia repetidos informes y practicado las diligencias prevenidas por el Real y Supremo Consejo, para la expedición del mismo Real Despacho, y asimismo la obligación en que se hallan sus principales [els regidors] en fuerza de aquel de dar cuenta, y razón annualmente a dicha Real Audiencia del producto de su impuesto y distribución, amás de lo que y atendiendo que el referido impuesto, no puede en modo alguno considerarse como emolumento del referido Común, por ser en substancia una sola obligación de los vecinos de dicha villa, para eximir y librar al mismo Común de los cargos, con que se hallaba antes vexado, parece que sin disputa alguna compete a dicha Real Audiencia y no a otro el peculiar conocimiento de aquel y sus dependientes.

Els arguments no eren menors: el Consell de Castella havia deixat en mans de la Reial Audiència el control del quinzè i, per si això no fos prou convincent, es deia que el quinzè no formava part dels ingressos ordinaris (que és el caràcter que hem donat a aquests talls en aquestes pàgines) de l'Ajuntament.⁸⁹ Però, com veurem, l'intendent també tenia arguments poderosos, que resultaren ser definitius.

El 29 d'agost contestava a l'escrit de la Reial Audiència per a recordar-li la legislació sobre el tema, especialment la Instrucció del 30 de juliol de 1760 (capítols 4 i 5), el Reial decret del 12 de maig de 1762 i l'Ordre del 19 de maig de 1770. Vegem-ho.

L'important Instrucció del 30 de juliol de 1760,⁹⁰ en els seus articles iv i v, era categòrica pel que fa a la qüestió que ens ocupa. L'article iv deia:

---

89. Des del Decret de Nova Planta, la Reial Audiència havia tingut una intervenció molt activa en tot allò referent a les hisendes municipals: control de les despeses, fiscalització del passament de comptes i regulació i aprovació dels arrendaments municipals. Sobre aquest darrer aspecte, el 15 de juliol de 1746 envià una instrucció als corregidors. Pel que fa a les capitals de corregiment, el 1737 es creà la denominada Junta de Girona per a controlar les finances d'aquella ciutat, les funcions de la qual s'ampliaren a la resta el 1749. La seva seu s'establí a la Reial Audiència i la presidia el capità general. Aquest conflicte tenia a veure amb l'enfrontament entre dues visions del que havia de ser la gestió pública, l'executiva o governativa versus la judicial o contenciosa, que, pel que fa als intendents, no se solucionà definitivament fins al 1766.

90. Aquesta instrucció, que cal emmarcar en el conjunt de reformes impulsades en l'àmbit municipal per Carles III, creà la Comptadoria General de Propis i Arbitris del Regne, a la qual s'encarregà la direcció, el govern i l'administració de les finances municipals. Establí l'estructura jeràrquica següent: Consell de Castella / Comptadoria General de Propis i Arbitris → intendent / comptador de l'exèrcit i la província → corregidor / subdelegació de la comptadoria → ajuntament / Junta Municipal de Propis i Arbitris. Aquesta estructura, amb algunes interrupcions, subsistí fins a la quarta dècada del segle XIX. Es pot seguir la legisla-

Siendo los Intendentes de Ejército y Provincia los sugetos á quienes S.M. por su intregidad y conocimiento tiene fiado el cuidado de la policía y gobierno, y lo correspondiente á los asuntos respectivos á los manejos de Hacienda y Guerra [...], quiere S.M. que le tengan también de sus Propios y Arbitrios, y que tomen las providencias que estimen justas, para que su administración sea conforme á las intenciones del Rey.

I el v deia:

Será del cargo de los Intendentes hacer que todas las Justicias de cada Pueblo de los de su jurisdicción entiendan que los Propios los han de manejar con entera pureza, cortando todo monopolio y mala versación de sus productos; que los ramos arrendables se saquen anualmente á pública subasta, y se rematen en el mayor postor, sin que en los arrendamientos tengan parte directa las Justicias ni sus parientes.

No sembla que aquesta norma deixés dubtes. En tot cas, un de sol —que és el que sembla que tenia l'intendent de Catalunya—: si els arrendaments només podien ser per a un any o no. Pel que fa al Reial decret del 12 de maig de 1762, establia que l'únic òrgan competent en el ram dels propis i arbitris, és a dir, les finances municipals, era el Consell de Castella, i que «chancillerías» i audiències havien d'inhibir-se en aquesta qüestió. I, finalment, l'Ordre del 19 de maig de 1770 deia, segons les paraules del mateix intendent:

[...] mandó que en quanto al conocimiento que havia tomado esta Real Audiencia en los recursos que hacían los arrendatarios de los efectos de Propios, y Arvitrios, impidiendo con ello el que tubiere efecto lo resuelto en esta parte, y contraviniendo a lo preescrito en la Instrucción de 30 de Julio de 1760 y R. Decreto de 12 de maio de 1762: Cesase inmediatamente en [in]mizcuirse en el particular de los Propios y Arvitrios: que pasase a esta intendencia todos los recursos que se hallasen pendientes sobre ellos, para que por ella se les diese el curso competente; y para su cumplimiento comunicó carta acordada al regente de la misma, antecessor al actual.⁹¹

---

ció que desenvolupà aquesta estructura a *Nueva colección de los reales decretos, instrucciones y órdenes de S.M. para el establecimiento de la Contaduría General de Propios y Arbitrios del Reyno* (1803).

91. Catorze dies després d'aquest escrit de l'intendent de Catalunya, una reial ordre tornava a recordar que tots els tribunals, «chancillerías» i audiències quedaven al marge de «todo conocimiento en los asuntos de Propios y Arbitrios, así en lo gubernativo, como en lo contencioso». De fet, la darrera consulta del Consell a la Reial Audiència sobre una imposició és del 20 de novembre de 1762, en un expedient sobre la Pobra de Cèrvoles iniciat sens dubte mesos abans.

L'escrit en què l'intendent recordava tota aquesta legislació acabava amb una obvietat, tenint en compte el seu contingut: demanava a la Reial Audiència que deixés de molestar-lo amb més requeriments. Però aquest òrgan no es donà per vençut. Cal dir que el 14 d'agost la Reial Audiència havia enviat un segon requeriment en què es queixava que l'intendent no havia contestat al primer, del 12 de juliol. I encara envià un tercer requeriment, però això fou nou mesos després, exactament el 16 de maig de 1772. Ho feia després de l'informe favorable del seu fiscal i per a dir el que ja havia dit en els dos anteriors.

El 14 de juliol d'aquell any l'intendent va fer arribar a la Reial Audiència la resposta preparada pel seu fiscal, una resposta absolutament reiterativa: *a)* les competències en matèria de propis i arbitris són de l'intendent; *b)* cal admirar, perquè és estranya, la insistència de la Reial Audiència; *c)* el tema ja ha quedat clar amb el recordatori de l'intendent, en l'escrit del 29 d'agost de 1771, de la legislació sobre la matèria; *d)* no té sentit fer una reunió entre un representant de la Reial Audiència i un de la Intendència per a resoldre el contenciós, la primera ja ho havia exposat en el seu primer requeriment; i *e)* cal esperar a la resolució del Consell de Castella, del qual no sabem exactament què s'esperava.

Sembla que finalment els regidors, que s'havien resistit a passar comptes amb l'intendent, ho entengueren. Però per a veure-ho cal esperar fins al 8 de gener de 1775 —no tenim referències anteriors—, data en què els regidors comuniquen a la Reial Audiència: *a)* que l'intendent, a través del corregidor de Girona, els demana els comptes del quinzè en un termini de quinze dies, amb amenaça de multa si no ho fan, com sempre; *b)* que els comptes dels anys 1768, 1769 i 1770 els van presentar a la Reial Audiència, cosa que ja sabem; *c)* que no n'han presentat més perquè estan pendents de la resolució del contenciós entre la Reial Audiència i la Intendència, la qual cosa vol dir que el Consell de Castella encara no s'havia pronunciat; i *d)* que la Reial Audiència els ha de tornar els comptes dels anys 1768, 1769 i 1670 per a presentar-los a l'intendent.⁹² En definitiva, els regidors es plegaven a les ordres de l'intendent. La Reial Audiència encara s'hi resistia, però. Respongué als regidors que havia enviat una ordre al corregidor de Girona perquè sobresegués les seves ordres i que ja podien presentar els comptes a la sala de la Reial Audiència «donde pende la competencia». Realment, la resistència d'aquest òrgan era admirable, si no fos perquè els perjudicats amb tot aquest enrenou eren els regidors i, en definitiva, la vila de la Selva de Mar.

No sabem què digué l'aclariment del Consell de Castella, però queden pocs dubtes que donà la raó a l'intendent. De fet, aquesta resistència de la Reial Audiència és bastant incomprensible. L'11 de febrer de 1761, és a dir, deu anys abans d'iniciar-se el contenciós que acabem d'explicar, el Consell ja havia estat clar en la seva proposta de

92. Hem reproduït aquesta liquidació, que és l'única que coneixem d'una imposició d'aquest tipus, a Jordi CASAS I ROCA (2018: 81-85).

modificació de la concòrdia de la Universitat de Tortosa amb els seus creditors, del 1738. Proposà tres canvis:

- Les sol·licituds de despeses indispensables ordinàries, que abans es dirigien a la Reial Audiència, ara s'havien de dirigir, segons l'import, a l'intendent o al Consell.
- Els comptes s'havien de lliurar a l'intendent —i no al corregidor, com abans—, que els passava a la Reial Audiència.
- El més significatiu pel que aquí ens ocupa, deia:

Y lo tercero en quanto se manda [en la concòrdia del 1738], que en qualquiera dudas que se ofrecieren se acuda â esa Audiencia; igualmente ha mandado el Consejo [és un escrit del capità general a la Reial Audiència], que la nominada Ciudad de Tortosa, y electos en las dudas, que ocurriessen acudan â el, por medio de el Intendente û en derecho, que esa Audiencia en nada deve mezclarse, que toque al gobierno de Propios, y arbitrios, de todo lo qual se ha librado la Rl. Provisión correspondiente en onze de este mes.⁹³

En tot aquest afer, l'únic argument que podia esgrimir la Reial Audiència era que les imposicions per a liquidar el deute no formaven part dels ingressos ordinaris de les universitats, però era un argument molt feble. Els censals es creaven i es venien força vegades per a pagar despeses ordinàries i, a més, els ingressos de les universitats hi estaven estretament lligats. No debades, sovint es posaven a disposició dels creditors, es venien els béns que els produïen o es feien servir, quan es donava el cas, per a pagar pensions o lluir censals.

10. COMPOSICIÓ I CAPTENIMENT DELS CREDITORS CENSALISTES

En aquest article nosaltres no considerem creditor censalista qui havia comprat un censal —en el nostre cas, a una universitat—, sinó qui podia reclamar pensions vençudes, és a dir, no pagades en el moment que tocava. Però la figura del creditor estava tan generalitzada que, als efectes del quadre que presentem, no paga la pena diferenciar quan estem parlant de creditor i quan parlem de simple censalista.

---

93. ACA, Reial Audiència, registre 556, f. 27 i seg. Un decret del 20 de febrer de 1761, que incloïa un acord del Consell del 13 d'aquell mes, ja establia que les concòrdies no aprovades pel Consell o la Reial Audiència no eren vàlides, que per a qualsevol dubte els ajuntaments acudissin a l'intendent o al Consell, i que els comptes de les juntes de creditors es presentessin a la Comptadoria Principal del Principat, dependent de l'intendent. Cal dir, però, que la Reial Audiència, via governativa, seguí intervenint en els conflictes originats pels arrendaments municipals. Només cal revisar els seus registres: *Expedientes remitidos por Su Excelencia a la Real Audiencia y vistos por el Acuerdo* (ACA).

QUADRE 11. Composició dels censalistes als segles XVII i XVIII⁹⁴

<i>Censalistes</i>	<i>General 1591-1662</i>	<i>Segona meitat del segle XVII</i>	<i>Lleida 1686</i>	<i>Barcelona abans del 1716</i>	<i>Baix Empordà 1716-1717</i>	<i>Pallars Sobirà segles XVII-XVIII</i>	<i>General segles XVII-XVIII</i>
Particulars	26 %	49 %	42 %	17 %	46 %	47 %	38 %
Clero secular	14 %	14 %	29 %	13 %	31 %	41 %	18 %
Clero regular	10 %	21 %	16 %	15 %	1 %	9 %	11 %
Noblesa	34 %	5 %	—	2 %	—	—	24 %
Altres	5 %	—	15 %	52 %	23 %	3 %	9 %

El primer que hem de constatar és que no és fàcil fer una caracterització general dels censalistes. La seva composició depèn, sobretot, de la localització geogràfica de la universitat. I de raons d'oportunitat, també. Invertir en censals de la universitat d'un lloc amb pocs recursos no devia ser atractiu ni fàcil. En tot cas, podem treure algunes grans conclusions.

— El primer grup, encara que per poc, és el que hem anomenat «censalistes particulars», entre els quals trobem preveres a títol personal. És un grup especialment elevat en les poblacions petites, com en el cas de les universitats del Pallars Sobirà i el Baix Empordà, on el pes de la pagesia és indiscutible. Una visió més general ens dona una composició més variada, on destaca també la pagesia, però amb una forta presència dels sectors dedicats al comerç i els negocis, i un pes significatiu de la figura del mercader.

— El segon grup en importància és el de les institucions eclesiàstiques. En petites poblacions és majoritari el clero secular, especialment la comunitat de preveres del lloc o la vila, encara que no hi manquen els capítols catedralicis. El clero regular (con-

94. Les dades de la primera columna procedeixen de Jordi OLIVARES I PERIU (2000: 442, quadre 19); les de la segona són la mitjana de Sant Cugat del Vallès, Sabadell i la Bisbal d'Empordà. Sobre la seva procedència i la de les de Barcelona, vegeu Jordi CASAS I ROCA (2015: 130 i 215-216); i sobre les de Lleida, Antoni PASSOLA (1997: 416, gràfic 22). Les dades del Baix Empordà són la mitjana de Begur, Pals i Calonge, les del Pallars Sobirà procedeixen del fons ja comentat i, finalment, les de la darrera columna procedeixen dels enunciat del fons de plets civils i dels registres que contenen les cartes acordades del Consell de Castella. En total, hem localitzat cent vuitanta-set casos. Cal dir, com a criteri general, que cada dada es refereix a un censal, i els censalistes es poden repetir. Els percentatges han estat arrodonits.

vents, monestirs, ordes monàstics), en canvi, és més present en zones més urbanes i en les poblacions de les quals els membres són senyors jurisdiccionals.

— La noblesa és el tercer grup. La seva presència és una mica arreu. Menys destacada, potser, a les zones més agrícoles. Aquest grup inclou els ciutadans honorats de Barcelona. Atribuïm la seva absència a la ciutat de Lleida al fet que l'autor l'ha inclòs en el grup «particulars».

— El grup «altres» inclou causes pies, confraries, hospitals, institucions de beneficència i alguna universitat.⁹⁵ La importància d'aquest grup en el cas de Barcelona s'explica pels censals comprats per l'Hospital General de la Santa Creu. La presència d'universitats prestadores és rara, però en el cas de la Bisbal d'Empordà significa un 30 % del deute (la propietària dels censals és la Universitat de Llançà).

El que acabem de dir ja prefigura la procedència dels censalistes. El pes dels particulars —i, entre ells, la pagesia— s'explica per la necessitat de les universitats de trobar compradors de manera ràpida i amb els mínims costos possibles. En aquest sentit, el cas del Pallars Sobirà és paradigmàtic: el 76 % dels censals estan en mans de veïns de la mateixa comarca; el 17 %, en mans de veïns de l'altre Pallars; el 3 %, en mans de censalistes d'una comarca veïna, l'Alt Urgell; tots junts, sumats als d'altres comarques properes —la Noguera, el Segrià i la Segarra—, constitueixen quasi el 100 % del deute. Només 6 censals dels 319 localitzats es troben en mans de censalistes de llocs allunyats: el Priorat (2), l'Alt Penedès (1) i Barcelona (3). Un altre cas que explica el pes dels particulars és el de la Bisbal d'Empordà. Les despeses generades per la Guerra dels Nou Anys, entre el 1794 i el 1795, fan necessària la venda urgent de 68 censals per un import de 7.560 lliures, una mitjana de 111 lliures per censal. Els compradors són d'allò més variats: artesans (sabaters, blanquers, calderers, sastres, corders i forners), professionals, comerciants i transportistes (notaris, negociants, botiguers, adroguers, apotecaris, carreters, traguers), pagesos, clero secular i un treballador.

Ara toca exposar algunes coses del capteniment dels creditors censalistes. El primer que cal dir és que es trobaven davant de dues realitats, a vegades de manera simultània: la dels censals creats per la universitat, amb l'aval o la hipoteca dels béns del comú i dels veïns; i la dels censals creats directament per particulars amb l'aval de les seves propietats.⁹⁶ Amb el benentès que aquesta distinció no sempre estava clara. A voltes els interessos col·lectius i els individuals es presentaven barrejats, com evidencia l'escrit del 9 de juny de 1723 de l'apoderat de la Universitat de Palau-sator:

95. Tenint en compte que gran part d'aquestes institucions estaven lligades a l'Església, el pes real del clero en el mercat dels censals era més ampli que no pas el que indica el quadre.

96. A Escalzarre, el 1689, el deute particular assoleix el 41 % del deute total: cinquanta-nou censals (3.566 lliures) repartits entre setze veïns. A Ribera de Cardós, el 1720, significa el 44 % del total.

[...] [a causa de la Guerra de Successió] fue preciso por salvar las casas de los moradores como de los ausentes, empeñarse en censales de propiedad 6.800 libras, obligando para este efecto todas las casas y tierras de dicha Baillía y se distribuyó dicha cantidad para el referido fin, sin que sean las obligaciones de aquellos censales como á Cuerpo de la Universidad, sí solo como á propietarios de las casas y [h]ereditades, pues el Cuerpo de la Universidad sólo tiene de Emolumentos una carnicería que da de útil 30 libras.⁹⁷

En el primer cas, el dels deutes contrets directament per les universitats, com recordava la consulta feta per la Reial Audiència al Consell de Castella l'octubre del 1729 tot reproduint les Constitucions catalanes, els responsables dels censals són els signants i els seus hereus; quan la universitat no respon, són els receptors de les exigències dels creditors.⁹⁸ En l'altre grup, el dels censals contrets a títol personal (pels quals la Reial Audiència, en la mateixa consulta, no mostra gaires consideracions), malgrat tenir signat per la universitat un acte d'agnició o d'indemnitat, és a dir, de reconeixement del deute, molts cops els responsables dels censals han de respondre directament davant els creditors. Això és el que passa a dos particulars de la batllia de Begur, Regencós i Esclanyà, malgrat que els cinc jurats i el sis consellers el 29 de març de 1713 signen el document següent:

Agnició de bona fe de 3 censals per los Jurats y Consell de Begur y la Batllia a favor de Antoni Darder y Francisco Pi y Carreras, negociants del dit Castell feta y firmada. En notaria pública del Castell y Batllia de Begur.

Recordem que, en la consulta esmentada, la Reial Audiència deia que a voltes els potencials censalistes preferien comprar un censal a un particular abans que fer-ho a una universitat, pels privilegis que aquestes tenien. Probablement es referia a la protecció que els donava aquest òrgan mentre es tramitava una concòrdia i a les seves exigències als creditors perquè la signessin.

Tot indica, com ja hem apuntat en un altre epígraf, que mantes vegades els creditors i algunes autoritats se saltaven aquests suposats privilegis. Tornem un altre cop al Pallars Sobirà per a posar-ne alguns exemples. L'octubre del 1695 el sotsbatlle de Sort fa embargar un mul carregat de vi d'un veí de Tírvia; deu dies després, la Reial Audiència mana que es torni el mul, sota pena de quatre-centes lliures si no es fa. El

97. ACA, Reial Audiència, Plets civils, expedient 28302.

98. Les Constitucions catalanes eren clares en aquest sentit. A part de les universitats, amb els seus béns i ingressos, eren els veïns (i els seus hereus), moltes vegades tots, que havien creat i venut els censals, els que, si arribava el cas, responien amb els seus béns davant els creditors. És per això que hem de parlar d'universitats, ja que era el conjunt dels seus habitants qui assumia el deute, i no pas el consell o, després del Decret de Nova Planta, l'ajuntament.

7 de setembre de 1715 la cúria del veguer de Barcelona proveeix la «prompta y rígida execució» dels béns de cinc pagesos d'Espot, execució que és anul·lada per una provisió posterior pel fet d'haver-se proposat una concòrdia. Malgrat això, el governador del marquesat de Pallars es nega a aplicar la provisió i al·lega que l'execució és contra particulars, i no contra el comú. El 15 de maig de 1722, davant la queixa de l'apoderat de la Universitat de Cerbi perquè el batlle del lloc ha ordenat unes execucions a instància del rector del col·legi dels agustins d'Esterra, aquell diu que farà totes les execucions que li demanin els creditors.

El 1722 el governador del marquesat de Pallars no dubta a fer embargar béns a tres veïns de Ribera de Cardós, malgrat haver-hi una causa de concòrdia oberta, per la qual cosa dona la instrucció següent al batlle del lloc: que faci l'execució «segons estil de vostra Cort, inventariant, encantant y al més donant lliurant, tant per lo dèbit principal com per los gastos fets y fahedors». Un altre cop, a finals del 1723, el governador del marquesat de Pallars ordena l'execució dels béns d'un veí d'Unarre. Per a acabar no hi ha res millor que allò que expressarà el síndic de Montcortès el 25 de febrer de 1717. Diu que els creditors de la Universitat acudeixen a diferents tribunals, els quals «hazen embargos, o, emparas en las azémilas de los particulares». El més greu és que els veïns no «se atreven á comerciar por el peligro de los embargos, y assí se va perdiendo del todo dicho lugar».

Això sí, els més perjudicats eren els particulars que havien creat censals a favor del Comú. L'apoderat de la Universitat d'Unarre diu, en un escrit de l'1 de desembre de 1723 en què es queixa de l'actuació del governador del marquesat de Pallars, que la seva actuació no només va contra l'autoritat de la Reial Audiència, «sino también contra los particulares que aunque hayan firmado obligaciones son las mismas [h]echas por dicha Universidad». La de Sort, en la proposta de concòrdia del 1730, diu que alguns dels creditors «tenen discernidas [sic] execucions rigoroses, no tant solament contra dita Universitat, sí, també contra diferents particulars de dita vila, per haverse estos obligats en diferents censals en nom de dita Universitat». El 1746 és la Universitat de Cerbi, en la proposta de concòrdia, qui parla d'execucions contra diferents particulars «por haverse estos obligado en diferentes censales, en nombre de dicha Universidad». Les universitats es veuen obligades a deixar constància que s'han subrogat les obligacions censals dels particulars, com fa la Universitat d'Espot en un escrit del 17 de desembre de 1727 quan diu que el mateix dia que cinc pagesos del lloc vengueren el censal, ella els va fer un acte d'agnició de bona fe. La majoria de les vegades això no frena els creditors. A tall d'exemple, vegeu el que diu l'apoderat de Bartomeu Pi el setembre del 1726: que el seu client no té res contra la Universitat d'Espot, ja que el seu contenciós és contra els particulars, per la qual cosa no està lligat a la concòrdia proposada.

El Consell de Castella exigirà que, mentre es tramiti una concòrdia o una imposició, els creditors no molestin les universitats. N'hem trobat uns quants exemples, que valen per tots els següents. El 29 d'abril de 1747 el Consell dona a la Universitat

de Santa Coloma de Farners un termini de quatre mesos durant els quals els creditors no poden fer reclamacions. El 6 de setembre de 1759 és la Universitat de Móra d'Ebre la que és afavorida amb un termini de sis mesos, però no hi ha constància que se'n beneficiïn les persones que han venut censals a títol personal.

Acabem aquest epígraf amb una referència a la persistència dels creditors i els seus hereus. El cas dels Rojas Pantoja és antològic.⁹⁹ Vegem-lo.

El dia 19 d'agost de 1651 les tropes de Felip IV, comandades per Baltasar de Rojas y Pantoja, governador de la ciutat de Tarragona entre l'octubre del 1650 i el gener del 1653, entren a la vila de Prades. Sembla que els veïns i el militar esmentat havien arribat a un acord de rendició, però tingué interpretacions diferents. En tot cas, per tal d'evitar el saqueig de la vila i la voladura del campanar, els habitants «ofereixen» 1.000 dobles en metàl·lic i 1.000 quarteres de blat, de les quals n'acaben lliurant 600, i signen els deutoris corresponents.

El mateix dia que signen el deutori se'ls obliga a signar la venda d'un novè per 14.400 lliures (acompanyat d'un censal pel mateix import per a garantir-ne el cobrament) i quatre mesos després se'ls obliga a vendre un censal per un import de 7.400 lliures. Les quantitats, segons els pradencs, equivalen al valor de les 1.000 dobles i les 500 quarteres de blat no lliurades. Darrere hi ha un personatge que actua de testaferró de Rojas, Francesc de Montserrat i Vives, comerciant que s'enriqueix, precisament, a partir d'aquella guerra i que el 1681 aconsegueix el títol de marquès de Tamarit; i qui intenta desvincular els censals esmentats dels compromisos de la vila, però no nega el dret de Rojas a rescabalar-se d'una campanya, la conquesta de Prades i el castell de Siurana, que hauria finançat de la seva butxaca.

Quan, el juliol del 1657, la Universitat deixa de pagar el novè, per ordre del fiscal de la Cort del comtat de Prades, aquest argumenta que els censals no tenen l'autorització del duc de Cardona i s'inicia un contenciós que durarà dècades. El 21 de febrer de 1661 entra a la Reial Audiència. El 1672 sembla que la sentència ja està a punt, però —i no sabem per què— el contenciós queda paralitzat fins al 1702. Mentrestant, Baltasar de Rojas y Pantoja ha mort i Francesc de Montserrat, en el seu testament del 1777, s'ha desentès dels censals esmentats, els quals han passat a mans de Baltasar de Rojas Pantoja y Sossa (o Sousa), nebot de l'altre Baltasar.

El 1702, com hem dit, els marquesos de Tamarit (la seva intervenció és purament formal) i l'hereu Rojas Pantoja reemprenen el procés. Aconsegueixen una sentència favorable el 10 de març de 1705: la Universitat és obligada a pagar les pensions pendents dels dos censals. Davant la resistència de la Universitat, calen diverses sentències confirmatòries: el 14 de febrer de 1718, el 12 de setembre de 1718 i el 6 de febrer de 1719. El plet segueix, però. Ara l'interessat és el fill de Rojas Pantoja y Sossa, José.

99. Hem explicat més extensament aquest afer a Jordi CASAS I ROCA (2019b).

El 1728 la Universitat signa una concòrdia amb els seus creditors, però deixa al marge Rojas Pantoja, al qual fa una oferta que no accepta. Les pensions acumulades, i són dades del 1721, assoleixen la quantitat de 72.330 lliures: més que tripliquen el capital inicial. Quan ja fa setanta-un anys que es va iniciar el procés judicial i vuitanta-un del contenciós amb els Rojas i els Montserrat, l'assumpte encara no ha acabat.

Efectivament, el 23 de gener de 1733 el fiscal del tribunal del comtat de Prades presenta al batlle general del comtat un escrit en el qual diu, entre altres coses:

Denuncia que muchas mugeres y muchachos de la mencionada villa de Prades, poco temerosos de Dios y de la justicia temporal, no han dudado el día veinte y uno del presente mes por la manyana alborotarse y conmoverse contra algunos particulares de la villa de Cornudella, con el motivo de que éstos venían y habían llegado en dicha villa de Prades para transportar de orden del alguazil real, que de orden de la Real Audiencia està haziendo la execución por el pleyto de Pantoja contra el Común y particulares de la citada villa, parte de los muebles y frutos executados, mediante el qual alboroto y muchas piedras que les hecharon les obligaron á retirarse á la villa de Cornudella.

El procés judicial potser havia acabat, però el càstig establert vuit dècades abans, encara no.

11. EPÍLEG

La important instrucció del 30 de juliol de 1760 feu aquesta diagnosi de les hisendes municipals: els municipis no disposaven de propis suficients, per la qual cosa s'havien endeutat i havien endossat el pagament de la càrrega financera a uns arbitris que castigaven el consum. El que calia, doncs, era un control estricte d'aquestes hisendes per tal de reduir els arbitris, objectiu al qual es renuncià aviat, i, en la mesura que es pogués, reduir el deute. Amb aquesta finalitat, durant els anys següents la Comptadoria General de Propis i Arbitris aprovà per a cada municipi un reglament en el qual s'establiren meticulosament els ingressos i les despeses autoritzats.

A més, desplegà un seguit de normes destinades a organitzar la reducció del deute:

— Ordre de la Comptadoria General de Propis i Arbitris del 6 de setembre de 1767: un cop cobertes les despeses marcades pel reglament, els sobrants s'han de repartir de manera que dos terços siguin per a la redempció o lluiació de censals i l'altre terç sigui per al pagament d'endarreriments. En ambdós casos tenen preferència els creditors que facin més rebaixa.

— Ordre de la Comptadoria General de Propis i Arbitris del 25 de setembre de 1768: el censalista no pot obligar l'Ajuntament a destinar més de la meitat dels sobrants a redimir un censal, independentment del que digui l'escriptura de constitució.

— Decret del Consell de Castella del 18 de gener de 1772 dirigit a l'intendent de Catalunya: els ajuntaments no estan obligats a pagar les pensions als censalistes que no justifiquin adequadament l'origen del censal i la seva propietat, els quals tenen un any per a fer-ho, és a dir, per tal que el censal sigui habilitat per la Intendència. Els censalistes argumenten la pèrdua dels documents, el fet de cobrar les pensions i, molts d'ells, el d'estar compromesos en concòrdies entre creditors i ajuntaments.

— Decret del Consell de Castella del 27 de maig de 1772, expedit arran d'una consulta de l'intendent de Catalunya: el fet que els censals estiguin inclosos en els reglaments municipals no eximeix els seus propietaris de presentar els justificants pertinents a la comptadoria provincial per a la seva habilitació; si no es presenten o l'intendent considera la documentació insuficient, se suspèn el pagament de pensions i el propietari té dret a recórrer a la Reial Audiència.

En definitiva, es tracta d'una normativa molt «garantista» pel que fa als ajuntaments: els creditors han de demostrar la seva condició de manera inqüestionable, les redempcions es fan en funció dels sobrants dels cabals municipals un cop pagades les despeses previstes en els reglaments i s'ha de guardar un equilibri entre redempció i pagament d'endarreriments.

Els objectius es quedaren a mig camí. Aquella prevenció que mostrà el Consell de Castella en la modificació de la concòrdia de Tarragona el 1766, es mostrà encertada. Les necessitats de la Corona s'emportaren els possibles sobrants, o almenys una bona part. El 1792 s'establí que els sobrants de propis i arbitris, en lloc de destinar-se a sanejar el deute, es dediquessin durant un període de vuit anys a l'extinció dels vals reials creats a partir del 1780. A Catalunya l'intendent no perdé el temps i el 19 de febrer de 1793 recordava als ajuntaments que «sobre responsabilidad personal [la dels regidors i els membres de les juntes de propis i arbitris] tengan á mi orden, y disposición los sobrantes que resulten de las cuentas del año próximo pasado». El 1794 s'estengué aquesta participació a tots els municipis: tant si tenien sobrants com si no en tenien, havien de participar en l'extinció dels vals reials amb un 10% dels seus ingressos, el qual se sumava al 2,33% establert el 1760. La mesura se suprimí el 1796, però el 1798 s'establí que la meitat dels sobrants s'havia de destinar a l'amortització de vals reials i l'altra, a un préstec amb interessos per a desempenyorar el ram d'abastos de Madrid.

Vegem les xifres. Segons la Comptadoria General de Propis i Arbitris, el 1769 a l'Espanya peninsular, exceptuades les províncies basques i el regne de Navarra, el capital censal era de 798.406.281 rals de billó; a Catalunya era de 33.109.223, xifra que, malauradament, no podem contrastar, però que, si tenim en compte les dades aportades en el quadre 7, indica una reducció important del deute. El 1790 el capital

era de 632.351.727 rals, un 21 % menys. L'import total destinat a redimir censals i pagar rèdits o pensions havia estat de 283.326.055 rals de billó durant aquests vint-i-dos anys. Mentrestant, els ingressos municipals destinats a finançar la Corona en un sentit ampli havien estat de 480 milions de rals, un 69 % superior. Només que aquells sobrants que la Comptadoria calculava el 1769 —ni més ni menys que un 22,1 % dels ingressos totals!— s'haguessin mantingut constants i s'haguessin destinat a redimir censals (2/3) i a pagar endarreriments (1/3), la quantitat destinada a finançar la Corona entre el 1769 i el 1792 hauria estat de 398.554.176 rals de billó, un import significativament superior al real.¹⁰⁰

Tot indica que les mesures esmentades tingueren un impacte molt relatiu en les hisendes municipals catalanes. Hi ha motius per a pensar, com acabem d'apuntar, que el gran esforç per reduir endarreriments i lluir censals ja s'havia fet abans del 1760: les xifres de Manresa, Sabadell i Sort així ho indiquen.¹⁰¹ Sense cap mena de dubte, allò que permeté abordar la reducció del deute foren les concòrdies amb els creditors¹⁰² i els talls sobre les collites que les acompanyaven, més que no pas els sobrants dels propis i arbitris; talls que no formaven part dels ingressos de propis i arbitris i que, per tant, no es comptaven en l'apartat de sobrants. D'altra banda, la pràctica desaparició de contenciosos sobre el deute en la Reial Audiència a partir dels anys seixanta del segle XVIII fa pensar en una millora de la relació entre universitats i creditors i, per tant, en una reducció significativa del deute.¹⁰³

Més enllà de les mesures concretes esmentades, hi hagué factors que facilitaren el creixement: el creixement demogràfic i econòmic, clarament visible a partir de la quarta dècada del segle XVIII, que comportà un increment de la base imposable i, per tant, dels ingressos municipals; la rebaixa de l'interès dels censals del 5 % al 3 % a

100. Vegeu les xifres a Carmen GARCIA GARCIA (1996: 228-275). Per a la resta de l'epígraf, vegeu Jordi CASAS I ROCA (2014) i (2015: 203-216).

101. Manresa reduí el capital censal en 40.712 lliures entre el 1721 i el 1761, Sabadell en 4.212 entre el 1730 i el 1765, i Sort en 1.896 entre el 1730 i el 1753.

102. Progressivament, la capacitat d'actuació dels creditors es reduí. Una instrucció de l'intendent del 21 d'octubre de 1763 autoritzava la continuïtat de les juntes de creditors que administraven els ingressos municipals, establertes mitjançant concòrdies, però s'havien d'ajustar a la instrucció del 1760 pel que fa als terminis i a la manera de presentar els comptes. Set anys després, el 8 de juny de 1770, l'intendent comunicava que els creditors havien de deixar de portar els comptes i havien de passar els papers a les juntes de propis i arbitris dels ajuntaments.

103. A partir del 1760 només tenim coneixement de cinc expedients, en el fons de la Intendència, relacionats amb concòrdies: Cardedeu (1763), Alins i altres parròquies del Pallars Sobirà (1767), Sant Genís de Palafolls (1767), Almacelles (1773) i Arenys de Mar (1775). I tenim coneixement de dotze contenciosos relacionats amb el deute a la Reial Audiència: Móra d'Ebre (1761), Torroella de Montgrí (1762), Peramola (1762), Sant Llorenç del Penedès (1762), Cubells (1771), Montsonís i Foradada (1771), Puigverd (1775), Manresa (1777), Bellpuig d'Urgell (1779), Torregrossa (1783), Sant Antolí i Vilanova (1785) i Sort (1796).

partir del 1750, la qual cosa comportà una forta reducció de la càrrega financera;¹⁰⁴ el control estricte de les hisendes municipals a partir del 1760 per la creada recentment Comptadoria General de Propis i Arbitris; la inflació de les darreres dècades del segle XVIII, que reduí el pes relatiu del deute; i la manca de guerres fins a finals de segle, que evità repetir l'experiència de bona part del segle XVII i inicis del XVIII.

No deixa de sorprendre que aquells viatgers que s'acostaren a Catalunya durant la segona meitat del segle XVIII i en deixaren constància escrita, entre les seves lloances a la laboriositat dels catalans i a la seva capacitat de generar riquesa no deixessin res escrit sobre la situació financera de les seves universitats. No sembla que fos un tema que estigués en primer pla. Per a Antonio Ponz Piquer (1788), Arenys de Mar era una vila «hermosa y bien situada, comerciante y con varias fábricas, en especial de medias de seda, y algodón», malgrat haver tingut com a mínim sis contenciosos a causa de l'endeutament entre el 1680 i el 1776. Quaranta anys abans, Juan Antonio de Estrada y Paredes parlava de Valls com d'una vila on «es mucha la producción de estimados, y abundantes frutos, la cosecha de trigo, maíz, legumbres, cáñamo, frutas agrias, dulces, y hortalizas, es copiosa; y en superlativo grado la de buenos y olorosos vinos blancos, y tintos. Hay muchos ingenios para fabricar aguardientes, que sacan para las Indias, y regiones del Norte», malgrat que havia sortit de la Guerra de Successió amb un deute descomunal. I, finalment, Pascual Ramón Gutiérrez de Hacera ens diu que Cervera «está sobre un elevado valle que circundan fuertes murallas [...]. El terreno y su vega fertilísima dan muchos granos, fruta, vino, aceite, almendras, ganados y caza»; aquella ciutat que trenta-quatre anys abans havia estat incapaç de vendre la meitat dels ingressos de les seves carnisseries per a pagar pensions.¹⁰⁵

Certament, en aquestes pàgines ens hem centrat en el deute municipal i en les dificultats que causava a les universitats i els seus òrgans de govern, però hi havia un altre aspecte important que només hem tocat tangencialment: el dels censalistas. Poc o molt, les pensions, que amb penes i dificultats anaven pagant les universitats (o les llučions dels censals, quan es produïen), devien invertir-se en activitats productives, amb la qual cosa col·laboraven en l'empenta econòmica del Principat. Sembla que aquest és l'únic aspecte que veien els viatgers. No debades, el 1718 la Reial Audiència, en la seva defensa de l'interès al 5 %, deia que era especialment a Catalunya «donde el comercio más frecuente, más prompto, fácil y provechoso se ha experimentado ser el de los censales»; i onze anys després, en la consulta a la qual ens hem referit diverses vegades, afirmava que els censals eren «los contratos más lícitos, y frecuentes

104. A inicis de la dècada dels setanta del segle XVIII, les pensions que havien de pagar els municipis de Reus, Puigcerdà, Sabadell i Sant Cugat representaven un 7 % dels seus ingressos; això sí, no sabem l'import de les pensions endarrerides. Vegeu Jordi CASAS I ROCA (2015: 178-184, quadre número 13).

105. Julio de GRACIA (1906: 100, 113 i 121).

y consistir los Patrimonios de sus naturales regularmente en esta especie de réditos y rentas».¹⁰⁶

Però quan s'eixugà el deute municipal? Segons Francisco Comín, que es refereix al conjunt espanyol, el deute es liquidà entre el 1845 i els primers anys de la Restauració (1875).¹⁰⁷ No hi ha cap dubte que l'increment dels ingressos municipals a partir de la reforma de Mon-Santillán, del 1845, que permeté recàrrecs municipals sobre les tres grans contribucions establertes (territorial, industrial i consums), incidí positivament en el deute municipal i, en tot cas, va disminuir molt considerablement el seu pes en el conjunt de les despeses. Les dades del quadre següent ho evidencien.¹⁰⁸

QUADRE 12. Pes del deute en les despeses de l'Antic Règim (1814) i de l'estat liberal (1855)

<i>Petits municipis</i> (< 1.000 habitants)		<i>Municipis mitjans</i> (2.000-3.500 habitants)		<i>Municipis grans</i> (> 3.500 habitants)	
<i>Antic Règim</i>	<i>estat liberal</i>	<i>Antic Règim</i>	<i>estat liberal</i>	<i>Antic Règim</i>	<i>estat liberal</i>
6,7 %	1,5 %	22,7 %	4,5 %	25,8 %	7,5 %

Com es pot veure, el pes del deute s'havia reduït substancialment en tots els municipis, independentment de la seva grandària, però de manera especial en els municipis mitjans. A mitjan segle XIX ja no constituïa un problema per a les arques municipals. De tota manera, queda per estudiar com s'efectuà exactament aquesta reducció, sobretot si tenim en compte que entre aquella reducció que hem vist durant la segona meitat del segle XVIII i la que constatem a mitjan segle XIX es produí la Guerra del Francès (1808-1814), un altre sotrac important per a les hisendes municipals.

106. VIVES Y CEBRIÁ (1834, III: 143) feu una valoració molt positiva del paper del censal en l'embranchada econòmica de Catalunya, encara que es referia al darrer terç de segle XVIII: «Casi todas aquellas cantidades [es refereix a les pensions dels censals de l'extinta Diputació del General i l'Ajuntament de Barcelona, l'organització del pagament de les quals s'aprovà el juny de 1770] se emplearon de nuevo á fuero de censal y fué una de las muchas concausas que en aquella época contribuyeron al desarrollo de la industria, y fomentaron el comercio en esta Ciudad y Principado, no menos que la agricultura; pues se pusieron en manos de particulares capitales de alguna consideración al módico interés del tres por ciento y dió margen á mil especulaciones que combinadas con el libre comercio de América elevaron la provincia al grado de fortuna y prosperidad en que la hemos visto».

107. Francisco COMÍN (1996: 198 i 214).

108. Procedència: Jordi CASAS I ROCA (2015: 231, quadre 18 i nota 69, i 269-270, quadre 20 i nota 29). Les dades pertanyen als pressupostos municipals dels anys 1814 i 1855, respectivament.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOBERRO I PERICAY, Agustí (1991). «De la mobilització antifrancesa a la mobilització antiespanyola (1639-1641). Alguns exemples al Baix Empordà». A: SERRA, Eva *et al.*: *La revolució catalana de 1640*. Barcelona: Crítica, p. 165-191.
- (2005). «El cadastre de Catalunya (1713-1845): de la imposició a la fossilització». *Pedralbes*, núm. 25, p. 231-257.
- AGÜERO DÍEZ, M. Teresa (1998). *El municipio alicantino durante el reinado de Carlos III (1759-1788)*. València: Generalitat Valenciana / Instituto de Cultura Juan Gil-Albert.
- ALANYÀ I ROIG, Josep (1999). «Les finances municipals a la Terra Alta. Béns patrimonials, ingressos i despeses (s. XIV-XVIII)». A: *El territori i les seves institucions històriques*. Vol. II. Barcelona: Fundació Noguera, p. 617-656.
- ANDRÉS ROBRES, Fernando (1986). *Estructura y crisis de las finanzas municipales en el Castellón del setecientos*. València: Generalitat Valenciana / Instituto de Cultura Juan Gil-Albert.
- BERNABÉ GIL, David (1989). *Hacienda y mercado urbano en la Orihuela foral moderna*. Alacant: Diputación Provincial de Alicante. Instituto de Cultura Juan Gil-Albert.
- BERNARDO ARES, José Manuel de (1993). *Corrupción política y centralización administrativa. La hacienda de propios en la Córdoba de Carlos II*. Còrdova: Universidad de Córdoba.
- BORRELL I SABATER, Miquel (1996). «L'endeutament municipal selvatà en la primera meitat del segle XVIII». *Quaderns de la Selva*, núm. 9, p. 103-113.
- BRINGUÉ PORTELLA, Josep M.; CASES LOSCOS, M. Lluïsa; MARUGAN VALLVÉ, Carme Maria; RABASA FONT, Maria Isabel (2001). *Descripció del marquesat de Pallars i del vescomtat de Vilamur per Onofre Timbau (1628)*. Lleida: Pagès.
- BURGUEÑO, Jesús; GRAS, M. Mercè (2014). *Atlas de la Catalunya senyorial: Els ens locals en el canvi de règim (1880-1860)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.
- CAMPANY GUILLOT, Josep (2014). «Seqüeles del 1714: el canvi en la governança local. El cas de Gavà». A: *Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana: Actes del IX Congrés de la CCEPC. Cervera, 21 i 22 de febrer de 2014*. Barcelona: Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, p. 189-203.
- CARRERA PUJAL, Jaume (1947). *Historia política y económica de Cataluña: Siglos XVI al XVIII*. 4 vol., vol. II i III. Barcelona: Bosch.
- CASAS I ROCA, Jordi (2014). «Guerra, endeutament municipal i reformisme borbònic». A: *Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana: Actes del IX Congrés de la CCEPC. Cervera, 21 i 22 de febrer de*

2014. Barcelona: Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, p. 165-174.
- (2015). *La hisenda municipal catalana: De la baixa edat mitjana a la revolució liberal (segles XIII-XIX)*. Lleida: Pagès.
- (2018). «La Selva de Mar: deute municipal *versus* burocràcia borbònica, 1758-1775». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 49, p. 67-88.
- (2019a). «La Bisbal: la dificultat de gestionar el deute amb dues universitats enfrontades (1704-1740)». *Estudis del Baix Empordà*, núm. 38, p. 61-95.
- (2019b). «El contenciós de la Universitat de Prades amb Francesc de Montserrat i Vives i els Rojass Pantoja (1651-1733)». *Estudis Altafullencs*, núm. 49, p. 7-30.
- (2020). «Un episodi de l'endeutament municipal català a l'edat moderna: la consulta del 16 d'octubre de 1729 de la Reial Audiència al Consell de Castella». *Revista de Dret Històric Català*, núm. 19, p. 11-47.
- CERRO NARGÁNEZ, Rafael (1997). «Barcelona y sus alcaldes mayores: perfil sociológico de una élite letrada al servicio de los borbones (1718-1750)». *Pedralbes*, núm. 17, p. 217-238.
- COMÍN, Francisco (1996). *Historia de la Hacienda Pública. II. España (1808-1995)*. Barcelona: Crítica.
- Constitucions y altres drets de Catalunya, compilats en virtut del capítol de cort LXXXII de las Corts per la S.C. y R. Majestat del Rey don Filip IV nostre senyor celebradas en la ciutat de Barcelona. Any M. DCC.II. Vol. III. Tercera compilació. Any: 1704*. Barcelona: Base, 2003 [edició facsímil].
- DANTÍ I RIU, Jaume (1988). «La hisenda municipal com a reflex de la conjuntura econòmica. Un exemple de la Catalunya prelitoral: Granollers i el Vallès Oriental als segles XVI i XVII». A: *Fiscalitat estatal i hisenda local (ss. XVI-XIX): Funcionament i repercussions socials*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 233-242.
- (1993). «La hisenda municipal de la ciutat de Barcelona al segle XVI: el miratge del redreç». *Pedralbes*, núm. 13-I, p. 505-512.
- (1998). «L'endeutament municipal a Catalunya i Nàpols als segles XVI i XVII». *Pedralbes*, núm. 18-I, p. 25-37.
- (2003). «Els creditors del Consell de Cent de Barcelona a la segona meitat del segle XVII». *Pedralbes*, núm. 23, p. 749-764.
- DÍEZ SÁNCHEZ, Marta (1999). *La hacienda municipal de Alicante en la segunda mitad del siglo XVII*. València: Generalitat Valenciana. Instituto de Cultura Juan Gil-Albert.
- DURAN I BAS, Manuel (1883). *Memoria acerca de las instituciones del derecho civil de Cataluña*. Barcelona: Imprenta de la Casa de Caridad.
- ESPINO LÓPEZ, Antonio (2014). *Las guerras de Cataluña: El teatro de Marte, 1652-1714*. Madrid: Edaf.
- FARRÉ I TARGA, Miquel Àngel (1992). «De l'endeutament municipal de Tàrrrega i la recerca de solucions: la concòrdia de 1659». *Urtx*, núm. 4, p. 107-122.

- FELIU, Gaspar (2012). *Història econòmica de Catalunya*. Barcelona: Base.
- FERNÁNDEZ TRABAL, Josep (2013). *Els Desvalls i Catalunya: Set-cents anys d'història d'una família noble catalana*. Lleida: Pagès.
- FERRER I ALÒS, Llorenç (2014). «Pagar les guerres. Una càrrega fiscal sobre els ajuntaments catalans en els segles XVII i XVIII» A: *Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana: Actes del IX Congrés de la CCEPC. Cervera, 21 i 22 de febrer de 2014*. Barcelona: Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, p. 49-90.
- FERRERO MICÓ, Remedios (1987). *La hacienda municipal de Valencia durante el reinado de Carlos V*. València: Excmo. Ayuntamiento de Valencia.
- GARCÍA GARCÍA, Carmen. *La crisis de las haciendas locales: De la reforma administrativa a la reforma fiscal (1743-1845)*. Valladolid: Junta de Castilla y León.
- GARCÍA MONERRIS, Encarnación (1991). *La monarquía absoluta y el municipio borbónico: La reorganización de la oligarquía urbana en el Ayuntamiento de Valencia (1707-1800)*. Madrid: CSIC.
- GIFRE I RIBAS, Pere (1993). «Universitats, fiscalitat de guerra i privilegiats. A propòsit d'algunes universitats empordaneses durant la Guerra de Secessió». *Pedralbes*, núm. 13-I, p. 561-572.
- (1996). «Universitats endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705». *Recerques*, núm. 33, p. 53-75.
- GIMÉNEZ BLASCO, Joan (2005). *Mataró en la Catalunya del segle XVII (II): La gestió del quotidià*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.
- GIMÉNEZ CHORNET, Vicent (2002). *Compte i raó: La hisenda municipal de la ciutat de València en el segle XVIII*. València: Universitat de València.
- GRACIA, Julio de (1906). *Cataluña juzgada por escritores españoles no catalanes*. Barcelona: Librería de Francisco Puig.
- IRLES VICENTE, María del Carmen (1995). *El régimen municipal valenciano en el siglo XVIII. Estudio institucional*. València: Generalitat Valenciana. Instituto de Cultura Juan Gil-Albert.
- JUNYENT, Eduard (1976). *La ciutat de Vic i la seva història*. Barcelona: Curial.
- LLADONOSA I PUJOL, Josep (1980). *Història de la ciutat de Lleida*. Barcelona: Curial.
- LÓPEZ DÍAZ, María (1994). *Gobierno y hacienda municipales: Los concejos de Santiago y Lugo en los siglos XVI y XVII*. Lugo: Diputación Provincial de Lugo.
- MARINA BARBA, Jesús (1992). *Poder municipal y reforma en Granada durante el siglo XVIII*. Granada: Universidad de Granada / Ayuntamiento de Granada.
- MERCADER, Joan (1985). *Felip V i Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- MOLAS I RIBALTA, Pere (1996). *Catalunya i la casa d'Àustria*. Barcelona: Curial.
- Nueva colección de los reales decretos, instrucciones y órdenes de S.M. para el establecimiento de la Contaduría General de Propios y Arbitrios del Reyno (1803)*. Madrid: En la Imprenta Real.

- OLIVARES I PERIU, Jordi (1996). «Plets i endeutament comunal en la immediata postguerra dels Segadors». *Recerques*, núm. 33, p. 33-52.
- (2000) *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria*. Lleida: Pagès.
- Ordinacions de la Universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVI*. Sabadell: Comisión de Cultura del Exmo. Ayuntamiento de Sabadell, 1968.
- PASSOLA, Antoni (1997). *Oligarquia i poder a la Lleida dels Àustria*. Lleida: Pagès.
- PEGUERA, Lluís de (1998). «Nomina de las ciutats, vilas, y llochs del Principat de Catalunya, y Comtats de Rosselló». A: PEGUERA, Lluís de. *Practica, forma, y estil de celebrar Corts Generals en Catalunya y materias incidents en aquellas*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales [edició original: 1632].
- PÉREZ SAMPER, María de los Ángeles (1995). «La Audiencia de Cataluña en la Edad Moderna». *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 13/14, p. 51-71.
- PESET, M.; GRAULLERA, V. (1986). «Els censals i la propietat de la terra al segle XVIII valencià». *Recerques*, núm. 18, p. 107-138.
- PORRES MARIJUAN, M. Rosario (1989). *Gobierno y administración de la ciudad de Vitoria en la primera mitad del siglo XVIII*. Àlaba: Diputación Foral de Álava.
- RAMON-MOLINS, Gabriel (2018). «Endeudamiento municipal en la región de Lleida a finales del siglo XVII». *Estudis: Revista de Historia Moderna*, núm. 44, p. 173-196.
- REGLÀ, Joan (1963). *Els virreis de Catalunya*. Barcelona: Teide.
- REYNÉS I LÓPEZ, Jordi (2001). *Guerra al Baix Empordà de l'època moderna (mitjan segle XVII - inici segle XVIII)*. La Bisbal d'Empordà: Ajuntament de la Bisbal d'Empordà.
- SARRABLO AGUARELES, Eugenio (1975). *Catálogo de consultas del Consejo de Aragón*. Madrid: Dirección General de Patrimonio Artístico y Cultural.
- SARRET I PONS, Lluís (1930). *Privilegis de Tàrrega*. Tàrrega: Imp. F. Camps Calmet.
- SERRA, Eva (2018). *La formació de la Catalunya moderna (1640-1714)*. Vic / Barcelona: Eumo / IEC.
- SERRANO DAURA, Josep (2000). *Senyoriu i municipi a la Catalunya nova (segles XII-XIX)*. Volum II. Barcelona: Fundació Noguera.
- TELLO, Enric (2001). «El fin del crédito hipotecario censalista en España: ¿una agonía demasiado larga? (1705-1861)». *AREAS: Revista Internacional de Ciencias Sociales*, núm. 21, p. 63-93.
- TERÉS I LAGUNAS, Manel (2013). *La introducció del règim borbònic a la vila de Cambrils: De la Guerra de Successió a les reformes dels anys seixanta del segle XVIII*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- TORRAS I RIBÉ, Josep M. (2020). *Misèria, poder i corrupció a la Catalunya borbònica (1714-1808)*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- TRIJUEQUE, Pere (1992). «Els quatre genets de l'apocalipsi a Palamós (1630-1750)». *Estudis del Baix Empordà*, núm. 11, p. 45-109.

- TURRÓ I ANGUILA, Jordi (2014). «La guerra de successió i la introducció del règim borbònic a Palafrugell. Una lectura històrica». *Estudis del Baix Empordà*, núm. 33 [separata].
- VILALTA, María José (1990). *Balaguer a la Catalunya Moderna*. Lleida: Pagès.
- VILAR, Pierre (1987). *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona: Edicions 62.
- VIVES Y CEBRIÀ, Pedro Nolasco (1834). *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña, que no están derogados ó no son notoriamente inútiles*. Vol. III. Barcelona: Imprenta de J. Verdaguer.

CARLES II, EL JURAMENT DE LES CONSTITUCIONS I LA CONVOCATÒRIA DE CORTS GENERALS A CATALUNYA (1675-1679). DOCUMENTS SOBRE UNA VISITA REIAL QUE NO ES VA PRODUIR MAI¹

Miquel Fuertes Broseta
Universitat de València

Resum

En aquest treball s'exhumen una sèrie de documents relatius a la possibilitat que Carles II acudís al Principat de Catalunya quan va iniciar el seu govern personal per haver esdevingut major d'edat. L'objectiu d'aquest viatge reial havia de ser el jurament de les Constitucions i la celebració de Corts Generals. En aquest article trobem els arguments emprats per les institucions catalanes per a reclamar la presència del rei i també les raons del monarca i dels seus ministres per a retardar i, finalment, suspendre la jornada del rei en Catalunya.

Paraules clau: Carles II, Catalunya, Constitucions, Corts Generals, jurament.

1. Aquest treball s'insereix en el projecte de recerca «Redes de información y fidelidad (REDIF): los mediadores territoriales en la construcción global de la Monarquía de España (1500-1700)» (ref. PID2019-110858GA-I00, Ministeri de Ciència i Innovació, Govern d'Espanya) i també en el projecte «Privilegio, trabajo y conflictividad. La sociedad moderna de los territorios hispánicos del Mediterráneo occidental entre el cambio y las resistencias» (PGC2018-094150-B-C21, Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats i Agència Estatal d'Investigació, i cofinançat amb fons FEDER). L'autor és beneficiari d'un contracte Margarita Salas del Programa de Recualificació del Sistema Universitario Español, del Ministeri d'Universitats del Govern d'Espanya, amb finançament de la Unió Europea (NextGenerationEU). Amb aquest contracte duu a terme una estada de recerca a l'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea del Consiglio Nazionale delle Ricerche (Itàlia).

CARLOS II, EL JURAMENTO DE LAS CONSTITUCIONES
Y LA CONVOCATORIA DE CORTES GENERALES
EN CATALUÑA (1675-1679). DOCUMENTOS
SOBRE UNA VISITA REAL QUE NUNCA SE PRODUJO

Resumen

En este trabajo se exhuman una serie de documentos relativos a la posibilidad de que Carlos II acudiese al Principado de Cataluña cuando inició su gobierno personal por haber alcanzado la mayoría de edad. El objetivo de ese viaje real debía ser el juramento de las Constituciones y la celebración de Cortes Generales. En este artículo encontramos los argumentos utilizados por las instituciones catalanas para reclamar la presencia del rey y también las razones del monarca y de sus ministros para retrasar y, finalmente, suspender la jornada del rey en Cataluña.

Palabras clave: Carlos II, Cataluña, Constituciones, Cortes Generales, juramento.

CHARLES II, THE OATH OF THE CONSTITUTIONS
AND THE CONVOCATION OF *CORTES GENERALES*
IN CATALONIA (1675-1679). DOCUMENTS ABOUT
A ROYAL VISIT THAT NEVER HAPPENED

Summary

This work analyses some documents about the possibility that Charles II would have travelled to the Principality of Catalonia when he started his personal government because he had reached the required age. The main objectives of that royal trip were take the oath of the Constitutions and the convocation of *Cortes Generales*. This paper exposes the arguments used by the Catalan institutions to request the royal presence and reasons of the king and his ministers to retard and, finally, suspend the travel of the monarch to Catalonia.

Keywords: Carlos II, Catalonia, Constitutions, General Courts, oath.

CHARLES II, LE SERMENT AUX CONSTITUTIONS
ET LA CONVOCATION DE CORTS GENERALS
EN CATALOGNE (1675-1679). DOCUMENTS
SUR UNE VISITE QUI N'EUT JAMAIS LIEU

Résumé

Ce travail expose une série de documents concernant l'éventualité de la visite de Charles II dans la Principauté de Catalogne au moment où, ayant atteint la majorité, il accède au pouvoir personnel. L'objectif de ce voyage devait être le serment du roi aux Constitutions et la

tenue de Corts Generals. Cet article reprend les arguments mis en avant par les institutions catalanes pour réclamer la présence du roi, ainsi que les raisons du monarque et de ses ministres de retarder, puis de suspendre, sa venue en Catalogne.

Mots-clés: Charles II, Catalogne, Constitutions, Corts Generals, serment.

1. INTRODUCCIÓ

El 28 de març de 1626, en el context de les famosíssimes Corts Generals convocades per a obtenir la col·laboració dels regnes de la Corona d'Aragó en el projecte militar de la Unió d'Armes dissenyat pel comte duc d'Olivares, Felip IV de Castella i III de Catalunya va convocar els tres braços del Principat a les dues de la matinada en la Sala Reial del palau de Santa Eulàlia de la ciutat de Barcelona. L'objectiu d'aquella reunió era prestar jurament com a príncep i rebre el jurament de fidelitat dels catalans.²

Quasi cinc anys després del seu accés al tron, el rei Felip jurava com a príncep sobirà de Catalunya en les Corts Generals:

Juram per Nostre Senyor Déu e la creu de Jesuxrist e los sants quatre evangelis ab les nostres reals mans corporalment tocats, tenir e observar e fer tenir e observar als prelats religiosos, clergues, magnats, barons, richshomens, nobles, cavallers, homens de paratge y a les ciutats, viles y llochs del Principat de Catalunya e comtats de Rosselló y Cerdanya e als ciutadans burgesos e habitants de les dites ciutats, viles e llochs la carta de la venda del bovatge, herbatge y terratge e tots los usatges de Barcelona, constitucions, estatuts, capítols, ordinacions e actes de les Corts Generals de dits Principat y comtats e més totes llibertats, privilegis, gràcies, usos y costums axí generalment com special otorgades e otorgats.

Seguidament els braços, en nom de tot el Principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya, subscrigueren el compromís següent:

Vos haurem y tindrem e havem y tenim per rey y senyor nostre natural e que de assí avant obehirem e guardarem fidelitat a vostra real magestat axí com a rey, comte e senyor nostre e com vassalls naturals a sos reys y senyors deuen y són tinguts guardar fidelitat y obediència.³

---

2. Sobre la importància del jurament reial, que, si no es feia, segons l'opinió dels juristes de l'època, impedia al monarca exercir la jurisdicció, vegeu VÍCTOR FERRO, *El dret públic català: Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Jurídics, 2015, p. 36-39.

3. Vegeu el jurament de Felip IV de Castella i III de Catalunya a: Arxiu de la Corona d'Aragó

Tan prometedor inici no va evitar que aquelles corts foren un fracàs sonor. Les Corts catalanes van ser les que major oposició presentaren al projecte d'Olivares i per això Felip IV va marxar de Barcelona sense obtenir la col·laboració del Principat. I l'any 1632, quan va tractar de continuar la legislatura parlamentària, tampoc no es va arribar a un acord final. Aquelles corts fallides del 1626-1632 van ser les úniques que es van celebrar al Principat durant el segle XVII.⁴ Això significa una notable diferència amb Aragó, que va tenir les de 1626, 1645 i 1677; València, on va haver-hi assemblees en 1604, 1626 i 1645, i, sobretot, Sardenya, on va haver-hi deu corts o parlaments generals i dos de particulars. A l'inici del segle XVIII la situació va ser prou diferent: el Principat va ser reunit en Corts Generals en dues ocasions, sota el regnat de Felip V de Castella i IV de Catalunya en 1701 i amb l'arxiduc Carles com a Carles III de Catalunya en 1705;⁵ els aragonesos van ser reunits també pel Borbó l'any 1701, mentre que les corts valencianes i sardes no tornaren a reunir-se mai més.⁶

Com veiem, la institució més important del sistema polític i de govern de la Corona d'Aragó va tenir una activitat irregular en el seu últim segle d'existència. Tampoc la dinàmica de relacions entre el Principat i el seu sobirà no pot qualificar-se d'estable en aquell mateix període.

Un símptoma evident de la inestabilitat fou aquell sonor fracàs parlamentari de les Corts del 1626-1632. La situació arribà fins al punt que les relacions es trencaren l'any 1640 amb l'inici de la Guerra dels Segadors i el 1641 es va elegir Lluís XIII de França com a comte de Barcelona. La recuperació de Barcelona per les tropes de Joan Josep d'Àustria l'any 1652 significà el retorn del fill pròdig a la sobirania de Felip IV. La restitució de les Constitucions de Catalunya es va fer, no sense algunes modificacions, per la via de la mercè.⁷

(ACA), *Cancelleria, Processos de Corts*, reg. 51, f. 80-88.

4. Cal assenyalar que l'any 1640 estava prevista una nova reunió de les corts de Catalunya i, de fet, es van redactar les cartes de convocatòria, però no van poder repartir-se pels esdeveniments de Barcelona d'aquell any. Aquestes corts s'hagueren celebrat a la vegada que les d'Aragó i València, que tampoc no arribaren a inaugurar-se. ACA, *Consell d'Aragó*, llig. 1351, núm. 10, doc. 14, 15 i 16.

5. Sobre aquestes dues convocatòries es pot llegir la interessant anàlisi de Jon ARRIETA, «Las cortes catalanas de Felipe V y de Carlos III. Datos y consideraciones para una valoración comparativa», en M. J. DEYÁ (coord.), *1716: el final del sistema foral de la monarquia hispànica*, Palma, Lleonard Muntaner, 2018, p. 25-85.

6. Vegeu una visió general de les atribucions de les corts generals de Catalunya i de les dels regnes d'Aragó i València a les actes del congrés sobre les corts catalanes que va tenir lloc l'any 1988. Així mateix, és recomanable consultar l'obra de Lluís de Peguera sobre la manera de celebrar corts a Catalunya i l'obra més recent de Víctor FERRO. Vegeu també *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional: 28, 29 i 30 d'abril 1988*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991. Lluís de PEGUERA, *Pràctica, forma y estil de celebrar Corts Generals en Catalunya y materias incidentes en aquelles: dividida en tres parts*, Barcelona, 1632. Víctor FERRO, *El dret públic català*, p. 219-286.

7. Molt encertadament, Ricard Torra assenyala, fent referència al retorn de les Constitucions del 1653: «Si el lenguaje presente en la legislación de —concesión en vez de pacto— no deja lugar a dudas

Sánchez Marcos i més recentment Torra i Prat han destacat que si bé el que es va recuperar l'any 1652 va ser molt, no es va tornar a la situació anterior al 1640. Amb les modificacions posteriors a la guerra, la Corona va aconseguir un control molt més estret d'organismes com la Diputació del General i el consistori municipal de Barcelona.⁸ En diferents ocasions les institucions del Principat tractaren d'aconseguir la recuperació de l'estatus anterior a la Guerra dels Segadors.⁹ Encara que a poc a poc es van aconseguir certs avenços, no va ser fins a les Corts Generals del 1701-1702 quan per fi la concessió graciosa de les Constitucions feta per Felip IV va ser superada per la nova legislació pactada, emanada de les Corts convocades pel primer Borbó.

En aquest treball estudiem per què aquesta situació no va canviar abans, ja que ens endinsem en les raons per les quals Carles II no va convocar Corts Generals a Catalunya quan va complir la majoria d'edat.¹⁰

---

del cambio de tendencia constitucional para con la Generalitat durante la segunda mitad del siglo XVII, la práctica cotidiana de las instituciones situadas en su órbita jurisdiccional reafirma nuestras sospechas». Ricard TORRA, «La reconfiguración del espacio político catalán a partir de 1652: ¿hacia un constitucionalismo más ficticio que real?», *Magallánica: Revista de Historia Moderna*, núm. 4/8 (2018), p. 165.

8. El professor Sánchez Marcos va abordar aquestes qüestions en un treball titulat «El autogobierno perdido», mentre que molt més recentment Torra i Prat es preguntava si la Catalunya posterior al 1652 havia virat cap a un constitucionalisme més fictici que real. També Torras i Ribé i Eduard Puig han dedicat alguns estudis a estudiar les conseqüències de les reformes del 1652. Fernando SÁNCHEZ, «El autogobierno perdido en 1652: el control por Madrid de la vida política en Cataluña durante el virreinato de don Juan de Austria (1653-1656)», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 2 (1982), p. 101-125. Ricard TORRA, «La reconfiguración del espacio político catalán», p. 157-180. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, «El control polític de les insaculacions del Consell de Cent de Barcelona (1652-1700)», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13-1 (1993), p. 457-468. Eduard PUIG, *Intervenció reial i resistència institucional: El control polític de la Diputació del General de Catalunya i del Consell de Cent de Barcelona (1654-1705)*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2011.

9. Sánchez Marcos ha estudiat l'intent de la ciutat de Barcelona els anys 1660 i 1661 de recuperar alguns dels privilegis que havia perdut respecte del 1640. També Antoni Simon recull alguns intents de recuperar alguns privilegis perduts després de la conquesta de Barcelona. Fernando SÁNCHEZ, «Los intentos de Barcelona en 1660-1661 de recuperar su status constitucional anterior a 1640», *Mayurqa: Revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts*, núm. 15 (1975), p. 39-52. Antoni SIMON, *Del 1640 al 1705: L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2011, p. 69-81.

10. Ens aproximem a unes súpliques i als preparatius d'unes corts no celebrades, com ja va fer fa uns anys Xavier Gil sobre unes corts als tres regnes de la Corona d'Aragó per part de Felip II en 1578. El més rellevant d'ambdues ocasions és que l'argument per a no celebrar-les va ser el mateix: que altres negocis de la monarquia requerien l'atenció i la presència reial. Xavier GIL, «“Atajar pesadumbres”: propuestas gubernamentales per a unes corts generals de la Corona d'Aragó en 1578, no celebrades», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13-1 (1993), p. 217-228.

2. LA MAJORIA D'EDAT DE CARLES II

En novembre de 1675 el rei Carles II feia catorze anys i accedia al govern personal dels seus regnes i senyories. La majoria d'edat del monarca fou comunicada a totes les parts de la monarquia hispànica. Quan la notícia va ser rebuda per les institucions de la Corona d'Aragó, immediatament escriviren al jove rei per a recordar-li la seua obligació de jurar les lleis i celebrar Corts Generals.¹¹

L'11 de novembre Carles II donava notícia als diputats del General de Catalunya del seu accés al govern i es comprometia a acudir al Principat a jurar les Constitucions:

Haviendo sido Nuestro Señor servido dexarme cumplir los 14 años de mi menor edad y encargándome del gobierno de mis reynos y señoríos, he querido participároslo para que lo tengáis entendido y al deseo con que estoy de ir personalmente a jurar vuestras constituciones, capítulos y actos de Corte, usos y costumbres [d]e essa provincia, usages y privilegios de essa mi ciudad de Barcelona, en dándome lugar las grandes ocupaciones que trahe consigo el principio de un gobierno de tan dilatada Monarquía, por el amor que tengo a tan fieles y buenos vassallos, de que podéis estar muy assegurados, y que siempre tendré la memoria que es justo de vuestros servicios, como lo entenderéis del marqués de Cerralvo, a quien he nombrado por mi lugarteniente y capitán general en esse Principado y condados.¹²

Aquella carta fou llegida pel consistori de la Diputació el dia 16 de novembre i paral·lelament els consellers de la ciutat de Barcelona reberen de mans del marquès de Cerralbo una missiva quasi idèntica.¹³ Ambdós comuns iniciaren una sèrie de conferències i d'intercanvis d'ambaixades amb la finalitat d'adoptar una posició comuna. El tema que havien de tractar era si es podia acceptar el privilegi que el marquès de Cerralbo continués en el virregnat atès que el rei encara no havia jurat l'observança de les Constitucions de Catalunya i no havia rebut el compromís de fidelitat del Principat. La dificultat principal la plantejava la constitució segona, «De juraments», que disposava que «los reys, nostres senyors, en lo principi de son govern y ans de

---

11. Per al cas del regne d'Aragó, aquest procés ha estat estudiat per Antonio Álvarez-Ossorio, mentre que jo he fet el mateix per a València. Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO, «Fueros, cortes y clientelas: el mito de Sobrarbe, Juan José de Austria y el reino paccionado de Aragón», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 12 (1992), p. 239-292. Miquel FUERTES BROSETA, «Las Cortes Valencianas de Carlos II. Noticias de una convocatoria frustrada (1677-1679)», *Chronica Nova: Revista de Historia Moderna de la Universidad de Granada*, núm. 47 (2021), p. 243-273.

12. Josep Maria SANS Travé (dir.), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VIII, *Anys 1674-1689*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2003, p. 146. En endavant se citarà així: *Dietaris*, VIII.

13. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Consell de Cent, Deliberacions*, sign. 1B.II, vol. 184, f. 336r-337r.

immiscuir-se en la administració de la justícia, se an servit dignar-se de honrar ab sa real presència lo present Principat y comptats, jurant la observança de nostres constitucions».

El dia 17 de novembre es va fer una conferència entre quatre representants de la ciutat i quatre de la Diputació i, atenent el que s'hi havia parlat, el dia 18 la Diputació va decidir acceptar el jurament del lloctinent, amb totes les protestes que foren necessàries per a salvaguardar les lleis del Principat.¹⁴

El dia següent, 19 de novembre de 1675, els consellers de Barcelona reunien el Consell de Cent per a prendre la mateixa decisió. En aquella assemblea, a més de llegir-se la carta de Carles II del dia 11, en fou llegida una del marquès de Cerralbo que entregà el dia 16 i en què explicava que de moment el rei no podia acudir a jurar les lleis del Principat «porque ni las fuersas ni salud son tan robustas que en tiempo tan riguroso pueda emprender su magestad jornada tan larga». De manera que el virrei confirmava el compromís del rei d'acudir a Catalunya tan prompte com ho permeten la salut i els negocis de la monarquia. Així doncs, el savi Consell de Cent també acceptà rebre el jurament del lloctinent amb totes les protestes que foren necessàries i «per esta vegada tant solament sens que puga ser tret per exemplar ni conseqüència en ningun temps».¹⁵ De manera que el dia 20 de novembre de 1675 es va fer el jurament del virrei perquè pogués continuar en son càrrec.

Les reials cartes de l'11 de novembre van ser respostes amb cartes de la ciutat de Barcelona i de la Diputació del General de 22 i 23 de novembre, respectivament, en les quals es donava l'enhorabona i es comunicava la decisió d'haver acceptat el jurament del lloctinent amb les esperances que amb la major brevetat el rei honoraria el Principat amb sa reial presència.¹⁶ Amb sengles missives del dia 5 de desembre Carles II agraià als dos consistoris la seua fidelitat i assegurava que acudiria a la ciutat de Barcelona i al Principat de Catalunya «en permitiéndole los negocios de la Monarquía que oy concurren por acá».¹⁷ Els problemes tornaren a aparèixer quan en juliol de 1676 es va haver d'acceptar el jurament d'un nou lloctinent, Alejandro Farnesio.¹⁸

14. *Dietaris*, VIII, p. 146-148.

15. AHCB, *Consell de Cent, Deliberacions*, sign. 1B.II, vol. 184, f. 340v-346v.

16. AHCB, *Consell de Cent, Lletres closes*, sign. 1B.VI, vol. 102, f. 46v-48r.

17. Les cartes van ser llegides pels diputats el dia 16 de desembre i pels consellers de Barcelona el 20 de desembre de 1675. *Dietaris*, VIII, p. 152. AHCB, *Consell de Cent, Deliberacions*, sign. 1B.II, vol. 185, f. 19v-20r.

18. *Dietaris*, VIII, p. 140-148 i 196-197. Amb una carta del 3 d'agost de 1676 la ciutat de Barcelona informava el rei que el Consell de Cent havia acceptat rebre el jurament del lloctinent encara que les lleis manaren que abans de fer-ho el rei havia de jurar les Constitucions del Principat, de manera que tornaven a suplicar la presència de Carles II amb la major brevetat possible (AHCB, *Consell de Cent, Lletres closes*, sign. 1B.VI, vol. 102, f. 118-119). En la resposta del rei del 13 d'agost, Carles II agraià aquesta resolució i «asseguraros juntamente del deseo con que estoy de consolarlos con mi real presencia como lo procuraré y executaré quanto antes me dieren lugar los graves negocios y accidentes que en el estado presente de la

Mentre que el Principat de Catalunya i el regne de València havien acceptat amb protestes formals la dilació en el jurament del nou monarca i que el seu lloctinent continués exercint el govern de la província, el regne d'Aragó presentava una oposició més frontal. En aquell territori, el nomenament i jurament del virrei també va presentar algunes dificultats, ja que els diputats d'Aragó s'oposaren a la designació del duc d'Híjar al·legant el fur de Joan II «*Coram quibus dominus rex*», que estipulava que el sobirà no podia utilitzar cap jurisdicció fins que no jurés les lleis aragoneses, de manera que tampoc no podia nomenar el seu delegat en el territori. Finalment, es va accedir que el nou virrei jurés el càrrec, però es va denunciar el cas davant la cort del Justícia d'Aragó. Això va impulsar el rei a demanar a les institucions aragoneses que retiraren la denúncia i que confiaren que acudiria a jurar-los els furs.¹⁹ La batalla dialèctica entre el rei i el regne d'Aragó és molt interessant i va provocar que s'exhumaren vells arguments com el de l'origen paccionat del regne d'Aragó, basat en les mítiques lleis de Sobrarbe.²⁰ La nova elecció de diputats l'abril del 1676 va provocar un canvi d'actitud i que s'empraren mitjans més tradicionals per a dialogar amb la Corona. La Diputació va escollir com a ambaixadors Jaime Palafox y Cardona i Don José de Moncayo y Aragón, marquès de Coscojuela, per a demanar a Carles II que acudís a jurar a la ciutat de Saragossa. Aquests legats entregaren al jove monarca el famós *Discurso histórico-foral*, sobre l'obligació dels reis d'acudir a jurar les lleis abans de poder regnar.²¹ Les instàncies d'aquells ambaixadors unides a l'accés al govern de Don Joan d'Àustria a l'inici del 1677 van facilitar que el rei finalment convoqués els aragonesos a Corts Generals.

3. LES SÚPLIQUES DE JURAMENT I CORTS GENERALS

Mentre els ambaixadors aragonesos eren a Madrid, el 23 de gener de 1677 Don Joan d'Àustria entrava triomfant a la cort de Madrid per a fer-se càrrec del govern de

---

monarquía piden mi asistencia en la corte». Llegida en el Consell de Cent el 4 de setembre de 1676. AHCB, *Consell de Cent, Deliberacions*, sign. 1B.II, vol. 185, f. 202.

19. Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO, «Fueros, cortes y clientelas», p. 267-271.

20. Ralf Gieseey no va trobar evidències anteriors al segle XVI sobre els furs de Sobrarbe i el mític jurament dels reis d'Aragó, motiu pel qual va plantejar que potser es tractara d'una construcció per a defensar la tradició aragonesa enfront de l'autoritarisme monàrquic. Ralf E. GIESEY, *If not, not: The Oath of the Aragonese and the legendary laws of Sobrarbe*, Princeton, University Press, 1968.

21. El *Discurso histórico foral* va precedir d'una narració de l'actuació dels diputats aragonesos entre el novembre del 1675 i l'abril del 1676 que inclou còpies de les cartes enviades entre els diputats i el rei. *Discurso historico-foral, iuridico-politico, en orden al iuramento que los supremos y soberanos señores Reyes de Aragón (salva su real clemencia deven prestar en el nuevo ingreso de su Gobierno, y antes que puedan usar de alguna iurisdicción*, Saragossa, 1676.

la monarquia i evitar la influència que sobre el jove rei Carles exercien la reina mare, Mariana d'Àustria, i el seu favorit, Fernando de Valenzuela.²²

La relació tan estreta entre el nou primer ministre i la Corona d'Aragó —i, en especial, amb Catalunya— és de sobres coneguda pels estudis del desaparegut recentment Fernando Sánchez Marcos. Eren moltes les esperances que s'havien dipositat en Joan d'Àustria com a restaurador de la monarquia i també del bon govern de la Corona d'Aragó, a la qual havia estat tan vinculat, primer com a conqueridor de Barcelona i virrei de Catalunya i després com a vicari general de la Corona d'Aragó.²³

Una mostra de les grans esperances posades en l'actuació de Don Juan d'Àustria són les cartes de 30 de gener i 3 de febrer de 1677 amb les quals la Diputació i la ciutat de Barcelona felicitaren Don Joan per «la resolució que és estat servit prendre sa magestat Déu lo guarde de haver elegit a vostra altesa per lo govern de sa Real Monarquia [...], puix del acertat govern de vostra altesa ha de aconseguir la Real Monarquia sa total reintegració tornant en son prístino estat quant se troba estar ab sos desconsuelos que tant notòriament se experimentan».²⁴ Amb sengles missives del 7 de febrer dirigides als dos organismes, el primer ministre responia que «ha sido preciso sacrificar mi obediencia en asistir a sus reales pies, no con poca mortificación mía por la pesada y difícil carga que ha recaydo sobre mis déviles hombros, quiera nuestro señor darme fuerzas para tolerarla y poder aliviar a su magestad en alguna parte de sus graves cuydados». Les lletres de l'infant foren rebudes per les institucions catalanes amb tedèums, misses i lluminàries tan prompte com van ser llegides els dies 19 i 20 de febrer, respectivament.²⁵

Amb força menys alegria va ser rebuda la notícia que el rei marxava de la cort per a celebrar corts en Aragó.

He resuelto salir desta corte el día veynteyuno del corriente para la ciudad de Çaragoça a jurar los fueros del reyno de Aragón y celebrar Cortes a sus naturales el día diez de mayo en la ciudad de Calatayut, de que he querido avisaros para que lo tengáys entendido, y, juntamente, deciros quanto siento que el estado

22. Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO, «Precedencia ceremonial y dirección del gobierno: el ascenso ministerial de Fernando de Valenzuela en la corte de Carlos II», en B. GARCÍA i A. ÁLVAREZ-OSSORIO (ed.), *Vísperas de Sucesión: Europa y la monarquía de Carlos II*, Madrid, Casa de Velázquez, 2015, p. 21-55.

23. Fernando SÁNCHEZ, *Cataluña y el Gobierno Central tras la Guerra de los Segadores (1653-1679)*, Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona, 1983, p. 165-243.

24. Es transcriu de la carta de la ciutat; la dels diputats demanava al nou primer ministre retornar la monarquia a «son antich estat y lustre». És destacable que ambdues cartes foren entregades per Joan Francesc Pujol, que a la vegada desenvolupava les agències en la cort de la Diputació i la ciutat de Barcelona. AHCB, *Consell de Cent, Lletres closes*, sign. 1B.VI, vol. 102, f. 185. ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 876.

25. Les dues cartes són pràcticament idèntiques. AHCB, *Consell de Cent, Deliberacions*, sign. 1B.II, vol. 186, f. 55-56. *Dietaris*, VIII, p. 223.

de las cosas de la monarchía no me dé lugar a passar a favorecer esse Principado con mi real presencia y tener Cortes en él, y que experimentéys quan agradables son los servicios que me continuáys. Y espero de veras que creais el dolor que me acompaña de no poder executar lo que os expresso, pero os podéys assegurar será desaogo a lo que deseo honrraros personalmente el día que pueda executar mi jornada, estando ciertos no lo dilataré por el amor que os tengo y voluntad con que me hallo de favorecer tan buenos y fieles vassallos en todo lo que fuere más de vuestras conveniencias, assí en general como en particular, como lo savéys merecer en todas las ocasiones que son de mi servicio.²⁶

El mateix dia 26 d'abril de 1677 que en el Consell de Cent es va llegir la lletra amb la qual Carles II comunicava la convocatòria de corts en Aragó, es va seleccionar Josep Galceran de Pinós perquè agrafés al rei el seu compromís de visitar la ciutat de Barcelona i li supliqués que ho fes amb la major brevetat possible. Galceran de Pinós havia estat seleccionat unes setmanes abans per a anar a Saragossa a negociar l'abastiment de blat de Barcelona, de manera que va ser seleccionat perquè es trobava ja en aquella ciutat. També cal tenir en compte que aquest personatge era un dels seguidors més destacats de Don Joan d'Àustria i que havia col·laborat tant en la conquesta de Barcelona l'any 1652 com en la primera marxa sobre Madrid que va provocar la caiguda del confessor reial Everard Nithard l'any 1668.²⁷

La decisió del Consell de Cent va ser comunicada als diputats, els quals van reunir una novena dels tres estaments que el dia 27 va recomanar seguir els passos de la ciutat i enviar també un ambaixador davant del rei perquè li supliqués la convocatòria de les Corts Generals del Principat.²⁸ El 29 d'abril es redactaren les instruccions i les cartes de creença per a Don Lluís Sabater, ambaixador nomenat per la Diputació.²⁹

26. Veg. la carta del 17 d'abril, dirigida als diputats, en: *Dietaris*, VIII, p. 229. I la dirigida a la ciutat de Barcelona, en: AHCB, *Consell de Cent, Deliberacions*, sign. 1B.II, vol. 186, f. 103.

27. Com assenyalava Sánchez Marcos, «[u]no de los más destacados juanistas pertenecientes a la nobleza militar fue Josep Galceran de Pinós o, simplemente, José de Pinós, militar prestigioso ya durante el virreinato de don Juan de Austria en Cataluña. Pinos fue el primer barcelonés al que el Príncipe avisó secretamente de su llegada, lo que demuestra que de algún modo lo consideraba pieza clave entre sus partidarios». Fernando SÁNCHEZ, «El apoyo de Cataluña a don Juan de Austria. ¿La hora de la periferia?», *Pedralbes: Revista de Historia Moderna*, núm. 1 (1981), p. 151.

28. *Dietaris*, VIII, p. 230. La reunió i les decisions de la novena del 26 d'abril es poden trobar a ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 229, f. 442-443.

29. Amb una carta del 29 d'abril es comunicava a Sabater la seva elecció com a ambaixador del Principat per ser «persona de qualitat y prendas y, concurrint totas estas ab eminència en vostra mercè, regoneixent-lo tant zelós del bé comú y particular de aquesta sa pàtria havem deliberat nomenar-lo per ambaxador d'aquest Principat». ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 876. L'elecció de Sabater, «que ja se trova en la ciutat de Çaragoça», es va fer aquell mateix dia i es pot trobar a ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 229, f. 444-445.

En la seua elecció degueren influir el fet que ja es trobava a Saragossa i que era major-dom de l'infant Don Joan d'Àustria.³⁰

Les instruccions a Sabater redactades pels diputats i oïdors del General de Catalunya manaven a l'ambaixador: 1) que acudís al lloc on estigués el rei i sol·licités audiència amb Sa Majestat i li entregués la carta de creença que portava; 2) que expliqués la creença i també que a l'inici de cada regnat els sobirans havien d'acudir a jurar les Constitucions «rebut la nació catalana la alegria, contento y consolació que la innata fidelitat y amor en sos reys y senyors heretada de sos antepassats [...]»; 3) que referís a Sa Majestat que en cap ocasió els reis havien acudit a jurar les Constitucions en altres parts de la Corona d'Aragó sense viatjar també al Principat i que el fet que ells haguessin acceptat els juraments dels virreis no significava que renunciessin a sol·licitar la visita reial; 4) que representés a Carles II la necessitat de la presència reial a Catalunya perquè hi havia moltes qüestions que necessitaven reparació i perquè aquesta visita serviria de consolació després de la guerra, atès que l'absència del monarca feia ja quaranta-cinc anys que durava; 5) que digués al rei que el jurament de les Constitucions no només era per a consolar els vassalls, sinó també per a observar les lleis de Catalunya; 6) que, després de tenir audiència amb el rei, en tingués amb Don Joan d'Àustria i li sol·licités la seua intercessió per a aconseguir l'anada del rei a Catalunya; 7) que informés de tot els diputats tan a sovint com ho requerissin els negocis i tota la resta «se dexa a la prudència i direcció de vostra mercè».

30. Ambdós ambaixadors empraren el títol d'ambaixador i posaren l'escut d'armes de la ciutat i del Principat en els seus llocs de residència a Saragossa. Sobre això es poden veure els testimonis presentats davant l'Audiència d'Aragó. Esta és una qüestió no menor, puix que, entre altres coses, la ciutat de Barcelona l'any 1652 havia perdut el dret a nomenar ambaixadors els seus enviats al rei. Sobre les armes del Principat emprades per Sabater, veg. ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 77, entre f. 19 i 20. Sobre les ambaixades catalanes al rei, veg.: Fernando SÁNCHEZ, «Los intentos de Barcelona», p. 39-52. Manuel CALVO RODRÍGUEZ, «Embajadas y embajadores de Barcelona enviados a la corte en la segunda mitad del siglo XVII», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13-1 (1993), p. 535-544; Manuel CALVO, RODRÍGUEZ, «L'ambaixada catalana de Francesc Puigianer a París: de juliol de 1646 a març de 1647», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 18-2 (1998), p. 81-87; Antoni MUÑOZ i Josep CATÀ, *Ambaixadors catalans a Madrid, els inicis de la guerra de separació (1640-1641)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2015. Ricard TORRA, «Representació institucional i constitucionalisme vindicat. Les ambaixades de la Diputació del General a Felip II durant el bienni 1594-1596», *Afers: Fulls de Recerca i Pensament*, vol. 32, núm. 86 (2017), p. 221-248; Cristian PALOMO, *Identitat i vocabulari polític a Catalunya durant la Guerra de Successió*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2018, p. 206-208; Antonio ÁLVAREZ-OSORIO, «Ceremonial de Palacio y constitución de monarquía: las embajadas de las provincias en la corte de Carlos II», *Annali di Storia Moderna e Contemporanea*, núm. 6 (2000), p. 227-358; Miquel FUERTES, «Les ambaixades a la cort. Un mecanisme amb diferent execució a València, Sardenya i Catalunya», en J. DANTÍ, X. GIL, D. SOLA i I. MAURO (coord.), *Actes del VIII Congrés d'Història Moderna de Catalunya: Catalunya i el Mediterrani: Barcelona, 17-20 desembre 2018*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Àrea d'Història Moderna, 2019, p. 876-895; Mathias LEDROIT, «Los embajadores del Consell de Cent en la corte de España. Aproximación a la actividad diplomática de la ciudad de Barcelona en la época moderna», *Prohistoria*, any XXIV, núm. 35 (juny 2021), p. 253-273.

En la carta de creença per al rei redactada aquell 29 d'abril de 1677 se li exposava la necessitat de la seva presència en el Principat i se li suplicava «postrats als reals peus de vostra magestat» que per a no causar diferències entre els regnes de la Corona d'Aragó continués el seu viatge fins a Catalunya. De tot això havia de donar notícia l'ambaixador Sabater, a qui «se servesca donar tota fe y crehensa».³¹

Aquell mateix 29 d'abril la ciutat de Barcelona també va escriure les instruccions i cartes de creença per al seu ambaixador.³² Les instruccions manaven a Galceran de Pinós: 1) que acudís allà on estigués Sa Majestat per a besar-li la mà i donar-li l'enhonorabona pel seu viatge a l'Aragó; 2) que supliqués al rei que acudís a Barcelona; 3) que representés a Carles II els nombrosos privilegis que tenia la ciutat, en virtut dels quals els reis havien d'acudir a Barcelona a jurar privilegis i les Constitucions; 4) que informés de la necessitat de celebrar corts al Principat; 5) que referís l'amargura que havia causat en els vassalls la resolució de no acudir de moment a Barcelona «y que esperan de la Real Clemència mudarà esta resolució»; 6) que entregués el memorial al monarca i després acudís a besar la mà de Don Joan d'Àustria; 7) que supliqués a l'infant que «sia medianer ab sa magestat per a que vinga a honrrar esta ciutat y principat ab sa real presència», i 8) que informés en tot moment de l'estat dels negocis i del que s'anava obrant.³³

El dia 5 de maig els diputats escrivien a Lluís Sabater per a agrair-li haver acceptat l'ambaixada i li comunicaven la confiança que «no se faltará en cosa del lustre de la província, axí en posar vostra mercè armes en la porta de la posada com en lo demés que puga oferir-se».³⁴ Tres dies després, el 8 de maig de 1677, els diputats escrivien cartes de creença per a diferents personatges que podien influir en la decisió del rei, com ara el conestable de Castella, el duc de Medinaceli, el comte de Montereí, el comte d'Oropesa, Don Jerónimo de Eguía (secretari del Despatx Universal) i Don Francisco de Amolas (secretari de Joan d'Àustria). També es va escriure als diputats d'Aragó i als jurats de Saragossa perquè donaren a Sabater «fe y crèdit». Aquell mateix dia es

31. Carta al rei del 29 d'abril de 1677. ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 922. La carta per al primer ministre, Joan d'Àustria, tenia un contingut molt semblant, encara que a ell se li demanava «se servesca intercedir ab sa magestat per a que se digne de arribar a honrrar a aquest Principat». ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 876.

32. Amb una carta del 29 d'abril es comunicava a Galceran de Pinós que «per lo Concell de Cent tingué lo die 25 de corrent resolgué postrar-se als reals peus de sa magestat per medi de la persona de vostra senyoria com ambaixador de esta ciutat». Així mateix, hi trobem les cartes de creença per a Don Joan d'Àustria, del 28 d'abril, i per a Carles II, del dia 29. A aquestes dues cartes s'hi van afegir alguns paràgrafs el dia 1 de maig de 1677, tal com comunicaven els consellers a l'ambaixador Pinós en una carta d'aquell dia. AHCB, *Consell de Cent, Lletres closes*, sign. 1B.VI, vol. 102, f. 194-195v, 199r-199v i 201r-202r.

33. AHCB, *Consell de Cent, Lletres closes*, sign. 1B.VI, vol. 102, f. 195v-197r.

34. ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 876.

va redactar una carta per al duc de Pastrana, qui havia acceptat fer l'ofici de padrí de l'ambaixador en l'audiència amb Sa Majestat.³⁵

Sabater va tenir l'audiència amb Carles II a mitjan maig del 1677³⁶ i li va entregar un memorial en nom del Principat de Catalunya. En aquest breu document, mancat de qualsevol tipus d'argumentació jurídica, l'ambaixador sol·licitava que el rei acudís a Catalunya sens cap dilació:

Suplica ha vostra magestat sia servit manar dispensar ha qualsevols altres ocupacions y honrar ab sa real presència al Principat de Catalunya y ab lo iurament de las generals constitucions y capítols de corts, privilegis y altres drets del dit Principat ha imitació dels sereníssims reys antecessors de vostra magestat que ho rebrà ha mercè particular de la real clemència de vostra magestat.

Més interessant és el contingut del memorial de la ciutat de Barcelona. Don Josep Galceran de Pinós va tenir la seva audiència el dimecres 12 de maig de 1677. Aquella cerimònia es va fer amb tot el lluïment habitual quan una ciutat com Barcelona es trobava amb el seu sobirà. Els jurats de Saragossa recomanaren «que no sols se convidas la noblesa y ciutadans de Saragossa, sinó també los grandes y senyors de la cort». Aquell dia, a les deu del matí acudiren al convent on posava l'ambaixador els jurats segon i tercer de Saragossa, amb maces i en un cotxe en el qual feren pujar l'ambaixador. El carruatge es va detenir en la casa de la ciutat on esperava tota la comitiva «ab un concurs grandíssim» i, després que els jurats de Saragossa es posaren les gramalles, van acompanyar Pinós fins a la sala on estava el rei:

Los jurats en cap y segon me han posat ab lo mitg y me han acompanyat fins a mitja sala hont estava sa magestat (que Déu guarde) ahont se son detinguts y jo so passat a posar-me als peus de sa magestat y donar-li la embaxada y posar en sas reals mans la carta y memorial de vostres senyories.³⁷

El memorial presentat per Pinós era una mica més llarg que el presentat per Sabater, però així i tot l'argumentació jurídica no era excessiva. El document emprava tres arguments distints: en primer lloc, es recorria a l'amor entre el rei i llurs vassalls barcelonins per a tractar d'impulsar el rei a consolar els seus fills amb la seua presència en la ciutat; en segon lloc, s'utilitzaven els privilegis que havien concedit els reis

---

35. ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 876.

36. Va tenir l'audiència amb el rei abans del dia 18 i segurament abans de l'11. Amb una carta del dia 18 Sabater donava notícia que amb una carta anterior havia informat d'haver besat les mans al rei, i sabem que el dia 11 de maig havia escrit una carta que no s'ha localitzat. *Dietaris*, VIII, p. 1233.

37. Carta de l'ambaixador, Don Josep Galceran de Pinós, del 12 de maig de 1677, que fou llegida en el Consell de Cent el 15 de maig. AHCB, *Consell de Cent, Deliberacions*, sign. 1B.II, vol. 186, f. 120-121.

avantpassats de Carles II, en els quals es comprometien a acudir a Barcelona a l'inici de cada nou regnat; el tercer argument era la necessitat de convocar les Corts Generals amb l'objectiu de reformar les lleis, que després de tant de temps necessitaven modificacions.

La ciutat, encara que no els esmentava, havia fet la tasca de recollir tots els privilegis que parlaven de l'obligació del rei d'acudir a jurar les Constitucions, però no va ser necessari utilitzar tota aquesta argumentació. En el document s'esmentaven sis fonts legislatives que disposaven que el rei no podia gaudir de cap jurisdicció en el Principat de Catalunya i la ciutat de Barcelona sense haver jurat primer. La primera font era la venda del bovatge de Pere II de l'any 1299; la segona, la constitució 27 de Pere II, d'aquell mateix any 1299; la tercera, el privilegi del rei Pere III de l'any 1336 en què confirmava la venda i de nou concedia el bovatge; la quarta, el privilegi de 14 de les calendes de novembre de 1339; la cinquena, el privilegi de 4 de les calendes d'abril de 1344, en el qual s'assegurava la unió dels regnes de Mallorca i Menorca al comtat de Barcelona, i la sisena legislació esmentada era el privilegi de confirmació de la venda del bovatge concedit per la reina Joana i l'emperador Carles el 16 d'abril de 1519.

Seguidament s'exposava que l'obligació de jurar era molt anterior a aquelles lleis i la ciutat oferia els exemples de comtes de Barcelona anteriors a l'any 1299 dels quals tenia constància que havien fet dit jurament. La prova més antiga era una carta de l'any 1025 en la qual constava que el comte Berenguer Ramon ja havia fet aquest jurament. De fet, la ciutat considerava que l'obligació de jurar abans d'entrar a governar era molt anterior i esmentava lleis gòtiques i decisions preses en els concilis de Toledo. Entre d'altres, s'esmentava la llei segona del pròleg del *Fuero juzgo*:

E todo home ante que deva ser rey e ante que reciba el reyno deve facer Sacramento de que guarde esta ley en todas cosas e que la compla e pues que lo prometa ante los obispos de Dios en ninguna manera no hasme de quebrantar el juramento.

També s'al·legava que la ciutat de Barcelona de manera continuada havia defensat que aquest jurament es fera sempre en Barcelona, com constava en els juraments fets per Felip II i Felip III en Montsó com a prínceps hereus, en els quals s'havia fet constar que l'homenatge dels vassalls no seria vàlid si en el moment de la successió no acudien a jurar a la Ciutat Comtal. Així mateix, s'argumentava que en els arxius de la ciutat constava que tots els reis anteriors, incloent-hi Felip IV, pare de Carles II, havien acudit a Barcelona a fer el jurament i que, a més, el rei s'havia compromès en la carta del 13 d'agost de 1676 a acudir-hi tan prompte com els negocis de la monarquia li permeteren sortir de la cort.³⁸

---

38. AHCB, *Consell de Cent, Lletres closes*, sign. 1B.VI, vol. 103, f. 19v-24r.

No va ser necessari emprar tota aquesta argumentació, ja que al cap de pocs dies d'haver fet les seues ambaixades, els delegats de la Diputació i de la ciutat de Barcelona van rebre una resposta positiva a les seves súpliques.

El dia 28 d'abril de 1677 l'ambaixador Don Josep Galceran de Pinós feu la relació de la seva ambaixada davant el Consell de Cent i va representar «las speransas que tenia que per la primavera de l'ivern sa magestat seria servit venir-nos a honrrar».³⁹ Seguidament, es van llegir les cartes de resposta de Don Joan d'Àustria i de Carles II, del 22 de maig. El rei Carles confirmava a la ciutat que «no debéys dudar que luego que de lugar la más urgente de las materias públicas anticiparé todo lo posible el satisfacer a vuestra súplica que no dudo poder conseguir con el favor de Dios este otonyo y entretanto y siempre atenderé a quanto fuera de vuestra conveniència».⁴⁰ Aquell mateix dia 28 de maig la Diputació del General llegia una altra missiva de Carles II en la qual també confirmava que acudiria al Principat la tardor d'aquell mateix any.⁴¹ Així doncs, les súpliques traslladades pels ambaixadors catalans van tenir un èxit raonable i van obtenir el compromís de Carles II d'acudir al Principat a jurar les Constitucions i celebrar Corts Generals la tardor d'aquell mateix any.

Els primers mesos des de l'accés de Don Joan d'Àustria a la posició de primer ministre de Carles II significaren un bri d'esperança per als regnes de la Corona d'Aragó. El rei havia acudit al regne d'Aragó, on havia jurat els furs i celebrat corts generals, i Catalunya esperava la visita del rei al cap d'uns pocs mesos. València, per la seua banda, també va haver de suplicar que el monarca viatgés per a jurar els llurs furs i convocar les corts, tasca que es va encomanar a l'ambaixador Gaspar Grau d'Arellano, que va haver d'esperar a la finalització de les corts d'Aragó i el retorn del rei a la cort per a aconseguir el compromís reial d'acudir al regne de València quan acabés el perill del contagi de la pesta que assolava Múrcia i Cartagena.⁴² Ni Catalunya ni València van rebre mai la visita de Carles II.

39. Es diu que Pinós «és entrat assistit de molta noblesa» i en la carta de Carles II del 22 de maig es comunicava que havia decidit nomenar Pinós mestre de camp de l'exèrcit de Catalunya.

40. AHCB, *Consell de Cent, Deliberacions*, sign. 1B.II, vol. 186, f. 135-140.

41. *Dietaris*, VIII, p. 234-235. Es va respondre al rei amb una carta del 29 de maig de 1677 en la qual s'agraïa la notícia que acudiria al Principat. ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 922. Sabater feu la relació de la seva ambaixada davant els diputats i oïdors del General el dia 25 de juny de 1677. *Dietaris*, VIII, p. 241-242.

42. Miquel FUERTES BROSETA, «Las Cortes Valencianas de Carlos II», p. 243-273.

4. EL DEBAT SOBRE LA CONVENIÈNCIA DE LA CELEBRACIÓ DE CORTS GENERALS

La tardor ja havia passat i en el mes de gener del 1678 la ciutat de Barcelona i la Diputació del General van decidir escriure al rei per a demanar-li novament que acudís a la província.⁴³ La resposta reial no va ser satisfactòria:

Hallándose las cosas universales de la monarchía en la constitución que se save y ocurriendo tantos incidentes que piden prompta aplicación, no me queda arvitrio para apartar mi residencia de donde es necesario disponer las asistencias a todas partes en el tiempo en que más instan las preveniones en las quales es principalmente interessado ese Principado. Esta precisión me obliga a no poder condescender por aora con vuestras estimables instancias, mas estad ciertos de que luego que pueda satisfaceré a ellas, y al gusto con que spero favorecer y consolar a tan buenos vassallos.⁴⁴

Aquell mateix any, el fet que el rei no hagués jurat les Constitucions tornaria a representar un problema quan es va nomenar nou virrei el duc de Bounerville en substitució del comte de Monterrey i es va escollir el marquès de Leganés perquè exercís de virrei fins a l'arribada de Bounerville al Principat. La notícia fou comunicada a les institucions catalanes amb cartes reials del 7 de juny de 1678,⁴⁵ però de nou les institucions catalanes accediren a assistir al jurament del lloctinent fent les protestes protocol·làries.⁴⁶ El jurament del virrei va ser comunicat al rei pels diputats, que restaven «més que certs que donant lloch a vostra magestat lo estat de las cosas de la Monarchia vindrà a aconsolar est son Principat ab sa real presència y jurar las generals constitucions».⁴⁷ La mateixa situació es va repetir en octubre de 1678, quan finalment va arribar a Barcelona el duc de Bounerville, que va jurar les Constitucions el dia 10, amb les protestes ordinàries de les institucions catalanes.⁴⁸

---

43. La ciutat va escriure-li el dia 8 de gener de 1678 i la Diputació, el dia 15. AHCB, *Consell de Cent, Lletres closes*, sign. 1B.VI, vol. 103, f. 94; ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 922.

44. Carta del rei als diputats del 21 de gener de 1678. *Dietaris*, VIII, p. 288.

45. Vegeu l'enviada als diputats i llegida el 14 de juny en: *Dietaris*, VIII, p. 316. L'enviada a la ciutat fou llegida en el Consell de Cent el 14 de juny i el 5 de juliol de 1678: AHCB, *Consell de Cent, Deliberacions*, sign. 1B.II, vol. 187, f. 154-155 i 167.

46. El marquès de Leganés va jurar el càrrec de virrei el dia 14 de juny en la catedral de Barcelona. *Dietaris*, VIII, p. 316, i AHCB, *Consell de Cent, Deliberacions*, sign. 1B.II, vol. 187, f. 155.

47. Carta dels diputats a Carles II del 15 de juny de 1678. ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 922.

48. A la seua arribada a la ciutat, es van entregar a la Diputació i a la ciutat de Barcelona sengles cartes reials del 16 de juny de 1678, que foren llegides pels diputats el dia 8 d'octubre i pel Consell de Cent el dia següent. *Dietaris*, VIII, p. 327. AHCB, *Consell de Cent, Deliberacions*, sign. 1B.II, vol. 187, f. 252-253.

Mentrestant, a la cort començaven a fer-se els preparatius per a la jornada del rei en València i Catalunya. La *Relación de los criados que según la planta de la casa que con el rey nuestro señor al reyno de Aragón el año acer de 1677 han de ir ahora con su magestad a la jornada que se sirviere acer a los reynos de Valencia y Cataluña*, de l'any 1679, ens dona notícia que aquell viatge s'estava plantejant realment i que tenia un pressupost calculat de 82.534 escuts i 6 rals.⁴⁹

Amb un decret del 15 de gener de 1679 el rei manava al Consell d'Aragó que l'informés sobre el que s'havia de tenir en compte per a preparar el seu viatge:

Deseando si lo permitieren los negocios públicos hazer jornada esta primavera a Cataluña y Valencia para consolar aquellos vasallos y jurarles sus fueros, ordeno al Consejo de Aragón me diga luego todo lo que se le offriere sobre: si es preçissa la convocación de las Cortes para el efecto del juramento; si este se puede hazer a un mismo tiempo a ambas provincias juntando las Cortes en algun lugar de los confines de sus territorios; si los fueros permiten la nominación de un presidente para que las prosiga (pues si esto no pudiere ser tampoco habría disposición de que me detuviese todo lo que suele durar la terminación dellas) y si sería practicable que Cataluña y Valencia antes de la convocación de las Cortes me hiciesen algún servicio pecuniario demás de los que se acostumbra en semejantes casos para ayuda de los grandes gastos que ha de ocasionar este viage.⁵⁰

Obeint les ordres de Sa Majestat, el Consell d'Aragó va elaborar la consulta del 18 de gener, en la qual responia aquests quatre dubtes.⁵¹

Sobre si era necessari convocar les Corts Generals per a fer el jurament de les Constitucions, el Consell opinava que no ho era perquè el rei jurés les lleis, però sí perquè el regne pogués fer l'homenatge i el jurament de fidelitat, ja que sense estar reunides les corts «no ay cuerpo ni le puede haver que represente toda la universidad del reyno y obligue a los ausentes». Els consellers apuntaven que els dos juraments

---

La notícia que s'havia acceptat el jurament fou comunicada pels diputats a Carles II amb una lletra del 22 d'octubre de 1678 que fou entregada pel comte de Plasència, ambaixador enviat a la cort per la ciutat i la Diputació per a demanar socors militar perquè s'havia perdut Puigcerdà. ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 922. Vegeu la carta al comte de Plasència del 22 d'octubre de 1678, en la qual se li encarrega aquesta tasca, en: ACA, *Generalitat, Sèrie general (N)*, vol. 877.

49. Archivo General de Palacio, *Carlos II, Casa*, caixa 96.

50. Citat en la consulta del Consell d'Aragó del dia 18 de gener de 1679. ACA, *Consejo de Aragón*, llig. 1351, núm. 7/42.

51. El Consell Suprem de la Corona d'Aragó era l'organisme del sistema polisindodal al qual corresponia aconsellar el rei sobre els assumptes de la Corona d'Aragó, que en el segle XVII incloïa els regnes d'Aragó, València, Sardenya, Mallorca i les illes adjacents i el Principat de Catalunya. Sobre la institució, veg. JON ARRIETA, *El Consejo Supremo de la Corona de Aragón (1494-1707)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1994.

eren recíprocs i que sense l'homenatge dels vassalls l'acte estaria incomplet. Així mateix, referien que hi havia alguns exemples de reis que havien fet el jurament i havien retardat l'homenatge a unes corts futures, però allò no era convenient en el cas de Catalunya, «en donde acostumbra estar la guerra tan viva», i que, en cas que les corts es dilataren massa temps, el rei podria dissoldre-les i marxar del Principat. Respecte a València, el problema no era tan gran, però es considerava convenient consolar els valencians reunint les Corts.

Sobre si es podia convocar els dos regnes en un mateix lloc o en poblacions properes per a celebrar les Corts, el Consell d'Aragó advertia que això no s'havia fet mai perquè o bé havien tingut assemblees separades o bé n'havien tingut als tres regnes peninsulars, però no hi havia precedent que se n'haguessin convocat només en dos conjuntament. A més, es creia que convocar-los en viles veïnes no era aconsellable «por haberse experimentado que se aumentan las dificultades de la conclusión de los negocios y toman mayor fuerza las contradicciones quando están unidos o tan cerca que se puede conferir, se ha tenido por mejor separarlos».

Els consellers explicaven al rei que en Catalunya el rei jurava les Constitucions per primera vegada en la primera vila que trobava en la seva entrada al Principat i en les últimes ocasions ho havia fet en la ciutat de Lleida, encara que la ciutat de Barcelona protestés en cada ocasió «y esto se ha introducido con mucha razón, para que en la distancia que ay del primer lugar hasta Barcelona pueda vuestra magested sin contradicción usar de la jurisdicción contenciosa». El segon jurament reial es feia en entrar en Barcelona en la plaça de Sant Francesc, on el rei jurava observar els privilegis i les immunitats de la ciutat de Barcelona. El tercer jurament es feia en la Sala Gran del Palau Reial amb presència dels tres estaments i aquell mateix dia els braços feien el jurament d'homenatge i fidelitat al rei en nom de tot el Principat de Catalunya. En València la situació era diferent: el rei havia de jurar les Constitucions en la catedral de Santa Maria dins del primer mes després de ser coronat i sense intervenció dels braços, i després, en les primeres corts, es rebia el jurament del regne.⁵² De tot allò, el Consell conclouïa que no era possible fer el jurament en un mateix lloc per als dos regnes «porque lo repugnan las leyes que en cada reyno tienen destinado lugar cierto para este juramento».

Els consellers opinaven que convocar les Corts catalanes en qualsevol lloc que no fora Barcelona comportaria la protesta de la ciutat, però en cas que es decidís fer-les en un altre lloc es recomanava la ciutat de Tortosa, ja que complia els requisits d'estar dins del Principat i de tenir més de dues-centes cases. Pel que feia a València, tampoc no hi havia cap precedent d'haver celebrat les Corts fora del regne i es re-

---

52. S'exposava que Felip IV ho havia fet a la inversa i havia jurat en les Corts valencianes de Montsó del 1626 amb la protesta que era contrafur, i per això en 1632, quan tornava de Barcelona, va jurar a la catedral de la ciutat sense que es convocaren les Corts.

comanava fer-les en les viles de Sant Mateu o de Traiguera, encara que havien estat devastades per la incursió catalanofrancesa de l'any 1648.

Sobre si es podia nomenar alguna persona president de les Corts perquè les con- clogués en absència del rei, el Consell informava que les lleis dels dos regnes només permetien que les Corts foren celebrades pel rei, encara que en València els furs permetien que també ho fera el primogènit o el primogènit del primogènit. Tot i això, hi havia precedents en què les Corts havien acordat amb legítima causa habilitar, «que viene a ser como consentimiento para que se dispense la ley», persones reials perquè presidiren les Corts. Els exemples més recents eren el del cardenal infant Don Ferran, que va presidir les Corts de Barcelona l'any 1632, i el de Don Joan d'Àustria, que va celebrar el Parlament General del 1653.⁵³ La situació era molt similar per a València, puix que només hi havia precedents de casos en què s'accedia que una persona real exercís la presidència. En tot cas, el Consell considerava molt difícil que els braços d'ambdós territoris accediren a aquesta sol·licitud.

En últim lloc, els consellers valoraven la possibilitat que els regnes oferiren un servei per a finançar el viatge del rei. Aquella era una actuació de la qual no es tenien precedents en aquells regnes, ni tampoc el Consell veia convenient demanar-ho per la dificultat de cobrar-ho en tant poc temps, per l'estat de les dues províncies i perquè després tractarien que aquell donatiu es descomptés del servei ordinari de les Corts, que solia ser de tres-cents mil ducats en el cas de Catalunya i de cent mil en el de València.

En l'últim full de la consulta, Carles II anotava que quedava informat de tot i demanava saber amb quanta antelació havia d'avisar els regnes que convocaria les Corts. Així mateix, ordenava que els diners del servei concedit pels estaments valencians per a alçar una lleva de soldats foren destinats a finançar el seu viatge a aquell regne.⁵⁴

Aquell mateix dia, el 18 de gener de 1679, per pròpia iniciativa el Consell d'Aragó redactà una segona consulta sobre els inconvenients que podia tenir celebrar Corts i jurar les Constitucions de Catalunya. El document contenia un total de catorze dificultats que es creia que s'haurien d'afrontar.

La primera dificultat era que la ciutat de Barcelona i els tres braços sol·licitarien que el mecanisme de la insaculació tornés a fer-se com abans del 1640. La segona, que amb el suport dels braços Barcelona sol·licitaria que es llevés la guarda de les portes de la ciutat, «siendo assí que bolviendo las armas en las manos de aquellos naturales se pueden temer en qualquier accidente los disturbios que se experimentaron en el año 1640 que tan fatales fueron para toda la Monarquía». La tercera, que en jurar els privilegis de Barcelona s'haurien d'exceptuar per escrit tots els que Felip IV va retirar

53. Sobre aquest parlament, vegeu el treball de Fernando SÁNCHEZ MARCOS, «El parlamento de Cataluña en 1653», *Mayurqa: Revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts*, núm. 16 (1976), p. 115-136.

54. ACA, *Consell d'Aragó*, llig. 1351, núm. 7/42.

després de la recuperació de la ciutat l'any 1652, la qual cosa destorbaria les relacions amb el municipi. La quarta, que, convocades les Corts i ajustada la pau amb França, els nobles que havien passat de bàndol a favor dels francesos haurien de ser acceptats en el braç militar. La cinquena, que tornar a jurar la unió del comtat de Rosselló amb la Corona d'Aragó podria enrarir les relacions amb França o, encara pitjor, podria fer que el rei de França sol·licités que en aquelles Corts es ratifiqués la separació d'aquell comtat de la Corona d'Aragó i la seva unió a la Corona francesa. La sisena, que el braç eclesiàstic sol·licitaria la supressió del Tribunal del Breu Apostòlic per tal d'augmentar la jurisdicció dels prelats també sobre els eclesiàstics que cometien delictes atroços. El setèim inconvenient era que els braços sol·licitarien la supressió del dret de guerra, imposat per a fer front a les despeses durant les campanyes per a la recuperació de Catalunya però que després s'aplicava al Reial Patrimoni. L'octava dificultat era que se sol·licitaria que es reduís la jurisdicció de la Inquisició només als delictes de fe i ja no s'estengués sobre tots els delictes comesos per familiars i oficials de la Inquisició. La novena, que els catalans podrien negar-se a tenir les Corts en un lloc on hi hagués presidi militar, ja que això condicionaria la llibertat de vot, encara que es pensava que es podria al·legar el precedent del Parlament General del 1653. La dècima, que es voldria trobar una solució als problemes amb l'encunyació de moneda, un fet que dilataria els debats. La decimoprimer, que es podria prohibir el comerç amb França perquè no hi hagués sortida de moneda. La decimosegona, que els braços intentarien modificar la manera en què es declaraven les contrafaccions fent un tribunal. La decimoquarta, que, atès que feia vuitanta-cinc anys que no s'havien finalitzat unes Corts i que en aquell temps hi havia hagut una guerra, es pensava que les mercès i les gràcies que caldria atorgar al Principat serien molt majors que el servei que es podria obtenir.⁵⁵

Al Consell d'Aragó el preocupava especialment que amb la visita reial i la convocatòria de Corts els braços tractaren de recuperar el dret perdut arran de la revolta del 1640. Entre les coses que més impacte podien tenir hi havia la restitució de les insaculacions de la ciutat de Barcelona i de la Diputació del General a la forma anterior a la guerra. Allò plantejava seriosos inconvenients per a la Corona, que es veuria obligada a disminuir el control que podia exercir sobre les institucions del Principat. Així mateix, s'esperava que els catalans demanaren tornar a la situació anterior al 1640 en altres qüestions com ara retirar els soldats, suprimir el dret de guerra o recuperar privilegis derogats per Felip IV, com el dels consellers de Barcelona de cobrir-se el cap en presència del rei. En definitiva, s'esperava una espècie d'ofensiva per a recuperar l'autogovern, la qual cosa no era estranya ja que des del 1652 s'havien presentat i es continuarien presentant instàncies per a tractar de recuperar les lleis suprimides.⁵⁶

---

55. ACA, *Consell d'Aragó*, llig. 1351, núm. 10/17.

56. Antoni SIMON, *Del 1640 al 1705: L'autogovern de Catalunya*, p. 69-81.

No obstant tots aquests problemes, el Consell recomanava perseverar en la convocatòria perquè «espera que la real presencia de vuestra magestad facilitará estas y mayores dificultades que se pueden ofrecer y considera que puede ser que en muchos de los inconvenientes que aquí se han ponderado no se repare en aquella ocasión». Carles II respongué a aquella consulta que, atès que en algun moment caldria celebrar Corts a Catalunya, se li fera una relació dels pros i els contres de convocar-les en aquell moment, ja que semblava un moment adequat perquè s'havia acordat la pau amb el rei de França.⁵⁷

Tenint en compte les respostes a aquestes dues consultes, el Consell d'Aragó va elaborar dues consultes noves. En la primera s'abordava, en primer lloc, amb quanta anticipació s'havia d'avisar valencians i catalans sobre la visita reial. En el cas de Catalunya, s'assenyalava que si les Corts s'havien de celebrar en Barcelona o Lleida, seria necessari enviar les cartes de convocatòria vint-i-sis dies abans de la data d'inici de l'assemblea, i si es volien fer en una altra ciutat, eren necessaris quaranta dies. Per a la redacció dels documents, el Consell informava que serien necessaris uns altres quaranta dies. Per a València el temps requerit seria menor, ja que només seria necessari avisar amb quinze dies d'antelació i les cartes tampoc no havien d'indicar la data exacta d'inici de les Corts sempre que es deixés temps suficient perquè hi arribessin els convocats.

El segon punt tractat en la consulta era relatiu a València, ja que el rei havia decidit desviar els diners oferts per a la lleva de soldats, per a finançar la seva visita, cosa a la qual els consellers no veien cap inconvenient pel desig dels valencians de rebre el rei i només recomanaven escriure tan aviat com fos possible a l'arquebisbe virrei Tomàs de Rocabertí perquè en donés notícia als estaments.

El tercer tema desenvolupat en la consulta era la manera en què es prenen les decisions dins dels braços una vegada reunides les Corts. El Consell informava que en Catalunya les matèries que no tocaven a la gràcia, com ara suplicar constitucions i capítols de cort, es podien fer per pluralitat de vots, mentre que en altres matèries, com ara habilitar una persona perquè continués les Corts en lloc del rei, calia unanimitat de vots. Respecte al donatiu o servei que oferien les Corts, s'advertia que hi havia controvèrsia perquè alguns ho consideraven matèria graciosa i d'altres, no. No obstant això, per als consellers la major dificultat eren els dissentiments presentats pels braços o individus d'aquells, que paralitzaven totalment l'activitat parlamentària fins que no eren resolts. Com a remei a la problemàtica dels dissentiments, el Consell proposava que, en cas que el dissentiment no fos declarat legítim, es condemnés el denunciador a pagar totes les costes de la dilació, incloent-hi el dispendi d'allotjament de tots els convocats a les Corts. En València la situació era molt més simple: les decisions dels braços eclesiàstic i reial es feien per vots individuals i el militar, *nemine discrepante*.

57. ACA, *Consell d'Aragó*, llig. 1351, núm. 10/17.

Per a facilitar les coses, els estaments eclesiàstic i reial esperaven que la noblesa acordés una posició per a poder adherir-s'hi. Tanmateix, el Consell no veia cap problema en el cas valencià per «la doçilidad con que suelen reducirse» i aportava l'exemple de les Corts de 1645, en les quals el rei només va restar a València quaranta dies.

L'única resposta del rei a aquesta consulta tocava el segon punt, en relació amb el qual encarregava que s'escrigués a València per a demanar que allò que havia de destinar-se a la lleva de soldats, es reunís en diners per a la jornada del rei, i donava com a justificació que amb l'ajust de la pau amb França cessava el motiu d'haver d'alçar soldats.⁵⁸

En la segona consulta, del 22 de gener de 1679 i dedicada exclusivament a Catalunya, els consellers informaven el rei que, en cas que acudís a jurar les Constitucions però no convoqués les Corts, podria fer ús de la jurisdicció i ja no es podrien posar impediments als juraments dels seus lloctinents. Tanmateix, es considerava convenient reunir les Corts per a rebre l'homenatge i el jurament de fidelitat del Principat.

Així mateix, es comunicava al rei que l'única manera de reformar les lleis ja obsoletes i perjudicials era en unes Corts generals, la qual cosa convenia perquè aquesta tasca no s'havia fet en els darrers vuitanta anys. Respecte a les dificultats presentades en la consulta del 18 de gener, el Consell defenia que era possible que algunes d'elles no arribaren a representar un problema i que d'altres podrien tenir solució si el rei estava en Catalunya. L'única que tenia una importància especial era el jurament de la unió del comtat del Roselló a la Corona d'Aragó, la qual cosa s'havia de decidir prèviament a l'acte. A més a més, per a vèncer les dificultats i atès el context, es recomanava al rei que no se sol·licités als regnes cap servei extraordinari, sinó només l'ordinari, i es posava com a exemple l'actuació de Pere el Cerimoniós després de la Guerra de la Unió del regne de València.

La possibilitat de convocar les Corts fora de Barcelona perquè hi havia en aquesta ciutat una guarnició militar era per al Consell donar arguments per a la protesta i perquè se sol·licités llevar el presidi. Així mateix, s'advertia que el vot de Barcelona el decidia la vint-i-quatrena de Corts, de manera que si l'assemblea se celebrava en un altre lloc, cada decisió es retardaria perquè s'haurien d'enviar correus i missatgeries. Així doncs, no es considerava altra possibilitat que convocar les Corts en Barcelona. En cas contrari, els consellers recomanaven a Carles II que convoqués els braços en Barcelona i, una vegada fet el jurament, prorrogués les sessions i traslladés l'activitat parlamentària a una altra vila del Principat.⁵⁹

El temps anava passant i era urgent prendre la decisió de fer el viatge, de manera que el 7 de març de 1679 Carles II va tornar a demanar al Consell d'Aragó que redactés una nova consulta:

---

58. ACA, *Consell d'Aragó*, llig. 1351, núm. 7/41.

59. ACA, *Consell d'Aragó*, llig. 1351, núm. 10/19.

Deviendo considerarse mucho si en el caso de hazer yo jornada a Cathaluña y Valencia a jurar los fueros será mayor Servicio mío y consuelo y satisfacción de aquellos vasallos convocar y empezar unas Cortes que probablemente han de ser interrumpidas por la precisión de haver de acudir personalmente a otros negocios de la mayor importancia e interés universal de mi corona o diferirlas a otro tiempo más oportuno, pues como el Consejo de Aragón me ha representado no son necesarias para que yo pueda jurar los fueros que es lo que de presente parece que cuesta más. Ordeno al Consejo de Aragón que con reflexión a estos motivos y a lo que me tiene consultado en la materia me diga luego lo que en ella se le ofreciere.

Respecte a aquesta qüestió, el Consell d'Aragó opinava que el més convenient era acudir a jurar i convocar les Corts encara que després hagueren de prorrogar-se un temps indefinit. Per a justificar-ho es donaven una sèrie de raons. La primera era que si el rei acudia a jurar sense convocar les Corts, es podria pensar que negava el consol que els vassalls tant necessitaven, mentre que si una vegada obertes es veia que el rei havia de partir per necessitat urgent, comprendrien que era el bé públic de llurs regnes el que impedia la conclusió de l'assemblea. En segon lloc, es pensava que, una vegada inaugurades les Corts, s'adonarien de la multitud d'assumptes que havien de tractar, de manera que serien menys sensibles a l'absència del rei si podien continuar els debats mentre ell no hi estigués present. En tercer lloc, es defenia que era possible que, com que era tan gran el desig de veure finalitzades unes Corts, el Principat acceptés la presidència d'una altra persona que no fos el rei, ni una persona de sang reial. En quart lloc, es creia que, segons el precedent de les Corts catalanes de 1626-1632, no hi havia motiu per a negar als vassalls la felicitat de veure inaugurades unes Corts que després es podrien prorrogar fins a un temps més oportú.

Pel que feia a València, les dificultats podien ser molt menors, ja que es pensava que els braços acceptarien la presidència d'una persona que no fos de sang reial, puix que s'havia trobat el precedent del duc de Calàbria, i que, després d'obertes, es podrien prorrogar i moure a la part del regne on fora més adient.

Els regents Don Juan de Heredia i Don Antonio de Calatayud afegien el seu vot particular a la consulta. Discrepaven del conjunt del Consell en el fet que fos adequat inaugurar unes Corts que no s'havien de concloure, mentre que sí que creien convenient que el rei acudís a jurar de manera extraparlamentària. El principal argument que aportaven era que no veien factible que en els dos regnes s'acceptés la presidència d'una persona que no fos de sang reial. De fet, els dos regents consideraven que convocar unes Corts per a després haver de dissoldre-les podia ser interpretat com un desprestigi per a aquells territoris i defenien que el jurament de fidelitat del regne no es considerava tan necessari, ja que igualment «están obligados como vasallos», i així s'havia vist en aquells casos en què havien passat anys entre que els reis havien prestat el jurament de les lleis i havien rebut l'homenatge del regne en Corts generals.

La resposta del rei a aquesta consulta posà fi al debat sobre la conveniència o no de convocar les Corts a Catalunya i a València:

Quedo enterado de lo que el Consejo con su zelo me representa y he resuelto suspender por aora mi jornada a Cathaluña y Valencia hasta major ocasión.⁶⁰

Amb aquest decret quedava tancat el debat de si convenia o no convocar els catalans a Corts i es posposava per a ocasions futures.

5. EPÍLEG: EL PERMANENT NEGOCI DE LA SUCCESSION

Les institucions catalanes continuaren protestant en cada nou nomenament de lloctinent i el rei els responia assegurant que honoraria el Principat amb sa reial presència tan prompte com ho permeteren els negocis de la monarquia.⁶¹ Mitjançant una carta del 10 de maig de 1681 els diputats recordaven al rei totes les seves promeses i la necessitat que hi havia que jurés les Constitucions, li indicaven que «est inconvenient apar que ja cessa particularment ab lo tractat de pau» i li suplicaven que acudís al Principat «quant més prest sia possible».⁶² Carles II va respondre a tot això amb una lletra del 28 de juny de 1681:

Diputados. Por vuestra carta de 10 de mayo próximo pasado he visto las veras con que me suplicáis os cumpla lo ofrecido repetidas veces en orden a mi ida a esse Principado, respecto de haver paz, confianza y ser mucho lo que se necesita de mi real presencia, mayormente para obviar con mi juramento las dificultades que se promueven para admitir el de los virreyes que yo nombro para gobernar essa provincia. Y después de agradeceros el celo que mostráis en esta representación, tan propria de vuestra obligación, he querido deciros que si bien ahora, como insinuáis, cessa el inconveniente de la guerra, se ofrecen otros o mayores reparos en el estado presente que imposibilitan el hacer esta ni otra jornada alguna, mayormente con el motivo más importante de hallarme sin la sucesión, de que tanto necessita, no sólo esta monarquía, sinó la Christiandad toda. Y no obstante esto, puedo aseguraros que desseo mucho honrrar y consolara esse Principado en lo que solicitáis, siempre que lo permitieren los grandes inconvenientes que se reconocen por

---

60. Consulta del 9 de març de 1679. ACA, *Consell d'Aragó*, llig. 1351, núm. 10/18.

61. Es poden llegir les cartes reials del 8 de setembre i 23 d'octubre de 1681, 26 de setembre de 1684, 12 de setembre i 24 d'octubre de 1687, 6 de maig, 9 de juliol i 3 de desembre de 1688 i 10 de gener de 1689. *Dietaris*, VIII, pàssim.

62. ACA, *Generalitat, Serie general (N)*, vol. 922.

el amor que me deven tan fieles vasallos, creyendo también que por vuestra parte, a vista de las consideraciones referidas, obraréis en qualquier tiempo y en todas las ocasiones que se ofrezcan con la fineza que vosotros y vuestros antecessores havéis acostumbrado hasta aquí, de que me daré por muy servido y lo tendré en memoria para favoreceros en lo que os tocare.⁶³

Així doncs, als negocis tan urgents que havien retingut el rei en Madrid i que la Diputació creia cessats perquè en aquell moment hi havia pau amb França, el rei sumava un inconvenient encara major: no tenir descendència ni successió al tron. Com sabem, Carles II no va engendrar mai l'hereu tan desitjat, de manera que aquesta contingència que obligava el rei a romandre en la cort mai no va desaparèixer, per la qual cosa mai no va honrar el Principat amb la seva presència, no va jurar les Constitucions, ni tampoc les Corts Generals es convocaren mentre ell va ser comte de Barcelona.

Apèndix documental

I

AHCB, *Consell de Cent, Lletres closes*, sign. 1B.VI, vol. 102, f. 200r-2001r.
[1677]

Memorial de la ciutat de Barcelona pel qual se suplicava a Carles II que acudís a jurar les Constitucions i els privilegis

Senyor. La ciutat de Barcelona postrada als reals peus de vostra magestat ab tot lo rendiment y submissió que sa llealtat y amor a vostra magestad le obligan, diu:

Que havent entès per medi de la real carta de vostra magestat la resolució és estat servit prendre de no venir per ara a honrar esta ciutat y Principat ab sa real presència per ocasió de l'estat y ocurrèncias de sa monarquia. No ha pogut dexar de causar y infundir en lo cor de tots estos sos fels vassalls en summo desconsuelo per veurer-se privats del que tant desitja y de una dicha a que ab tants sospirs anhelan y esperaban, vehent a vostra magestat en la ciutat de Çaragoça. Però ab tot vehent y experimentant en vostra magestat amor y entranyas tant de pare y senyor no desesperan de merexer conseguir esta dicha y confian mouran lo real ànimo de vostra magestat los clamors y ansias ab que tots los habitants desta ciutat la y suplican effectes del gran amor y carinyo ab que aman y veneran a vostra magestat.

Y no menos creuan mouran a vostra magestad per a venir a honrar esta ciutat los reals privilegis ab que los senyors reys sos antecessors de vostra magestad se dignaran

63. *Dietaris*, VIII, p. 335.

afavorir esta ciutat prometent venir en ella en la entrada de son regne per jurar los privilegis, constitucions, capitols y actes de cort d'esta ciutat y principat com ho han observat los senyors reys antecessors de vostra magestat de gloriosa memoria.

Y com esta ciutat y principat no sian estat dichosos de merexer se'ls sian celebradas Corts des de lo any 1599 per los senyors reys predecessors de vostra magestat de gloriosa memoria és estat ocasió que lo temps que tot ho muda y altera y los treballs y disturbis de la guerra hajan alteradas y relaxadas las lleys y constitucions ho a lo menos la observansa d'ellas en gran deservy de vostra magestat y dany y perjudicis del bé y utilitat pública y destos sos vassalls per lo que se necessita summament de la celebració de Corts per la formació de novas lleys y constitutions ajustades a las necessitats y occurèncias presents.

Tot lo qual y lo amor ab que tots estos fidelíssims vassalls de vostra magestad desijan veurer-lo y gosar de sa real presència representa y posa a la real consideració de vostra magestad la ciutat de Barcelona, suplicant-li ab tot lo cor y humil rendiment sia de son real servey aconsolar y afavorir a esta ciutat y província venint a ella a jurar sos privilegis, constitucions, capitols y actes de cort y celebració de Corts y demés drets de la pàtria ab que restaran nostres treballs y necessitats remediadas, nostre amor y carinyo satisfet y lo bé y conveniència pública en lo estat que de tant bon y Amorós pare nos prometem. Esta ciutat espera de la grandesa de vostra magestad merexer esta dicha com la y suplica postrada a sos reals peus.

II

AHCB, *Consell de Cent, Lletres closes*, sign. 1B.VI, vol. 103, f. 19v-24r.
[1677]

Memorial de la ciutat de Barcelona amb els arguments que obligaven el rei a haver de jurar les Constitucions de Catalunya i els privilegis de la ciutat

Memorial

Los fonaments y rahons que assistexen y té la ciutat de Barcelona per a suplicar a sa magestat (que Déu guarde) se vulla dignar honrrar a esta ciutat ab sa real presència y jurar las constitucions de Catalunya, privilegis, actes de cort, usos, costums y altres drets de la pàtria si y conforme la han honrada los antecessors senyors reys de Aragó y comptes de Barcelona de gloriosa memòria són los següents.

Que sa magestat (salva sa real clemència) no pot exercir jurisdicció alguna en la ciutat de Barcelona y Principat de Catalunya després que ha entrat en la successió y administració del govern de la monarchia y de sos regnes que primer no haja jurat personalment en la dita ciutat de Barcelona las constitucions de Catalunya després que ha entrat en la administració y successió del govern de la monarchia y de sos regnes que primer no haja jurat personalment en la dita ciutat de Barcelona a las

constitucions de Catalunya, privilegis, actes de cort, usos, costums y altres drets de la pàtria. Lo que's funda ab moltes literas, dispositions et:

Primo per la venda del Bovatja que per preu de 20.000 lliuras feu lo senyor rey don Jayme lo Segon a la ciutat de Barcelona y altres moltes ciutats y vilas del Principat de Catalunya lo die antes de las nones de janer de l'any 1299.

Secundo, per la constitució 27 del mateix senyor rey en Jaume en las Corts que tingué en la present ciutat de Barcelona en lo mateix any 1299 que en orde és la segona en lo títol de jurament voluntari en lo primer volumen de las constitucions.

3º per lo privilegi de confirmació y nova concessió del senyor rey don Pere quart en Aragó y tercer en Catalunya als 4 dels idus de juliol 1336 en lo qual estan insertades les dites constitució y venda del Bovatje.

4º per altre privilegi que concedí lo mateix senyor rey don Pere a la ciutat de Barcelona en 14 de las calendes de nohembre 1339.

Quinto per altre privilegi de la unió dels regnes de Mallorca, Menorca y altres al comptat de Barcelona del mateix senyor rey don Pere de 4 de las calendas de abril 1344.

Sexto ab lo privilegi de confirmació de tots los sobre dits privilegis y venda de Bovatje concedit per la sereníssima senyora reyna dona Joana y lo invictíssim senyor emperador Carlos quint a la ciutat de Barcelona datat en la mateixa ciutat als 16 de abril 1519.

De la dita venda de Bovatje, constitució y privilegis sobre referits apar que literalment resulta que sa magestad catòlica (que Déu guarde) antes de entrar en lo domini y successió de sos regnes en particular en lo domini y successió del present Principat de Catalunya com a compte de Barcelona y rey de Aragó ha de jurar personalment en la present ciutat de Barcelona la dita venda del Bovatje, privilegis, capitols de cort e altres qualsevols gràcias otorgadas assí en general com en particular a richs homens e cavallers, ciutadans e altres homens de vilas y ciutats del present Principat, de tal manera que qualsevol acte fet en contrari sia de ninguna forsa ni valor y segons la literal disposició de dit privilegi de la unió dels regnes de Mallorca y Menorca ab lo comptat de Barcelona no presentar-se primer sa magestad dit jurament en la present ciutat no tenen obligació los dits richs homens, cavallers, ciutadans y altres persones de las ciutats, vilas y llocs de sa magestad en lo present Principat prestar-li lo sagrament, jurament de fidelitat ho homenatges ni los feudataris dels dits regnes, islas y comptats y terres admetrer-lo per son rey y compte ni correspondrer-li en alguna cosa.

Esta obligació de jurar los sereníssims reys de Aragó y comptes de Barcelona antes de entrar en lo domini y successió del dit regne de Aragó y comptes de Barcelona antes de entrar en lo domini y successió del dit regne de Aragó y comptat de Barcelona és molt antiga y és cert que no tingué principi y origen de la dita venda del Bovatje, constitució y privilegis referits, sinó de temps molt més antich, puix antes del dit senyor rey don Jaume lo Segon que feu la dita venda del Bovatje y constitució

lo compte Berenguer Ramon fill del compte Ramon Borrell prestà dit jurament com consta de una carta antiga de la confirmació de franquesas de la ciutat de Barcelona de 7 de janer 1025 que està en lo Arxiu de Barcelona y la refereix Zurita, libro 1, *Annalium*, capítol 12. Lo mateix jurament feu lo compte don Ramon Berenguer, son fill. Per mort del rey don Jaume lo Primer anomenat lo conquistador en lo any 1276 succehí lo senyor don Pedro lo Tercer que jurà y lo coronaren y no volgué intitular-se ni que l'anomenassen rey, sinó tan solament infant primogènit com també ho refereix Zurita libro 4, *Annalium*, capítol 5 y Blancas en los Comentarís de Aragón sub Petro 3 anno 1276, folio 171. Y lo senyor rey don Alonso lo Tercer que succeí en lo any 1285 per estar en Mallorca y no poder venir a jurar y coronar-se tan prest escrivint-ho a sos regnes intitulant-se rey se li representà lo desconsuelo gran que havien tingut de vuerer que ab sas cartes se intitulative rey sens haver jurat al que respongué sa magestat dient que reconeixia que la representació ere jurta como o refereix Zurita libro 4, *Annalium*, capítol 77. Y lo senyor rey don Jaume lo Segon quant succeí que fou en lo any 1291 fins que jurà y fou coronat solament se intitulà rey de Cicilia com ho refereix lo mateix Zurita, libro *Annalium*, capítol 123.

Del sobre dit se infereix que no havent comensat la obligació de jurar los sereníssims reys per la venda del Bovatje constitucions y privilegis posteriors y no trobant-se altre privilegi anterior concedit en temps dels comptes de Barcelona y trobant-se que antes y després de la dita venda del Bovatje se ha prestat dit jurament per dits sereníssims reys de Aragón y comptes de Barcelona és indubitat que la dita obligació de jurar los sereníssims reys de Aragón, comptes de Barcelona tingué més alt y antich principi que donas ocasió a cosa tan gran continuada per tants centenars de anys.

Aquest principi apar és notori y se manifesta per las lleys goticas y constitucions consiliars de las antigas Corts de Espanya que se anomenaven consilis nacionals que no sols se observaren y obligaren en temps dels reys godos, sinó també després en temps dels comptes de Barcelona com així consta del volumen de las lleys goticas que vulgarment se anomenan el fuero jusgo y en particular de la ley segona del prologo y del fuero *Ibi*: «E todo home ante que deva ser rey e ante que reciba el reyno deve facer Sacramento de que guarde esta ley en todas cosas e que la compla e pues que lo prometa ante los obispos de Dios en ninguna manera no hasme de quebrantar el juramento». De les quals paraules y en particular de aquelles *ante que deve ser rey e ante que reciba el reyno* que corresponen a aquelles paraules del dit privilegi de la unió *Ibi: antequam in regem vel comitem admitatur* se refereix clar lo origen tant antich de la obligació de haver de jurar los sereníssims reys antes de entrar en lo domini y successió de sos regnes per ser feta dita ley segons la més comuna opinió en lo octau Consili Toletano que se congregà essent rey Resisvinto godo en la hera de 691 com se veu en lo volumen 3 dels consilis en lo *Consili Toletano 8 folio 192 capítol 10* en lo qual se disposa ab estas paraules *et non prius apicem regni quisque percipiat quam se illa per omnia supleturum iuris iurandi taxatione definiat*. Y ab las mateixes paraules ho refereix Garcia de Lloaysca *In collectione Consiliorum Hispanae, In Consilio To-*

letano 8 folio 436, capitulo 10. Aquesta lley gòtica y decret consiliar que disposava la obligació de jurar los reys antes de pendrer pcessió del regne se comensà a observar en continent en lo rey Bamba que succeí immediatament al dit rey Resisvindo com lo refereix lo archabisbe don Rodrigo en lo llibre 3 de sa Història.

En confirmatió de tot lo sobre dit és molt digne de advertència lo que succeí en las Corts selebrades en Monsó per lo senyor emperador Carlos Quint en lo any 1542. Havent instat dit senyor emperador que los Braços en forma de Corts juresin y fessen la fidelitat acostumada al senyor princep don Felip, son fill, com a primogènit indubitat successos després de sos dies que prenguessin del jurament. Havent-hi contra contradit la ciutat de Barcelona dient que dit jurament se havia de fer en la ciutat de Barcelona en virtut dels privilegis del senyor rey don Pere Tercer fou acordat que's fes lo jurament per dit senyor princep y la fidelitat y homenatge per los vassalls en Monsó posant en lo jurament que feu dit senyor princep en ditas Corts és clàusula: e més ans de exercir algun acte de jurisdicció per si o per interposada persona en los Principat de Catalunya y comptats de Rosselló y Cerdanya prestarà dins la ciutat de Barcelona consemblant jurament de que en la present vila de Monçò presta. Y en lo que tenia respecte a l'homenatge y fidelitat feren los vassalls se llig esta clàusula: ab pacte que vostra serenitat per si ni per interposada persona no puga exercir jurisdicció alguna en Catalunya a fins haja personalment prestat dins la ciutat de Barcelona semblant jurament de que de present ha prestat e recusant prestar lo jurament sie hagut per no prestat y lo mateix passà en lo jurament que's feu en las Corts de Monsó en lo any 1585 ab lo senyor rey don Phelip Tercer, avi del rey nostre senyor que Déu guarde, posant-se en dit jurament la matexa clàusula pròximament referida.

Lo que se ha trobat en la cas de la present ciutat en las mans corrents registres y memorials fets havent-se observat sobre la subjecta matèria és que des de l'any 1299 que's feu la dita constitució y venda del Bovatje per lo senyor rey don Jayme fins al rey don Phelip 4, que gose gloria, y en particular des de la consessió del privilegi del senyor rey en Pere Tercer de l'any 1339 los sereníssims reys de Aragó, comptes de Barcelona han jurat en la present ciutat de Barcelona les constitucions, usatjes, privilegis, actes de cort y altres gràcias concedides per dits sereníssims reys al Principat de Catalunya y ciutat de Barcelona. Y axí mateix després de la unió de las Coronas de Aragó y Castella en totes las ocasions que sa magestad és estat servit jurar personalment en lo Regne de Aragó ha jurat consequutivament en la ciutat de Barcelona antes de tornar-se'n a Castella.

E de la matexa manera que sa magestad ab sa real carta dada en Madrid a 13 de agost 1676 a la ciutat de Barcelona en resposta de altre carta de la ciutat de 3 de dit mes de agost ab la qual se li suplicava de que fos servit venir a honrrar la ciutat ab sa real presència jurant en aquella las ditas constitucions, privilegis que se digna a consolar dita ciutat dient y explicant en aquella lo desitg en que estave de aconsolar a dita ciutat ab sa real presència com ho procuraria y executaria quant antes li donassen lloch los

negocis graves que en aquell estat demanaven la assistència en la cort las cosas de sa Monarquía, fiant ab Déu nostre senyor que dispondia las cosas de manera que no se dilatas lo poder conixer tan bons y leals vassalls y lo poder experimentar lo gran y particular estimació en lo zel y amor de la ciutat en son servey.

III

ACA, Consell d'Aragó, llig. 1351, núm. 10/17.
1679, gener, 18. Madrid

Consulta del Consell d'Aragó amb les raons per les quals no era convenient celebrar corts generals en el Principat de Catalunya

El presidente, don Pedro de Aragón. Don Pedro Villacampa. Don Jorge de Castelví. Don Juan de Heredia. Don Raphael de Vilosa. Marqués de Castelnovo. Don Lorenzo Matheu. Don Gregorio Xulve. Y don Antonio de Calatayud

Señor.

Aunque en consulta de la fecha desta ha respondido el Consejo a los quatro puntos que contenía el real decreto de vuestra magestad de 15 deste en orden a la jornada de Cataluña y Valencia para el juramento de los fueros de aquellos reynos, con todo le ha parecido no cumplía con su obligación, ni quedaba satisfechos su çelo si con toda reserva en esta no manifestava a vuestra magestad algunos inconvenientes que en la celebración de aquellas Cortes y en el juramento de Cataluña se pueden offerçer para que previstos de la grande comprehensión de vuestra magestad se pueda acudir con su suma providencia al reparo dellos.

El primero es que una de las mayores pretensiones que tendrá quando esté junta la Corte la ciudad de Barcelona (a la qual se aderirán los demás Brazos por ser los más interesados en ella) será que vuestra magestad les haga merced de volverles las insaculaciones en la misma forma que las tenía antes del año 1640. En lo qual se reconocen las dificultades que se offerzen siendo oy el único freno que tiene vuestra magestad para que aquellos naturales no se precipiten en las resoluciones que se toman assí en la casa de la Diputación como en la de la Çiudad en los negocios que pertenecen al real servicio de vuestra magestad. En esta pretensión concurrirán tambien los Brazos Eclesiástico y Militar por ser los más que les componen insaculados en la casa de la Diputación y de los militares en la misma ciudad y lo mismo sucede en los de que se compone el Brazo Real, con que se vee el cuerpo que irá tomando esta pretensión viniendo para ella todos tres Brazos.

El segundo es la pretensión que tendrá la misma ciudad de que se quite la guarnición de las puestas con el pretexto de los grandes gastos que ocasionan el salario del governador de las armas, el azeyte, la leña, las casas que son menester para los

quarteles, la paja para las cavallerías y el fraudarse los drechos assí de la ciudad como de la Diputación por medio de los oficiales que cuydan de ellas. La instancia deste punto será urgentíssima, pues el voto del conseller de la ciudad de Barcelona, que es el Presidente del Brazo Real le forma una junta de veinte y quatro personas en la qual no puede entrar ningún cavallero y aunque ay número de ciudadanos honrrados pero prevalece el de mercaderes, artistas y menestrales, cuyos gremios son los que se tienen por más offendidos en lo de la guarnición de las puertas por parecerles no se tiene confianza de ellos. No se dilata el Consejo en ponderar a vuestra magestad los inconvenientes que resultarían de esta concesión pues vuestra magestad y su alteza los tendrán muy presentes, siendo assí que bolviendo las armas en las manos de aquellos naturales se pueden temer en qualquier accidente los disturbios que se experimentaron en el año 1640 que tan fatales fueron para toda la Monarquía y sin la concesión destas dos gracias siempre quedarán desabridos aquellos naturales y oy viven contentos con la expectación de que los han de alcanzar quando vuestra magestad se servirá de consolarles con su real presencia.

El tercero, que en el acto del juramento que vuestra magestad ha de hazer el día de su feliz entrada en la plaza de San Francisco ha de confirmar todos los privilegios, usos y costumbres y inmunidades que tiene la ciudad de Barcelona, de manera que en haviendo hecho el juramento los consellers o jurados della suben al solio de vuestra magestad a besar su real mano por la merced que les ha hecho en aquel juramento. Uno de los usos y costumbres que pretendía tener la ciudad de Barcelona es el de poderse cubrir sus concelleres en presencia de su rey y señor, el qual ejercían en este acto de la entrada y juramento. Y el señor rey Phelipe Quarto, glorioso padre de vuestra magestad, quando sucedió la feliz reducción de Cataluña fue servido quitarles este honor, con que haviendo de jurar los privilegios de la ciudad de Barcelona parece que será forzoso exceptuar los puntos reservados que no tendrá poco inconveniente el haver de llegar a expresarlos.

El quarto es que haviéndose de celebrar Cortes (supuesto el tratado de paz) no se podrá escusar el admitir en ellas a los cavalleros catalanes que han seguido el partido de Francia y tienen lugares en Cataluña como son Margarit, el barón de Monclar y otros com tambien se admitiría qualquier portugués que tuviere lugares o vasallos en Cataluña y los embarazos que esto puede ocasionar se dejan a la grande comprehensión de vuestra magestad.

El quinto inconveniente que se considera es que uno de los juramentos principales que ha de hazer vuestra magestad es el de observar la unión de los condados de Rosellón y Cerdaña a la Real Corona de Aragón y si no se quita lo que toca al condado de Rosellón podrá ser ocassione nuevas queixas a Francia y aun se puede temer que quieran franceses que en las Cortes se ratifique la separación que en el tratado de la paz de los Pirineos en el capítulo 43 se hizo de la Corona de Aragón y unión a la de Francia.

El sexto que el Brazo Eclesiástico pretenderá con todo ahínco se extinga la jurisdicción del juez del Breve Apostólico que es el que conoce con autoridad pon-

tificia y asistencia de ministros de vuestra magestad de todos los delitos atrozes que cometen los eclesiásticos assí seculares como regulares en Cataluña. Tribunal que en este tiempo de las guerras ha sido de grande importancia para el servicio de Dios y de vuestra magestad y de grande utilidad a todo aquel principado y costado no poco a los señores reyes progenitores de vuestra magestad el obtener las Bullas de la *Sede Apostólica* para este effecto y conservar este tribunal en la forma que oy está. Y como esta jurisdicción viene a ser en disminución de la que tiene los obispos y demás prelados del reyno harán el mayor esfuerzo para su extinción.

El séptimo será la pretensión que todos tres Brazos puede ser intenten de la extinción del drecho de Guerra que se impuso en tiempo de las turbaciones de Cataluña para los gastos de la guerra que se hacía contra las reales armas de vuestra magestad y después de la reducción de aquel Principado se aplicó con no poco trabajo al Real Patrimonio de vuestra magestad y sirve para el sueldo de consejero de capa y espada que assiste en esta Consejo por Cataluña y para el del virrey y su guardia. Y por haver sido impuesto sin autoridad legítima pretendieron era contrafuero el que se exigiese y continuase y caso que se mantuviese pretendieron que se habían de pagar las pensiones de los censos a los que prestado el dinero con los pretextos de piedad de haver muchos conventos y obras pías interesados en ello.

El octavo se considera que probablemente pretenderá la Corte se reduzga la jurisdicción de la Santa Inquisición a solamente las causas de fe, según se practica en el Reyno de Aragón por los inconvenientes que se han experimentado de haverlas ampliado los inquisidores a otras que no lo son y estar actualmente pendientes competencias de jurisdicción pretendiendo los inquisidores no solamente tener la pasiva, pero también la activa en causas que no son de fe respecto de sus familiares, oficiales y otros ministros y esta es pretensión que puede embarazar y dilatar el curso y conclusión de los demás negocios.

El nono, se considera que podría ser se reparase en que donde ay presidio no puede haver Cortes por la libertado con que deven dar su voto los que concurren en ellas, pero parece que no se reparará en esto con tanto esfuerzo que no se pueda vencer particularmente con el ejemplar del Parlamento que celebró su alteza.

El décimo, se considera que querrán dar assiento en lo de la moneda sobre lo qual habrá grandes debates y controversias por hallarse casi todos interesados.

El undécimo podrá ser que intenten el impedir el comercio de Francia contra los capítulos de la paz por lo que experimentan va allá todo el dinero. Y haviendo fabricado en estos tiempos más de quatrocientos mil ducados en reales sencillos de plata apenas se hallan en la provincia y no servirá esto de poco embarazo.

El duodécimo querrán introducir nueva forma para declarar las contrafacções de constituciones y se tiene noticia que anda muy válida entre aquellos naturales la de los iudicantes de Aragón que vendría a ser de grande perjuicio.

El décimo terçio que querrán reformar el modo de los alojamientos por los graves y excessivos daños que de ellos han experimentado, de manera que en adelante no

les sean tan gravosos. Y todo lo que en esta parte reformarán vendrá a resultar en daño del Real Patrimonio de vuestra magestad, pues lo que el país dejará de contribuirles lo habrá de suplir la Real Hacienda.

Y, por último, no puede el consejo dejar de poner en la real consideración de vuestra magestad que habiendo pasado ochenta años que no ha havido Cortes y los más de ellos con una guerra tan viva como la que se ha experimentado con continuación de tantos alojamientos, desolación de tantos lugares y castillos, será muy contingente ocurran grandes dificultades y serán siempre las mercedes que se pedirán de mucha mayor estimación que el servicio que en el estado presente pueden haçer, aunque por otra parte se reconoce que muchos de los daños que en aquel Principado oy se experimentan necesitan de remedio y que este no puede hallarse sino en las Cortes.

El Consejo por último pone también en la real noticia de vuestra magestad que, aunque el zelo que le assiste al mayor servicio de vuestra magestad le ha obligado a hazer esta representación, pero espera que la real presencia de vuestra magestad facilitará estas y mayores dificultades que se pueden ofrecer y considera que puede ser que en muchos de los inconvenientes que aquí se han ponderado no se repare en aquella ocasión.

Vuestra magestad resolverá lo que fuere servido. Madrid 18 de enero 1679.

Petrus preses. Don Petrus Villacampa regens. Don Jorge de Castellví. Don Juan de Heredia. Don Raphael de Vilosa regens. Don Laurentius Matheu regens. Gregorio Xulve regens. Don Anthonio de Calatayud.

[Revers de l'últim full]

Cataluña. Consejo de Aragón a 18 de enero 1679. Acordada en 16. Don Francisco Yzquierdo de Berbegal.

Pone en la real consideración de vuestra magestad los inconvenientes que se ofrecen en la celebración de Cortes en Cataluña. [Rúbrica del secretari, Izquierdo de Berbegal]

[Marge esquerre del primer full, resposta del rei]

Agradezco al Consejo el zelo con que me representa los reparos que puede haver en la convocación de las Cortes de Cathaluña. Y como quiera que es preciso que llegue el día de haverlas de tener, pues entre muchas razones que lo aconsejan concurre oy la dificultad que se promueve en aquel Principado en orden a la admisión del virrey, lo que el Consejo discurre en otra consulta tocante a la importancia de que aquellos naturales me presten el juramento me dirá lo que entiende sobre los motivos que se ofrecen en pro y contra para esta determinación, atendiendo a la circunstancia que parece favorable de acabarse de ajustar las paces con Francia y si se podría salir más fácilmente de las demandas y instancias que los Brazos hicieren con no pedirles servicio extraordinario y si sería bien convocar las Cortes en algún lugar fuera de Barcelona por la consideración de hallarse en este guarnición de gente de guerra. [Rúbrica de Carles II]

RECUEIL D'ACTES NOTARIÉS AU SUJET DE LA FRONTIÈRE DE 1258 (FIN XIIIe SIÈCLE - MILIEU XVe SIÈCLE)

Mme. Margault Coste

*Doctorante contractuelle en Histoire Médiévale
Université de Perpignan Via Domitia*

*Laboratoire FRAMESPA (France, Amériques, Espagne – Sociétés, Pouvoirs, Acteurs)
Unité Mixte de Recherche (UMR) 5136, Université de Toulouse – Jean Jaurès et
Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS)*

Résumé

Le présent article livre une édition brute de trente-trois actes notariés conservés aux Archives Départementales des Pyrénées-Orientales (ADPO) dans les sous-séries 1B (Fonds de la Chambre du Domaine Royal) et 3E (Fonds de Notaires). Ces actes de natures très diverses ont pour sujet commun la frontière qui, de 1258 à 1659, sépara le royaume de France des comtés de Roussillon et de Cerdagne et concernent plus précisément la partie centrale de la frontière, située entre le Fenouillèdes, d'une part, et le Roussillon et le Conflent, d'autre part. Enregistrés entre l'extrême fin du XIIIe siècle et le milieu du XVe siècle, ces documents donnent à voir un certain nombre de pratiques quotidiennes transfrontalières (commerciales, pastorales, matrimoniales, migratoires, etc), rendent compte de différentes politiques de gestion des frontières des comtés de Roussillon et de Cerdagne (notamment économiques et militaires) décidées par les rois de Majorque et d'Aragon, et mettent en lumière l'implication d'une grande diversité d'acteurs dans les dynamiques (trans)frontalières, de l'échelle la plus petite à celle du royaume.

Mots-clés: frontière, notariat, comté de Roussillon, Couronne d'Aragon, royaume de France, Moyen Âge, dynamiques transfrontalières.

RECUILL D'ACTES NOTARIALS SOBRE LA FRONTERA DEL 1258 (FI SEGLE XIII - MITJAN SEGLE XV)

Resum

Aquest article presenta una edició bruta de trenta-tres actes notarials conservades als Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (ADPO), en les subsèries 1B (Fons de la Cambra del Domini Reial) i 3E (Fons de Notaris). Aquestes actes, de naturaleses molt diferents,

tenien en comú la frontera que, del 1258 al 1659, va separar el regne de França dels comtats de Rosselló i Cerdanya; més exactament, es referien a la part central de la frontera, situada entre la Fenolleda, d'una banda, i el Rosselló i el Conflent, de l'altra. Registrats entre finals del segle XIII i mitjan segle XV, aquests documents mostren un cert nombre de pràctiques transfrontereres diàries (comercials, pastorals, matrimonials, migratòries, etc.), informen sobre diferents polítiques de gestió de les fronteres dels comtats de Rosselló i Cerdanya (en particular, econòmiques i militars) decidides pels reis de Mallorca i d'Aragó, i destaquen la participació d'una àmplia varietat d'actors en les dinàmiques (trans)frontereres, des de l'escala més petita fins al regne.

Paraules clau: frontera, arxiu notarial, comtat de Rosselló, Corona d'Aragó, regne de França, edat mitjana, dinàmica transfronterera.

RECOPIACIÓN DE ACTAS NOTARIALES SOBRE LA FRONTERA DEL 1258 (FIN SIGLO XIII - MEDIADOS SIGLO XV)

Resumen

Este artículo presenta una edición en bruto de treinta y tres actas notariales conservadas en el Archivo Departamental de los Pirineos Orientales (ADPO) en las subseries 1B (Fondos de la Cámara de la Real Hacienda) y 3E (Fondos de Notarios). Estas actas, de muy diversa índole, tienen en común la frontera que de 1258 a 1659 separó el reino de Francia de los condados de Rosellón y Cerdeña, y se referían más precisamente a la parte central de la frontera, situada entre la Fenolleda, por un lado, y el Rosellón y el Conflent, por el otro. Registrados entre finales del siglo XIII y mediados del XV, estos documentos muestran una serie de prácticas transfronterizas diarias (comerciales, pastorales, matrimoniales, migratorias, etc.), dan cuenta de diferentes políticas de gestión de fronteras de los condados de Rosellón y Cerdeña (en particular, económicas y militares) decididas por ambos reyes de Mallorca y de Aragón, y destacan la implicación de una gran diversidad de actores en las dinámicas (trans)fronterizas, desde la escala más pequeña hasta el reino.

Palabras clave: frontera, archivo notarial, condado de Rosellón, Corona de Aragón, reino de Francia, edad media, dinámica transfronteriza.

COMPILATION OF NOTARIAL DEEDS ON THE 1258 BORDER (LATE 13TH CENTURY – MID 15TH CENTURY)

Abstract

This article delivers a raw edition of thirty-three notarial acts kept at the Departmental Archives of the Pyrénées-Orientales (ADPO) in sub-series 1B (Funds of the Chamber of the Royal Estate) and 3E (Funds of Notaries). These acts of very diverse natures have as a common subject the border which, from 1258 to 1659, separated the kingdom of France

from the counties of Roussillon and Cerdagne and concern more precisely the central part of the border, located between Fenouillèdes, on the one hand, and Roussillon and Conflent on the other. Recorded between the end of the 13th century and the middle of the 15th century, these documents show a certain number of daily cross-border practices (commercial, pastoral, matrimonial, migratory, etc.), different border management policies of the counties of Roussillon and Cerdagne (in particular economic and military) decided by the kings of Majorca and Aragon, and highlight the involvement of a wide variety of actors in (trans)border dynamics, from the smallest scale to the kingdom.

Keywords: border, notary, Roussillon county, Crown of Aragon, kingdom of France, Middle Ages, cross-border dynamics.

1. L'UNITÉ DOCUMENTAIRE: LA FRONTIÈRE DE 1258 ENTRE ROUSSILLON-CONFLENT ET FENOUILLEDÈS

Les trente-trois textes que nous présentons dans cet article ne constituent pas un corpus de sources mais plutôt un échantillon d'actes, découverts dans le cadre de notre master.¹ À l'origine, nous les avons réunis dans un petit livret destiné aux étudiants de deuxième année de licence d'Histoire de l'Université de Perpignan Via Domitia, et les avons scindés en petits corpus thématiques servant de base à la réalisation d'un projet pédagogique dans le cadre des travaux dirigés d'Histoire Médiévale, réalisé de janvier à juin 2021, au sujet de la frontière établie par le Traité de Corbeil en 1258. Nous assumons le choix de livrer de ces textes une édition liminaire, brute, dépourvue d'apparat critique, que nous améliorerons et compléterons le moment venu, dans notre thèse en cours.² Mais d'ores et déjà, livrés tel quel, leur intérêt et leur apport à la connaissance des sociétés frontalières méridionales est évident. C'est d'ailleurs la raison pour laquelle nous les avons sélectionnés: parce qu'ils dépeignent une réalité bien concrète des relations transfrontalières et de la vie quotidienne sur la frontière de 1258.

L'unité de cet ensemble documentaire est donc rendue cohérente par leur rattachement à un sujet commun: la frontière qui, de 1258 à 1659,³ a séparé le royaume

---

1. Margault COSTE, *Vivre sur la frontière de 1258 entre Roussillon-Conflent et Fenouillèdes (v. 1220-1230 – v. 1463)*, mémoire de master dirigée par Aymat Catafau, 2 vol., Perpignan, Université de Perpignan Via Domitia, 2019, 492 p. + 102 p. (inédit non communicable).

2. Margault COSTE, «*Frontera*», *frontières. Entre deux royaumes? Limites politiques et identités territoriales dans les comtés de Roussillon et de Cerdagne (XIIIe-XVe siècles)*, thèse d'Histoire Médiévale, sous la direction de Claude Denjean, professeure à l'Université de Perpignan Via Domitia, commencée en 2019.

3. Précisons toutefois que la frontière est rendue temporairement caduque avec l'annexion du Roussillon par le roi de France Louis XI et 1463. Le comté est rendu à Ferdinand d'Aragon trois décennies plus tard, en 1493, à l'aube des temps modernes.

de France des comtés de Roussillon et de Cerdagne, successivement sous domination majorquine (1276-1344) puis aragonaise (1344-1463 et 1493-1659). Les documents concernent plus précisément la partie centrale de la frontière, venue se superposer à des limites anciennes, qui étaient celles de la vicomté Fenouillèdes et celles du comté de Roussillon, incluant, dans sa partie la plus occidentale, la viguerie de Conflent. Ils donnent à voir un certain nombre de pratiques quotidiennes transfrontalières (commerciales, pastorales, matrimoniales, migratoires, etc), rendent compte de différentes politiques de gestion des frontières des comtés de Roussillon et de Cerdagne (notamment économiques et militaires) décidées aussi bien par les rois de Majorque que par les rois d'Aragon, et mettent en lumière l'implication d'une grande diversité d'acteurs dans les dynamiques (trans)frontalières, de l'échelle la plus petite à celle du royaume.

2. DES TEXTES CONSERVÉS DANS LES SOUS-SÉRIES 1B ET 3E DES ARCHIVES DÉPARTEMENTALES DES PYRÉNÉES-ORIENTALES

L'autre dénominateur commun à ces documents est leur lieu de conservation, puisqu'ils proviennent tous des ADPO. Ces actes ont été enregistrés entre 1298 et 1461, soit plus d'un siècle et demi durant lequel le notariat, les institutions et les modalités de conservation et d'archivage des documents, c'est-à-dire la culture de l'écrit, évolue en Roussillon.⁴ Ces actes sont contenus dans des registres bien souvent abîmés par le temps, rongés par les travaux de vers ou ternis par les moisissures. Ainsi, sur les trente-trois textes, dix-sept proviennent de registres consultables uniquement sur microfilm. Ce support de lecture a parfois compliqué le travail de paléographie, nous contraignant de temps à autres à utiliser inéluctablement les crochets carrés et les points de suspension dans nos transcriptions (8, 9, 13, 19, 23, 25, 27).

Sur les trente-trois textes présentés, dix sont conservés dans la sous-série 1B (fonds de la Chambre du Domaine) des ADPO. Bien souvent écrits en catalan, ces actes sont contenus dans divers registres de la Procuration Royale des comtés de Roussillon et de Cerdagne,⁵ du *Manuale Curie*,⁶ ainsi que dans un registre des *Fets del patrimoni summaris* (1B130) et dans une notule appartenant à Andreu Romeu (1B123),⁷

4. Une évolution culturelle sous-tendue par les bouleversements politiques et administratifs dans les comtés à partir de 1344. Sur l'évolution du notariat public en particulier, voir Rodrigue TRÉTON, «Preludi a la història del notariat públic a Perpinyà i el comtat de Rosselló (1184-1340)», *Afers: Fulls de Recerca i Pensament* (Catarroja), vol. 22, núm. 58 (2007), *Notaris, homes i papers. El Nord català als segles XIII-XVIII*, p. 551-609.

5. Il s'agit des registres III, XVIII et XXIV portant respectivement les cotes 1B145, 1B226 et 1B202.

6. Registres II et III, portant respectivement la cote 1B406 et 1B407.

7. Les registres de ce notaire de la Procuration royale ont été classés dans la sous-série 1B au même titre que d'autres notaires. Voir Rubén MOLINA I CAMPOY et Aymat CATAFAU, *La nòtula del notari Bernat*

d'où provient un acte de vente de pièces de bois (15). Hormis cet acte de droit privé, tous les autres sont des actes de droit public: une ordonnance royale (29), une enquête (27), divers mandements émis par des procureurs royaux à des officiers locaux ou à des châtelains (25, 26, 30, 31, 32),⁸ un acte de nomination d'un lieutenant de la maîtrise des ports⁹ (28) et un dégageant de fonction d'un garde (33). Tous ces actes sont enregistrés à Perpignan, capitale du comté de Roussillon, où siège l'administration royale.

Les vingt-trois textes restants sont des actes notariés de droit privé, conservés dans la sous-série 3E. Ils rappellent une fois de plus la richesse du fonds d'archives notariales conservé aux ADPO.¹⁰ La diversité de nature de ces actes, tous écrits en latin, reflète la variété des situations et des motifs qui conduisent les médiévaux chez les notaires. En effet, nous présentons un hommage *ore et manibus* (1), un testament (7), une reconnaissance de mise en commande (5), un contrat d'association entre frontaliers (23), un acte de vente du droit de prélever du bois (24), une nomination de procureur (16), deux contrats d'embauche (2, 3), deux transmissions d'acapte (22, 23), deux actes de vente de bois (15, 17), trois contrats de *parceria* (18, 19, 20), et neuf actes de reconnaissance de dette formulées en raison de ventes anticipées de laine (9, 10, 11, 12, 13 et 14), de chaudrons (4, 6), ou encore de bois (8). Ces textes sont contenus dans deux liasses d'actes divers¹¹ et douze manuels appartenant à un notaire inconnu,¹² à Pere Casesnoves¹³ et à Bernat Borgua,¹⁴ notaires d'Ille-sur-Têt, à Joan Morer, notaire de Millas¹⁵ et à Simeon Descamps, notaire de Perpignan.¹⁶ Ainsi, sur les vingt-trois actes du for privé, vingt-et-un ont été enregistrés par des notaires d'Ille et de Millas.

Frigola de Cotlliure 1380-1381, Barcelone, Fundació Noguera, 2011 (Acta Notariorum Cataloniae; 22).

8. Précisons que les actes 29, 30 et 31 se suivent dans le registre et pourraient former une unité. Les mandements (actes 30 et 31) découlent en fait de l'ordonnance de Pierre le Cérémonieux (29).

9. Un autre acte de nomination de garde, d'importance majeure dans notre étude, avait déjà été transcrit par ANTHONY PINTO, «La maîtrise des ports et des passages terrestres à la fin du Moyen Âge», dans Gilbert LARGUIER (dir.), *Douanes, états et frontières dans l'est des Pyrénées de l'antiquité à nos jours*, Perpignan, Presses Universitaires de Perpignan, 2005, p. 41-59.

10. *Ibidem*. Propos étagé par Aymat Catafauf dans l'introduction de l'ouvrage, en particulier p. 12-22.

11. 3E3/936 et 3E3/937.

12. ADPO, 3E3/76 (vers 1299-1300), 3E3/78 (1329), 3E3/80 (1329-1333) et 3E3/87 (1350-1351).

13. ADPO, 3E3/84 (1347), 3E3/99 (1340-1343), où Pere Casesnoves est dit notaire de Casesnoves, sur le territoire d'Ille-sur-Têt, 3E3/101 (1344).

14. ADPO, 3E3/145 (1439) et 3E3/268 (1457).

15. ADPO, 3E1/1238 (1421) et 3E3/1242 (1423).

16. ADPO, 3E1/838, manuel de 1438. Sur ce notaire et sa famille voir Aymat CATAFAUF et Claude DENJEAN, «Affaire Johana. Épouse battue et devenue folle, réfugiée chez ses parents, Perpignan 1450», dans Christophe JUHEL (dir.), *Rôles, statuts et représentations des femmes: En Roussillon et en Europe méridionale du Moyen Âge au XIXe siècle*, Perpignan, Presses Universitaires de Perpignan, 2017, p. 115-132.

3. L'ACTIVITÉ NOTARIALE À ILLE-SUR-TÊT ET À MILLAS AU MOYEN ÂGE

L'activité notariale illoise est attestée en 1261.¹⁷ Vers 1300, les notaires d'Ille officient sous l'autorité de l'évêque d'Elne et du seigneur —et futur vicomte— de Fenouillet. Le notariat illois se maintient tout au long du Moyen Âge —jusqu'à l'époque contemporaine—. Grâce à la conservation des registres des notaires d'Ille, il est possible d'écrire l'histoire socio-économique et politique de la ville, mais aussi de toute la vallée de la Têt, car Ille attire des sujets venus des villages environnants et plus largement, de l'ensemble des comtés et des autres territoires de la Couronne catalano-aragonaise, ainsi que des sujets du royaume de France. La conservation des registres permet en outre de pallier les lacunes causées par la perte de nombreux registres de notaires conflentais. En plus de Pere Casesnoves et de Bernat Borgua déjà cités, au moins sept notaires¹⁸ ont officié à Ille entre la fin du XIIIe siècle et la fin du XVe siècle, auxquels s'ajoutent des notaires non identifiés par les archivistes des Pyrénées-Orientales, leur nom n'étant pas mentionné dans les registres.

Il est en revanche plus difficile de déterminer le nombre de notaires qui ont officié à Millas durant la même période car le premier registre notarié conservé date de 1355.¹⁹ Nous perdons ensuite la trace des notaires millassois, jusqu'en 1412, où l'activité notariale à Millas est attestée par l'exercice de Joan Morer (1406-1451) et d'Arnau Esteve (1425-1472).

Que ce soit dans leurs études ou en divers autres endroits —chemins publics, villages peu éloignés de leur lieu de travail principal ou encore demeures privées— où ils se déplacent pour exercer leur métier, ce sont aux notaires que les Roussillonnais et les sujets du royaume de France ayant franchi la frontière, s'en remettent pour garantir la valeur juridique du pacte ou de la transaction qu'ils viennent de conclure ensemble.

---

17. Rodrigue TRÉTON, «Preludi a la història del notariat públic a Perpinyà», p. 12.

18. Outre les deux notaires mentionnés, les sept notaires illois et la période à laquelle ils ont officié (attestée par la conservation d'un ou plusieurs registres) sont les suivants: Arnau Sestrada (1298-1300), Gaucelme Ferriol (1350-1379), Bernat Borgua (plusieurs homonymes) (1370-1512), Jaume Pla (1390-1452), Jordi Borgua (1436-1483), Berenguer Batlle ou Fuster (1454-1509), Pere Billerach (1440-1495).

19. Il s'agit du manuel de Guillem Morer portant la cote ADPO, 3E1/316.

4. ILLE-SUR-TÊT ET MILLAS, OBSERVATOIRES DES RELATIONS TRANSFRONTALIÈRES

De toute évidence, à l'échelle locale, les bourgs d'Ille-sur-Têt et de Millas constituent au Moyen Âge des lieux relativement attractifs, aussi bien pour des habitants des comtés «nord-catalans» que pour des individus venus de l'autre côté de la frontière établie en 1258 entre le Languedoc et le Roussillon —une attractivité qui toutefois est sans commune mesure avec celle de Perpignan ou de Collioure qui attirent des individus et des capitaux à l'échelle internationale.

Sis sur la rive droite de la Têt, nos deux observatoires privilégiés pour l'étude des relations transfrontalières connaissent un développement économique plus important que les localités frontalières environnantes et que les autres villages de l'arrière-pays roussillonnais. Ils possèdent en outre des remparts qui s'agrandissent au cours des siècles pour abriter les populations frontalières, plus exposées aux guerres et aux incursions qui s'intensifient dans la seconde moitié du xive siècle.

Le marché d'Ille, sur lequel sont conclues un certain nombre de transactions dont nous livrons ici la trace écrite, est un centre commercial dynamique situé au carrefour entre le Roussillon, le Conflent, le Fenouillèdes et le Vallespir. Sur les vingt-trois actes de la série 3E, seize sont enregistrés par des notaires d'Ille, dont quatorze dans la ville et deux dans le village voisin —aujourd'hui abandonné— de Casesnoves. Or, ils concernent principalement le commerce et le pastoralisme, deux activités qui font converger les frontaliers du Roussillon et du Fenouillèdes vers le marché d'Ille. Les actes enregistrés à Millas sont au nombre de quatre et sont différents les uns des autres; ils introduisent une dimension sociale, strictement humaine, aux liens transfrontaliers —de nature surtout économique— évoqués jusqu'alors, attesté par exemple par le mariage d'un Français avec une Millassoise (1).

5. PRINCIPAUX THÈMES ET ORGANISATION DES DOCUMENTS

Nous avons choisi d'organiser les documents de manière «thématico-chronologique», c'est-à-dire que nous les avons regroupés par thèmes, au sein desquels nous les avons ordonnés chronologiquement.

TABLEAU

<i>Thèmes</i>	<i>Documents</i>	<i>Dates extrêmes des corpus</i>
Migrations et migrants du royaume de France en Roussillon	1 à 7	1423-1457
Laine et bois du Fenouillèdes en Roussillon-Conflent	8 à 17	1298-1457
Pastoralisme et gestion partagée des troupeaux	18 à 20	1329-1350
Partage des territoires et des ressources naturelles	21 à 26	1342-1461
Maîtrise économique et contrôle des marchandises	27 et 28	1372 et 1411
Militarisation, surveillance et alerte en cas d'attaque	29 à 33	1384-1455

Les six thèmes principaux auxquels se rattachent les documents mettent en lumière quelques aspects de la vie quotidienne sur la frontière de 1258 et présentent un certain nombre d'acteurs des dynamiques transfrontalières. Ils donnent un aperçu de la vitalité des échanges et des contacts, surtout commerciaux, entre les frontaliers, présentent la frontière comme un espace partagé pour l'exploitation de certaines ressources, comme le bois, ou pour le pastoralisme. Ils montrent que la frontière revêt parfois un caractère hostile et qu'elle est donc un espace à contrôler et à investir militairement. Les textes révèlent que la fonction protectrice de la frontière est aussi économique, ce qui se traduit concrètement par la présence d'officiers royaux, tels que des gardes, aux confins du royaume.

Toutefois, cet échantillon d'actes ne permet pas d'explorer d'autres réalités, plus strictement sociales, relevant de l'histoire de la famille et de l'individu (trajectoires individuelles de certains migrants, mariages «transfrontaliers») ou concernant la représentation du territoire, l'intégration de la frontière dans les mentalités. Il ne présente en outre que deux des cinq marchandises caractéristiques des échanges entre le Fenouillèdes et le Roussillon-Conflent: la laine et le bois ont ainsi la part belle, au détriment du fer, des bêtes (de somme et de trait) et des céréales, qui donnent lieu à d'autres circulations marchandes.

DOCUMENTS

1

1423, mai, 24. Millas

Pere de Croleyboys, tailleur de pierre originaire de Montereau-Fault-Yonne, dans l'archevêché de Sens, promet à Ramon de Périllos, seigneur de Millas, qu'il épousera Sibile, fille de Margarita et du défunt Bernat Benedicti de Trévillach, en Fenouillèdes. Il lui fait hommage, en se commandant de la bouche et des mains, d'aller et de revenir dans sa seigneurie pour son travail et de ne jamais faire sortir Sibile de la seigneurie, où il promet de résider avec elle tous les jours de sa vie.

ADPO, 3E1/1242, f. 31v.

Die xxiiii madii

Ego Petrus Croleboix²⁰ Croleboys lapicida sive peyrerius oriundus loci de Monteriau Fautyona, archiepiscopatus de Sanç, gratis promito vobis multum nobili viro domino Raymundo vicecomiti de Perilionibus et de Roda ob contemplacionem sive tractatum cuius Margarita, uxor Stephani Patau, loci vestri de Miliariis, consensura esse sive datura michi in uxorem Sibiliam, filiam suam et Bernardi Benedicti, condam, loci de Trivillaco, terre Ffenolhedesii, primi viri sui, quod ego nunquam eiciam seu eici faciam extra dictum locum de Miliariis, ubi remanere et habitare volo cum ea omnibus diebus vita mee, causa tamen transportandi meum domicilium in aliam partem, dictam Sibiliam quam sub predicta condicione ducturus sum in uxorem. Et si contrafecero, quod Deus avertat, volo incidisse incontinenti ipso facto penam centum librarum barchinonensium de terno de qua pena vos habeatis medietatem et alteram medietatem dicta Margarita si tunc viveret. Et si non viveret tunc proximioris dictam Sibilie in gradu per curatele. Et inde obligo vobis et dictam Margaritam licet absenti in posse notarius etc omnia bona mea presencia et futura. Et ita juro etc. Et ad maiorem premissorum firmitatem facio et presto in posse vestri dicti domini vicecomitis homagium ore et manibus comandant protestor tamen quod pro predictam non intendo me obligare quiti non possum ire hinc et inde ubi voluero utendo arte mea et lucrando, dum tamen dictam Sibiliam non eiciam extra dictum locum de Miliariis causa transportandi dictum meum domicilium ut preffati.

Testes, Bartholomeus Barerra, Petrus Franch, sutor, Petrus Perpiniani, fusterio, omnes de Miliariis, Huguo Terre de Carcassona et dictus notarius.

20. Barré dans le texte.

2

1426, mars, 1

Domenia, veuve d'un citoyen de Toulouse, se place elle-même comme servante auprès d'un homme de Néfiach pour le servir pendant cinq ans.

ADPO, 3E3/937, intercalaire.

Pima marcii

Quod ego Domenia, uxor Bernardi de Clarach, condam, civitatis Tholose, gratis affirmo me ipsam vobiscum domino Bernardo Carcanera, loci de Neffiach, presenti, videlicet ad standum vobiscum pro pedisecha die presenti die ad quinque annos, pro gerendo negocia vestra. Hoc pacto quod vos detis michi pro solidata hoc est anno quolibet octo florenos et quatuor cannas panni, ad rationem viginti quinque solidorum pro canna, duas interulas quemlibet precio octo solidos, unum vel de coto, et caligas et sotulares quarum michi fuerit necessarium. Et sub pacto quod habeatis ipsam providere sanam et infirmam. Et sub dictis pactis promito vobis quod ego serviam vobis bene et fideliter per dictum tempus et quod non recedam a vobis absque vestri licencia infra dictum tempus. Et alias agenda negocia vestra bene et honeste, quod nisi facerem aut si repereas me in fraudem aut malum facientem quod eo tunc non teneamini michi solvere dictam solidatam.

Et ego dictus Bernardus Carcanera, hec laudo et promito predicta atendere ut supra continentur et ulterius quod si ego sine culpa vestri eiciebam de domo mea quod eo tunc vos habeatis michi solvere totam dictam solidatam quod michi debereatur de omnibus dictis quinque annis unde obligo bona etc.

[note en marge] Habui i rial.

Testes, Bartholomeus Vitalis, brasserius, et Johannes Costa, sutor.

3

1438, janvier, 3. Perpignan

Esteve Pug de Roquevert, dans la seigneurie de Rabouillet, en terre de France, place sa fille de sept ans, Alissende, comme servante auprès de Joan Jaufred, menuisier de Perpignan, pour le servir pendant dix ans, à condition qu'il lui fournisse des victuailles et des habits, et qu'il lui donne une dot suffisante pour la marier au terme des dix années.

ADPO, 3E1/838, non folioté.

Die veneris tercia mensis januarii anno a nativitate Domini m^o cccc^o tricesimo octavo.

Quod ego Stephanus Pug loci de Rochavert, de dominio domini loci de Riboleto, terre Ffrancie, afirmo pro pedicecha vobis Johani Jaufredi, fusterio ville Perpiniani, videlicet ad decem annos inde sequentes, Alissende, filiam meam, etatis septem annorum vel inde circa. Cum hoc pacto videlicet quod vos per dictos decem annos teneamini eam inducere et calciare ad vestram cognicionem et dare victum. Et lapsis dictis decem annis, si michi et vobis videbitur quod ipsa collocetur in matrimonio in favorem cuius vos teneamini eidem dare pro dote sua illam pecunie quantitatem rationabilem juxta suum servicium pediceche quam vos cum voluntate et consilio domini Mathey Jaufredi presbiteri, fratris vestri dare volueritis et per tempus dictorum decem annorum a vestro posse eam meo exeam. Et ita juro.

Et ego dictus Johannes Jaufredi promito vobis dicto Stephano quod ego per dictos decem annos dabo dicte filie vestre victum et vestitum prout decet et tempore sui matrimoni, dabo sibi pro dote sua prout michi et dicto domino fratri meo videbitur fieri faciendum et pro hiis obligo bona.

Testes, Bernardus Guilsen, peyrerius, Andreas Marti, mancipium suum, ville Perpiniani, et ego Symeon de Campis notarius publicus predicte ville qui hoc recepi requisitus.

4

1439, avril, 28. Ille

Joan Huc, chaudronnier de Villefranche-de-Conflent, reconnaît devoir à Imbert Cornet, chaudronnier de Saint-Pons-de-Thomières, une certaine somme en raison de chaudrons et de casseroles que ce dernier lui a vendus.

ADPO, 3E3/145, f. 35r.

Die xxviii^a aprilis

Quod ego Johannes Huc, peyrolierius ville Ffranche Conffluentis, gratis confiteor me debere vobis Imberto Cornet de Sancto Poncio de Tomeres, presenti, et vestris, viginti unam libram viii solidos barchinonenses de terno, racione d'obra de peyrols e de casses per vos michi venditis et traditis etc. De quibus etc. Renuncio etc. Promito solvere in proxime instanti festo sanctorum Petri et Felicis, pena tercii etc. [note en marge] curribili. Sagonies V solidos, procuratores x solidos. Et nichilominus obligo me ad vires regni Ffrancie et ad cameram domini nostri principale etc.

Obligo mea et persona etc et juro et renuncio etc.

Testes, Bernardus Spill, Jacobus Boxera et ego notarius.

5

1439, avril, 28. Ille

Joan Huc reconnaît à Imbert Cornet qu'il lui a commandé de collecter toutes les dettes dues à ce dernier en Roussillon, montant à trente-six livres de Barcelone, somme pour laquelle il a vendu des marchandises qui étaient à Imbert. Il promet de payer à Imbert ou à son représentant mandaté, Bertomeu Andreu, trente livres sur les trente-six livres. ADPO, 3E3/145, f. 35v.

Quod ego dictus Johannes Huc, confiteor vos dicto Imbertz Cornet dicti loci presenti et vestris quod die presenti comendastis michi ad colligendum diversa debita vestra que vobis debentur in patria ista, sumam triginta sex libras barchinonenses, mea propria manu vendidi opera que erant vestra et mercaturas. Quas bene et fideliter ego levabo et colligam et de die in diem solvam vobis seu Bartholomeo Andreu, nuncio vestro de vestri mandato, triginta libras barchinonenses ex dictis xxxvi libras barchinonenses. Et hoc promito attendere et servare etc. Pena tercii etc. Sagiones v solidos, procuratores x solidos. Et obligo mea et persona etc. Et juro, renuncio. Ut supra in alio.

Testes qui supra.

6

1439, septembre, 11. Ille

Joan Huc et son épouse Catherine, reconnaissent devoir à Imbert Cornet, chaudronnier de Saint-Pons de Thomières, vingt-quatre livres de Barcelone en raison de chaudrons qu'il leur a vendu en ce jour qui est celui de la foire d'Ille et qu'ils promettent de payer et de porter à Ille le dimanche de Carême. ADPO, 3E3/145, non folioté.

Die xi^a septembris

Quod nos Johannes Huc, peyrolerius et Catherina con[jugues] ville Ffranche Conffluentis, insolidum et pro toto confitemur nos debere vobis Imbert Cornet, peyrolerio Sancti Poncii de Tomeyres, presenti, et vestris, viginti quatuor libras barchinonenses de terno, racione d'obra de peyrols e de perolam per vos nobis hac die presenti que est la fira de Insula venditis et traditis. De quibus renuncio etc. Promitimus solvere vobis vel cui volueris \portatas Insule/, in proxime instante dominica Carnis Privorum etc, pena tercii etc. Sagiones v solidos, procuratores x solidos etc. Eciam quod possitis nos compelli facere per vires sigillorum de Cauderiis, Limo-

si, Carcassone et parvi sigilli Montispesullani etc. Servientes ad vadia consueta etc. Necnon † quod possitis habere recursum ad curiam ecclesiasticam per censuram et ad curiam domini camere domini nostri pape et eius auditorem etc. Necnon volumus teneri de dampnis et sumptibus etc. Et obligamus nostra et insolidum et pro toto etc. Et ego dictus Johannes Huc personam ad capcionem etc. Et juremus, renunciemus etc.

Testes Blasius Davalli, dominus Ypolitus Carcanera presbiter, Arnaldus Gras, sartor de Insula, Antoni de Bellmont stanyerius Perpiniiani et ego Bernardus Borga notarius.

Habui II reals.

7

1457, août, 17. Perpignan

Ramon Tixeyre, brassier originaire de Carcassonne, habitant à Perpignan fait son testament et nomme son fils, frère Joan Tixeyre, moine dans le diocèse de Carcassonne, exécuteur testamentaire. Élit sépulture dans le cimetière de l'église sainte Marie de la Real à Perpignan et fait divers legs à son épouse, Joana, qui est avec lui, à son fils, ainsi qu'aux églises sainte Marie de la Real de Perpignan et saint Michel de Carcassonne. Institue son fils comme héritier universel de ses biens et de ses droits.

ADPO, 3E3/936, intercalaire.

Die mercurii xvii augusti anno a Nativitate Domini m^o cccc lviii

Quod nullus in carne positus mortem evadere potest corporalem, idcirco, ego Raymundus Tixeyre brasserius oriundus ville de Carcassona infirmus corpore sanus tamen mente, hoc meum facio et ordino ultimum testamentum, eligens manumissores meos et huius mei ultimi testamenti executores Johanem Tixeyre, filium meum.

In primis volo et mando quod omnia debita et injurias meas in quibus aparuerint die obitus mei solvantur per dictum manumissorem meum.

Eligens sepulturam corpori meo fiendam in cimiterio ecclesie beate Marie de Regali et sepulturam corpori meo fiendam etc diem novene et capitis anni ad noticiam²¹ et alia ad predictam necessaria fienda volo et mando fieri ad noticiam dicti filii et manumissoris mei.

Item recognoscho domine Johane uxori mee sex scuta que michi attulit in dotem et ultra illa volo et mando sibi dari et tradi alia quatuor scuta que sibi lego.

Item lego sibi omnes vestes et jocalia sui corporis.

21. Barré dans le texte.

Item lego sibi lectum in quo ego et dicta uxor mea jacebamus munitum de raupis eiusdem.

Item lego fratri Johanni, filio meo, monaco monasterii Sancti Bernardi de Villalonga diocesis de Carcassonna unum lectum quem jam sibi tradidi. Et ultra dictum lectum lego sibi quadraginta solidos barchinonenses, jure institutionis, etc.

Item lego operi ecclesie beate Marie de Regali duodecim denarios barchinonenses.

Item lego operi ecclesie sancti Michaelis dicte ville de Carcassonna duodecim denarios.

In omnibus vero aliis bonis meis instituo michi heredem meum universalem dictum Johannem Tixeyra, filium meum, ad omnes suas voluntates.

[*verso*]

Hec est autem ultima voluntates mea quam volo valere jure testamenti que si non valet valebit vel jure testamenti salute valeat jure codicillorum etc.

Testes vocati et per dictum testatorem rogati Stephanus Andreu alias Montreyal, hosta calsaterius loci de la Roca del Mes, Anthonius Setger et Bonetus Setger loci de Sual, diocesis del Aaur et Petrus Borbones pentinadorius, Johannes de Sol ortolanus Perpiniiani, Petrus del Claus brasserius oriundus loci de Tesa, diocesis del Scha et Gracianus de Pionells diocesis del loci de Riure, diocesis del Loro.

8

1298, octobre. Ille

Pons Duran, habitant de Rabouillet, reconnaît devoir à Corneilla Amil de Rodès une certaine quantité de poutres de bois qu'il promet de déposer au col de Tribes.

ADPO, 3E3/76, non folioté.

Pons Duran habitanti de Reboleto, per me etc tibi Corniliano Amil de Rodesio XV [...]res \bigarum/ bone fuste et bene receptibilis, racione venditionis tibi a me facte. De precio cuius etc. Renuncio etc. [festo Omnium] Sanctorum. Dampnum etc. Et obligo mea etc. Et juro. Positas in collo de Tribe infra terminos domini regis.

[Testes] Guilelmus Veteris et Raymundus Draperi et Guilelmus Verdura.

9

1299, décembre, 31. Ille

Joan Franc de Bélesta reconnaît devoir à Bernat Pi une certaine quantité de toisons de laine, parmi lesquelles se trouvent des laines d'agneau, qu'il devra lui porter à la fête de la saint Jacques apôtre.

ADPO, 3E3/76, non folioté.

Johanis Franc de Pulcro Starii, per me etc, tibi, Bernardi Pini, predicto, de[beo] [CC] vellera lane et [...] aynorum, cum suis turnis, de lesta tocius mei bestiarü, racione [...] de precio [...] Pena etc. Ad festo sancti Jacobi apostoli. Dampnum etc. Et obligo mea etc.

[Testes] Johanis Rie[...], Guilelmus Ascaroni.

10

1333, novembre, 15. Ille

Simon Servient de Bélesta, en terre de Fenouillèdes, et pour lui son frère Arnau Servient du même lieu et Guillem Esteva de Pleus reconnaissent devoir à Guillem Strada d'Ille quarante toisons de laine choisies parmi cinquante-six animaux de son troupeau, qu'ils devront payer au mois de mai à venir.

ADPO, 3E3/80, non folioté.

Quod ego Simon Servientis de Pulcro Stare, terre Fenol[hedesii] et pro eo, etc nos Arnaldus Servientis frater eius, dicti loci, et Guilelmus Stephani de Pleus, simul in unum per nos etc, renunciantes etc. Et illico autentice etc. Et confitemur nos, debere tibi, Guilelmo Strada de Insula, quadraginta vellera lane bone etc, cum turnis, de lesta quinquaginta sex animalium lanutorum, racione vendicionis etc. De quo etc. Renuncio etc. Solvere in mense madii primi venientis, dampnum etc. Et obligamus nostra quisque nostrum pro toto et insolidum etc.

Testes, Bernardus Pala, Petrus Casesnoves.

11

1333, décembre, 24. Ille

Perpinyà Brandi de Bélesta, en terre de Fenouillèdes, reconnaît devoir à Guillem Solera, tisserand d'Ille, trente-trois toisons de laine, choisies parmi cinquante animaux de son troupeau, qu'il doit payer au mois de mai prochain.

ADPO, 3E3/80, non folioté.

Quod ego Perpiniani Brandini de Pulcro Stare, terre Fonol[hedesii], per me etc confiteor me debere tibi Guilelmo Solera, textori de Insula, triginta tria vellera lane

bone etc, sine turnis, de lesta quinquaginta animalium lanutorum, racione vendicionis etc. De quo etc. Renuncio etc. Solvere in mense madii primi venientis, dampnum etc. Et obligo mea etc.

Testes Jacobus Barrera, Petrus Casesnoves.

12

1347, mars, 9. Ille

Arnau Bochoy de Cassagnes, en Fenouillèdes, reconnaît devoir à Guillem Mercer, boucher d'Ille cinq pugosal de laine en suint à la mesure d'Ille, en raison d'une vente, qu'il devra lui payer au mois de mai à venir.

ADPO, 3E3/84, non folioté.

Quod ego Arnaldus Bochoy de Cassaneys, terre Fonol[hedesii], per me etc confiteor me debere tibi Guilelmo Mercerii, macellario de Insula, terre Fonol[hedesii] [sic] et tuis, quinque pugesalia lane sutze bone et bene mercabilis et bene receptibilis ad rectam pugesalam de Insula, racione vendicionis etc. De qua etc. Renuncio etc. Solvere per totum mensem madii proxime venientem. Dampnum etc. Et obligo mea etc. Et iuro etc. Per quod juramentum renuncio omni petitioni et oblacioni libelli etc, omni spasio et dilacioni trium et quatuor mensum nunquam et nullus et omni alii dilacioni jure et fori qua contra predicta vel aliquid predictorum venire possem aliqua racione.

Testes, Jacobus Carbonelli de Reglela, Raymundus Nicholay de Insula.

13

1347, mars, 12. Ille

Antoni Royre de Roquevert, en Fenouillèdes, reconnaît devoir à Guillem Mercer un quarteron de laine en suint à la mesure du quintal de Sournia, en raison d'une vente, qu'il promet de porter au mois de mai à venir.

ADPO, 3E3/84, f. 22v.

Ego Anthonius Royre de Rochaviridi, terre Fenol[hedesii], per me etc, confiteor me debere tibi dicto Guilelmo Mercerii et tuis unum quarteronum lane sutze bone et bene mercabilis et bene receptibilis, ad rectum quintale de Suryano, racione vendicionis, per me tibi de eadem lana facte, precio competentis. De quo etc. Renuncio solvere per totum mensem madii proxime venientem, etc. Dampnum etc. Et obligo mea. Et iuro etc.

Testes, Guilelmus Tolzani, Arnaldus Finestreto, Jacobus Marsuga [...].

14

1347, mars, 27. Ille

Pere Tors de Tournefort, en Fenouillèdes, reconnaît devoir à Ermengaud Coma, boucher d'Ille, en Roussillon, un demi quintal et trois pugesals de laine en suint à la mesure de Cassagnes, en raison d'une vente, qu'il promet de payer à la saint Jean de juin.
ADPO, 3E3/84, non folioté.

Ego Petrus Torrs de Tornaforti, terre Fonol[hedesii], per me etc confiteor me debere tibi Ermengaldo Coma, macellario²² Insula, terre Rossilionis, et tuis, medium quintale et tria pugesalia lane sutze bone et bene mercabilis ac bene receptibilis ad rectum quintale de Cassaneis, racione vendicionis etc. De quo precio etc. Renuncio etc. Solvere primo venienti festo sancti Johannis de junio ad quam in posse tuo portandam te juvabo cum effectum. Dampnum etc. Obligo mea etc. Et juro etc.

[Testes], Guilelmus Barrera, Petro Casesnoves, clerici, Geraldus Barrera de Insula.

15

1370, mai, 31. Perpignan

Bernat Ameyl et Joan Vives de Rabouillet, en Fenouillèdes, vendent à Joan Homdedeu et Antoni Blanch, marchands et gestionnaires de l'œuvre de l'église saint Jean de Perpignan quarante planches de sapin au prix de sept sous de Barcelone par planche. Les deux vendeurs promettent de porter la marchandise au four d'Ille pour la saint Michel de septembre, à leurs propres frais et dépenses.
ADPO, 1B123, f. 59r.

Sit omnibus notum quod nos Bernardus Ameyl et Johannes Vives de Reboleto, terre Fenoledesii, ex certa sciencia et gratis vendimus et racione huius vendicionis tradere promitimus vobis Johane Hominisdei et Antonio Blanch mercatoribus de Perpiniano, operariis operis ecclesie sancti Johannis, ville Perpiniani, nomine dicti operis stipulantibus et recipientibus, quadraginta filles de avet de tribus cannis in longitudine ad cannam Montispesullani. Quam vendicionem vobis a dicto operi facimus precio cuiuslibet file septem solidos barchinonenses. Quod precium nobis vel cui voluerimus dare et solvere teneamini incontinenti cum dicta fusta, ducta fuerit

22. <de>.

in furno de Insula, predictam enim quantitatem fuste vobis nomine quo supra aut successoribus vestris in dicto officio dare et tradere promittimus positam et portatam nostris propriis sumptibus et expensis in dicto furno de Insula, hinc ad primum instans festum sancti Michaelis mensis septembris, indilate. Alias volumus incurrere penam tercii illius quantitatis supra dicte \fuste/ que per vos vel vestros successores in dicto officio curie infrascripte contra nos denunciabitur et per vos requiretur danda et solvenda videlicet medietas vobis aut dicto operi, et alia medietas curie venerabilis vicarii Rossilionis et Vallispirii adquiratur in posse notarii publici infrascripti nomine dicte curie legitime stipulantis et recipientis, sub cuius si quidem curie foro privilegio ipsius fori par pactum, renunciando cum qua curia et officialibus eiusdem vos et successores vestri in dicto officio possitis nos et bona nostra et cuiuslibet nostrum convenire et compellere seu compelli facere ad solutionem predictorum et singulorum eorumdem. Mitendo super nos et nbonis nostris sagionem et sagiones quibus et eorum singulis promittimus dare de nostro proprio, qualibet die qua super nos et bonis nostris pro predictis mitentur, pro eorum pedagio seu labore, quinque solidos barchinonenses cum ita sit conventum et in pactum deductum inter nos et vos in hoc presenti contractu. [f. 59v] Pro quaquidem pena danda et solvenda si comitatur et pro dicta quantitate [fuste] vobis et dicto operi tradenda ut promittitur, et pro salario sagionum et pro omnibus dampnis et sumptibus propterea fiendis et sustinendis, de quibus volumus teneri obligamus vobis, nostri dicti operis, stipulantibus et recipientibus a dicte curie in posse dicti notarii et supra stipulanti quilibet nostrum insolidum et pro toto omni abona nostra presentia et futura. \Renunciantes super hiis auttenticis dicenti utrumque et eorum pro rata conveniri./ Et nos dicti Johanes Hominisdei et Antonius Blanch operarii predicti promittimus vobis dictis Bernardo Ameyl et Johani Vives quod incontinenti cum vos posueritis dictam fustam in dicto furno nos vel successores nostri dabimus et solvemus vobis vel cui volueritis quantitatem pecunie precii dicte fuste. Pro quibus attendendis et complendis et pro omnibus dampnis et sumptibus per vos fiendis aut sustinendis, obligamus vobis et vestris omnia bona dicti operis presentia et futura.

Que fuerunt acta et laudata Perpiniani, ultima die madii anno a nativitate Domini millesimo CCCO LXXO, presentibus testibus Guilelmo Talo notario, Petro Vicens, fusterio de Perpiniano et Andrea Romei, notarius qui requisitus hoc recepit.

16

1421, février, 8. Millas

Bernat Néfiach de Saint-Feliu-d'Avall, constitue comme procureur Antoni Solera dudit lieu, absent, pour recevoir de Joan Paies de Caudiès, en terre de France, les treize saumées de planches qu'il doit lui porter à la rivière de Néfiach, près de la Têt, en raison d'une vente qu'il lui a faite et qui avait été enregistrée à Caudiès.

ADPO, 3E1/1238, f. 23r.

Die VIII ffebruarii

Ego Bernardus Niffiach loci de Sancto Ffelice inferiori \revocando omnes procuratores meos super hoc negotio constitutos/ constituo procuratorem meum Anthonium Solera dicti loci, licet absentem tamque presentem, videlicet ad petendum, habendum, exigendum et recipiendum a Johanne Paies, loci de Cauderiis, terre Ffrancie, omnes illas tresdecim saumatas de files quas michi debet ac portare debet in²³ \adrippas loci de Niffiacho prope flumine Thetis, suis expensis, racione venditionis per ipsum michi certo precio facte de eisdem. Prout constat quodam publico instrumento, inde ut assero, facto Cauderiis et per unum ex notariis dicti loci de Cauderiis, cuius nomine ignoro recepto. Et de recepto apocham et apochas ac quitancias faciendum etc. Dictumque debitorem, viribus picture compellandum et requirandum. Et inde querimonias et retroquerimonias experiendum, emparam et emparas ac sequestrationes faciendum et requirandum, et omnes compulsiones necessarias faciendum etc. \Et dictum instrumentum cancellandum./ Et me ratum etc. Et non revocabo sub bonorum meorum obligacione.

Testes Guilelmus Carrerie, Johannis Carrerie, Johannis Scrivani, parator, loci de Miliaris et dictus notarius.

17

1457, mars, 8. Millas

Guillem Jorda de Rabouillet vend et promet de porter à Joan Roger, barbier et chirurgien de Perpignan, plusieurs quantités de pièces de bois de différentes mesures et de différents aspects. Il déposera les planches à Ille, d'ici à la fête de et les poutres à Catllar. Joan Roger promet de payer six florins pour les poutres et huit sous et six deniers pour les planches et donne à Guillem un acompte de deux écus.

ADPO, 3E3/268, intercalaire.

23. Barré dans le texte.

Die VIII marcii

Quod ego Guilelmus Jorda de Rabollet terre Francie ven e promet portar al senyor en Johan Roger barber e sorgia de la vila de Perpinya .xvi. filles doblenques de .xxii. palms de loch ab lo gros que si mareys.

Item xvi. ternals que hagen xiiii. palms de larch ab lurs dretz, les quals promet aver assi a Ylla per d'assi a la festa de Pentecosta.

Item mes tres biges, que la una age .iii. canes e dos palms de larch, l'altre age .iii. canes .vi. palms, l'altre .iiii. canes .i. palm, posades a Calla.

Per la qual fusta lo dit Johan Roger promet dar per les dites tres biges sex florins. Item de les filles vuit sols sex diners per somada, per les quals quantitats lo dit masestre Johan li dona de senyal e per paga dos scutz en or que valen .i. lliura .xvii. sous.

Per la qual fusta haver en la forma que damont es dita, lo dit G[uillem] Jorda se obliga haver ab aquelles obligacions que lo notari sebra ordinar tant en sagell de Monpelles e altres obligacions que fer se pusque.

Testes G[uillem] Tuxa, tauler de Perpenya, mossen Steva Gabador prevere.

18

1329, novembre. Ille

Guillem Frener, boucher d'Ille, et Ramon Maurell de Trévillach, en Fenouillèdes, s'associent dans un contrat de parceria par lequel Guillem remet à Ramon huit chèvres auxquelles ce dernier ajoute quatre de ses chèvres qu'il élèvera ensemble, nourrira et fera pâître à ses frais, pendant quatre ans. Et ils se partageront par moitié tous les fruits à la fin des quatre années.

ADPO, 3E3/78, non folioté.

[Quod] nos Guilelmus Frenerius, carnifex de Insula et Raymundus Maurelli de Trivilacho, terre Fonol[hedesii], ex pacto faciens societatem \et parceriam/ bestiarii cabrarum, per modum infrascriptum, ita videlicet quod ego dictus [Guilelmi] Freneri trado tibi dicti Raymundo Maurelli in comandam seu parceriam, octo capras et quod tu, dictam parceriam ponis de tuis quatuor capras quas in simul teneas, nutrias et depascere tenearis tuis propriis expensis, de presenti die ad quatuor annos \et quod habeas eas qualibet estate duce[re] ad portum/. Et quod totum fructum qui, Deo dante, ex dictis capris infra dictum tempus provenerit sit medium ad medium. Et quod finitis dictis quatuor anniis quod ego valeam penes me accipere dictas octo capras, mea propria auctoritate, et absque requisitione alicuius curie, et tu eodem modo dictas quatuor nisi aliquid adviseris absque culpa, quod absit ex quibus credant etc. Et ego vero Raymundus Maurelli predictus, hec omnia predicta et singula, tibi dicto

Guilelmus Frenerii laudo et ea attendere et complere promito, prout parte superius dicti sunt, pro quibus etc. Et obligo mea etc.

Testes, Raymundus Dominici, Bernardus Mercerii, Franciscus Maurini.

19

1347, avril, 12. Ille

Pere Pi de Trévillach, en Fenouillèdes, reconnaît tenir de Perpinyà Royre de Roquevert en commande ou en parceria la moitié de ses quarante-huit chèvres, qu'il promet de garder et de nourrir à ses frais à partir de la prochaine fête de saint Michel de septembre et pendant cinq ans à condition qu'ils se partagent les fruits et le croît de ladite moitié des quarante-huit chèvres.

ADPO, 3E3/84, non folioté.

[f. v] Ego Petrus Pini de Trivilacho, terre Funol[hedesii] per me etc, confiteor etc tibi Perpiniani Royre de Rochaviridi, terre predictae, et tuis, etc a te habere et tenere et in comanda et parceria [re]cipisse medietatem per indivisum quadraginta octo caprarum qua[s] ego et tu mediocriter per indivisum habemus. De qua medietatem etc. Renuncio etc. [...] quidem omnes predictas capras ad nostram utilitatem promito custodire [...] nutrire meis propriis sumptibus et expensis de proxime preterito festo Sancti M[ichaelis] [f. r] septembris ad quinque annos completos completos [sic] proxime sequentes et de inde tantum [quod] michi et tibi placuerit, hoc pacto quod omnes fructus et d[...] eorum masculorum et femellarum et eciam caseorum quidem divitum ex dictis capris pervenerint sint a medium per medium, scilicet cum esse verum quod de illis caseis quos fecero in dicto loco de Trivilacho quolibet anno ante festum sancti Johannis de junio, debeo tibi dare et ita dare promito sexdecim caseos quolibet anno. Quam medietatem dicti bestiarum et eiusdem fructum ut dictum esse tibi vel tuis, promito reddere et restituere finito dicto tempore ad tuam voluntatem absque omnia dampna etc. Nisi aliquid arneseri absque culpa quod absit pro quibus etc. Et obligo mea etc. Et juro etc. Per quod juramentum promito tibi in omnibus predicta fidelitatem servare et per idem juramentum renuncio omni jure, auxilio etc.

Et ego Perpinianus Royre predictus [blanc].

Testes, Jacobus Rasedorii de Vinciano, Petrus Jacobi, Raymundus Nicholay de Insula.

Jurat dictus Perpinianus.

Habui VIII denarios.

20

1350, décembre, 13. Ille

Guillem Sabater de Finestret donne en parceria à Ramon Garcia de Montalba (Fenouillèdes) seize brebis avec leur laine, pendant cinq ans, à condition qu'il les fasse paître, les nourrisse à ses frais et qu'il lui donne chaque année la moitié des laines et des fromages et qu'il lui rende la moitié du croît du troupeau au bout des cinq années.
ADPO, 3E3/87, non folioté.

Ego Guillem Sabaterii de Finestreto trado et concedo in pacer[ia] Raymundo Guarcia de Montealbano sexdecim oves mers lanutas [de presenti] die ad v annos continuos et completos et de inde tantum quod [michi] et tibi placuerit. Hoc pacto quod tu teneatis depacere et nutrire dictas xvi oves tuis propriis expensis. Et tenearis michi dare quolibet anno medietatem lana et caseorum et tenearis eciam michi reddere in fine dicti temporis [octo oves de dictis]²⁴ medietatem agnorum tam femellorum quam masculorum quos Deo dante habuerimus de dictis sexdecim, cum medietate integritur dictorum xvi ovium, residuum vero penes te retinans pro industria et laboribus tuis. Est tamen actum quod si de dictis fructibus vel ovibus morerentur quod haberes michi dare medietate omnium pellium.

Et ego Raymundus Guarcia hec laudo et juro et obligo mea etc.

Testes, Guilelmus Ferrerii, Johannis Pichoni de Insula, Dalmacius Buffardi de B[ula].

Habui viii denarios.

21

1342, mars, 20. Casesnoves

Seguer de Peyrepertuse, damoiseau et seigneur du château de Montalba, en Fenouillèdes, donne en acapte à Bertomeu Corneilla de Rodès, en Roussillon, son pâturage et l'usage de son pâturage, de sorte qu'il puisse faire paître jusqu'à deux cents têtes de menu bétail, qu'il amènera au lever du soleil et reconduira avec lui au coucher du soleil. En échange, Bertomeu Corneilla devra faire à Seguer, chaque année à Pâques, un cens de douze deniers pour chaque centaine de bêtes paissant sur son territoire.
ADPO, 3E3/99, f. 71r.

24. Barré dans le texte.

Noverint universi quod ego Segarius de Perapertusa, domicellus dominus castri de Monte Albano, terre Fenol[hedesii], gratis etc et bona voluntate, per me et omnes heredes et successores meos, dono et trado et ad accapitum sive in emphiteosim tibi Bartholomeo Corneliani de Rodesio, terre Rossilionis, et tui et quibus volueris perpetuo exceptis tamen sanctis,²⁵ militibus et eorum uxoribus et domibus religionum, pasturagium et ademprium pasturagii mei de Monte Albano ad ducenta animalia minuta peccudum tantum cum quibus tu et tui possitis habere usum servicium et ademprium perpetuo per terminalem meum dicti castri de Monte Albano, per istos confines. Videlicet per totum torrentem vocatum de les Carabasses cum eius aqueductum, et de dicto torrente usque ad locum vocatum Molera Redona, et usque ad terminale de Casisnovis, usque ad locum vocatum Pug Pedros et usque ad viam publicam qua itur de Monte Albano versus Ropidera, qua via transit per dictum locum de Molera Redona. Sub hiis tamen pacto \et condicione/ quod tu et tui perpetuo habeatis et debeatis cum dicto bestiaro intrare in dictum meum terminale de die lucente sole, qualibet die, et similiter de die lucente sole inde \qualibet die/ exire. Et dictum bestiare tenere et pernoctare \possitis/ in cortale quod \nunc/ habes in termino ecclesie sancti Felicis de Ropidera, totum integriter \sicut melius/ etc. Constituendo etc. Hoc pacto quod tu et tui et qui dictum ademprium, dicti pasturagii habueritis et tenueritis detis et solvatis etc michi et meis de censu semper quolibet anno in festo Pasche Domini duos solidos barchinonenses portatos quolibet anno perpetuo dicto termino expensis tuis in posse meo et meorum, in dicto loco meo de Monte Albano. Et foriscapium etc. Tamen, volo, et ex pacto concedo tibi, quod si tu vel tui non haberetis totum numerum dictorum ducentorum animalium, quod tu et tui teneamini michi et meis perpetuo dare et facere de censu annuatim dicto termino per quolibet co bestiarum XII denarios etc. Et sic secundum magis et minus. Et volo eciam quod tu \et tui/ possitis custodire cum tuo bestiaro bestiarium extraneum, usque ad numerum dictorum ccorum animalium, computato tamen in dicto numero toto tuo bestiaro. Et sic promitto tibi quod ego et mei faciemus tibi et tuis dictum ademprium in dicti pasturagii bonum etc. Et de eviccionibus etc. Et obligo mea etc. Et habui a te pro intrata huiusmodi accaptis quadraginta solidos barchinonenses de terno [f. 71v] de quibus etc. Renuncio etc. Et quod contra predicta vel aliquid predictorum etc. Renuncio etc.

Et ego Bartholomeus Corneliani predictus recipiens a vobis dicto Segario de Perapertusa dictum ademprium pasturagii ad acapitum sub pactis et condicionibus ac retentionibus predictis, hec laudo pro quibus censu et foriscapio predictis vobis et vestris semper solvendis ut dictum est. Et volo dictum ademprium pasturagii cum omni [melioramento]²⁶ \jure et [servitute]/ quod \et quam/ ego et mei semper habuerimus in eodem.

25. <clericis>.

26. Barré dans le texte.

Acta fuerunt hoc in loco de Casisnovis et laudata per dictas partes XIII kalendas aprilis anno Domini M CCC XL II in presencia et testimonio Guillelmi Mirapeys, presbiteri de Casisnovis et Petri Raymundi de Monte Albano et Jacobi Fabri de Ropidera.

22

1342, mars, 21. Casenoves

Seguer de Peyrepertuse donne en acapte à Jaume Fabre de Ropidera l'usage du pâturage de son château de Montalba, de sorte qu'il puisse faire paître jusqu'à cent cinquante têtes de menu bétail, qu'il amènera au lever du soleil et reconduira avec lui au coucher du soleil. En échange, Jaume Fabre devra faire à Seguer, chaque année à Pâques, un cens de deux deniers.

ADPO, 3E3/99, f. 71v.

Quod ego Segarius²⁷ predictus per me etc dono etc ad acapitum etc tibi Jacobo Fabri de Ropidera et tuis et quibus volueris perpetuo exceptis sanctis,²⁸ militibus etc, ademprimum pasturagii mei castris de Monte Albano, ad usum et servicium CXL animalium \pecudum/ minorum. Qua animalia tu et tui possitis perpetuo pernoctare et jacere in tuo cortali, quod habes in terminali de Ropidera, confrontatum ex una parte in tenencia Petri Bula, et ex alia in tenencia Guilelmi Colomerii, et in tenencia Petri Bertrandi de Ropidera. Et cum dicto bestiario uti et depascere dictum pasturagium per terminale meum dicti castris usque ad dictum castrum de Monte Albano, sub tali tamen pacto retencione et condicione quod tu et tui, cum dicto bestiario, intretis in dictum meum terminale de die, scilicet lucente sole, et inde quolibet die exeatis cum eo de die lucente sole et non aliter. Integriter etc. Constituendo etc. Hoc pacto quod tu et tui detis etc detis et solvatis michi et meis de censu, semper quolibet anno in festo Pasche Domini, duos denarios barchinonenses et foriscapium. Promitens etc. Et de eviccione etc. Et obligo mea etc. Et quod contra etc. Renuncio etc.

Et ego Jacobus Fabri predictus, recipiens a vobis dicto domino Segario dictum pasturagium et ad ademprimum [sic] eiusdem \ad acapitum/ sub pactis et conditionibus predictis, hec laudo, pro quibus censu et foriscapium predictis vobis et vestris semper solvendis ut dictum est. Et obligo dictum pasturagium et euis ademprimum cum omni jure et servitute quod ego et mei habemus in eidem.

27. <de Perapertusa>.

28. <clericis>.

Acta et laudata fuerit in villa de Casisnovis XII calendas aprilis, in presenciam et testimonio Petri Raymundi de Monte Albano, Bartholomei Cornelianani de Rodesio et Guilelmi Mirapeys presbiteri de Casisnovis.

23

1344, septembre, 20. Ille

Esteve Royre de Roquevert, en Fenouillèdes, rentier des revenus en bois de chauffe prélevé dans le bois de Rapana, situé sur le territoire de Sequera, prend pour associés Bernat Fabre d'Ille et Ramon Mathey, pour construire des fours à chaux qu'ils alimenteront avec le petit bois récolté dans le bois de Rapana. Ils partageront par moitié, Esteve Royre d'une part et ses deux associés d'autre part, les dépenses faites pour la construction des fours à chaux et les profits tirés de leur activité.

ADPO, 3E3/101, f. 43v.

Quod ego Stephanus Royre de Rocha Viridi, terre Fonol[hedesii], renderius fructuum lignorum nemoris de Rapana in terminali de Saqueria, terre predictae, vigore venditionis de dictis fructibus michi factae per dominam Bonetam uxorem domini Segarii de Perapertusa, condam domini de Trivilacho et de Saqueria seu Raymundum Geli de Saqueria, eius procuratorem, et per consules de Rochaviridi terre predictae, hinc ad primum veniens festum Pasche Domini, et de dicto festo ad duos annos completos pro toto usu meo et nostro, ad faciendum furnos calcis. Nunc igitur cum hoc presenti publico instrumento inde ubique valituro per me etc, mitto et recipio in socios et personeros in dicta empzione dicti nemoris et fructibus lignorum dicti nemoris per totum dictum tempus, vos, Bernardum Fabri de Insula et Raymundum Mathey, ita videlicet quod vos habeatis medietatem in predictis et ego aliam/. Et quod insimul ego et vos faciamus per dictum tempus tantos furnos calcis quantos facere poterimus. Et quod vos faciatis medietatem in expensis ipsorum furnorum et in expensis ad fiendis, et ego aliam. Et quod omne lucrum quod, Deo dantis, inde fecerimus, sit medium per medium inter me et vos integriter etc. Cedendo et constituendo etc. Promitens pro quibus etc. Et obligo mea etc. Et quod contra etc. Et juro etc. Per quod juramentum promitto vobis et vestris fidelem esse et fidelitatem in predictis servare. Et per idem juramentum renuncio omnibus legibus, juribus, auxilio quoquidem etc.

Et nos Bernardus Fabri et Raymundus Mathey [...] recipiens a te dicto Stephano Royre dictum societatem sub pactis et conditionibus predictis etc [...], promittentes tibi nos facere legales et fideles in predictis fidelitatem tibi firmiter servabimus in [...] parte superius esse dictum. Et quod contra etc. Juramus etc.

Testes, Arnaldus Ternerii de Bula, Guilelmus Mathey, Raymundus Nicholay de Insula.

Habui I sol.

24

1421, février, 19. Millas

Antoni de Peyrepertuse, seigneur de Montalba, et Galcerand de Sainte-Colombe, seigneur de Bélesta, vendent à Jaume Oltracamp, menuisier de Millas, le droit de prélever le bois d'aulne qui se trouve dans le vallon appelé de Vall Auriola, situé dans les limites de leurs seigneuries et à la limite du territoire de Reglella.

ADPO, 3E1/1238, f. 24^v.

Nos Anthonius de Perapertusa dominus loci de Montealbano et Galcerandus de Sancta Columba dominus loci de Pulcro Stare, domicelli, vendimus vobis Jacobo Oltracamp fusterio loci de Miliaris, presenti, de festo Paschalis Domini proxime venturi ad unum annum completum, omnia ligna de vern que nunc sunt in coma vocata de Vall Auriola et pertinentiis ipsius cumbe \que vos talliare volueritis ad vestram obtionem/. Que cumba est infra terminos dictorum locorum nostrorum et affrontat cum terminis de Reglella. Et hanc vendicionem vobis facimus precio cuiuslibet canne Montispessulani sexdecim denariorum barchinonensium de terno. Quod precium nobis solvere teneamini quantumcumque assendat de presenti cum recepero dicta ligna \que sunt de cana qua est rana v palmarum et medii ut ad sex/. Confitentes nos habuisse de precio huiusmodi videlicet ego dictus Anthonius septem florinos auri de Aragonia et ego dictus Galcerandus duos florinos de quibus perpaccatos nos tenemus. Ego enim \dictus Anthonius/ dono vobis de lignis predictis que sunt in terminis meis de \Montealbano/ Pulcro Stare Stare [sic] duodecim cannas dicte canne Montispessulani. Promitentes vobis hanc vendicionem bonam habere etc. Et inde obligamus vobis omnia bona nostra etc. Et ego dictus Jacobus Oltracamp promito vobis dictis venerabilis Anthonio et Galcerando solvere ad quod vobis restabit ad solvendum in die sive termino quo ego abstraxero et infra terram et comitatus terre presentis Rossilionis duxero dicta ligna, sub pena tercii etc, danda vobis medietatem et altera curie venerabili vicarii Rossilionis vel alteri curie etc. foro etc. Renunciando foro etc. Qua pena etc. Sagionibus a v solidos et quod exequio etc. Pro quibus omnibus etc. Obligo bona mea etc. Renuncio etc.

Testes dominus Bernardus Simonis presbiter, Raymundus Fuserii dierum minor de Miliaris, et dictus notarius.

1424, août, 9. Perpignan

Bernat Albert et Esteve Mir, ordonnent au viguier du Conflent, au juge de sa cour et à leurs lieutenants de dédommager Pere Aybri, berger de Durban, dans le royaume de France, et ses associés, auxquels le viguier a confisqué mille six cents brebis et trente-sept chèvres, à l'instance de certains hommes du comté de Pallars qui prétendaient avoir un droit de marque sur le berger et ses associés français. Ayant causé un grand préjudice au roi d'Aragon, le viguier est sommé de rendre leurs bêtes à Pere Aybri et à ses associés, qui étaient en possession d'un sauf-conduit leur octroyant le droit de faire paître leurs bêtes dans les pâturages du Conflent, et de leur rembourser tous les frais occasionnés par la saisie du bétail, sous peine de deux cents maravedis.

ADPO, 1B226, f. 147v-148r.

En Bernat Albert etc, en Esteve Mir etc, als venerables los: veguer de la terra de Conflent e juge de la sua cort o a lurs lochtinents, salut e honor. Entes havem des-plahentment com vosaltres o alguns de vosaltres no attenents als prejudicis dels drets reyls en gran dany dels pasquers de Conflent qui son per indivis entre lo senyor Rey, el reverent prior de Cornella a instancia d'alguns homens del Comtat de Pallars pretenents haver marcha contre alguns homens del loch de Durbant [sic], havets pres e \penyorats/ entorn MDC bisties de lana e \xxxvii cabres/ d'en Pere Aybri del dit loch de Durban e de sa companya, les quals en lo present any, en virtut del guiatge per mossen lo governador \d'aquels comtats/ generalment consentit a tots e qualsevol, tant del regne d'Arago quant stranges del dit regne intrants e tenints bestiars en los dits pasquers, \tant en lo present regne quant en lo regne de França [ ]as raon de per[ ]tat lo qual no podets ignorar/,²⁹ e d'autres privilegis e gracies havia menats o tenia en los dits pasquers. E de aquells havets destruits \ [...] e distribuïts/ alguna partida, la qual cosa redonda no solament en dany del dit Pere Aybri e de ses companyes, qui, confiant dels dits guiatge e privilegis en fe reyal, no den ni pot esser enganat ne fraudat. Mes encara [f. 148r] en molt mes dany del senyor rey car si los dits prejudicis eren tollerats no's trobaria algun o fort poch's serien qui montassen bestiars en los dits pasquers, dels quals lo senyor rey no hauria algun profit. Per que nos volents als dits danys e prejudicis \provehir/ segons se pertany \quels dits guiatge e privilegis fer observar/, per ço de part del senyor rey etc, instant lo dit Pere Aybri, vos dehim e manam expressament e de certa sciencia sots pena de CC morabatins als coffres dels senyor rey applicadors e dels bens de quascun de vosaltres qui contrefara appli-

29. Impossibilité de restituer tous les mots de cette partie du texte, ce qui implique une discontinuité de sens dans la phrase.

cadors, que visa la present, \no de transtulit la adjudicacio de la dite marcha com lo dit guiatge sia stat per la dite raho consentit/ al dit Pere Aybri o a qui ell volra restituiats e restituir fçats, integrament e franch de totes mecions, les dites MDC bisties de lana e xxxvii cabres o aquelles que vertaderament son stades per vosaltres preses e penyorades ensemps ab totes mecions per lo dit Pere Aybri per culpa vostra apres lo dit penyorament fetes en tal manera que quascun volent d'aqui avant montar bestiar als dits pasquers puixa liberalment e sia induit de montar hi lo dit bestiar sens temor de algun. En altra manera, si les dites coses recusarets fer, ço que non crehem, ab la present, dehim, cometem e manam an Barthomeu Paris, porter de la dita procuracio \portador de la present/ que en defalliment o fadiga vostra fça e aplischa les dites coses \e fça execucio contre los dits homens de Pallars per las dites mecions/. E mes fça exequtio rigorosa contre vosaltres e vostres bens per les dites penes e en defalliment dels dits homens de Pallars per les dites messions.

Dada en Perpenya a viiii dies d'agost del any de la nativitat de Nostre Senyor M CCCC xxiii. Vidit locumtenentis.

26

1461, février, 6. Perpignan

Carles d'Oms et Feliu Andreu demandent au bailli d'Estagel d'ordonner de faire payer à certaines personnes du lieu d'Estagel qui sont venues faire pâître leurs bêtes dans les pâturages de Latour-de-France l'année précédente, la taxe de sept sous due à Pere Arnau d'Oms, damoiseau locataire de ce lieu, qu'ils avaient refusé de payer.

ADPO, 1B407, f. 20v.

En Carles d'Olms [sic], en Ffeliu Andreu, al honrat lo batle del loch de Stagell e en encara a tots e qualsevol, batles e officials, axi reals com no reals, dins los dits Comtats constituits, als quals les presents pervindran e les coses desus scrites en qualsevol manera se pertanguen, e a lurs loctinents, e a cascun dells, salut e honor. Com moltes e diverses persons dins vostres jurediccions constituïdes sien tengudes al honorable en Pere Arnau d'Oms, donzell, tenint per titol d'arrendament lo loch de le Tor de Fenolledes e termens d'aquell en diverses quantitats de peccunie per raho del dret del pasquer a ell pertenyent per causa del bestiar, lo qual, en l'any prop passat, han apesquerat en los termens del dit loch de la Tor. Les quals quantitats les dites persones jatsia requestes li recusen pagar, en gran dany del dit Pere Arnau. Per la qual rahon nos ha supplicats que en e sobre les dites coses li volguessem provehir de remede de justicia. E nos, vehens la dita supplicasio esser justa e consonant a rahon, per ço de part del senyor rey, e per auctoritat dels officis dels quals viam als de vosaltres a qui se pertany manar, dehim e manam, e los altres requerim e amonestam,

que tota vegada que per part del dit Pere Arnau d'Olms o altri en nom seu requests serets, façats o fer façats exequcio contre los bens de les dites persones, les quals vos seran nominades per part del dit Pere Arnau d'Olms [sic], o per altri en nom seu per les quantitats que per ells vos seran specificades al dit Pere Arnau d'Oms esser degudes per la dita rahon, e mes avant, per set sous, los quals tatxam al porter, portador de la present, per quascun die que vegada en la dita exequcio enant, stant e tornant. E si les dites persones pretenen haver justes rahons per les quals se mostrar no esser tengudes a les dites quantitats citats, los que lo terçs dia, comptador del dia que de la citatis per vosaltres a ells fahedors sien e compageguen en Perpinya, devant ni, en la casa de la procuracio real, per allegar aquelles. Empero si vosaltres o algun de vosaltres recusarets fer o complir les dites coses, ço que no crehem, ab les presents dehim, cometem e manam al porter real, portador de la present, que en deffalliment e fatiga vostra, faça e complesta les dites coses, al qual donets consell, favor e ajuda tota vegada que per ell requests ne serets.

Dada en Perpinya a vi del mes de ffebrer any de la nativitat de Nostre Senyor M CCCC LX I.

27

1372. Perpignan

Enquête des officiers du roi d'Aragon pour savoir si, du temps des rois de Majorque, le roi avait installé des gardes sur les terres des barons et des chevaliers de Roussillon et de Cerdagne pour veiller à ce que les marchandises interdites ne soient pas exportées du domaine royal. Un notaire de et un ancien garde qui officiaient à l'époque majorquine témoignent.

ADPO, 1B130, f. 23r-24r.

Informacio facta super generalibus banis imponitis et imponendis si dominus rex ponebat sagiones et custodes in locis baronum et militum terre Rossilionis et Ceritanie, pro custodiendis bonis seu rebus que abstraebantur a terris et dominationibus dicti domini regis et pro banis levandis ab illis qui extraebant a dictis terris res prohibitas per dictum nostrum regem seu eius officiales.

Franciscus Boquerii, notarius Perpiniani in jure et diligenter in certo super predictas dixit se hoc scire super predictas et bene recordatur quod XL anni sunt lapsi et ab ipsis citra usque ad triginta iste tamen existens scriptor curie baiuli Perpiniani et ut notarius curie domini vicarii Rossilionis et Valespirii, vidit et audivit dici quod dominus Jacobus condam rex Majoricarum per se vel officiales suos tenebat custodes pro rebus proibitis per ipsum dominum regem et eius officiales non abstraendis \a terra ista pro ad portando ad terram regis Francie/, prout sunt blada et legumina et

ponitos in locis de Insula, de Monerio, de Stagello, de Tautavolio, de Salcis, de Sancto Laurentio, de Caneto, de Turi et de Argileriis.

Nan iste tamen ut scriptor dicte curie dicti domini vicarii, quo fuit facta inhi-bicio de non abstraendis bladis et aliis rebus proibitis a terra ista sine licencia dicti domini vicarii qui tunc erant aut locumtenentis domini regis, iste testes, de mandato et licencia dicti domini vicarii, faciebat et fieri faciebat per suos scriptores quaquam plurima albara de licencia facta quibusdam terre Ffrancie qui abstraere volebat [sic] blada et fabas et hoc dixit se vidisse infra dictum tempus. Vidit in quam quod dicti custodes qui tunc erant poniti pro dictis rebus dum inveniebant aliquem vel aliquos, abstraentes a terra ista de dictis rebus proibitis, quod ipsi custodes [f. 23v] tornabant in posse curie dicti domini vicarii illos qui predicta abstraebat [sic] sine licencia cum eorum animalibus et \cum/ rebus proibitis quas portabant et barchis que abstraebant dictas res prohibitas.

Dixit eciam quod bene recordatur sibi quod antequam iste tamen fuisset scriptor dicte curie, dicti domini vicarii eodem modo viderat per dictum tempus quod Petrus de Sancto Martino, qui per multum tempus fuit scriptor dicte curie vicarii, et post eum Antonius Galoxerii, vidit hic tamen quod dicti notari dicte curie infra tempus quod erant scriptores dicte curie faciebat similiter albarana et fieri faciebat per istum tamen et alios scriptores curie baiuli Perpiniani qui tunc scribere valebat albarana de licencia dictorum scriptorum et domini vacarii qui tunc erat de abstraendis predictis rebus a terra ista. Et aliud super predictis dixit se non recordari.

Berengarius Johanis, testes, juratus et diligenter interrogatus super predictis, dixit super hoc scire et bene recordatur quod tempore domini regis Scancii, bone memorie, condam regis Majoricarum iste [...] \una cum Michaele Bada, en Sabater de Neffiacho erant/ custodes pro dicto domino rege in locis \de Monnerio/, de Reglella, de Casisnovis, de Insula, de Neffiacho, et de Milliariis, de dictis rebus proibitis \non abstraendis a dominacione dicti domini regis/ et iste tamen cum dictis scociis sui stabant ante locis predictis et dum inveniabat aliquem vel aliquos abstraentes a terra ista de dictis rebus prohibitis ipsi tornabant illos in posse Arnaldi de Codaletto, qui tunc tempore erat magister et super omnibus custodibus. Interrogatus si predic-tis custodiendis \et spiandis/ intrabant in locis predictis de Monnerio, de Reglella, de Casisnovis, de Insula et de Neffiacho, dixit quod sich et in dictis locis stabant et manducabant et spiabant omnes illos qui dictis rebus proibitis [f. 24r] abstraere debebant \a dicta terra/. Tamen in dictis locis nichil eis dicebant, sed dum in veniabant extra dictorum locorum aliquem abstraentem de dictis rebus proibitis quas portabant tornabant illum vel illos sic abstraentes cum eorum animalibus coram dicto Arnaldo de Codaletto. Aliud quod ad presens dixit se non recordari.

28

1411, novembre 13. Perpignan

Dalmau de Biert, procureur royal et maître des ports dans les comtés de Roussillon et de Cerdagne, nomme Joan Duran d'Estagel lieutenant de la maîtrise des ports au lieu d'Estagel et dans les limites de ce lieu, pour qu'il surveille et fasse surveiller que les marchandises interdites ne sortent pas du domaine royal sans autorisation. Il a l'obligation de dénoncer toute sortie illégale de marchandise interdite et recevra en paiement, en cas de saisie, le tiers de la valeur des marchandises confisquées.

ADPO, 1B202, f. 3r.

En Dalmau de Biert, donzell, procurador reyal e maestre de ports en los comtats de Rossello e de Cerdanya, com nos clarament siam informats que coses vedades ixen e son tretes per diverses persones no demanada licencia per lo loch e terme d'Estagell, e nos volents provesir en los coses d'amont dites, axi com fer devam e som tenguts, confiants de la fe, industria e leyaltat de vos, en Johan Duran del dit loch d'Estagell, ab tenor de les presents, cream, ordonam, e constituim vos loctinent nostre de maestre de ports en lo loch e terme d'Estagell, axi que vos guardets e guardar fassats be e leyalment de tot vostre poder que coses vedades e pertanyents al offici del magistrat dels ports no isquen de la senyoria del senyor rey sens licencia nostra o de nostre loctinent o vostra. E haiats e reebats la terça part de totes aquelles coses vedades exints de la dita senyoria sens licencia qui per vos o per altre, en nom vostre, seran trobades e confiscades. E de les dites coses vedades qui a vostres mans vendran confiscades siats tengut de dir e denunciar a nos o a nostre loctinent. Manants ab aquesta matexa a tots universes e sengles officials del senyor rey o loctinents de aquells als quals se pertany manar e als altres requerints que vos, dit Johan Duran, tenguen per loctinent nostre de maestre de ports en lo dit loch d'Estagell e terme de aquell, e a vos obeesquen tota vegada que necessari vos sera ni per vos requests ne seran en la forma e manera que acustumat es.

Dada a Perpenya a XIII dies del mes de noembre del any de la Nativitat de Nostre Senyor M cccc onze. Vidit procurator.

29

1384. Perpignan

Ordre du roi sur les signaux à émettre en cas de menace d'invasion des comtés de Roussillon et de Cerdagne. Pour chaque centaine d'hommes aperçue, un signal de feu sera émis la nuit et un signal de fumée le jour. Les signaux seront transmis d'une tour

à une autre, puis au château de Perpignan qui les transmettra vers la tour de Madeloc et de Peralada.

ADPO, 1B145, f. 12r.

Ordinacio feta per lo senyor rey en los senyals que deven fer los castells quant hauran ardit de gents d'armes.

Memorial fet per lo senyor rey al governador e al procurador reyal de Rossello.

Primerament, que per cascun centenar de gents d'armes estranyes que sapien que [f. 12v] degen intrar en la terra, que fassen I faro de nit e Ia firmada de dia.

Item, com lo dit centenar sera ja dintre la terra, fassen los dits senyals, pero quels fassen durar ia gran pessa, en manera que se puxa conexer per la gran durada dels dits senyals que les dites gents son dintre la terra. E si seran cc homens d'armes, fessen ii senyals ultra lo senyal de la seguransa e axis fasse d'aytants centenars d'omens d'armes que entrassen.

Item, que aquell castell qui sera pus prop d'aquella part on les dites gents d'armes intraran o deuran intrar, face e sia comensament de fer los dits senyals, e Perpenya sia lo segon qui respondra, e puys successivament los altres castells desus dits responent los uns als altres fins a la torra de Madaloch, de la qual Peralada et altres lochs deça lo coll prenen senyal.

Rex Petrus.

30

1384, décembre, 1er. Perpignan

Pere Jaume, lieutenant du château de Rodès, reçoit l'ordre sur les signaux de feu à émettre en cas d'invasion.

ADPO, 1B145, f. 12v.

Dijous lo primer dia de decembre, en Pere Jacme, tenent lo castell de Rodes fo denant en Pere Vidal, al qual \lo dit Pere Vidal/ liura translat de la ordinacio denant dita lo dit dia denant en Ffrancesch de Magerola e Berenguer Meresa. E li fo manat que aquella servas.

31

1384, décembre, 1er. Perpignan

Berenguer de Magerola, procureur royal, transmet à Ramon Maderes, châtelain de Força real l'ordre sur les signaux à émettre en cas d'invasion.

ADPO, 1B145, f. 12v.

Divendres a II del mes³⁰

En Ramon Maderes, castella de Forsa Rey al, fo denant l'onrat en Berenguer de Magerola, procurador reyal e en aquell lo dit procurador liura translat de la dita ordinacio en presencia d'en Berenguer Lobera epotechari e d'en Ffrancesch Duran e d'en Jacme Salvat, notari de Perpenya.

32

1423, avril, 10. Perpignan

Gauderich Pages, régent de l'office de la procuracion royale des comtés de Roussillon et de Cerdagne, transmet à Bernat de Vilacorba, châtelain du château d'Opoul, et à Pere Galcerand de Cartella, châtelain de Força Real, l'ordre de bien garder leur château car des ennemis venus de la terre de Languedoc menacent de franchir les frontières du Roussillon pour entrer dans les terres du roi d'Aragon.

ADPO, 1B226, f. 51r.

En Gauderich Pages licencié en quascun dret, lochtinent del honrat en Pere Roure, regent lo offici de la procuracio reyal en los comtats de Rossello e de Cerdanya, al honrat en Bernat de Vilacorba, donzell, castella del castell de Opol alias de Salvaterra salut e honor. Com nos siam certs que gran nombre de gent d'armes de França son aplegadas e tot die continuament se appleguen en la terra de lenga d'Och e s'acosten en les fronteres de Rossello e sia dupte que no intren dins la senyoria del senyor rey d'Arago per dampnificar aquella. E jatsia continuament vos per provisions e ordinacions reyalas siats tengut de star personalmente al dit castell e aquell gaytar e gordar de enemichs emperò ara pus studiosament e ab maior cura vos deuets haver en \vero/ la custodia del dit castell car del contrari se poria seguir scandol e irreparable dampnatge en los regnes e terres del dit senyor e de la sua cosa publica, ço que Deus no vulla, per ço nos volents provehir en les dites coses axi com se pertany, jatsia

30. <de decembre>.

segons havem entès ja per altres lletres \e en altra manera/ siats stat excitat de la bona custodia del dit castell emperò ara a maior cautela, per destarrech nostre e per posar vos en maior carrech e culpa excitants vos de la dita custodia \ab la present/ de part del senyor rey e per auctoritat del offici del qual usam, vos diem e manam \expressament e de certa sciencia/ sots la fe leyalment e naturalesa en que sots tengut al dit senyor per la custodia del dit castell que vistes les presents vos o altre qualsevol ydoneu regent per vos la dita castellania avets personalment al dit castell e aqui gardets be e diligentment lo dit castell sub los servents mostres e provisions a que sots tengut \en tal manera que del dit castell bon compte segons crehem desijats ne puixats retre al dit senyor/. En altra manera certifficam vos que tot perill e dan que per culpa o negligencia vostra sen seguís vos sera imputat e ultre axo nos de vostre salari provehiriem a la custodia del dit castell segons de semblants coses es fer acostumat.

Dada en Perpenya a x dies \del mes/ d'abril del any de la Nativitat de Nostre Senyor M CCCC XXIII.

Similis litera fuit facta honorabilis domino Petro Galcerandi de Cartella militi, castellano castris de Força reyal excepto quod habuit fuit facta mencio quod idem castellanus personaliter custodiat per se tamen dictum castrum.

Dissapte a x dies del mes d'abril del any M CCCC XXIII los demont dites lletres foren presentades e liurades en sa forma per en Ramon Feliu missatger de la procuracio reyal als honorables an Bernat de Vilacorba, castella de Opoll, e a mossen Pere Galceran de Cartalla, caveller e castella de Forssa reyal, personalment atrobats en liur habitacion e lestis devant lur presencia de paraula en paraula per en Ramon Ferrer, notari e scrivam de la dita procuracio reyal.

33

1455, mai, 28. Perpignan

Alamanda, épouse de Joan Gitart, garde de la maîtrise des ports et lieutenant du châtelain de la tour del Far, remet en pouvoir du procureur royal des comtés de Roussillon et de Cerdagne les clés de la tour car son mari ne veut plus la garder.

ADPO, 1B406, f. 39r.

Alamanda, uxor Jacobi Gitart, custodis magistri portuum et locumtenentis honorabilis Petri Bauçells, castellany turris vulgariter dicte del Far. Existens personaliter ante presentiam honorabilis Caroli de Ulmis militis procuratoris regii comitatuum Rossillionis et Ceritanie, in platea curiarum regiarum personaliter juveni, nomine dicti sui viri, restituit et tornavit atque posuit in manibus et posse dicti domini procuratoris regii cleves [sic] dicte turris, exponens eidem quod a modo dictus vir suus non vult de custodia dicte turris aliquatum [sic] teneri. Et dictus honorabilis dominis

procurator regius, receptis dictis clavibus, absolut dictum Jacobum Gitart a juramento et homagio per ipsum prestitio, racione dicte turris etc.

Testes discretus Johannes des Camps, notarius, et Petrus d'Asamar jurisperitus Perpiniensi.

BIBLIOGRAPHIE

- CATAFAU, Aymat; DENJEAN, Claude. «Affaire Johana. Épouse battue et devenue folle, réfugiée chez ses parents, Perpignan 1450». Dans: CHRISTOPHE, Juhel (dir.). *Rôles, statuts et représentations des femmes: En Roussillon et en Europe méridionale du Moyen Âge au XIXe siècle*. Perpignan: Presses Universitaires de Perpignan, 2017, p. 115-132.
- COSTE, Margault. *Vivre sur la frontière de 1258 entre Roussillon-Conflet et Fenouillèdes (v. 1220-1230 – v. 1463)*. Mémoire de master dirigé par Aymat Catafau. 2 vol. Perpignan: Université de Perpignan Via Domitia, 2019, 492 p. + 102 p. [inédit non communicable].
- ÉCOLE NATIONALE DES CHARTES. *Conseils pour l'édition des textes médiévaux*. 2 vol. Paris: Comité des Travaux Historiques et Scientifiques – École Nationale des Chartes, 2001.
- MOLINA I CAMPOY, Rubén; CATAFAU, Aymat. *La nòtula del notari Bernat Frigola de Cotlliure 1380-1381*. Barcelone: Fundació Noguera, 2011 (Acta Notariorum Cataloniae; 22).
- PINTO, Anthony. «La maîtrise des ports et des passages terrestres à la fin du Moyen Âge». Dans: GILBERT, Larguier (dir.). *Douanes, états et frontières dans l'est des Pyrénées de l'antiquité à nos jours*. Perpignan: Presses Universitaires de Perpignan, 2005, p. 41-59.
- TRÉTON, Rodrigue. «Preludi a la història del notariat públic a Perpinyà i el comtat de Rosselló (1184-1340)». *Afers: Fulls de Recerca i Pensament* [Catarroja], vol. 22, núm. 58 (2007), *Notaris, homes i papers. El Nord català als segles XIII-XVIII*, p. 551-609.

EL DRET SUCCESSORI VALENCIÀ EN TEMPS DE LA NOVA PLANTA. VIGÈNCIA I APLICABILITAT

Carles Tormo i Camallonga
Universitat de València-Estudi General

Resum

El procés judicial sobre l'herència dels cònjuges Gosalbes i Riera que es tramita en el Jutjat Municipal d'Alacant i, després, en l'Audiència Reial de València en la segona meitat del segle XVIII, és una bona mostra que el dret foral valencià va continuar vigent després de la seua supressió amb el Decret de Nova Planta del 29 de juny de 1707. Almenys així fou, en l'àmbit privat, per als actes i negocis jurídics formalitzats amb anterioritat a la publicació del dit decret en cada municipi. Les antigues normes i pràctiques notariales valencianes no havien caigut en l'oblit de la població, ni tampoc dels advocats i juristes, però en la seua interacció amb el nou dret castellà s'originaran conflictes respecte a la seua aplicabilitat, i més per a unes autoritats que ja no estaven versades ni tan sols en la llengua dels Furs. La resolució final sembla indicar-nos que el més apropiat era evitar qualsevol tipus d'intervenció judicial.

Paraules clau: decrets de Nova Planta, dret foral valencià, procés judicial, Audiència Reial de València, dret successori, formalització del testament, vigència, aplicació.

EL DERECHO VALENCIANO DE SUCESIONES EN TIEMPOS DE LA NUEVA PLANTA. VIGENCIA Y APLICABILIDAD

Resumen

El proceso judicial sobre la herencia de los cónyuges Gosalbes y Riera que se tramita en el Juzgado Municipal de Alicante y después en la Audiencia Real de València en la segunda mitad del siglo XVIII, es una buena muestra de que el derecho foral valenciano continuó vigente tras su supresión con el Decreto de Nueva Planta del 29 de junio de 1707. Y así será al menos, en el ámbito privado, para los actos y negocios jurídicos formalizados con anterioridad a la publicación de dicho decreto en cada municipio. Las antiguas normas y prácticas notariales valencianas no habían caído en el olvido de la población, ni tampoco de los abogados y juristas, si bien en su interacción con el nuevo derecho castellano se asistirá a conflictos en cuanto a su aplicabilidad, máxime por parte de unas autoridades que ya no estaban versadas

siquiera en la lengua de los *Furs*. La resolución final parece indicarnos la oportunidad de prescindir de intervenciones judiciales.

Palabras clave: decretos de Nueva Planta, derecho foral valenciano, proceso judicial, Audiencia Real de Valencia, derecho sucesorio, formalización del testamento, vigencia, aplicación.

VALENCIAN SUCCESSION LAW IN NUEVA PLANTA TIME. VALIDITY AND APPLICABILITY

Abstract

The judicial process that is processed on the inheritance of the spouses Gosalbes and Riera in the Municipal Court of Alicante and, later, in the Royal Court of València, in the second half of the 18th century, is a good example that Valencian Foral Law continued in force after its suppression with the Nueva Planta decree on June 21, 1707. It will be like that at least, in the private sphere, acts and legal businesses formalized before the publication of that decree in each municipality. The old notarial norms and practices had not been forgotten by the population, nor by lawyers and jurists, although there were conflicts about their applicability in their interaction with the new Castilian Law. It was the case, specially, with some authorities who had not known Valencian Law. The final resolution seems to indicate the opportunity to avoid any judicial interactions.

Keywords: decrees of *Nueva Planta*, Valencian *foral* law, judicial process, Royal Court of Valencia, inheritance law, formalization of the will, validity, application.

DROIT VALENCIEN SUR SUCCESSIONS A L'ÈPOQUE DU NUEVA PLANTA. VALIDITÉ ET APPLICABILITÉ

Résumé

Le processus judiciaire qui est traité sur l'héritage des époux Gosalbes et Riera devant le tribunal municipal d'Alicante, et plus tard devant le tribunal royal de Valence, dans la seconde moitié du XVIIIe siècle, est un bon exemple de la poursuite de la loi forale valencienne. en vigueur après sa suppression avec le décret Nueva Planta du 29 juin 1707. Et il en sera ainsi au moins, et dans la sphère privée, pour les actes et affaires juridiques formalisés préalablement à la publication dudit décret dans chaque commune. Les anciennes normes et pratiques notariales valenciennes n'avaient pas été oubliées par la population, ni par les avocats et les juristes, bien que dans leur interaction avec la nouvelle loi castillane, il y aura des conflits concernant leur applicabilité, en particulier de la part de certaines autorités qui n'étaient même plus versé dans la langue des *Furs*. La résolution finale semble nous indiquer la possibilité de se passer des interventions judiciaires.

Mots-clés: décrets de *Nueva Planta*, droit foral Valencien, procédure judiciaire, Court Royale de Valence, droit successoral, formalisation du testament, validité, application.

1. INTRODUCCIÓ

Amb la batalla d'Almansa del 25 d'abril de 1707 s'iniciava la llarga i definitiva conquesta borbònica dels territoris fidels a l'austriacista Carles III, en la guerra de successió al tron de la monarquia hispànica. Amb el Reial decret del 29 de juny de 1707 s'obria el procés de desmantellament dels ordenaments jurídics dels territoris de la Corona d'Aragó, començant pel valencià, el qual esdevindria un assaig i camp de proves respecte al que passaria amb els altres territoris i ordenaments.¹ Però la substitució del dret valencià pel castellà no fou immediata ni senzilla, almenys en l'àmbit privat. Ans al contrari, a través d'alguns plets particulars sabem que la pervivència de segons quines institucions jurídiques s'allargaria fins dècades més tard,² com també s'allargarien les disquisicions doctrinals sobre quins aspectes afectava aquesta pervivència. Atés que la primera decisió i la més radical del monarca Borbó fou, com tot sembla indicar, tan sorprenent com poc reflexionada en la seua tramitació i aplicació, i malgrat l'intent de concreció i esclariment pel Reial decret del 29 de juliol, quedava servida la confusió en tot allò relacionat amb la vigència i l'aplicació de segons quin dret, el valencià o el castellà, i en quin àmbit. Són les conseqüències no buscades d'unes voluntats reials que, com apuntem, es van voler evitar per a Aragó, Mallorca i Catalunya amb les respectives disposicions, molt més detallades i previsoros.³

1. Sobre la Nova Planta a València es poden veure com a punt de partida Mariano PESET REIG, «Notas sobre la abolición de los fueros de Valencia», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 42 (1972), p. 657-715, i Mariano PESET REIG, «La creación de la Chancillería en Valencia y su reducción a Audiencia en los años de la nueva planta», a *Estudios de historia de Valencia*, València, Universidad de Valencia, Secretariado de Publicaciones, 1978, p. 309-334. Vegeu també Javier PALAO GIL, «Del giro de 1705 a la ocasión de 1707: génesis del decreto de abolición de los fueros de Valencia y Aragón», a J. M. GOERLICH i Ángel BLASCO (coord.), *Trabajo, contrato y libertad: Estudios jurídicos en memoria de Ignacio Albiol*, València, Universitat de València, 2010, p. 411-428. Ara bé, com apunta Palao Gil, a penes s'ha estudiat l'activitat judicial de l'alt tribunal durant el segle XVIII; vegeu Javier PALAO GIL, «Crisis, agonía y extinción de un alto tribunal en la España borbónica: la Chancillería de Valencia y su transformación en Audiencia (1711-1716)», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 83 (2013), p. 481-542.

2. Respecte a la repercussió d'aquesta substitució en l'Administració de justícia i la resolució dels plets, vegeu Pascual MARZAL RODRÍGUEZ, *El derecho de sucesiones en la Valencia foral y su tránsito a la Nueva Planta*, València, Universitat de València, 1998, p. 156 i seg.

3. És molta la bibliografia de què disposem sobre la qüestió jurídica dels i en els decrets de Nova Planta, de manera que, sense ànim d'exhaustivitat i com a punt de partida elemental, vegeu Carlos TORMO CAMALLONGA, «L'Audiència de Barcelona i la pràctica jurídica catalana arran de la Nova Planta», a J. DAN-TÍ, X. GIL i I. MAURO (coord.), *Actes del VII Congrés d'Història Moderna de Catalunya: Catalunya, entre la guerra i la pau: 1713-1813*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2013, p. 866-887.

El plet del qual parlarem en les pàgines següents és una prova manifesta del que diem. Creiem que estem davant d'un cas realment límit quant a les seues dates, i en dos sentits: per una banda, per l'escenari tan ajustat dels fets que originaren el plet en relació amb els episodis que donarien per conclosa la guerra al regne de València i la substitució d'un dret per un altre; per l'altra, per les dates tardanes de l'inici del plet i de la seua resolució final davant l'Audiència de València. No creiem probable que es donaren casos similars gaire més tard. L'objectiu d'aquest treball és, doncs, apropar-nos a través d'un cas judicial concret a algunes de les conseqüències més tardanes pel que fa al règim de vigència, aplicació i efectivitat pràctica del referit Decret del 29 de juny de 1707, així com de la seua normativa desenvolupadora.

Desfasada queda ja la idea, propagada durant massa temps per la historiografia jurídica, del suposat conformisme valencià respecte a la pèrdua del dret propi. Els estudis més recents de Javier Palao i Pilar García Trobat, entre d'altres, ens ho desmenteixen de manera incontestable tot demostrant els nombrosíssims moments en què autoritats diverses sol·licitaren la seua recuperació.⁴ Lluny de voler reproduir tot el que ja se n'ha publicat, ens limitarem ací a dir, per exemple, que si el 1712 els regidors del Cap i Casal, en eixe intent de recuperar el dret perdut, exposaven en un memorial entregat al duc de Vendôme que «de mañana judican con unas leyes, a medio día con otras, y a la tarde con otras», les manifestacions dels juristes en la mateixa direcció es repetiran al llarg de tot el segle. De nou i a mode d'exemple, tenim les significatives paraules de Tomás Manuel Ferrández de Messa, que el 1747 deia:

Todavía quedan de nuestros antiguos Fueros muchas reliquias, y se camina a obscuras entre sus ruínas y entre los tropiezos de las nuevas plantas y edificios de estilos, leyes y juzgados, y cómo y cuándo hemos de regirnos por lo antiguo o por lo moderno, no lo podíamos alcanzar sin estar bien impuestos en los derechos de entrambos tiempos, y en los decretos reales con que se nos ha mandado, ya seguir el uno ya el otro, y tal vez a ninguno de ellos, sino un medio acomodado à la mixta composición de las presentes cosas de este Reyno.⁵

---

4. Javier PALAO GIL, «Del dret foral al dret civil valencià: història i evolució d'una reivindicació secular», *Revista Valenciana d'Estudis Autònomic*, núm. 51 (2008), p. 165-199; Javier PALAO GIL, «La integració del derecho histórico en el desarrollo del moderno derecho civil valenciano», *Iura Vasconiae*, núm. 13 (2006), p. 447-483; Pilar GARCÍA TROBAT, *Nostalgia de los fueros perdidos: La incesante reivindicación del derecho civil valenciano*, València, Tirant lo Blanch, 2020; Pilar GARCÍA TROBAT, «Los valencianos ante la derogación de los Fueros», a Javier PALAO GIL i María Pilar HERNANDO SERRA (COORD.), *Los valencianos y el legado foral: Historia, sociedad, derecho*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2018, p. 141-156.

5. Tomás Manuel FERNÁNDEZ DE MESSA, *Arte histórica y legal de conocer la fuerza y uso de los derechos nacional y romano en España*, València, 1747, antepenúltima pàgina del pròleg.

Anys després, el 1759, el rector i el claustre de la Universitat de València aprofitaven la carta de felicitació que remetien a Carles III pel seu accés al tron, per a fer-li saber i suggerir-li el següent:

Don Felipe quinto, con su gran prudencia i sabiduría ordenó, que en la Real Audiencia del Reino de Valencia aya siempre a lo menos cierto número de ministros que sean valencianos, para que mejor se entiendan los fueros de este reino, según los quales se han de juzgar en lo civil las controversias ocasionadas de los contratos i testamentos antiguos [...]. I con tan prudente precaución puede tener V. Mag. ministros hábiles en esta su Real Audiencia, i promoviéndolos según su mérito al Supremo Consejo de Castilla, este (como lo avía antes en el Consejo de Aragón) tendrá (como ha tenido siempre) ministros llenamente instruidos en los fueros y privilegios de este reino.⁶

Pocs anys més tard, el 1764, Josep Berní i Català, que precisament en eixos moments era un dels majors estudiosos del dret castellà, també deia que un dels motius de la dificultat i pesadesa del càrrec de fiscal en el regne de València radicava en el fet que:

Casi todos los Expedientes dimanen de antiguos Fueros, y práctica diferente de la Castilla, de forma que el hombre más docto en Jurisprudencia que venga de otra parte ha de tener la paciencia de instruirse de los *Fueros* y de la *práctica antigua*, asunto muy difícil y [que] requiere muchos años.⁷

Igualment interessants són les paraules següents de Gregori Mayans i Siscar, el 1767, amb motiu de la seua proposta de reforma dels plans d'estudis universitaris:

En los Reinos y provincias en donde hay Derecho municipal, debe haber un catedrático de él; pongo por ejemplo en el Reino de Valencia, en donde el conocimiento de sus Fueros es necesario, porque por ellos se deben juzgar en este Reino todas las controversias eclesiásticas del tiempo presente y pasado, y también todos los que tienen su origen en los contratos y testamentos de más de cinco siglos [...] los abogados que no los tienen ni pueden sacar de ellos las consecuencias necesarias, aplicándolas a los casos particulares que se ofrecen, ni pueden después

---

6. *Cartas morales, militares, civiles i literarias de varios autores españoles, recogidas i publicadas por don Gregorio Mayans i Siscar, del Consejo del Rei Nuestro Señor i Alcalde Honorario de Su Real Casa i Corte. Tomo quarto. Con licencia*, València, Salvador Faulí, 1773, p. 165.

7. Josep BERNÍ I CATALÀ, *Resumen de los privilegios, gracias y prerrogativas de los abogados españoles*, València, Joseph Th. Lucas, Impress. del S. Oficio, 1764, p. 37. Creiem, no obstant això, que Berní exagerava quan deia «casi todos», tal vegada amb l'objectiu d'aconseguir una plaça en l'Audiència.

alegar según conviene y es necesario, y por las mismas razones los jueces no pueden sentenciar como deben.⁸

Malgrat les dates en què foren publicades aquestes quatre manifestacions i altres de similars, tan a prop del plet que ací ens porta, no creiem que condicionaren la seua resolució. Sí que podem pensar, però, en un estat d'opinió respecte a això entre la magistratura del moment. Hi tornarem més endavant.

La qüestió és que són diversos els assumptes que en aquest procés foren objecte de discussió davant la judicatura i que, de segur, podríem generalitzar a molts altres de similars: el moment concret en què en cada municipi s'havia d'entendre que el dret valencià quedava derogat i substituït pel castellà, el valor de la protocolarització dels documents, en aquest cas del testament, o la necessitat o no del paper segellat per a la validesa de segons quines actuacions oficials. Cal deixar ben clar, però, que tant en aquests punts com en altres dels quals parlarem ací, atendrem, més que no pas a la normativitat dels ordenaments jurídics valencià i castellà, a l'enteniment que cadascuna de les parts litigants tenia sobre ells, que —és important destacar-ho des del principi— ens remetrà sempre a la pràctica notarial, ja que aquesta resultava imprescindible per a entendre mínimament la conformació del dret de successions, molt especialment la del valencià.

Si bé aquest estudi té un caràcter no tant especulatiu com descriptiu —cal reconèixer-ho—, és precisament açò el que ens permetrà acostar-nos a les conseqüències del canvi jurídic viscudes més directament tant pels operadors jurídics com per la mateixa població afectada. És l'interès per apropar-nos a aquestes vivències personals el que ens empena a voler conèixer no solament la conclusió general a què puguem arribar, sinó també el rerefons de cadascun dels escrits del procés; esta és la raó de les nombroses referències literals que aportarem. Igualment, i si bé les parts que hi intervenen plantegen diferències sobre les normes processals aplicables, nosaltres ens centrarem en les relatives al dret substantiu.⁹ Abans que res, però, caldrà entrar en el plet en qüestió, encara que siga mínimament.¹⁰

---

8. M. PESET REIG, *Mayans y Siscar y la reforma universitaria: Idea del nuevo método que se puede practicar en la enseñanza de las universidades de España, 1 de abril de 1767*, València, Bonaire, 1975, p. 248-249.

9. Sobre el procés de finals del segle XVIII vegeu, a títol merament orientatiu, JOSÉ FEBRERO, *Librería de escribanos e instrucción jurídica teórico práctica de principiantes*, 2 parts, 6 vol., Madrid, 1769-1781; DIEGO GOSÁLBEZ DE VILLARROEL, *Instrucción de escribanos en orden a lo judicial, utilíssima también para procuradores y litigantes*, Madrid, 1769; FRANCISCO BERMÚDEZ DE PEDRAZA, *El arte para estudiar jurisprudencia*, Madrid, 1612; JUAN DE HEVIA BOLAÑOS, *Curia Filípica*, 2 vol., Madrid, 1776; o l'obra en el seu conjunt de Josep Berní i Català.

10. «Alicante. Año de 1762. Expediente: Sobre qe. Gregorio Gozalbes vezino de la Univerd. de Sn. Juan, pretende se prothocolize un papel o testamento de los difuntos Gregorio Gozalbes y Gertrudiz Riera. Juez El Sor. Alcde. mar. Essno. Joseph Martí» (amb una altra tinta apareix «Dr. Nadal, Dr. Boyl».

2. EL TESTAMENT DE GREGORI GOSALBES I GERTRUDIS RIERA

El 13 de febrer de 1709, a la universitat de Sant Joan del partit jurisdiccional de la ciutat d'Alacant, els cònjuges Gregori Gosalbes i Gertrudis Riera emeten les seues darreres voluntats, les quals són redactades, atés que cap dels dos no sap ni llegir ni escriure, pel mossén Josep Planelles.¹¹ És un testament amb el nomenament de marmessors «l'u per l'altre» i, en cas de morir tots dos, en la persona del gendre, Batiste Planelles, i, a falta d'aquest, en el fill major d'aquells, Josep. Per dit testament resultaven hereus universals de tots els béns, els drets i les accions, a parts iguals però amb determinades particularitats en cas que algú entrara en religió, els quatre fills mascles: Josep, Gregori, Joan Batiste i Alexandre. Metrestant, les dues filles, Josepa i Gertrudis, només rebien el dot que s'hi fixava, amb el dret a succeir els germans únicament en el cas de morir tots ells sense descendència directa. Perquè, en cas que morira algun d'ells sense aquesta descendència legítima i directa, com fou el que va passar, els seus béns heretats passarien primerament als altres germans mascles i, d'aquests, als seus hereus igualment mascles.

El 17 de febrer, el notari Antoni Cerdà autoritzà el testament amb sengles certificacions de l'escrit de voluntats i de la qualitat de cadascun dels intervinents. No obstant això i «con motivo de las turbulenzas de las pasadas guerras y otros contratiempos acaecidos en este país, quedó sin prothocolizar y extraviado de los papeles pertenecientes al oficio de dicho Cerdá».¹² Amb els riscos de la seua parquedat, el canvi de règim jurídic i el pas del temps, es donaria el conflicte per servit, especialment des que el fill Joan Batiste, hereu dels béns dels seus germans Josep, Alexandre i Josepa, morts sense descendència, testa el 16 de març de 1759 per a deixar els béns heretats en favor del seu nebot, fill de la seua germana Gertrudis, Jaime Marco, i aquesta, arribat el moment, també testa en favor del seu mateix fill.

Anys més tard i després d'un més que enrevessat periple, el dit paper testament dels avis Gosalbes-Riera és trobat en mans de Juan Martínez, apoderat dels havers dels

---

els quals, segons els registres de què disposem, devien ser els advocats); Arxiu del Regne de València, *Escribanías de Cámara*, any 1762, núm. 3. El lligall de la primera instància consta de 167 fulls i el lligall de la segona, de 32. Com que el de primera instància és l'únic lligall que veurem ací, en les futures citacions ens limitarem a concretar el número de foli en qüestió. Sobre l'estructura dels plets davant la justícia municipal i l'Audiència de València a finals del segle XVIII, vegeu CARLOS TORMO CAMALLONGA, «El abogado en el proceso y la argumentación en los informes jurídicos del XVIII», *Ius Fugit: Revista Interdisciplinar de Estudios Histórico-jurídicos*, núm. 10-11 (2003), p. 1079-1131.

11. Tant els noms com els cognoms dels subjectes que hi intervenen, apareixen en els diferents documents escrits indistintament en valencià o en castellà, tant en la forma que entenem com a valenciana com en la castellana. Per a cadascuna d'aquestes formes trobem, a més, diverses grafies. Veiem una diversitat especial en el cognom Gosalbes. Per coherència expositiva, prioritzarem la forma valenciana que apareix en l'escrit inicial o testament que dona lloc al litigi.

12. F. 3 tant del lligall de primera instància com del d'apel·lació.

procuradors i germans Jaime i Nicolás Martínez. Aquest últim havia estat procurador dels jutjats ordinaris d'Alacant del fill d'Antoni Cerdà, el també escrivà Vicent Cerdà, així com encarregat de la custòdia i l'administració dels seus béns, entre els quals hi havia els protocols notariais. Però es desconeixia l'existència d'aquest paper testament a tots els efectes fins que l'1 de desembre de 1761 el net dels referits cònjuges i fill del seu segon fill, també anomenat Gregori, sol·licità al jutge alcalde d'Alacant, respecte a la darrera voluntat dels avis, que:

En el caso de resultar legitimada como resulta, se protocolise y registre para que en lo sucesivo conste, sin otra formalidad que la de un procedimto. breve y sumario, según se ha practicado sin embarazo alguno en varios contratos hallados puramente minutados y con menos circunstanciadas expresiones que la de nuestro ocurrente, teniendo para ello la aprobación de la Real Auda. pasada de este Reyno en diferentes desiciones sobre este proprio assumpto que citan los autores.¹³

És a dir, que, per a la protocol·lització del testament, Gosalbes demanava —o així ho semblava— la declaració prèvia de la seua validesa perquè concorrien, segons ell, els requisits exigits pels Furs pel que fa a la seua naturalesa de testament notarial tancat. Amb aquesta protocol·lització, que havia de fer l'escrivà regent o el que fora posseïdor dels protocols del difunt notari Antoni Cerdà, el demandant pretenia l'efectivitat de la substitució o fideïcomís que s'hi contenia, i que s'havia d'interpretar i aplicar segons les disposicions forals valencianes. A tots aquests efectes, demanava que se li lliurara la còpia oportuna per a poder reclamar els seus legítims drets com a únic fill mascle dels quatre germans mascles hereus dels testadors, cosa que passava per declarar nul·la de ple dret la disposició testamentària de Joan Batiste, els béns del qual no podien anar a parar al net Jaime Marco, sinó, en tot cas, al net Gregori Gosalbes, com a fill de l'únic fill mascle amb descendència. Sembla que el testament no exigia que aquesta última descendència haguera de ser també i necessàriament masculina, cosa que, atés que els dos cosins eren mascles, tampoc no interferia en el plet.

Com veurem més endavant, no era un tema intranscendent el fet que el demandant parlara, indistintament, de validació de testament, protocol·lització, registre o «elongación», fent servir les distintes denominacions o bé copulativament o bé disjuntivament, com si fora, respectivament, tot el mateix o bé diferents tràmits i peticions. Però Gosalbes encara no n'era conscient.

La qüestió és que el net i inicialment beneficiat d'aquests bens relictos, l'advocat Jaime Marco, una vegada assabentat per tercers de les intencions del seu cosí i abans de ser citat formalment en el plet, sol·licita i és admés davant el jutge com a part en el

---

13. F. 72v. A aquests efectes s'aportava el cas, amb la seua resolució positiva davant l'Audiència, del vincle establert segons el dret valencià per Tomàs Salafranca, mentre era vigent ja el dret castellà.

judici per a oposar-se a dites validació i/o protocol·lització. De manera que, atés que tota protocol·lització «no es más que una preservación o custodia de cautelas matris en sí válidas, lexítimas y eficazes», Marco aporta una sèrie d'arguments en contra de la petició del seu cosí, ja que «no teniendo el mencionado papel todas ni algunas de estas circunstancias no merece colocación ni se deve registrar», segons «los authores reinículas que ablan de esta materia», o «clásicos authores de aquel tiempo».¹⁴

Com a fill de Gertrudis Gosalbes i hereu del germà d'aquesta, Joan Batiste —hereu dels germans Josep i Josepa—, Marco considerava que no estava davant d'un vertader testament, sinó d'un simple «papel incivil» sense cap valor ni efecte. Així doncs, l'herència dels avis havia de regir-se, segons adduïa, per declaracions de voluntat posteriors, si és que n'hi havia, i, si esqueia i per la data de la mort dels avis, per les lleítimes castelleses com a successió *ab intestato*.

En realitat i en un primer moment, Marco no discutia obertament que els seus avis hagueren atorgat aquest escrit, com tampoc no ho feia respecte a la vigència del dret valencià en el moment de l'atorgament. El que negava era qualsevol efecte del que ell anomenava «papel», tant segons el dret valencià com segons el castellà, atesa la raó fonamental de la manca de la seua protocol·lització posterior amb l'oportú paper segellat.¹⁵ Ben prompte, no obstant això i en resposta a les reiterades al·legacions del seu cosí Gregori, Marco hagué d'entrar a discutir també aquelles dues qüestions —el veritable atorgament per part dels avis i la vigència del dret valencià—, de manera que tot fou u. Tant en primera com en segona instància s'obriren noves discussions amb nous elements, sense perdre mai de vista que l'eix central de la defensa de Marco era negar la mínima validesa formal de l'escrit dels avis com a possible testament vàlid i que poguera ser protocol·litzat, tant segons el dret castellà com, si esqueia, segons el valencià.

3. ELS TESTAMENTS FORALS

El dret successori valencià era hereu fidel de la recepció del *ius commune*. Com bé ens recorda Marzal Rodríguez, no cal insistir en el seu caràcter essencialment justinià i, òbviament, doctrinal. En aquest sentit, els testaments dels quals parlaven els autors valencians eren tres: el notarial obert, el notarial tancat, «clos» o «en plica», i el nuncupatiu, oral o «de paraula». La pràctica notarial i la judicial —no pas la legislació— n'afegien dos més, el mancomunat i l'autògraf, que es consideraven privilegiats

14. F. 17 i seg.

15. F. 76: «Bajo las protestas de no apartarme ni oponerme a lo resultante de las disposiciones forales, ni otras de las presentes, ni sujetarme a superflua prueba».

perquè exigien menys formalitats.¹⁶ No obstant això, insistim en la idea que el que ací ens interessa no és tant la seua regulació normativa doctrinal com la teorització pels litigants sobre cadascuna de les qüestions respecte a això objecte de debat en el plet.

Amb senzillesa però poc rigor tècnic i alguna confusió, Jaime Marco explicava que en l'època foral els testaments podien ser, efectivament, de tres tipus. En primer lloc, hi havia el testament escrit directament pel testador, sense més solemnitats i tant si s'entregava al notari com si no, ja que només requeria per a la seua validesa la justificació que es tractava de la lletra del testador i era escrit per ell mateix. En segon lloc, trobem el testament rebut *in scriptis* pel notari davant de tres testimonis varons; si era en qualitat de tancat, se li havia de donar en comanda en presència també de tres o quatre testimonis varons, entrega de la qual calia rebre un instrument públic on se certificara la tradició del testament, així com els segells sobre la inscripció i altres senyals. El notari havia de conservar la plica intacta fins que, mort el testador, s'obriera a instància de qualsevol interessat, amb el protocol corresponent; en el cas que el testador demanara obrir-la abans de morir, calia fer-ho amb els mateixos instruments i testimonis. Finalment i en tercer lloc, hi havia el testament nuncupatiu, amb cinc testimonis presencials, que en deu dies havien de declarar separatament davant el jutge ordinari i mantenir secret fins a la mort del testador. Respecte al testament *jure militari*, segons Marco no estava reglat pels Furs i així ho entenen els autors, que deien que en tot cas s'havien de seguir les disposicions del regne, per a les quals prevalia sempre la llibertat de testar però fent-ho, en tot cas, amb les fórmules requerides.¹⁷

Marco desmuntava tota possibilitat que el «papel inicivil» poguera ésser qualsevol d'aquests tipus de testament, atés que no hi concorrien els requisits formals exigits en els Furs per a cada cas. No podia ser escrit de mà pròpia perquè els testadors no sabien escriure; és més, els signes de la creu, que devien de ser d'inequívoca autoria seua, també podien ser del notari. Tampoc no podia ser tancat perquè, entre moltes altres raons, l'avi va morir quatre dies després de testar i ni sa muller ni els seus fills van practicar cap diligència per a formalitzar-lo segons la llei i la pràctica valencianes, com tampoc no s'havia complert amb la forma en la *traditio* davant el notari ni amb el mínim de testimonis. I no podia ser obert perquè tampoc no estava formalitzat davant d'un notari que actués com a tal ni davant dels testimonis instrumentals. Molt menys podia ser un testament nuncupatiu, que requeria un major nombre de testimonis i altres formalitats no respectades. I, com diem, a la mort de l'avi, ni l'àvia ni els fills havien practicat cap diligència perquè s'obriera el suposat testament i s'executaren les

16. Els testaments castellans eren el notarial obert, el notarial tancat i el fet per un comissari. Vegeu Pascual MARZAL RODRÍGUEZ, *El derecho de sucesiones en la Valencia foral*.

17. Tot açò és exposat i desenvolupat en els folis 112-119, en el que entenem que era, després de les deposicions dels testimonis, l'escrit de conclusions definitiu. Carlos TORMO CAMALLONGA, «El abogado en el proceso», p. 1093.

diligències oportunes per a la protocol·lització segons els Furs. Tampoc el notari no hi va fer res, i és obvi que havia de ser conscient de les seues obligacions. I, finalment, en cap cas es podia al·legar l'oblit de cap requisit per part de ningú, ja que la mort de Gosalbes es va produir pocs dies després d'escriure's el paper i tots els individus referits encara havien de tenir ben presents les seues obligacions amb el finat.

Respecte al dret castellà —que és el que Marco intentarà demostrar que regia a Alacant en el moment de l'escriptura—, el «papel incivil» tampoc no podia ser vàlid com a testament perquè no respectava l'ús del paper segellat ni les divisions legals bàsiques sobre llegítimes i millores. Sobre el primer, deia que «aunque en esta ciudad no se usava papel sellado hasta dicho año nueve, pero que a visto y lehdido documentos públicos en papel sellado expedidos respectivamente en algunas poblaciones circunvecinas a la gobernación de esta plaza en anteriores a dicho año nueve» i que una llei reial de Castella —sense especificar quina, com habitualment es feia en aquests escrits— exigia dit paper segellat, així com la intervenció de set testimonis. Quant al contingut, «tampoco tienen los testadores las facultades de establecer fideicomisos ni gravar legítimas, si solo valiéndose de las mejoras y demás según sabe todo jurista, y por consiguiente por lo que mira a la disposición de las presentes leyes es nulo e inefecás dicho papel».¹⁸

El posicionament del demandant, Gosalbes, era, referent a això i com és clar, el contrari. Amb la mateixa senzillesa i parquedat tècnica que el seu cosí, argumentava que, dels tres tipus de testament possibles, el dels avis era un testament escrit de pròpia mà, atés que no exigia més requisits ni solemnitats que demostrar que es tractava de la veritable lletra del testador, al marge del compliment o l'incompliment de les «cláusulas rituales o de estilo que son propias del escrivano en la extensión y no hazen a la substancia del testamento si faltan en los testadores». I, òbviament, «sin que obste que en alguna parte de este Reino ya estuviera vigente el Derecho de Castilla». Amb les paraules «cláusulas rituales o de estilo», Gosalbes defugia parlar de requisits o exigències estrictes: era suficient que s'escrivira en paper comú.¹⁹ És a dir, no podia invalidar-se o negar-se la voluntat manifesta dels testadors pels possibles incompliments dels escrivans o pel fet que tots dos testadors no saberen escriure i substitüiren

18. Gosalbes diu (f. 122v): «La pragmática que supone el dicho Dr. Marco publicada en el año 1707 en orden a la abolición de los fueros y observancia de las leyes de Castilla, no la hase constar como debía y entre tanto se niega». Carlos TORMO CAMALLONGA, «La explicitación de la norma jurídica en el proceso civil del Antiguo Régimen», a *Pensamientos jurídicos y palabras: Dedicados a Rafael Ballarín Hernández*, València, Universitat de València, 2009, p. 897-906. Igualment Gosalbes insisteix (f. 122v) en la idea que el castell va estar en mans dels austriacistes fins ben entrat el 1709, de manera que a Alacant no podia estar vigent el dret castellà, per molt que sí que ho estiguera en poblacions veïnes de la mateixa jurisdicció de la governació d'Alacant que ja s'havien lliurat de les hostilitats de la guerra, cosa que, per altra banda, diu que Marco només sosté amb la declaració d'un testimoni.

19. F. 122-132, un escrit que suposem que es tracta del mateix escrit de conclusions definitiu.

les seues firmes pels oportuns signes de la creu, ja que de l'escriptura se'n va encarregar mossén Josep Planelles, persona de moral irreprotxable, com va certificar el notari Cerdà. Era així com es feia en temps forals quan els testadors no sabien escriure i com ho reconeixien els autors i tribunals. A més, els testimonis acreditaven que la lletra i la firma del testament eren, efectivament, de Planelles i que el signe notarial era de Cerdà. És més, foren els mateixos testadors els que van entregar el testament al notari «para su elongación».

El fet que, després de mort el testador, sa muller i els seus fills no sol·licitaren l'obertura del testament, per «descuido», oblit o qualsevol altra raó, en cap cas no podia invalidar la voluntat de l'avi. S'havia complert, i això era suficient per al demandant, amb les obligacions —que anomenava «girografarias»— dels atorgants, i la protocol·lització del testament havia estat la correcta segons la pràctica, la jurisprudència i els autors del moment.²⁰ Paral·lelament i quant al contingut, destacava el fet que si el seu cosí Marco defensava la vigència del dret castellà en el moment d'escriure's el testament, no tenia cap sentit «la cansada relación de los modos de testar *nuncupative sine in scriptis* permitida en tiempos de abolidos fueros», atés que «solo sirve para confundir la justicia de mi parte y abultar el proseso».²¹ No tenia sentit, doncs, desmantellar les exigències del dret valencià.

Gosalbes deia que, quant al seu contingut, el paper testament era igualment vàlid atés que en temps dels Furs els pares podien acontentar les filles amb una part molt petita dels béns relictos i deixar a un o més dels fills varons la totalitat de l'herència, amb l'obligació per a cada fill o filla, en cas de morir sense descendència, que els seus béns retornessin necessàriament al fideïcomís. Perquè, i aquest és un punt fonamental, prevalia la llibertat absoluta per a deixar els béns en favor, fins i tot, d'estranyes, sense cap tipus de solemnitat ni de requisits, com en el testament militar, i «ya fuese por escritura privada, escrita o no escrita de su mano o firmada de los testadores, por ante notario o sin él, sin testigos ni señalamiento de día, año y mes, de suerte que mientras constase de la última voluntad y testamento de los testadores, y se verificase su legalidad, era válida y debía mandarse protocolisar».²² El fet que la muller i els fills no sol·licitaren l'obertura en cap moment podia comportar, segons Gosalbes, perjuís a les parts. De fet, i destacava també aquest punt, si el funeral i les obres pies es van executar tal com estava disposat en el testament, és que tant la vídua com els hereus el donaven per vàlid.

---

20. F. 129: «Terminantemente lo apoyan varios fueros, textos del derecho y autores clásicos que en aquel tiempo escrivieron».

21. F. 126. Insistim en la idea que les exposicions sobre els testaments forals valencians per part de demandant i demandat no són especialment completes ni rigoroses.

22. F. 68.

4. EL CANVI JURÍDIC. MÉS QUE UNA SIMPLE QÜESTIÓ DE DATES

Un dels primers dilemes que l'Administració de justícia borbònica va haver de resoldre fou determinar a partir de quin moment exacte s'havia d'entendre derogat el dret valencià i substituït pel castellà en cada població en concret. Era una simple però cabal qüestió d'aplicació, és a dir, de validesa o nul·litat amb efectes jurídics de segons quins actes i negocis formalitzats segons la legislació i/o la pràctica valencianes després del 29 de juny de 1707.

En l'època foral, els Furs i els actes i capítols de cort entraven en vigor, amb caràcter general per a tot el regne, una vegada eren aprovats pel rei en el tron, sense necessitat d'ésser pregonats enlloc per un ban o una crida, cosa que, no obstant això, se solia fer. Contràriament, les pragmàtiques, creiem que perquè eren d'autoria exclusivament reial, sí que calia publicar-les a València i a les altres ciutats on hi haguera governació o lloctinença, i fer-les circular a les poblacions de la jurisdicció respectiva. Ara, sota els Borbó i a falta d'una disposició reial que diguera una altra cosa, es va entendre que amb les provisions reials castellanés també havia de ser així. No obstant això, la situació bèl·lica del moment i especialment el fet que gran part del regne continuara durant molt de temps sota el control de les tropes austriacistes, plantejaven el problema de determinar eixa substitució jurídica progressiva, tenint en compte, a més, que la nova administració va fer un ús molt escàs de la publicació mitjançant crida o pregó, que era l'habitual fins aleshores.²³

Tot plegat i més enllà del debat sobre el motiu pel qual el monarca va optar per un reial decret i no, per exemple, per una pragmàtica, assistirem a una dualitat juridicoterritorial. No era la primera vegada que ocorria, encara que per raons molt diferents. Si amb la conquesta de Jaume I el nou regne cristià es va debatre entre el nou dret valencià i l'aragonés, ara ho faria entre el valencià i el castellà.

No sabem a ciència certa si el Decret del 29 de juny de 1707 es va publicar enlloc, per ban o crida. El que sí que queda clar és que les primeres notícies respecte a això van arribar a la ciutat de València —que s'havia rendit el 8 de maig— a través de cartes privades. S'ha dit en alguna ocasió que el fet que el Decret no es publicara obeïa a l'interés manifest del monarca a evitar que la notícia de l'abolició causara avalots a València i una major resistència en els territoris encara no guanyats pels exèrcits borbònics. El que sí que se sap és que la nova Chancillería de València, a imitació de les de Valladolid i Granada, es constituí a València segons el règim castellà l'immediat dia 9 d'agost sota el guiatge del seu president, Pedro Colón de Larreátegui, que portava

23. Javier PALAO GIL, «La publicación de normas en el antiguo Reino de Valencia (1232-1808)», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 80 (2010), p. 95-114.

amb ell un exemplar del dit Decret del 29 de juny.²⁴ Entenem, seguint Marzal Rodríguez, que a partir d'aleshores sí que es comunicaria aquesta norma als operadors jurídics, els quals, de manera individualitzada, el farien saber als particulars un cop arribat cada cas concret. Fins a aquest moment és obvi que els actes jurídics privats continuarien tramitant-se segons el dret valencià i en la llengua pròpia.

Paral·lelament, per la Reial ordre del 3 d'agost, rebuda en el Reial acord de la Cancilleria el dia 10, s'introduïa en el regne conquerit el paper segellat, al mateix temps que se suspenia els notaris dels seus oficis mentre no obtingueren l'habilitació oportuna, cosa que passava per demostrar l'adscripció borbònica i el jurament de les lleis castellanques. L'alt tribunal va adoptar una mesura similar respecte als procuradors i advocats, encara que, per a evitar la paralització consegüent en l'Administració de justícia, ràpidament va començar a habilitar alguns d'aquests professionals sobretot per al despatxament de les causes de pobres.

Poc menys d'un mes després, per mitjà d'una instrucció del 7 de setembre, la Cancilleria va fer arribar a tots els governadors i justícies de les ciutats, viles i llocs del regne, ara sí, el reemplaçament del dret valencià pel castellà. Els destinataris més directament o immediatament interessats en aquesta norma eren, com déiem, jutges, advocats, procuradors i notaris. La Cancilleria, plenament conscient de tota la problemàtica que s'ocasionaria, permetia respectar els *autos* i instruments judicials a partir de la seua arribada a cada població mentre «estén en castellano y en papel sellado, pues la falta de estilo y algunas solemnidades no influyen en la substancia».²⁵ Quant als actes i negocis o contractes privats formalitzats segons el dret valencià, tot indica que les autoritats igualment els declaraven vàlids i tenien plens efectes si no quedava ben clar que en el moment de la formalització ja s'havia publicat en dit lloc el Decret del 29 de juny. La legislació castellana era ben clara quan fixava que els negocis jurídics havien de jutjar-se segons la norma vigent en el moment de la seua celebració.²⁶ En tot cas, calia ser prudent perquè no se sabia si la imposició del dret castellà era definitiva.

La realitat fou que, si bé al Cap i Casal el canvi jurídic es va poder dirigir de manera més o menys controlada, els problemes van ser més acusats a les poblacions més allunyades i que tardaren més a rendir-se. És obvi, a més, que en el moment en què el testament que ací tractem va arribar a les mans del notari Antoni Cerdà, el 13 de gener de 1709, aquest no tenia la referida habilitació de la Cancilleria.²⁷

---

24. Pascual MARZAL RODRÍGUEZ, «Introducción del derecho castellano en el Reino de Valencia: la instrucción de 7 de septiembre de 1707», *Torrens: Estudios i Investigacions de Torrent i Comarca*, núm. 7 (1991-1993), p. 247-264.

25. Pascual MARZAL RODRÍGUEZ, *El derecho de sucesiones en la Valencia foral*, p. 169, i Pascual MARZAL RODRÍGUEZ, «Introducción del derecho castellano en el Reino de Valencia», p. 254.

26. *Partidas*, 3, 14, 15.

27. Aquesta exigència d'habilitació també va afectar els advocats i procuradors, amb la consegüent i immediata paralització de l'Administració de justícia.

El cert és que no devia ser gens fàcil concordar l'exigència rigorosa en l'ús del paper segellat amb la tolerància davant la mancança de segons quin «estilo» i quines «solemnidades». L'exigència en l'ús del castellà, però, fou més progressiva. En el nostre cas, cada part va aportar al plet el sentit que més li va interessar de la instrucció del 7 de setembre, sorprenentment sense la seua citació expressa cap vegada. L'Audiència sí que havia de ser conscient en tot moment d'aquesta difícil combinació, de tal manera que els plets que es van plantejar sobre qüestions successòries ens porten a pensar en una interpretació benevolent i extensiva en favor del dret valencià amb l'objectiu d'evitar processos innecessaris, atès que era una qüestió exclusivament privada i que no afectava en res les regalies del monarca. Per això, hom creu, és relativament reduït el nombre de plets sobre una matèria que generava tantes susceptibilitats personals com aquesta.²⁸

La qüestió és que, com ja havia ocorregut amb motiu de plets similars en altres municipis, el testament dels avis Gregori i Gertrudis només seria vàlid, i s'interpretaria segons el dret valencià, si es demostrava que en el moment de la seua formalització no s'havia publicat a Alacant l'abolició dels Furs. Ara bé, enfront de la majoria de casos de què tenim notícia, per a aquest plet ja havien passat molts anys des de la fi de la guerra, els protagonistes o autors més directes, especialment els testimonis, ja feia molts anys que havien finat, i la realitat organicojudicial era una altra.

Com hem apuntat al principi i atesa la proximitat temporal entre les dates dels fets que originaren el procés i la substitució jurídica, la disputa era doble. Per una banda, calia identificar el dia concret de la publicació del Decret del 29 de juny de 1707 a la ciutat d'Alacant, moment en què se suspendria la vigència del dret valencià i seria substituït pel castellà.²⁹ Per l'altra, calia concretar el moment en què calia entendre's formalitzada vàlidament la voluntat dels testadors: si en la mateixa manifestació per escrit dels cònjuges, rebuda o no pel notari Cerdà, o bé en la seua protocol·lització per part d'aquest, i si en paper segellat o simplement en paper comú. Que alguna d'aquestes dates fora anterior o posterior a la publicació del Decret a Alacant determinava el sentit de la resolució d'un plet, molt tardà, per al qual les autoritats judicials dels anys seixanta del segle XVIII ja no estaven tan experimentades com abans, a banda de la seua naturalesa molt majoritàriament no valenciana.³⁰

28. La mateixa legislació castellana, com les *Partidas* o les *Leyes de estilo*, afavoria l'aplicació de la norma vigent en el moment de formalitzar l'acte jurídic en qüestió. Vegeu Pascual MARZAL RODRÍGUEZ, *El derecho de sucesiones en la Valencia foral*, p. 175.

29. Jesús PRADELLES NADAL, *Del foralismo al centralismo: Alicante 1700-1725*, Alacant, Universitat d'Alacant, 1984. Armando ALBEROLA ROMÁ, «Centralismo borbónico y pervivencias forales. La reforma del gobierno municipal de la ciudad de Alicante (1747)», *Estudis: Revista de Historia Moderna*, núm. 18 (1992), p. 147-172.

30. Pere MOLAS RIBALTA, «Las audiencias borbónicas de la Corona de Aragón. Aportación a su estudio», *Estudis: Revista de Historia Moderna*, núm. 5 (1976), p. 59-124.

Plantejades les coses així, per a Gregori Gosalbes era necessari concretar a partir de quan —i, en tot cas, després d'atorgar-se el testament— els escrivans «empezaron a usar el papel sellado [...] sin duda porque hasta dicho tiempo o no estuvieron vigentes las leyes de Castilla en este Reyno o no se remitió papel sellado a esta ciudad, por manera que antes ussavan de papel común en todos los instrumentos que recibían». A instància seua, l'escrivà de l'Ajuntament d'Alacant, Juan Bautista Campos, certificava que, com a conseqüència de la determinació de Felip V que s'observaren a Alacant les lleis de Castella «y conforme a ellas se estableziese su gobierno, cesando el qe. antes se practicava», els regidors nomenats a aquest efecte havien pres possessió de les seues places el 27 d'abril de 1709, data en què va arribar a la ciutat el comissionat del Rei, «y desde dho. día quedó formado el Ayuntamiento y cuerpo de Ciudad con arreglo a las Leyes de Castilla y empezaron estas a tener su uso y observancia, como igualmente a usarse en los cavildos el papel sellado».³¹

És a dir, en l'interval de temps més qüestionat, que era el que transcorria des del 3 de desembre de 1708, en què comença el setge al castell de Santa Bàrbara de la ciutat, fins a aquest 27 d'abril de 1709, era evident que a la ciutat no s'havia aplicat el dret castellà, i només a partir d'aquesta data s'hi podria introduir i fer ús, a més, del nou paper segellat. De fet, la primera escriptura protocol·litzada a la ciutat segons la normativa castellana estava datada, segons l'escrivà referit, el 26 de juny de 1709. En principi, doncs, ningú no podria dir que no tenien efecte els contractes atorgats abans en paper comú i segons els Furs i la pràctica valenciana, «como que ni las partes conocían otras leyes ni derecho, ni los escribanos receptores otro papel que el común, ni los jueces en la Administración de Justicia».³²

Com que Gosalbes tenia la universitat de Sant Joan per un raval d'Alacant, li feia extensiva a tots els efectes la seua situació bèl·lica: la ciutat i «al menos su castillo» estaven invadides pels austriacistes —deia— «porque habiendo sido esta ciudad, como puerto de mar, la que más experimentó las estorciones de la pasada guerra, no se vio libre (al modo que otras) de los enemigos hasta el referido año nueve».³³ Això feia —continuava dient— que no fora fàcil l'aplicació del Decret amb anterioritat al 27 d'abril d'eixe any per molt que, i amb açò s'avenia al que al·legava Marco, sí que

31. F. 53v.

32. F. 67. L'escrivà Dionisio Morató, testimoni aportat pel demandant, testifica en els mateixos termes que el paper està «arreglado su contenido a forma y ordenamiento de testamento según estampa y acomodo al enunciado tiempo de los fueros». Ho fa, això sí, des de la consideració que «la práctica en su profesión de escrivano la principio y fue dedicado a ella después de introducidas en este Reyno y Ciudad las reales leyes de Castilla, pero no obstante por lo que trato y hoyo a diferentes abogados y notarios antiguos que exercieron en la permanencia de los fueros, y en concepto y por lo que he visto y comprendido de muchos instrumentos públicos de aquella observancia» (f. 44-46).

33. F. 66. Gosalbes vol mostrar una distinció especial entre Alacant com a plaça i el seu castell, el qual va romandre més temps en mans dels austriacistes, sense concretar-ne les dates (f. 130v).

estiguera aplicant-se en poblacions properes. És més, Gosalbes anava més enllà quan es preguntava «por qué regla discurre la contraria que inmediatamente a la cesación de la guerra habían de tener uso en esta Ciudad las leyes de Castilla?», i apuntava, d'una manera una mica irònica, «a menos que por el ayre viniesen dichas leyes y se infundiesen en los entendimientos de los habitantes». Per tant, fins a eixe moment tots els pares podien gravar les llegendes dels fills, fideïcomisar-los i fer altres disposicions d'acord amb els Furs, «y recibir los notarios y actuar en papel común por no haberse conosido en jamás el sellado». ³⁴ I si el que importava no era tant la data de la manifestació de la voluntat del testador, sinó la de la seua mort —adduïa Gosalbes—, quedava clar que va tenir lloc igualment abans del 27 d'abril, de manera que no era possible el dubte que de vegades es plantejava la judicatura respecte als testaments atorgats mentre eren vigents els Furs per un finat que moria després del canvi jurídic, amb la possibilitat que canviara les seues darreres voluntats segons les facultats que li conferia el nou dret castellà. ³⁵

Si bé en un principi, i tal vegada precipitadament, Jaime Marco no es va manifestar de manera rigorosa respecte a la qüestió de les dates, prompte es va veure obligat a afinar-la per a sostenir que la ciutat d'Alacant havia estat assetjada per Felip V el dia de sant Andreu apòstol del 1708 —el 30 de novembre— i s'havia rendit el 3 de desembre del mateix any, moment des del qual deia que tenia efectes complets el Decret del 29 de juny de 1707, «sin ser necesaria publicación local en esta ciudad», i per molt que el paper segellat no s'emprara a la ciutat fins més tard. L'exposició de Marco en aquest punt era tan insubstancial com inconsistents eren els testimonis que aportava a aquest efecte: dues persones que no podien tenir més de vuit anys en aquells moments i que només parlaven de l'arribada de les tropes borbòniques per referències, però en cap cas de la formalització dels documents jurídics. ³⁶ És clar que la seua defensa havia d'anar per uns altres camins.

5. VALIDESA I PROTOCOL·LITZACIÓ DEL PAPER TESTAMENT

Dos són, doncs, els punts de fricció entre els cosins Gregori i Jaime: el moment des del qual és vigent i aplicable a Alacant el dret castellà, i la validesa de l'escrit de darreres voluntats dels avis com a testament.

34. F. 123v.

35. F. 53 del lligall de primera instància i 13 del d'apel·lació. Evitar aquests problemes és un dels motius en què es fonamenta la petició de devolució dels Furs que l'Ajuntament de València presenta al monarca el 1719. Vegeu Pascual MARZAL RODRÍGUEZ, *El derecho de sucesiones en la Valencia foral*, p. 170 i seg.

36. Sobre els testimonis que sostenien aquests termes temporals, hi havia un obrer de la vila d'Alacant que, segons deia, era físicament a la ciutat en aquells moments i un cirurgià que, encara que en aquell moment es trobava a Oriola, havia sentit dir a son pare que, gràcies a la caiguda d'Alacant el dia 3, pogueren anar-hi el dia 5. F. 105v i seg.

Sobre el primer punt, poc podia fer cada part més enllà d'adduir el que hem dit en l'apartat anterior, des de la consideració, i açò és important, que no era una qüestió exclusivament privativa dels litigants. El jutge i després l'Audiència podien contradir-se amb casos similars resolts amb anterioritat, i en eixe cas podrien veure's obligats a revisar actes o negocis jurídics ja plenament consolidats en el temps. Si en algun moment del procés, especialment al principi, Jaime Marco apuntava que no tenia sentit entrar a discutir sobre l'aplicació al cas d'un dret o d'un altre mentre el jutge no declarara prèviament la validesa de l'escrit de darreres voluntats, ben prompte ell mateix va assumir que no era així perquè aquesta validesa estava a expenses, precisament, del dret que hi estiguera vigent. Mentre que la demanda de Gosalbes passava necessàriament per la vigència del dret valencià, Marco negava la validesa del testament en qualsevol d'ambdós drets. Respecte al castellà, la vigència del qual defensà en tot moment, per incomplir tant els requisits formals com els de contingut, ja que no respectava el sistema de les lligítimes; respecte al valencià, per incomplir les formes, ja que era conscient de la plena llibertat de testar com a màxima del dret successori foral. Estem davant un debat dirigit i condicionat en tot moment per les objeccions presentades per Jaime Marco amb l'objectiu de demostrar que es tractava, simplement, d'un «cimulado, falso y a mayor abundamiento roto papel». Gosalbes intentava desmuntar aquestes objeccions tal com es presentaven, molt especialment la qualitat dels testimonis.

Si la Chancillería, després Audiència, va adoptar en casos similars un criteri lax, generós o, més aviat, pragmàtic, que passava per respectar al màxim possible la llibertat dels testadors,³⁷ no seria congruent adoptar ara una decisió diferent. A més, no era lògic pensar que el matrimoni Gosalbes-Riera haguera renunciat a aquesta llibertat històrica dels valencians per a fer seu tan aviat el sistema castellà, alié i desconegut en la seua cultura sociojurídica. És clar que els interessos del net, Jaime, eren uns altres, com era clar que anul·lar tots els contractes i negocis jurídics formalitzats des del 1713 podia originar, també a la judicatura, conflictes difícils de solucionar. Pensem, per exemple, en les disposicions d'última voluntat que la vídua va atorgar després individualment i que, tal vegada, no s'ajustaven al testament mancomunat amb el seu difunt marit.

La lectura del procés ens mostra una petició de Gosalbes senzilla però construïda sòlidament a partir de la testificació fonamental dels escrivans Juan Bautista Matarredona i Bautista Planelles, per als quals el testament havia estat ordenat d'acord amb

---

37. Amb el temps, aquesta «generositat» podria veure's com una manifestació de la voluntat de l'Administració de justícia d'atemperar el tracte manifestament discriminatori que els valencians havien patit en els decrets de Nova Planta respecte als altres territoris de la Corona d'Aragó. Era una manifestació, així mateix, que aquesta idea era compartida fins i tot pel mateix monarca. Aniceto MASFERRER, «Del fracaso recopilatorio a la pérdida definitiva del derecho foral valenciano (1707-1804)», *Revista de Dret Històric Català* (Societat Catalana d'Estudis Jurídics), núm. 14 (2015), p. 243-272.

les disposicions forals, sense cap defecte, i havia estat autoritzat i signat, efectivament, pel també escrivà Antoni Cerdà, a més de presentar també com a testimoni als mateixos efectes el fill d'aquest últim, Josep Cerdà.³⁸ El de Gosalbes és el mateix posicionament des del principi i només va haver de modular-se quan la part contrària plantejava algunes objeccions, sovint amb testimonis d'escassa consistència. De fet, l'actuació de Jaime Marco se'ns mostra inicialment vacil·lant, fruit, creiem, d'una demanda que no esperava. Els seus primers escrits revelen una espontaneïtat argumentativa poc elaborada i amb fluctuacions —i açò s'ha d'emfatitzar— respecte a la vigència de l'un o l'altre dret, que obligà tant la part contrària com ell mateix a reprendre i reformular contínuament els mateixos arguments de manera una mica desordenada. Marco prengué consciència de la complexitat de la disputa i, tal vegada per això, començà a retenir els lligalls del procés amb una freqüència sospitosa, cosa que va ser denunciada reiteradament per Gosalbes i va ser causa dels corresponents requeriments d'entrega per part del jutge. Acusava el seu cosí de fer servir el seu caràcter d'advocat per a interposar abusivament tot tipus d'accions obstaculitzadores, amb les conseqüents despeses i retards i amb l'única finalitat d'aconseguir el seu desestiment.

Per la seua banda, la defensa de Marco tenia com a pilar fonamental la idea que en tota declaració judicial sobre la voluntat d'un testador havia de concórrer «la mayor certeza y verdad, sin la menor sospecha ni dolo, por tratarse de última voluntad y disposición que requiere carecer de toda duda, si que deve concurrirse en acto perfecto y solemnizado».³⁹ A aquest efecte aportava un certificat de Jacinto Belando, escrivà de Sa Majestat i del número i del jutjat d'Alacant, i propietari dels protocols d'escriptures públiques rebudes «al parecer» del notari Antoni Cerdà, on afirmava que entre els protocols dels anys 1707 al 1709 no constava cap testament ni qualsevol altra disposició equivalent atorgada per Gregori Gosalbes.

Jaime Marco assumia que una màxima del dret successori d'ambdós ordenaments era respectar com a llei la voluntat del testador, però també que cada ordenament exigia la sujecció a certes formes. I com que era ben conscient de la possibilitat de declarar-se vigent per a aquest cas el dret valencià, es veié obligat a desmuntar la validesa del testament segons, principalment, aquest dret. Si bé deia que actuava «bajo las protestas de no apartarme ni oponerme a lo resultante en las disposiciones forales

38. Matarredona manifestava que ho sabia «por la práctica que tuvo en dichos antiguos fueros, hallándose profesor de la facultad de escribanos, y como a oficial de pluma haverle asistido al dho. Cerdá, y conocimiento que por este motivo tiene del signo del mismo y letra de la signatura». En un sentit similar, Planelles deia «que le parese ser el signo y letra del certificado del difunto el escrivano Antonio Cerdá, lo que declara por aver visto muchos signos y letra del dicho Antonio Cerdá, y por tenerle tratado y comunicado». Per la seua banda, el fill, Josep Cerdà, deia que reconeixia com a propis de son pare tant el signe com la lletra, a més que deia que «es el mismo testamento que vio entre los demás papeles de su difunto padre y hermano Vicente Cerdá». F. 7-9.

39. F. 19.

ni otras de las presentes», referint-se a les castellanés, en altres moments també deia que el problema sobre el suposat testament era «no estar conforme a las disposiciones forales ni [a] su práctica». A l'efecte d'«acreditar la observancia y práctica de los antiguos fueros sobre los entregos y encomandas que se hazían de semejantes testamentos en calidad de cerrados», sol·licitava «que por el presente escribano se ponga testimonio con incerta de la escritura de entrego de testamento cerrado que se halla autorizado por el mismo Antonio Cerdà», tot fent referència a altres certificats d'entrega d'escriptures de testaments tancats que Cerdà i altres notaris havien lliurat en temps forals.⁴⁰ Amb l'objectiu d'ordenar la seua defensa, Marco feia pivotar els seus arguments sobre quatre punts: l'autoria de les firmes, el nombre de testimonis, la seua qualitat i la *traditio*.

Respecte a l'autoria dels signes o senyals, Marco dubtava tant de la intervenció efectiva del notari Antoni Cerdà com de la veracitat de les creus que suposadament havien marcat els cònjuges, ja que no quedava acreditat, segons ell, que el signe que hi apareixia fora veritablement el propi de cadascun d'ells. Si hi va intervenir Cerdà, per a ell no quedava clar que el paper haguera format part dels protocols seus que van arribar a mans del taverner Juan Martínez, respecte al qual mostrava una gran desconfiança i llançava sospites recurrents sobre la seua fiabilitat perquè, com que era un antic soldat que ara estava invàlid, s'ocupava com a tender, taverner públic i «bodeguero», i feia servir els papers que hi havia a sa casa per a «aplicar y embolver sus víveres o mercaderías». És més, Marco recelava de la persona que havia acudit a aquella casa tenda «a fin de buscar un papel de un capaso que tiene de papeles desechados», tot dubtant que el taverner Martínez el trobara immediatament, i es preguntava si era Gosalbes o una altra persona qui s'havia emportat el paper en qüestió per a tornar després amb el mateix paper o, com es podia sospitar, amb un altre, per a al·ludir a la possibilitat que s'hagués produït un «fraude».⁴¹ Enfront de totes aquestes peticions, Gregori Gosalbes es limitava a obtenir la declaració de testimonis pràctics que acreditaven que el signe que apareixia en el testament era efectivament el del notari Cerdà, així com que el seu contingut era plenament conforme amb la pràctica existent sota els antics Furs.⁴²

Quant a les firmes dels avis, Gosalbes deia que la marca de la creu era la que es feia en temps forals quan els testadors no sabien escriure, cosa que quedava demostrada pel fet que havien estat ells mateixos els que havien entregat l'escrit al notari. I que els plec del paper hagueren desfigurat un tros del darrer full, per molt que era considerable, tampoc no invalidava l'escrit, com pretenia Marco, atés que quedava manifestament clara la voluntat dels testadors.

---

40. F. 76 i 84.

41. F. 17 i 84v.

42. F. 38 i seg.

Respecte a la *traditio*, Marco sol·licitava que s'obriera un període informació de testimonis pràctics que confirmaren que el document no estava conforme a la pràctica foral en qualitat de testament tancat, és a dir, segellat i en forma de plica. Mancava, segons deia, l'anotació de «la formalidad de entrego; allarse bien cerrado con anotamiento de todas sus circunstancias; conocimiento de testadores de estar capaces y en disposición para poder testar, conocimiento e intervención de testigos precisos y demás formalidades», com també el coneixement de l'obertura en el seu moment, de nou, davant dels testimonis i amb les solemnitats exigides. Eren uns requisits que sí que complien els instruments notariais de temps forals que aportava al plet, «con sus fees de publicaciones». Marco tenia un interès especial que els testimonis digueren que en els testaments tancats «el escribano no se pone dentro, pues este y testigos que deven intervenir se hallan en testimonio sobre la misma plica o en escritura de entrego aparte». Els testimonis aportats a tots aquests fectes eren quatre escrivans del número i del Jutjat d'Alacant, que van manifestar, lògicament, que el «paper» mancava de moltes formalitats pròpies i essencials per a ser validat en temps dels Furs i per a poder-se considerar com a testament tancat.⁴³

Per a Gosalbes no era possible que aquests escrivans, que ometien la seua edat, conegueren la pràctica foral: dos d'ells, en concret, encara no havien nascut l'any en qüestió. A més, era digne de sospita que tots quatre digueren exactament el mateix —amb idèntiques paraules—, tot i que un d'ells es contradieia, ja que amb motiu d'una altra declaració reconeixia que el temps dels Furs no era el seu ni els havia practicat.⁴⁴ També aportava un certificat de l'arxiver de la parròquia de Sant Joan Baptista, de Sant Joan d'Alacant, que demostrava que si bé el llibre de clàusules testamentàries no contenia cap anotació entre els anys 1704 i 1711 —sembla que perquè s'havia extraviat com a conseqüència de la guerra—, en el de mortuoris hi havia una entrada segons la qual «en 18 de febrer de 1709 fonch sepelit en la seua sepultura Gregori Gosalbes, feu testament en poder de Antoni Cerdà, notari, en 13 de febrer de 1709». El certificat deia, a més, que s'havien de disposar certes misses segons la voluntat dels marmessors, «que són Gertrudis Rierra, sa muller, Batiste Planelles, son gendre, y Joseph Gosalbes, son fill», els mateixos nomenats a l'efecte en el testament.⁴⁵

Contràriament a les qüestions formals, dirigides i dominades en tot moment per Marco, les de fons eren presidides majorment per Gosalbes, des de la màxima del respecte a la voluntat dels testadors. En virtut del dret valencià, com ja hem apuntat, Gosalbes insistia que els pares podien acontentar les filles amb una llevíssima quantia dels seus havers i designar un o més fills mascles per a tota l'herència; podien substituir-les recíprocament o gravar-les amb una restitució o fideïcomís sota la condició

43. F. 104 i seg.

44. F. 130 i seg.

45. F. 28.

de morir sense fills o altres; i podien posar sobre elles «todos los pactos que bien visto les fuesen, sin que hubiese arbitrio de reclamarlo». Gosalbes recriminava a Marco que, com a advocat que era, no sabera que segons la legislació i la doctrina valencianes, els pares podien testar a favor dels fills o d'estrany a la manera dels militars, és a dir —i tornant a les qüestions formals—:

[...] sin ninguna solemnidad y requisitos, ya fuese por escritura privada, escrita o no escrita de su mano, o firmada de los testadores, por ante notario o sin él, sin testigos ni señalamiento de día, año y mês, de suerte que mientras constase de la última voluntad y testamento de los testadores y se verificase su legalidad, hera válida y devía mandarse protocolisar». ⁴⁶

També Gosalbes aportava una declaració de testimonis pràctics que refrendaven la conformació del testament d'acord amb el dret foral, com addueïen el coneixement i l'acceptació tàcita del testament per part dels sis fills: el fet que tots ells testaren d'acord amb les disposicions contingudes en el testament era prova inequívoca que el donaven per vàlid.⁴⁷ Les filles havien tingut més de cinquanta anys per a reclamar els béns en iguals porcions en qualitat de successió *ab intestato* segons el dret castellà i no ho havien fet, és a dir, s'havien acontentat amb la voluntat dels progenitors; el mateix es podia dir dels seus marits, Batiste Planelles i el pare de Jaime Marco, metge. Tots quatre —deia Gosalbes— «por que no quisieron gravar sus conciencias con disputar lo que disputa aora el dicho Marco, por constarle de la realidad de dicho testamento y por tanto consintieron que los quatro hijos varones instituidos disfrutasen el total de la herencia, contentándose con la porción de quatrocientos pesos que se les señaló a sus respective mugeres». ⁴⁸ Aquestes es van aconformar amb el que van rebre en vida per raó de matrimoni, sense exigir mai cap tipus de millora ni impugnar la declaració dels germans varons com a hereus universals. I, com recordava, es va complir amb totes les obres pies ordenades en el testament, misses i almoines, cosa que pressuposava el coneixement i l'acceptació de les darreres voluntats. Així doncs, la mare de Marco, en acceptar els quatre-cents pesos que li corresponien de dot sense reclamació ninguna, estava validant la seua exclusió com a possible hereva dels altres béns.

Per a Jaime Marco, la nul·litat formal del suposat testament negava qualsevol valor al que amb ell hagueren pogut fer després els fills. És més, el comportament posterior de l'àvia li negava qualsevol validesa: així, per exemple, el 25 de setembre de 1719, sense cap referència al testament que suposadament havia signat amb el seu marit, acordava amb el vidu de la seua filla Gertrudis i en representació del

---

46. F. 68.

47. F. 33, 38 i 71.

48. F. 71-71v.

fill comú d'aquests, el demandat Marco, l'entrega i l'acceptació del que faltava per a les cinc-cents lliures en concepte del que aquest considerava el veritable dot, i no les quatre-cents de què parlava «el paper». Marco insistia en la idea que «lo que haze más al caso es que habiendo otorgado su último testamento dicha Gertrudis Riera mi abuela en el día primero de abril del año 30, no se advierte en él mención particular de haver otorgado otro, abierto, cerrado ni de otra forma ante dicho Antonio Cerdà». Anys més tard, l'11 d'abril de 1834, l'àvia Gertrudis «prometiò i mandò de bienes comunes» al fill Joan Batiste quatre-cents lliures i una partida de terra. Perquè els fills, igualment, tampoc no havien presentat cap oposició ni resistència a les noves voluntats i als nous repartiments de sa mare, tot formalitzat adequadament davant el notari Francisco Boix.⁴⁹

6. RESOLUCIÓ DEL PLET I APEL·LACIÓ

El 2 de juny de 1762 el llicenciat Francisco Álvaro, advocat dels Reials Consells, com a alcalde major i tinent corregidor de la ciutat d'Alacant i la seua jurisdicció, va emetre un «auto» pel qual «devía de declarar y declaro por inválido e insubsistente el papel que motiva esta instancia y de consiguiente no haver lugar a que se prothocolle como solicita Gregorio Gosalbes».⁵⁰ El fet que no es motivessin les sentències ni qualsevol altra resolució judicial arran de la Nova Planta ens priva del més mínim enteniment sobre les raons considerades per la justícia.⁵¹ L'«auto» es comunica a les parts el dia següent i eixe mateix dia el procurador de Gosalbes sol·licita que s'admeta sobre ell el recurs d'apel·lació davant la Reial Audiència de València, amb el lliurament del testimoni corresponent per a la seua introducció.

La desconfiaça entre les parts es mantindrà intacta. Marco tornarà a retenir l'expedient de manera maliciosa, segons el seu cosí, i, com que l'«auto» es va dictar sense citació de les parts, aquest va entendre que era nul i sense efectes, per la qual cosa el dia 6 va sol·licitar retornar la causa a l'estat de la seua citació, tot reservant-se el dret a interposar l'apel·lació convenient. A més, en un «otrosí» Gosalbes deia que desconfiava de tots els advocats de la ciutat que havien d'assessorar el corregidor, a excepció dels sis que anomenava, i sol·licitava «acompañarse con qualquiera de los

49. F. 81, 87 —«bienes comunes» apareix subratllat— i 118v i seg.

50. F. 132v.

51. Sobre la motivació de les sentències en la València foral, vegeu Carlos TORMO CAMALLONGA, «Una aproximació als “visso” i als “attento” en la sentència civil de la València foral», a Javier PALAO GIL i M. P. HERNANDO SERRA (coord.), *Los valencianos y el legado foral*, p. 53-70, o Carlos TORMO CAMALLONGA, «Pactisme i el seu vessant judicial al Regne de València», a María Isabel FALCÓN PÉREZ (coord.), *El Compromiso de Caspe (1412): Cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*, Saragosa, Obra Social de Ibercaja, 2013, p. 855-862.

exceptuados».⁵² Es nomenà així Francisco Soler, referit com a «asosiado». I encara que, segons Gosalbes, no calia donar trasllat d'aquesta petició de nul·litat a l'altra part, així es va fer. Per contra, per a Marco la citació de les parts només era necessària si es tractava d'una sentència definitiva, no d'un «artículo o preámbulo, asuntos en que no son correspondientes las formalidades que en todo caso se guardan para una solemne sentencia definitiva». No era necessària per a allò interlocutori, «por no haberse gobernado la serie de este expediente por los trámites de contestación, admisión a prueba, publicación y demás, que no habiéndose tenido por necesario, menos deve tenerse la citación para lo interlocutorio». És més, aportava manifestacions repetides del mateix Gosalbes en favor de la resolució ràpida «sin más figura de juicio que aquel sumario examen» dels documents aportats. En qualsevol cas, sol·licità la inadmissió de l'escrit d'apel·lació, tot recusant, al mateix temps, Francisco Soler. Amb el definitiu «acompañado» de consens, el 17 de juliol de 1762 Leopoldo Izquierdo, l'alcalde major i tinent corregidor, retornà l'expedient a l'estat en què estava abans del 26 de maig.⁵³

La cosa es complicà quan Gosalbes sol·licità l'admissió de la clàusula del testament de l'avi trobada en l'arxiu episcopal de la ciutat d'Oriola, tot jurant no haver-la poguda aconseguir fins llavors; de fet, estava signada el 20 de juliol del mateix any. Així, en el llibre titulat *Cláusulas de los difuntos de la Universidad de San Juan* hi havia una partida d'Antoni Cerdà que certificava l'existència per a Gosalbes de «son último y darrer testament fet per aquell en tretze de febrer del any mil setcents y nou, y entregat a mi, dit notari, en dèsat dels matexos».

No obstant això i si bé la clàusula contenia les referències als marmessors, les misses i altres voluntats sempre referides, en cap moment no al·ludia, com remarca va Marco, a la destinació individualitzada dels béns relictos, atés que només certificava la mort i l'enterrament de l'avi. És més, tampoc no feia constar la *tradicito* amb els requisits de rigor i, el que era pitjor, no quadrava exactament amb el suposat testament, atés que evidenciava en aquest l'absència de l'entrega, de la data i dels testimonis.⁵⁴

La qüestió és que per mitjà de l'«auto» del 26 d'agost del mateix 1762, dictat igualment per Francisco Álvaro i Leopoldo Izquierdo, es declarava, novament:

No haber lugar a la prothocolización del mencionado papel, y reservaron su derecho salvo al referido Gozalbes, para que en razón de lo demás que por el citado recaudo pueda resultar a su intención, usse de él según y como le compete y conveniente le sea.⁵⁵

---

52. F. 135.

53. F. 143-145.

54. F. 146.

55. F. 150v.

Notificat l'«auto» a Gosalbes l'endemà, el mateix dia sol·licità i aconseguí l'entrega de l'expedient a l'efecte d'estudiar un possible recurs d'apel·lació. A partir d'aleshores i contràriament al que era habitual, fou Gosalbes qui retingué reiteradament l'expedient més temps del concedit, amb les mateixes i puntuals reclamacions de Marco. Però és que Gosalbes tenia un motiu poderós: segons ell, la sentència re-interpretava la demanda fins al punt de deformar-la, cosa que l'obligava a replantejar-se el sentit dels passos següents que calia fer. La sentència, tal com estava formulada, denegava la protocol·lització sol·licitada, atés que no podia acceptar-se per a un paper que no estava validat formalment com a testament i que —suposadament, i açò era el més important— aquesta validació no havia estat demanada. Açò, interpretava Gosalbes, feia inútil tot tipus de recurs perquè «el expediente publica haver abrasado todas las acciones conducentes a su intención». El que no volia l'Audiència, creiem, era entrar en el fons de la qüestió. Però anem als orígens. La demanda de Gosalbes deia literalment:

Deseando aver una o más copias del espresado testamento, y que a este fin se libren auténticas y feeficientes y quede prothocolado assimismo en devida forma por el presente Esno. como regente qe. es y dueño de los papeles de dho. escrivano Zerdá. A Vm. pido y suplico se sirva mandar ante todas cosas se notifique a dho. Juan Martínez ponga de manifiesto el presentado testamento y le entregue como a dueño que es de dichos papeles [...] para todo lo qual se dé comición al presente escrivano.⁵⁶

Amb la presentació del testament referit, Gosalbes requeria que se li admeteren els perits pràctics que acreditaren que estava escrit legítimament d'acord amb el dret valencià i sense cap defecte substancial. En els escrits posteriors, no obstant això, la petició de Gosalbes apareixia lleugerament modificada:

Se ha de servir Vm. mandar se protocolize y registre el citado testamento [...] librándose la copia o copias que se pidieren para su uso y ejercicio, previas en caso necesario las declaraciones y demás pronunciamientos conducentes a su validez, por concurrir los requisitos que se prescribían por disposición, costumbre y práctica de los abolidos fueros.⁵⁷

Si bé és cert que aquesta petició s'havia inclòs de manera diferent en cadascun dels escrits presentats, de manera que en algun moment semblava —més clarament en el primer escrit— que només s'hi sol·licitava la protocol·lització, Gosalbes recordava

56. F. 3v-4.

57. F. 65.

aquestes paraules exactes per a fer al·lusió, també, a una pràctica tan habitual i oportuna com era la d'evitar la duplicitat de processos:

La dicha protholisación del testamento previas en caso necesario las declaraciones y pronunciamientos correspondientes a su validación, que es el método que puntualisan los AA. Reynícolas en semejantes expedientes, a más de que aunque esto faltara, que no falta, quién no descubre estar embevida la demanda de validar qualquier documento por el mismo acto de procurar su prothocolisación, siendo esta proposición tan clara y terminante que aun en las fórmulas de semejantes acciones solo se pide la prothocolisación del instrumento, ya sea el encontrado en minuta o no alargado [sic], sin haser mención de que deva preceder antes artículo declaratorio en quanto a su validación.⁵⁸

Gosalbes sol·licitava l'admissió de l'apel·lació de l'«auto» davant l'Audiència i la certificació corresponent per a la seua introducció, amb l'oposició de Marco perquè la considerava del tot «intempestiva» i sense referència ninguna a cap objecció del cosí. El 17 de setembre l'alcalde major i el seu «acompañado» admeteren l'apel·lació amb tots dos efectes, remeteren a l'Audiència l'expedient original i deixaren una còpia de registre en el jutjat.

Ja en la Sala Civil de l'Audiència de València, Gosalbes, tant en l'escrit d'interposició de l'apel·lació com en els següents, modulà la demanda; segons Marco, però, la modificà substancialment. L'objectiu d'aquell era, òbviament, l'anul·lació de l'«auto» inferior, però ara sobre la base que el que estava fent no era res més que exercir el dret que li atorgava el jutjat inferior quan, tot i denegar la protocol·lització, li reconeixia el dret a acudir on creiera oportú per a presentar altres reclamacions, sense concreció ni exclusió alguna:

Que deve declararse por nulo y en todo caso revocarse lo decidido por el tribunal inferior, y mandar se prothocolise el papel cabeza de autos del primer ramo como tal testamento, y en todo caso declararse subsidiariamente por válida la substitución o fideicomiso que en él se incluye según la disposición foral que aun subsistía [...] y sin embargo de parecer que este pensamiento no se halla expresamente deducido en la demanda ante el inferior, pero lo está virtualmente.⁵⁹

---

58. Pel context en què trobem aquest paràgraf, entenem que la darrera frase és formulada a tall de pregunta; per això accentuem el relatiu «quién». F. 154v-155.

59. Gosalbes remarcava el caràcter de fideïcomís *inter liberos* atorgat en temps de guerra a tall de *jure militari*, que s'equiparava amb els atorgats en cas de pesta, rusticitat, senzillesa o ignorància dels testadors, i en els quals, com a privilegiats que eren, no calia ajustar-se a les formalitats legals. També insistia en la poca fiabilitat dels testimonis presentats per Jaime Marco, en el fet que l'escrivà Cerdà i mossén Planelles sí

A banda hi ha els arguments de fons. S'hi reproduïren els mateixos aportats en primera instància, si bé Gosalbes afegí una observació nova i rellevant:

[...] según fueros, se testava *jure militari*, por el qual, contra las reglas del derecho común era permitido a qualquiera morir con testamento en parte e intestado en otra [...] y aquí sirve la diferencia entre lo relativo al ritu del testamento y lo concerniente a lo que quiso el que dexava los bienes.⁶⁰

Es tractava de donar per vàlida la substitució o el fideïcomís dels germans perquè era la voluntat inqüestionable de l'avi, juntament amb l'usdefuit en què va viure la vídua i els increments de dot amb què va beneficiar la filla Gertrudis; és a dir, no es focalitzava en la protocol·lització, sinó en una validació «ampliada» del testament.

Marco, lògicament, demanà la confirmació de l'«auto» de primera instància, reproduint també els mateixos arguments, destacadament que la petició del cosí s'havia limitat a la protocol·lització del «papel», i sense fer cap referència a la seua validació. És a dir, donava suport a una resolució judicial sobre la qual mai no havia argumentat. Si bé en cap moment no va al·legar que validació i protocol·lització foren qüestions separades, i l'una no continguera l'altra, ara reclamava insistentment que l'Audiència se circumscrivira exclusivament a la protocol·lització. Secundàriament i com a resposta a la nova consideració de Gosalbes sobre la compatibilitat entre successió testada i successió intestada, també demanava la desestimació de l'«auto» perquè aquesta segona consideració era un tema afegit a la causa sobre el qual no s'havia resolt en primera instància, per la qual cosa no es podia veure en segona. Així i tot, argumentava que l'Audiència no podia declarar que uns béns relictos es regiren pel testament i uns altres, pel règim *ab intestato*.

El darrer escrit del lligall d'apel·lació és la rèplica de Gosalbes, del 7 de març de 1763, on es reafirma sense novetat ninguna en el que ja havia al·legat. No tenim noves notícies del recurs fins més de vint anys després, quan el 14 de gener de 1785 la Sala Civil de l'Audiència convida tots dos procuradors que «dentro de quince días precisos hagan constar de transacción, convenio o formal apartamiento de este pleyto, con prevención que pasados se prosederá a su determinación según el estado en que se halla».⁶¹ El 12 de maig la Sala declara que «se dan los autos por terminados» d'acord amb el certificat que el 2 de maig presentava el procurador de Jaime Marco, lliurat per l'escrivà d'Alacant l'1 de març i on es deia:

---

que comptaven com a tals, o que no podia afectar la voluntat dels testadors la poca diligència de l'escrivà o que el beneficiari desconequera on es trobava el testament; veg. f. 13, lligall d'apel·lació. «La demanda ceñida al punto de protocolizar el documento incluye un concepto general comprensivo de todos los extremos que abraza el mismo papel, assí ordinarios como subsidiarios»; f. 28, lligall d'apel·lació.

60. F. 16-16v del lligall d'apel·lació.

61. F. 30 del lligall d'apel·lació.

Que Dn. Jayme Marco, abogado de los reales consejos, Matilde Gosalbes, viuda de Juan Bta. Gosalbes, y Gregorio Gosalbes, celebraron ante mí, dicho esso. en catorce de abril del año pasado mil setecientos sesenta y quatro, escritura de transacción, combenio, divición y partición de los bienes que quedaron por muerte del dicho Juan Bta. Gosalbes de Gregorio, baxo diferentes pactos y condiciones, apartándose absolutamente del pleyto que seguían los mismos sobre la insubsistencia de su testamento otorgado ante el esso. Miguel Planelles, de la universidad de San Juan en dies y seis de marzo del año también pasado mil setecientos cinquenta y nueve, y que devía guardarse la disposición hecha por Gregorio Gosalbes, abuelo, que al pareser habría authorisado Antonio Cerdá de la propia Universidad en trece de febrero de mil setecientos y nueve, y que se prothocolisase para que tuviera efecto, de cuya determinación se apeló por el contenido Gregorio Gosalbes para la R. Audiencia de este Reyno, de forma que sobre todo se dieron los otorgantes por satisfechos con apartamiento de todas las pretensiones que virtieron y solisitaron tener en dichos autos y demás piezas que promovieron por lo dicho, dándolas todas por rotas, lineadas y canseladas para que nada de ello valiera ni hiciese fee judicial ni extrajudicialmente.⁶²

7. CONSIDERACIONS FINALS

Si bé és cert que el dret valencià i el castellà compartien una mateixa base, el *ius commune*, de tal manera que gran part de les construccions jurídiques d'ambdós drets eren en essència similars, el règim successori, com l'econòmic matrimonial, mostraven diferències destacables, i és per açò que la resolució definitiva d'aquest plet inevitablement beneficiaria o perjudicaria una part o l'altra, depenent de l'ordenament jurídic que es declarara aplicable.⁶³ De la manera en què estaven plantejades la demanda i la contestació, no era possible una resolució de consens o satisfactòria per a totes dues parts. En tota aquesta qüestió i malgrat que les consideracions finals que nosaltres fem com a investigadors no poden eixir de l'àmbit de les hipòtesis, creiem que igualment

62. F. 31 del lligall d'apel·lació.

63. Federico MARTÍNEZ RODA, «El derecho común y la supresión de los Fueros de Valencia», *Revista de Estudios Políticos (Nueva Época)*, núm. 163 (gener-març 2014), p. 101-124. Javier PALAO GIL, «El derecho civil foral valenciano: instituciones históricas del derecho de familia y de sucesiones», a Javier PALAO GIL, *Un derecho civil valenciano posible: Propuestas legislativas y proyección de futuro*, València, Tirant lo Blanch, 2021. Vegeu un estudi en profunditat del règim econòmic valencià en M. Dolores GUILLOT ALLAGA, *El régimen económico del matrimonio en la Valencia foral*, València, Biblioteca Valenciana i Generalitat Valenciana, 2002. Vegeu també, tant per al dret economicomrimonial com per al successori, Arcadi GARCIA I SANZ, *Instituciones de dret civil valencià*, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, 1996.

ens hem d'aventurar a fer un assaig de conclusions, que poden ser el reflex de l'estat de la situació en l'actualitat.

La voluntat de disposar dels béns propis, en aquest cas per a més enllà de la vida, és pròpia de la natura humana i així ho considerava la legislació valenciana històrica, que li atorgava un grau de llibertat considerable.⁶⁴ És un dret o llibertat que, gràcies a investigacions recents, sabem que mai no va caure en oblit dels valencians, com mai no es va renunciar a recuperar-lo després de perdut, sinó al contrari. No sabem en quina mesura aquesta antiga facultat romania més o menys present en la ment dels valencians dècades després d'haver-se suprimit, però la qüestió és que les parts que intervenen en aquest procés no qüestionen en cap moment la legitimitat de salvar, sempre i en tot cas, la voluntat íntegra dels avis Gregori i Gertudis, inclús mentre era vigent el dret castellà, més preocupat per modular aquestes voluntats amb el sistema de les llegendes. Es poden canviar les normes d'un dia a l'altre, clarament per via impositiva, però la idiosincràsia d'un poble camina per uns altres indrets i té els seus temps habitualment més llargs.⁶⁵ En cap moment no s'argumenta res pel que fa a la superioritat moral d'un sistema sobre l'altre, i és cridaner que no ho fera Jaime Marco en favor de les llegendes castellanques, especialment si tenim en compte els seus interessos i el seu caràcter de lletrat en actiu.

Siga com fora, ens trobem davant d'un conflicte de dret privat esdevingut arran d'una alteració jurídica irreflexiva, discriminadora i fora de tot raonament mínimament sostenible per una monarquia o una administració que es volia pacificadora. És una intromissió innecessària en la vida privada de les persones, els problemes de la qual, com ja estem veient, van perdurar dècades.

Centrant-nos en el nostre cas, el primer que ens crida l'atenció de l'escriptura de transacció final és la intervenció de Matilde Gosalbes, esposa del fill, Joan Batiste Gosalbes. El fet de no haver aparegut en cap moment al llarg de l'expedient ens fa pensar que, paral·lelament, degué obrir-se un altre conflicte —en l'àmbit judicial o no— en el qual aquesta vídua es presentava per a reclamar possibles drets propis i que suposem que desconeixia que tenia fins a l'aparició del paper o testament i l'inici d'aquest procés. Ja no es tractaria, doncs, d'un conflicte entre dues parts, sinó entre tres. Ja no eren debats centrats només en qüestions successòries, sinó que també hi intervindria

64. Respecte a aquesta qüestió i encara que date de molt més tard en el temps, vegeu una interessant exposició sociojurídica i defensa del principi de llibertat de testar enfront del règim de les llegendes, així com sobre la respectiva situació en què queden pares i fills en el dret successori dels distints ordenaments jurídics peninsulars, en l'obra del notari valencià Federico BARRACHINA Y PASTOR, *Derecho foral español en sus relaciones con el Código civil, la jurisprudencia del Tribunal Supremo y doctrina de la Dirección General de los Registros y del Notariado*, 3 vol., vol. I, Castelló, J. Armengot é Hijos, 1911, p. LVII i seg.

65. Vegeu sobre això una dissertació interessant i oportuna, també en clau actual, en Javier PALAO GIL, «El dret civil valencià: impossible o possible», a Javier PALAO GIL, *Un derecho civil valenciano posible*, p. 19-34.

el dret econòmic matrimonial, respecte al qual caldria resoldre sobre qüestions complexes al voltant, per exemple, de l'aixovar o el creix. La solució en els jutjats seria encara més complicada. Tal vegada la nova actora entraria en contacte amb els seus dos nebots després de l'últim escrit, del 7 de març de 1763, fent-los saber el seu interès per reclamar el que creia que eren els seus drets. Tal vegada per això els seus nebots deixaren en suspens el judici en l'Audiència, per a arribar tots tres a un acord que formalitzarien davant del notari un any més tard.

L'examen d'aquest plet parteix d'una premissa bàsica: consegüentment al grau de llibertat de testar en cada ordenament, es dona una menor regulació legal del dret successori a València que a Castella, per això té major rellevància la doctrina —i molt especialment la pràctica notarial— en el dret valencià que en el castellà.⁶⁶ És una cosa que es veu clarament en els arguments de les parts, òbviament sense una individualització de disposicions i autors, cosa que, en tot cas, quedava per a les alegacions jurídiques finals. I el fet que aquestes pràctiques notariales ja no foren d'ús —tal vegada ni tan sols de coneixement— per part dels jutges que sentenciarien el plet, empentava les parts a aportar instruments i protocols que, encara que eren aliens al cas, podien servir com a elements comparatius per a determinar la validesa o la nul·litat del «paper» com a testament segons el dret valencià. Gosalbes deixava entreveure que la sentència de primera instància era un bon exemple d'aquest desconeixement, ja que hàbilment defugia entrar en el fons de la qüestió, en el *petitum*.

Mentre que Gosalbes defensa sense fissures la vigència del dret valencià en el moment en què van ocórrer els fets, el posicionament del seu cosí Marco sobre aquesta qüestió no és tan clar. Malgrat que va veure's obligat pels seus interessos a defensar la vigència del dret castellà, mai no deixà d'al·ludir i d'argumentar profusament sobre la nul·litat de l'acte també segons el dret valencià.

Aquesta vacil·lació de Marco és el reflex d'un enfocament diferent de la causa. Enfront de la insistència, segons el moment i la part, en la forma, trobem la insistència en el contingut, atés que el dret valencià no era tan formalista com el castellà. Respecte al fet que la formalització poguera ser determinant de la validació o la nul·litat del testament, hi havia la llibertat de testar que defensava Gosalbes enfront de la *traditio* i la protocol·lització del «papel» de què parlava Marco, per molt que el dret castellà compartira amb el valencià la màxima segons la qual la voluntat del testador era llei en el dret successori. Tot açò atorgava una importància capital als testimonis, tant als que eren presents en l'atorgament del testament el 1709, com als que podien depositar sobre la pràctica notarial foral. Respecte als primers, mentre que per a Marco era necessari

---

66. Així i tot, hem vist alguna referència de Jaime Marco a disposicions legals castellaness individualitzades, en concret a les Leyes de Toro, 10 i 11 (f. 61v), a propòsit de la seua presentació com a fill legítim. Carlos TORMO CAMALLONGA, «El derecho en las alegaciones jurídicas del siglo XVIII», *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història (Universitat de València)*, núm. 50 (2000), p. 277-317.

que foren tants i amb els requisits que exigien les lleis per a cada tràmit, per a Gosalbes tota deficiència era plenament salvable. Respecte als segons, una vegada transcorregut més de mig segle, tots els que s'aportaven només podien parlar per referències alienes.

Sembla inqüestionable que, en el moment en què s'escrigué el paper objecte de disputa, el dret valencià encara era vigent a Alacant i el paper segellat castellà encara no circulava per la ciutat. També sembla bastant clar que la mancança posterior de protocol·lització fou consentida tant per la vídua com pels fills, sense que en coneguem els motius i tal vegada confiats i despreocupats dels problemes que amb el temps pogueren ocasionar-se per diferents interessos entre descendents amb menys lligams familiars. I, òbviament, sense pensar en la possibilitat que en l'àmbit judicial es plantejara la validació o la nul·litat de dit paper com a testament.

Més que pautes generals sobre la manera de resoldre aquest tipus de plets, la Chancillería i després l'Audiència havien resolt, des del primer moment, atenent cada cas en concret i sempre, recordem-ho, des del major respecte possible a la voluntat dels testadors. Però aquest cas ja era molt tardà en el temps i, com hem dit, les proves, especialment la testimonial, tan important per a la validació dels testaments forals, plantejaven problemes de resolució molt difícil, si no impossible.

Diguem en el seu moment que amb l'arribada de Carles III al tron, el 1759, l'Ajuntament i la Universitat de València havien presentat a la cort uns memorials de greuges en els quals sol·licitaven la devolució dels Furs i en favor del nomenament de valencians per a les places vacants de l'Audiència.⁶⁷ S'obrien, una altra vegada, noves esperances. Tot plegat —i açò és una especulació—, és possible que aquestes iniciatives i altres en l'àmbit doctrinal —pensem en Mayans o en Berní— complicaren internament la decisió de jutges i magistrats, tot preveient possibles conseqüències d'una hipotètica recuperació dels drets perduts; una recuperació molt difícilment aplicable a aquest cas concret. D'ahí prové, tal vegada —és una altra especulació—, l'interès per compel·lir les parts a un acord extrajudicial.⁶⁸

Si bé seria interessant parlar dels magistrats que intervingueren en el procés, nosaltres ens limitarem a fer-ne unes breus pinzellades i ho deixarem per a un altre treball. El 1785 era oïdor de l'Audiència Felipe Musoles. Diputat regidor de la ciutat de València, fou un dels autors, juntament amb els representants de les ciutats de Barcelona, Saragossa i Mallorca, del memorial de greuges que el 1760 van dirigir al monarca als

67. Pilar GARCÍA TROBAT, *Nostalgia de los fueros perdidos*, p. 73 i seg.

68. En les primeres resolucions del procés en la seu de l'Audiència hi veiem intervenir els magistrats José Vicente Ferrer, Sebastián del Castillo, Jacinto Miguel de Castro, José Moreno, Miguel Eugenio Muñoz, Gaspar Cebrián i Francisco Lozella, i el 4 i el 26 de novembre de 1762, el regent, que, per la informació de Molas Ribalta, devia ser Marcos Jimeno Rodríguez. El 1785 hi ha Felipe Musoles, Joaquín Herrán i Jacobo Caamaño, i el 12 de maig de 1785, el regent, que, per la informació igualment de Molas Ribalta, devia ser Ángel Antonio Figueroa Prado. Vegeu P. MOLAS RIBALTA, «Las audiencias borbónicas de la Corona de Aragón», p. 114 i seg.

efectes referits en el paràgraf anterior. Sobre aquestes reivindicacions es va insistir a consciència el 1766 amb la petició de la ciutat perquè la plaça vacant de l'Audiència de València per mort de l'oïdor Sebastián del Castillo, que també va participar en aquest procés, fora ocupada per un valencià, i no per un castellà, com havia ocorregut amb el traspàs de l'oïdor aragonés Vicente Ferrer. Era una petició en la qual es feia un èmfasi especial en el desconeixement per part dels magistrats forans del veritable significat dels termes emprats en els textos escrits en la llengua dels naturals.⁶⁹

En definitiva, doncs, i si bé aquestes conclusions poden quedar obertes a diferents interpretacions —cal reconèixer-ho—, creiem que hem complert amb l'objectiu d'aquest estudi. Per una banda, encara ens queda molt per saber respecte al que va passar al regne de València en l'àmbit judicial arran del canvi jurídic imposat pel Decret de Nova Planta del 29 de juny de 1707. Per l'altra, el record del dret propi va romandre ben present al llarg del temps entre els valencians, i no solament entre els hòmens de lletres.

---

69. José Miguel PALOP RAMOS, «Centralismo borbónico y reivindicaciones políticas en la Valencia del setecientos. El caso de 1760», a *Homenaje al Dr. D. Juan Reglá Campistol*, 2 vol., vol. II, València, Universitat de València, 1975, p. 65-77. P. GARCÍA TROBAT, *Nostalgia de los fueros perdidos*, p. 76 i seg.

EL PACTISME A CATALUNYA: UNA CONCEPCIÓ DUAL DE LA COMUNITAT POLÍTICA¹

Tomàs de Montagut Estragués
Pere Ripoll Sastre
Universitat Pompeu Fabra

Resum

El present article ofereix una definició historiogràfica del pactisme, el qual fou model institucional, doctrina i pràctica present a Europa des de l'alta edat mitjana i actuà com a contrapunt del concepte modern de *sobirania monàrquica* de l'estat absolutista dels segles XVI i XVII. La raó és que els models d'Anglaterra i dels Països Baixos van donar preeminència al parlament després d'un procés històric de confrontació amb l'absolutisme del monarca. Com a doctrina institucional, el pactisme va trobar a Catalunya una de les formulacions més elaborades. Es defineixen, doncs, els elements constitutius del pactisme jurídic català, derivat de la construcció romanista del *ius commune* i dels treballs interpretatius, com també del dret públic primerenc construït pels juristes. Es diferencien, també, diferents tipus i graus de *iurisdictio* (senyoria), universals, generals i especials, i es defineixen conceptes com ara «*populus*», «*constitutio populi*», «*imperium*» i *contrafaccions*. Per altra banda, es fa un aclariment dels diferents instruments legals a disposició de la Cort General per a la promulgació de les lleis (constitucions, capítols de cort i actes de cort), la limitació del poder reial, la composició de la Generalitat (el General de Catalunya) i el paper dels tres estaments de Catalunya (braços). A més, s'aprofundeix en el procediment de creació de constitucions que va ser establert durant la Cort General de Montsó del 1585, alhora que es destaca la localització recent del *Llibre de vuit senyals*, manuscrit que ens permet una datació millor dels orígens de la institució (1289, 1291, 1359 i 1376), com també un coneixement millor del seu objectiu financer, dels seus procediments i de les seves proteccions. Finalment, aquest article introdueix la noció de la concepció dual de la comunitat política com a tesi interpretativa vàlida que dona sentit de manera comprensiva al procés de desenvolupament del dret públic català medieval.

1. Aquest treball reposa sobre la versió catalana de l'article publicat en línia de Tomàs de MONTAGUT i Pere RIPOLL, «“Pactism” in Catalonia: a dual conception of the political community», *Journal of Catalan Intellectual History* (JOCIH) (ISSN: 2014-1564; DOI: 102478/jocih-2019-0012), núm. 12 (2019-2020), p. 8-24, i s'emmarca en el si del projecte de recerca de referència, «Conflictos singulares para juzgar, arbitrar o concordar (siglos XII-XX)» (codi: PID2020-117702GA-I00/MICIN/AEI/10.13039/501100011033), finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació i l'Agència Estatal d'Investigació.

Paraules clau: pactisme, dualisme polític, monisme polític, reicentrisme, iuscentrisme, *iurisdictio*, *populus*, monarquia, *ius commune*, Catalunya, Corts, dret parlamentari, Constitucions, Tribunal de Contrafaccions, observança del dret, Generalitat, limitació del poder, donatiu de Corts, generalitats, diputats generals, diputats locals, regent del General, imposicions, deute públic, Corona d'Aragó, jurament de la Unió, *Llibre de vuit senyals*, fiscalitat.

EL PACTISMO EN CATALUÑA: UNA CONCEPCIÓN DUAL DE LA COMUNIDAD POLÍTICA

Resumen

El presente artículo ofrece una definición historiográfica del pactismo, que fue modelo institucional, doctrina y práctica presente en Europa desde la alta edad media y actuó como contrapunto del concepto moderno de *soberanía monárquica* del estado absolutista de los siglos XVI y XVII. La razón es que los modelos de Inglaterra y de los Países Bajos dieron preeminencia al parlamento después de un proceso histórico de confrontación con el absolutismo del monarca. Como doctrina institucional, el pactismo encontró en Cataluña una de las formulaciones más elaboradas. Se definen, pues, los elementos constitutivos del pactismo jurídico catalán, derivado de la construcción romanista del *ius commune* y de los trabajos interpretativos, así como del derecho público temprano construido por los juristas. Se diferencian, también, diferentes tipos y grados de *iurisdictio* (señoría), universales, generales y especiales, y se definen conceptos como «*populus*», «*constitutio populi*», «*imperium*» y *contrafacciones*. Por otro lado, se aclaran los diferentes instrumentos legales a disposición de la Corte General para la promulgación de las leyes (constituciones, capítulos de corte y actas de corte), la limitación del poder real, la composición de la Generalitat (el General de Catalunya) y el papel de los tres estamentos de Cataluña (brazos). Además, se profundiza en el procedimiento de creación de constituciones que fue establecido durante la Corte General de Monzón de 1585, al mismo tiempo que se destaca la localización reciente del *Llibre de vuit senyals*, manuscrito que nos permite una mejor datación de los orígenes de la institución (1289, 1291, 1359 y 1376), como también un conocimiento mejor de su objetivo financiero, de sus procedimientos y de sus protecciones. Finalmente, este artículo introduce la noción de la concepción dual de la comunidad política como tesis interpretativa válida que da sentido de manera comprensiva al proceso de desarrollo del derecho público catalán medieval.

Palabras clave: pactismo, dualismo político, monismo político, reicentrismo, iuscentrismo, *iurisdictio*, *populus*, monarquía, *ius commune*, Cataluña, Cortes, derecho parlamentario, Constituciones, Tribunal de Contrafacciones, observanza del derecho, Generalitat, limitación del poder, donativo de Cortes, generalidades, diputados generales, diputados locales, regente del General, imposiciones, deuda pública, Corona de Aragón, juramento de la Unión, *Llibre de vuit senyals*, fiscalidad.

PACTISM IN CATALONIA: A DUALITY CONCEPTION
OF THE POLITICAL COMMUNITY

Abstract

This article gives a historiographic definition of «pactism» that became a model followed by institutions, a doctrine and a practice in Europe in the High Middle Ages and acted as a counterbalance to the modern concept of «monarchical sovereignty» of the 16th a 17th century. The reason is that the English and Dutch models gave pre-eminence to the Parliament after a historical confrontation with the monarchical absolutism. The Institutional pactism concept, in Catalonia, was one of most elaborate. So, it establishes the fundamental items of the Catalan juridical pactism, off shoot of the romanist *ius commune* and the interpretative studies, and also off the initial public law, developed by the lawyers. It distinguishes different kinds and degrees of *iurisdictio*, universal, general and special and it defines concepts such as «*populus*», «*constitutio populi*», «*imperium*» and *counterfeits*. On the other hand, it points out, the different legal instruments that the Generals Courts have, to promulgate laws (constitutions, court chapters and court acts), the limits of the royal authority, the composition of the Generalitat (General de Catalunya) and the role of the three ranks in Catalonia. Furthermore, it explores the procedure for the creation of constitutions, that was established during the Montsó General Court in 1585, while pointing out the recent discovery of the manuscript *El llibre de vuit senyals*, that allows us to determine a more accurate date of the origin of the institution (1289, 1291, 1359 i 1376), and a clearer knowledge of it's financial goals, it's procedures and protections. Finally, this article introduces the notion of the duality concept of the political community as a well-founded interpretative thesis that makes sense, in a comprehensible way, of the evolution of the Catalan public law in the Middle Ages.

Keywords: pactism, political duality, political monism, monarchy centrism, iuscentrism, *iurisdictio*, *populus*, monarchy, *ius commune*, Catalunya, Courts, parliamentary law, Constitutions, Couterfeit Court, observance of the law, Generalitat, limitations of power, donation of Courts, generalitats, general member, local members, charges, public debt, Aragon Crown, Union oath, *Llibre de vuit senyals*, taxation.

LE PACTISME EN CATALOGNE: UNE CONCEPTION DUELLE
DE LA COMMUNAUTÉ POLITIQUE

Résumé

Cet article propose une définition historiographique du pactisme, modèle institutionnel, doctrine et pratique présente en Europe depuis le haut Moyen âge et qui fut un contrepoint au concept moderne de *souveraineté monarchique* de l'État absolutiste des XVIe et XVIIe siècles. La raison en est que les modèles de l'Angleterre et des Pays-Bas donnent la primauté au parlement après un processus historique d'opposition à l'absolutisme du monarque. En tant que

doctrine institutionnelle, le pactisme trouva en Catalogne l'une des ses formulations les plus élaborées. Cet article aborde donc les éléments constitutifs du pactisme juridique catalan, issu de la construction romaniste du *ius commune* et des travaux d'interprétation à son sujet, de même que du droit public précoce élaboré par des juristes. Il distingue également plusieurs types et degrés de *iurisdictio* (*senyoria*, en catalan): universels, généraux et spéciaux, et il définit des concepts tels que «*populus*», «*constitutio populi*», «*imperium*» et *contrefaçons*. D'autre part, il précise les différents instruments légaux dont disposait la Cort General pour la promulgation des lois (constitutions, *capítols de cort et actes de cort*), la limitation du pouvoir royal, la composition de la Generalitat (le General de Catalogne) et le rôle des trois *estaments* de Catalogne (*braços*). De plus, il aborde plus en détail le mode de création de constitutions qui fut établi à la Cort General de Montsó de 1585 et souligne la récente localisation du *Llibre de vuit senyals*, manuscrit qui permet de mieux dater les origines de l'institution (1289, 1291, 1359 et 1376) et de mieux connaître son objectif financier, ses procédés et ses protections. Enfin, cet article introduit l'idée de la conception duelle de la communauté politique en tant que thèse interprétative pertinente qui donne un sens global au processus de développement du droit public catalan médiéval.

Mots-clés: pactisme, dualisme politique, monisme politique, reicentrisme, iuscentrisme, *iurisdictio*, *populus*, monarchie, *ius commune*, Catalogne, Corts, droit parlementaire, Constitutions, Tribunal de Contrefaçons, observance du droit, Generalitat, limitation du pouvoir, donation de Corts, généralités, députés généraux, députés locaux, régent du Général, impôts, dette publique, Couronne d'Aragon, serment à l'Union, *Llibre de vuit senyals*, fiscalité.

L'any 1954 el mestre de la nova i moderna historiografia catalana, Jaume Vicens Vives, va publicar un assaig històric intítulat *Notícia de Catalunya*,² on dedicava el capítol cinquè al tema del pactisme. El llibre de Vicens va esdevenir un clàssic, una obra de referència per a qui pretenia conèixer l'esperit social de Catalunya i la mentalitat que afaiçonava la seva identitat com a poble. De fet, per por a la censura franquista, aleshores ben activa, va prescindir del títol que ell volia donar al llibre, *Nosaltres els catalans*, que només apareixerà com a subtítol en la segona edició.

En aquesta segona edició,³ augmentada i corregida, el capítol cinquè —sobre el pactisme— s'inscrivía en l'apartat de «les il·lusions», dins de la nova divisió tripartida que establía Vicens Vives en la seva obra entre:

a) «Els elements»: el català, la terra, l'eina i la feina, les classes socials dirigents i l'Església.

b) «Les il·lusions»: pactisme, imperi i llibertat, Hispània.

c) «Les dificultats»: l'Estat, les revolucions i la psicologia col·lectiva.

Aquesta visió general del pactisme com a mentalitat es configurava com una tria il·lusionada i col·lectiva dels catalans que permetia explicar, en part, la seva història comunitària o nacional, des de l'època medieval fins a la contemporània. El pactisme va tenir una gran transcendència política en el moment de donar una significació històrica i jurídica a la posició de Catalunya dins d'Espanya. Tanmateix, no és aquesta visió actualitzada del pactisme, com a categoria genèrica, la que ens interessa per a la nostra reflexió com a grup de recerca interessat a esbrinar el significat del pactisme dins de la cultura jurídica europea, sinó més aviat aquella altra que el professor Víctor Ferro va anomenar el *pactisme específic*, és a dir:

[...] aquella pràctica i doctrina institucional, característica en diversos graus de tot l'Occident medieval i de bon tros del modern, que, com justament s'ha dit, trobà a Catalunya durant segles la seva consagració més conseqüent, la seva formulació més elaborada o, almenys, una de les que més.⁴

Com se sap, a l'Europa de l'alta edat mitjana el procés creixent de ruralització de les societats, que ja es produïa des de la darrera època de l'Imperi romà d'Occident

2. J. VICENS VIVES, *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Destino, 1954.

3. En la segona edició, en català, l'autor incorpora tres capítols nous i en reforma d'altres. Vegeu-la a: JAUME VICENS I VIVES, *Notícia de Catalunya: Nosaltres els catalans*, Barcelona, Vicens-Vives, SA, 2010 (1a ed.: 1960).

4. Cfr. VÍCTOR FERRO POMÀ, *Algunes reflexions sobre el pactisme*, text de la conferència inèdita feta a la Universitat de Barcelona, circa 1989, i VÍCTOR FERRO POMÀ, *El dret públic català: Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987, p. 137-138. Sobre les arrels medievals de la identitat de Catalunya com a poble, vegeu: FLOCEL SABATÉ, «The Medieval Roots of Catalan Identity», a FLOCEL SABATÉ (ed.), *Historical analysis of the Catalan identity*, Berna, Peter Lang, 2015, esp. p. 89-104.

(desaparegut el 476), va provocar una crisi del poder públic general de les monarquies germàniques i l'esclat del feudalisme i del règim senyorial basat en la poliarquia dels barons nobles i eclesiàstics.

En aquest context i a partir del segle VIII, triomfarà de manera hegemònica una concepció subjectiva del dret.⁵ Els cristians, amb la vivència totalitària de la fe, fan que les societats esdevinguin teocèntriques. Déu té tot el poder (natural i sobrenatural), és pantocràtor i és el creador de totes les coses i, per tant, també del dret.

Altrament, en aquesta època hi ha una confusió entre el dret natural i el dret positiu. El dret se situa dins de cada individu, el qual està facultat per a descobrir, declarar i afirmar el seu dret per ell mateix. Com recullen la divisa del Regne Unit de Gran Bretanya i alguna inscripció de les seves monedes, «Dieu et mon droit». Quan algú és incapaç d'afirmar el seu propi dret directament perquè hi ha un litigi o un conflicte de pretensions amb altres subjectes que afirmen drets antagònics, els homes altmedievals tenen tres vies de possible solució de la controvèrsia: *a*) aplicar directament la pròpia força per tal d'imposar la seva voluntat com a dret amb la guerra privada o amb la venjança de la sang, manifestacions totes elles d'un règim d'autotutela o de justícia vindicatòria;⁶ *b*) plantejar la causa davant dels millors i majors de la comunitat (nobles, eclesiàstics i/o prohoms) perquè valorin les proves ordinàries o, si no n'hi ha, les ordàliques, atès que són ells qui coneixen millor els usos, usatges i costums populars de les localitats o del territori; i *c*) negociar un acord amb la part contrària i formalitzar el resultat en unes *communie* o *convenientie*, és a dir, en uns pactes fruit d'una determinada negociació que es reblarà amb el jurament mutu de fidelitat.⁷

És en aquests pactes feudals basats en la fe, que restauren la pau; que organitzen empreses bèl·liques, de repartiment del botí i de conquestes territorials; que posen fi a la violència i als conflictes entre senyors feudals i els seus grups de vassalls, de fidels, d'homes, d'afins o de propparents obligats pels vincles de la sang o de la terra. És en totes aquestes figures jurídiques convencionals on podem veure els orígens o els antecedents més immediats del pactisme medieval europeu. És la visió del pactisme com a institució política d'uns poders socials ascendents que es basa en la negociació i en el

5. Cfr. Riccardo ORESTANO, *Introduzione allo studio del diritto romano*, Bolonya, Il Mulino, 1987, p. 323 i seg.

6. Cfr. Ignasi TERRADAS SABORIT, *La justicia más antigua: Teoría y cultura del ordenamiento vindicatorio*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2019, par. 10-12.

7. Cfr. Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «Pactar i transaccionar a Catalunya: l'usatge de Barcelona *Communie et Convenientiae*», a M. T. FERRER, J. M. MOEGLIN, S. PÉQUIGNOT i M. SÁNCHEZ (ed.), *Negociar en la Edad Media / Négocier au Moyen Âge*, Madrid i Barcelona, CSIC, Institución Milá y Fontanals i Casa de Velázquez, 2005, p. 27-43 (Anejos del Anuario de Estudios Medievales; 61). En general, per a una historiografia de les *convenientiae* catalanes fins al nostre segle cfr. Adam J. KOSTO, *Making agreements in medieval Catalonia: Power, order, and the written word, 1000-1200*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, p. 19-26.

consens,⁸ sí; però també en el reicentrisme⁹ i en la vinculació de les persones amb l'ordre de les coses. Es tracta d'un acord intersubjectiu entre les parts que actuen de bona fe i que es comprometen a observar els compromisos assolits com a drets. S'obliguen per decisió pròpia i lliure. Per a dir-ho d'una altra manera, aquest dret pactat és un *elet* (elecció) de la seva voluntat particular, lliure i subjectiva, que pot quedar anul·lat si es trenca el pacte de la fe recíproca per una ofensa o malifeta comesa, per no observar els usos i costums de la comunitat.¹⁰

Amb la reforma gregoriana de l'Església impulsada pel papa Gregori VII i concretada en el seu *Dictatus papae* (1075)¹¹ i amb l'aparició posterior de la Universitat de Bolonya a finals del segle XI, es produirà una renovació de la ciència jurídica per part dels juristes lletrats que estudien i interpreten aquell dret civil dels romans retrobat i en desús o poc usat fins aleshores i que havia fet compilar l'emperador Justinià en el segle VI. És un nou dret civil¹² que es complementarà amb el dret canònic¹³ i que per raó de la seva *interpretatio* jurisprudencial aviat s'anomenarà *ius commune*. Es tracta d'un nou dret civil molt idoni per a les societats urbanes renaixents que sorgeixen amb

8. Cfr. Paolo GROSSI, *El orden jurídico medieval*, Madrid, Marcial Pons, 1996, p. 246: «Sin embargo, debe quedar claro: el consensualismo es aún un horizonte lejano y será necesaria una gran revolución antropológica —la humanista— para que encuentre el terreno idóneo donde echar raíces; se convertirá entonces en el terreno de una nueva experiencia jurídica separada de la precedente merced a una nueva visión de las relaciones entre sujeto y cosmos y de la función de aquél en éste». Vegeu una visió diferent, criticada per Grossi, per a posar les arrels consensuals a l'època medieval, a: Francesco CALASSO, *Il negozio giuridico*, Milà, Giuffrè, 1959, p. 147.

9. Cfr. Paolo GROSSI, *El orden jurídico medieval*, p. 89-92. Amb aquest concepte, el seu autor, el professor Paolo Grossi, vol indicar que les societats altmedievals es mouen entorn de les coses (*res*), que no són els homes qui fan arrels en la terra i la consideren propietat seva, sinó que és la terra i la sang qui atrau i lliga les persones al llarg del temps i les subordina al grup familiar extens, als llinatges i també al seu patrimoni material.

10. Més endavant evoca aquesta situació antiga el mateix Francesc Eiximenis (1330-1409) quan adverteix que «els prínceps i els pobles han de guardar-se fidelitat entre ells mateixos». Sobre aquest punt, vegeu: Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, amb introducció de L. Brines i versió i notes de J. Palomero, Alzira, Bromera, 2009, p. 146. Es tracta d'una versió adaptada al llenguatge actual però molt lliure des del punt de vista jurídic. En aquest sentit, és millor consultar l'edició incunable del 1499: Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa publica ordenat per lo reverent mestre Francesch Eiximenis*, València, 1499; i, ara, la recent Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, edició crítica de David Guixeras Olivet, Barcelona, Barcino, 2021, p. 213: «Com los prínceps e los pobles se deuen servir feeltat entre si mateix e en quines coses».

11. Cfr. Harold J. BERMAN, *Diritto e rivoluzione: Le origini della tradizione giuridica occidentale*, Bolonya, Il Mulino, 1998, p. 99-102.

12. Cfr. Robert FEENSTRA, «L'insegnamento del diritto civile a Bologna e la sua diffusione nell'Europa occidentale», dins *L'Università dell'Europa: Le scuole e i Maestri. Il Medioevo*, Milà, Silvana, 1994, p. 179-210.

13. Cfr. Vito PERGIOVANI, «Il diritto canonico: il Medioevo», a Vito PERGIOVANI, *Norme, scienza e pratica giuridica tra Genova e l'Occidente medievale e moderno: Atti della Società Ligure di Storia Patria*, Gènova, Società Ligure di Storia Patria, 2012, p. 663-684.

força en l'Europa cristiana a redós d'un creixement econòmic i demogràfic iniciat a finals del segle XI i que coincideix amb les primeres croades de cavallers feudals dirigides a la recuperació de Terra Santa.

Les croades obriran de nou al tràfic mercantil marítim les vies mediterrànies bloquejades fins a aquells moments pels musulmans. Al mateix temps s'ha iniciat el procés de transició de les poliarquies feudals i senyorial, locals o comarcals, a les monarquies cristianes, que organitzen comunitats generals a partir de recuperar la noció i la pràctica de la potestat pública. L'arribada de nous corrents de pensament basats en l'aristotelisme impulsarà la convicció que la natura creada per Déu presenta una configuració racional de les coses i dels seus universals que permet ser coneguda o apreheua per la raó humana a través dels conceptes.

La nova ideologia comportarà que els primers juristes de Bolonya (els glossadors) superin la concepció subjectiva i particular del dret existent i estableixin una doctrina que implica una concepció objectiva del dret, segons la qual aquest es troba immers en les coses, els casos i les causes. Aquesta concepció racionalista legitimarà el renaixement de la potestat pública en tres dimensions significatives: *a*) la universal (el papat, l'Imperi, la unió d'alguns regnes); *b*) la general (monarquies cristianes), i *c*) l'especial (municipis i senyories locals o comarcals, col·legis i corporacions personals o gremials).

El nou corrent de pensament jurídic, que triomfarà a partir del segle XII i esdevindrà hegemònic durant l'època moderna, diferenciarà entre el dret natural cristià, establert per Déu en la natura, i el dret positiu humà, establert pels monarques i, si s'escau, pel *populus* i els seus representants en la societat o en les institucions. Amb aquest plantejament es reintegra a l'home la capacitat de crear dret, que abans se li negava perquè s'atribuïa exclusivament a Déu. Tanmateix, el dret positiu humà estarà subordinat al dret natural cristià, de la mateixa manera que el jurista està subordinat al teòleg o que la llei del monarca o de les corts està subordinada als preceptes de la teologia moral cristiana. El model polític de la monarquia de l'emperador Justinià (527-565) que vehicula el dret romà és el d'una monarquia monista (el rei és el representant exclusiu del regne, per la gràcia de Déu), absoluta (el rei està deslligat de l'observança del dret) i cesaropapista (el rei és el cap de l'Església en el seu regne).

Per altra banda, la construcció doctrinal i dogmàtica de la potestat pública o del poder polític que elaboraran els juristes del *ius commune* versa sobre la figura juridicopolítica de la *iurisdictio*,¹⁴ equivalent en la llengua vulgar catalana de l'època al ter-

---

14. Sobre aquesta figura jurídica, vegeu-ne una anàlisi estructuralista i semàntica a Pietro COSTA, *Iurisdictio: Semantica del potere politico nella pubblicistica medievale (1100-1433)*, 2a ed., Milà, Giuffrè, 1969, 2002, pàssim.

me «senyoria»¹⁵ que veiem que utilitza Francesc Eiximenis en la seva obra *Regiment de la cosa pública* (1383).¹⁶ Així, a partir de la glossa *Potest* del glossador Accursio (c. 1185-c. 1263) al Digest (l'obra de l'emperador Justinià que compila de manera ordenada la jurisprudència dels juristes romans de l'època clàssica —s. III aC-s. III dC—) podem concebre com a *iurisdictio*¹⁷ tota potestat pública amb competències en matèria legislativa, judicial, governativa i gràciosa per a actuar en el dret positiu, d'acord amb el dret natural cristià. Altrament i com ja hem apuntat abans, la *iurisdictio* admet graus i àmbits que no estan clarament jerarquitzats o subordinats de dalt a baix, sinó que més aviat mantenen entre si unes relacions simbiòtiques o de coordinació,¹⁸ de manera que podem distingir, com ja hem apuntat abans, entre:

a) Unes *iurisditiones universales* que corresponen tant a l'Església i a les seves institucions com a Imperi cristià i que estan representades en l'àmbit jurídic per la vigència oficial i/o efectiva del *ius commune*. Arran de la guerra de les Investidures entre el papat i l'Imperi (s. XI-XII), el projecte imperial fracassarà, com es pot deduir del Concordat de Worms, del 1122, que hi posarà fi. També invocarà la *iurisdictio*

15. Cfr. Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, p. 77: «La primera proposició és que *cosa pública* és una comunitat de gent reunida que viu sota una mateixa llei, un mateix *senyor* i uns mateixos costums, tan si el conjunt és un regne, ciutat, vila, castell o qualsevol comunitat semblant que conste de més d'una *casa*».

Tanmateix, la versió de l'edició incunable és millor i, en especial, també és millor la lectura que fa de les paraules posades en cursiva (que és meua). Vegeu-la a Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública ordenat per lo reverent mestre Francesch Eiximenis*, f. 13v: «La primera sies que cosa pública es alguna comunitat de gents ajustada o vivents sots una mateixa ley e *senyoria* e costumes sis vol aytal ajustament sia regne o ciutat o vila o castell o qualsevol semblant comunitat que no sia una *cosa sola*». La podeu trobar a: <www.antiblavers.org/galeria/albums/userpics/10223/Regiment_de_la_Cosa_P%20C3%20ABlica_1.pdf> (consulta: 10 octubre 2021). D'altra banda, l'edició crítica de David Guixeras dona arguments convincents que la paraula correcta és *casa*, i no *cosa*. Sobre aquest punt, vegeu: Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, 2021, p. 153, n. 6-8: «[...] la ciutat no pot ser *naguna casa singular*».

16. Cfr. Àngel LÓPEZ-AMO Y MARÍN, «El pensamiento político de Eiximeniç en su tratado de “Regiment de Princesps”», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 17 (1946), p. 85 i seg.

17. Cfr. gl. *Potest* a Digest, 2.1.1, «Est enim iurisdictio potestas de publico introducta, cum necessitate iuris dicendi, et aequitatis statuendae», dins *Corpus iuris civilis iustinianei, studio et opera Ioannis Febi, reimpressio phototypica editionis 1627*, vol. 1, Osnabrück, Otto Zeller, 1966, p. 123.

18. Cfr. Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, p. 81, on, a partir de la visió organicista del cos humà de sant Pau, es concep la «res publica» com l'ajuntament dels seus membres a semblança dels membres del cos humà: «Així, diu: “Vegeu on es troba situat de manera natural el membre viu en el cos, observa quina forma té i veuràs, en primer lloc, que és tanta la vinculació que un membre té amb l'altre que un serveix diligentment l'altre, i tot el que fa és d'utilitat per als altres”. L'edició crítica de David Guixeras Olivet, Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, 2021, p. 157, dona la versió més bona d'aquest passatge: «[...]vegeu lo membre viu en lo cors on és naturalment situat e atén quina manera tén, e veuràs primerament que tanta és la amor que la un membre ha a l'altre que la un servex axí diligentment a l'altre [e] que tot so que aquell fa servex als altres».

universalis la Unió d'Aragó, és a dir, la unió dels regnes i les terres de la Corona reial d'Aragó.¹⁹

b) Unes *iurisdictiones generales* que corresponen a tots els senyors i monarques que no tenen superior pel que fa a la potestat temporal, perquè són el vèrtex de la piràmide feudal o senyorial del seu territori. De fet, aquestes monarquies cristianes aviat reclamaran una *iurdictio* suprema i blindaran *de iure* les seves competències territorials rebent les figures jurídiques de diverses «regalies» del *ius commune* i desenvolupant aquestes figures mitjançant els *iura propria*.²⁰ Els binomis interactius rei-regne, príncep-principat, duc-ducat, comte-comtat o similars i la seva experiència històrica concreta permetran conformar i validar dos models d'organització política ben diferents: i) monistes (com en els casos de França o de Castella), o ii) dualistes (com en els casos dels territoris de la Corona d'Aragó o d'Anglaterra), en funció de l'exclusivitat o de la compartició, respectivament, de la titularitat de la *iurdictio generalis*, expressió política d'una comunitat general de matriu cultural nacional diferenciada, és a dir, d'un *populus* que a Catalunya s'expressa com a unitat orgànica²¹ i en la seva formulació jurídica com a «Universitas Cathaloniae» en les Corts de Barcelona del 1283.²²

c) Unes *iurisdictiones speciales*, d'àmbit local o comarcal (municipis o baronies) i d'àmbit personal (gremis, confraries, consolats mercantils, corporacions, etc.), totes elles configurades també com a unitats orgàniques o *universitates*.

19. Sobre aquest últim extrem, vegeu: Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «La constitució política de la Corona d'Aragó», a María Isabel FALCÓN PÉREZ (coord.), *El compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*, Saragossa, Ibercaja i Diputación General de Aragón, 2013, p. 104; Cristian PALOMO, «Denominaciones históricas de la Corona de Aragón. Balance crítico e historiográfico», *eHumanista/IVITRA*, núm. 16 (2019), p. 160-180, i Jaume VICENS I VIVES, *Notícia de Catalunya: Nosaltres els catalans*, 2a ed., Barcelona, Vicens-Vives, 2010, p. 141-144, «Organització confederal i delegada».

20. Sobre la noció i el contingut de les regalies a Catalunya, vegeu: Jesús LALINDE ABADÍA, *La institución virreinal en Cataluña (1471-1716)*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1964, p. 320-327.

21. Cfr. la visió del *populus* de Marsili de Pàdua (c. 1275 - c. 1343) «como una totalidad compuesta, ordenada e intrínsecamente diferenciada», a Pietro COSTA, «La soberanía en la cultura político-jurídica medieval: imágenes y teorías», *Res Publica*, núm. 17 (2007), p. 49.

22. Cfr. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña publicadas por la Real Academia de la Historia. Tomo I. Primera parte: Cortes de Cataluña (Comprende desde el año 1064 al 1327)*, Madrid, Establecimiento Tipográfico de la Viuda e Hijos de Manuel Tello, 1896, p. 142; <https://sirio.ua.es/libros/BDerecho/cortes_de_aragon_y_catalunya_tomo_I/ima0195.htm> (consulta: 10 octubre 2021). Sobre la presentació del *populus* com a *universitas*, vegeu Pietro COSTA, «La soberanía en la cultura político-jurídica medieval», p. 47. Explica com es va produir aquesta evolució André GOURON, «Populus: legal entity and political autonomy», *Fundamina: A Journal of legal History*, núm. 1 (1996), p. 249-260. Sobre la visió de l'existència d'un sol *populus* català i dues repúbliques diferents que el representen, vegeu *infra* la nota 35.

En totes aquestes societats polítiques europees, la dimensió jurídica està per sobre de la dimensió política. El mateix monarca i els seus oficials estan obligats a observar el dret vigent. Per aquesta raó, no és possible l'absolutisme entès com a irresponsabilitat total del monarca que està desvinculat de l'observança del dret.

Tot amb tot, des de finals del segle xv i durant el segle xvi la situació canviarà sensiblement amb l'explosió del Renaixement i del pensament filosòfic modern, que donarà peu al denominat *gir antropològic* i a l'humanisme jurídic i polític amb l'aparició del denominat *mos gallicus* i de la noció de *sobirania política*, fonament de l'estat absolut i del seu successor: l'estat constitucional liberal.

Si apliquem l'esquema jurisdiccional a la Corona d'Aragó, i més concretament a Catalunya, podrem comprovar-hi l'existència d'una pluralitat de jurisdiccions: dues d'universals (l'eclesiàstica i la de la Corona reial), unes poques de caràcter general (la del monarca i la del general o universitat de cada territori: Catalunya, Aragó, València...) i moltíssimes d'especials (tantes com les reivindicades o usades per municipis, senyorius i altres *universitates* o entitats menors existents). També a la Corona d'Aragó, les relacions entre aquestes jurisdiccions o potestats públiques de diversos àmbits eren més de coordinació i de naturalesa simbiòtica que no pas estrictament jeràrquiques.²³

El renaixement del poder legislatiu que va comportar l'ús de la *iurisdictio generalis* per part del monarca toparà a Catalunya amb la decisió de les Corts de Barcelona del 1283, que prescriuen al monarca l'obligació de produir les constitucions generals i els estatuts d'acord i amb l'aprovació dels tres estaments generals de la societat catalana i de la major i més sana part dels seus representants, convocats i reunits en l'assemblea de corts. És la manifestació a Catalunya d'una dimensió de la cultura jurídica europea que Paolo Grossi ha posat de manifest en recordar que el veritable protagonista de la comunitat no és el *rex*, sinó el *populus*: «Es a él a quién compete la potestad normativa por excelencia: la *lex* es, antes que cualquier otra cosa, *constitutio populi*, ligada al *consensus* de la comunidad».²⁴ Que el rei pugui fer ell sol les lleis és una excepció del procediment normal que atribueix tal potestat legislativa «a la comunidad, a la pluralidad organizada en unidad».²⁵ Aquest era un dels principis fonamentals de la constitució política catalana del moment: el pactisme jurídic. Per a fer la llei general de Catalunya (constitucions o capítols de cort) calia una negociació entre el rei i els estaments durant el transcurs de la celebració de les corts i també el consentiment final d'ambdues parts.

---

23. Aquesta relació simbiòtica es pot entendre com una jerarquia relativa, i no pas absoluta. Sobre aquest punt, vegeu: Pietro COSTA, «La soberanía en la cultura político-jurídica medieval», p. 45.

24. Cfr. Paulo GROSSI, *El orden jurídico medieval*, p. 199.

25. Paulo GROSSI, *El orden jurídico medieval*, p. 201.

L'altre pilar fonamental de la constitució política medieval i moderna de Catalunya és el principi de l'imperi del dret; és a dir, tothom, àdhuc els mateixos monarques, està sotmès a l'observança del dret català, per tal com la concepció objectiva del dret dominant comporta la convicció que el dret no es crea, sinó que es declara —*ius dicere*— en conseqüència: com que deriva d'un ordre natural preestablert per Déu, obliga a tothom.²⁶

Aquest disseny constitucional implicava que Catalunya es configurava com una monarquia dualista on la comunitat general quedava representada en el seu àmbit més elevat pel príncep i per la corporació que representava al Principat, és a dir, pel General de Catalunya o, el que és el mateix, la Universitat de Catalunya i els seus òrgans representatius: els estaments o braços de les Corts i la Diputació del General o Generalitat. La relació entre les dues potestats generals es basava en la fidelitat, que quedava formalitzada en el jurament previ del monarca d'observar el dret català, condició *sine qua non* perquè el rei assolís la titularitat de la *iurisdictio generalis* a Catalunya, i posteriorment en el jurament d'obediència i fidelitat per part dels naturals catalans.

En aquest sentit, a Catalunya per a fer efectiu l'imperi del dret calia que el General disposés d'una compilació escrita del dret general català,²⁷ d'una autonomia financera per a negociar el donatiu que es feia al monarca durant la celebració de les corts²⁸ i d'una administració de justícia independent capaç d'obligar el monarca i els seus oficials a observar el dret.²⁹

El procés compilatori de les Constitucions i dels altres drets de Catalunya i dels privilegis i drets del seu General es va iniciar a principis del segle XV i ha estat estudiat àmpliament per diversos autors.³⁰

26. Pietro COSTA, «La soberania en la cultura político-jurídica medieval», p. 54, i Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «Constitution and political representation in the Crown of Aragon», a J. ALBAREDA i M. HERRERO SÁNCHEZ (ed.), *Political representation in the Ancien Regime*, Nova York i Londres, Routledge, 2019.

27. Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «Les compilacions del dret general català», *Glossae: European Journal of Legal History*, núm. 7 (1995), p. 113-134.

28. Vegeu Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ i Pere ORTÍ GOST, «Introducció», a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ i Pere ORTÍ GOST (cur.), *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya. Els capítols del donatiu (1288-1384)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1997, p. VI-IX.

29. Cfr. Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «La justícia en la Corona de Aragón», a *La Administración de justicia en la historia de España: Actas de las III Jornadas de Castilla-La Mancha sobre Investigación en Archivos. Guadalajara, 11-14 noviembre 1997*, Guadalajara, Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, 1999, p. 649-686; i Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «El principi de l'imperi del dret i el control de la seva observança a la Catalunya medieval i moderna», a R. FERRERO i Ll. GUIA (coord.), *Corts i parlaments de la Corona d'Aragó: Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, PUV, 2008, p. 559-568.

30. Així: Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Jordi RUBIÓ i BALAGUER, «Notes sobre la formació de les compilacions de constitucions i altres drets de Catalunya i de capítols de corts referents al General», *Revista dels Estudis Universitaris Catalans*, núm. IV (1910), p. 409-465; cfr. Josep M. FONT, «Estudi introduc-

En el cas de la localització recent del *Llibre de vuit senyals*, la seva transcripció i el seu estudi ens han demostrat que la normativa de la Generalitat fou clarament objecte de compilació també abans de l'aparició del *Llibre dels quatre senyals* (LQS)³¹ i fou fruit d'un procés lligat a la mencionada compilació del dret general, la qual difícilment hauria ignorat que la institució més representativa de l'emancipació dels estaments, amb el seu paper fonamental en la defensa del dualisme polític i el pactisme jurídic, la Generalitat, havia escapat a aquests principis compiladors i havia tingut un paper secundari respecte a les Constitucions i els altres drets de Catalunya. L'objectiu del *Llibre de vuit senyals* era confeccionar un compendi de la normativa fonamental que configurava el règim jurídic dels *deputats* o delegats del General de Catalunya, i el seu contingut permetia perfilar un tractat sobre la naturalesa política i jurídica de la Generalitat i demostrar que la institució no era una subtil comissió estamental de durada arbitrària, com havia insinuat Ferran I Trastàmara, sinó que el seu origen pràctic havia donat lloc a la formació d'un espai polític amb continuïtat i pervivència en el temps, com bé mostrava el dret i específicament el *Llibre de vuit senyals*, que esdevenia un instrument de reafirmació de l'autonomia institucional, per la qual cosa es feia impossible desmuntar aquest espai construït sobre les bases del pactisme jurídic i el dualisme polític, ambdós configuradors de la mencionada estructura simbiòtica del poder públic o jurisdiccional del Principat de Catalunya i, per extensió, de la Corona d'Aragó.

El *Llibre de vuit senyals* és un document que demostra que a principis del segle xv es considera que les bases jurisdiccionals de la institució es troben al 1359, sense oblidar els antecedents del 1289 i el 1291, i mostra quin és el moment considerat com a més representatiu del desplegament jurisdiccional i administratiu de la institució durant l'època de consolidació: les Corts del 1376.³² Les figures jurídiques que apareixen

---

tori», a *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, 2a ed., Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1988, 2004, p. 33-75, «La compilació manuscrita (1413-1422)»; Narcís de SANT DIONÍS, *Compendium Constitutionum Generalium Cathalonie*, introducció, edició i apèndix de Daniel Álvarez Gómez, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2016, p. 28-44; Pere RIPOLL SASTRE, *El Llibre de Vuit Senyals de la Generalitat de Catalunya (segle xv)*, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, en premsa (Textos Jurídics Catalans).

31. Es tracta d'un document que compilava les normes que regien la Generalitat des de la reforma del 1413 i que tingué una difusió destacada després d'ésser imprès per primer cop el 1634. Fou motiu d'estudi per part de Tomàs de Montagut, qui plantejà la hipòtesi que el *Llibre de vuit senyals*, el qual apareixia referenciat en documents dels segles xvi i xvii i que no es pogué localitzar, hauria d'haver contingut la normativa corresponent al període de formació de la institució i, per tant, abans del 1413. Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «Estudi introductorio», a *Llibre dels quatre senyals*, Barcelona, Base, 2006, p. 16.

32. Es tracta d'un any significatiu també per a Torra i Prat, qui en la seva anàlisi de la visita del General de Catalunya en el període 1431-1714 i parlant específicament sobre un memorial confeccionat per juristes de la visita i de la Diputació en resposta a les pretensions de Felip V d'atribuir-se jurisdicció en els afers d'ambdues institucions, considera que aquest manual va servir per a recordar al monarca els fona-

en el manuscrit són ben il·lustratives de la relació contractual que es produeix entre el rei i els estaments, encaminada a desplaçar el monisme polític en un moment que destaca per l'ús de la clàusula *cessante causa cessat effectus* i, per tant, d'aquell conjunt de supòsits pels quals el monarca perdria l'ajut ofert per part dels estaments, com mostra, per exemple, el capítol de cort 14 del 1359.³³

L'autonomia financera s'estava construint limitant l'actuació del monarca en tots els poders proporcionats pel *ius commune*. La disposició 35 del 1359³⁴ parla clarament del principi *motu proprio*, de les regalies de gràcia, remissió (perdonar pagaments), sobreseïment (aturar el procediment), alongament (aplaçar pagaments) o empara (embargaments en benefici propi); en definitiva, poders bloquejats que comportaven mesures antiabsolutistes. És una constant en tot el *Llibre de vuit senyals* la diferenciació entre la jurisdicció ordinària —la regulada per la llei— i la jurisdicció delegada —la que el rei podia emprar per a «abusar» del seu poder—. Per això capítols com el 14 de la Cort del 1373³⁵ prohibien durant la proferta que el rei pogués nomenar jutges *ad hoc* en les jurisdiccions ordinàries que interferirien en la independència dels procediments oberts en aquelles jurisdiccions. Només ho podria fer en tres casos: per crims de lesa majestat (traïció, rebel·lió, sedició, etc.), falsa moneda o sodomia. Com es veurà, és una mesura que es troba en la majoria de corts del *Llibre de vuit senyals*.

És rellevant que per a la construcció del sistema dualista no només es limités la possessió de les contribucions dels braços al rei, sinó que directament se li prohibís tocar ni prendre aquests diners, ja que l'execució es faria per decisió de la Cort i només per les persones que aquesta nomenaria (disposició 16 del 1373).³⁶ Per altra

---

ments constitucionalistes del sistema polític català, ja que a partir del 1376 els monarques d'Aragó havien abdicat qualsevol prerrogativa en les causes de la visita i dels negocis de la Generalitat, aspecte que quedava recollit en la normativa pactada de les corts a partir d'aquell any. Vegeu R. TORRA I PRAT, *Anticorrupció i pactisme: La visita del General de Catalunya (1431-1714)*, Catarroja, Afers, 2020, p. 198-199.

33. En aquest cas concret foren: 1) davant l'aplicació de la pau i treva durant més de dos anys; 2) si la treva fos d'un any o menys, l'ajuda es continuaria recaptant i quedaria en mans dels diputats, els quals la reservarien per als afers de la guerra si s'esdevenia dins dels dos anys següents o en un tercer any; i 3) si la treva fos superior a un any però inferior a dos, seria collida durant un any i quedaria sobreseguda, però si tornés la guerra, es podria tornar a recaptar fins que s'arribés als dos anys íntegrament. La clau d'aquesta disposició en aquell moment és que hi havia dos anys per a collir l'ajuda; llavors, els supòsits es referien a aquests dos anys. Igualment, els supòsits eren acompanyats d'altres mesures, com que el rei jurés a l'arquebisbe de Tarragona sota pena d'excomunicació (sentència de vet) que no faria un ús privatiu dels diners del fisc, de l'erari, i que la recaptació que no s'ajustés als afers de la guerra es podria dedicar a altres polítiques públiques. *Llibre de vuit senyals*, f. 74ra-74va. Vegeu M. Sánchez sobre el període de construcció del sistema fiscal català (1288-1345) en què apareix aquest principi, etapa anomenada per Henneman el «*war financing*» («període del subsidi de guerra»). M. SÁNCHEZ, «La fiscalidad real en Cataluña (siglo XIV)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 22 (1992), p. 367.

34. *Llibre de vuit senyals*, f. 77va-77vb.

35. *Llibre de vuit senyals*, f. 98va-99ra.

36. *Llibre de vuit senyals*, f. 99ra-99va.

banda, en aquell moment ja feia uns anys que s'havia establert el sotmetiment de la família reial i del seu entorn al pagament de tributs, cosa que situava la monarquia per sota de la llei (disposició 4.71 del 1365).³⁷ Paral·lelament a aquestes accions, l'autonomia fiscal s'anava articulant amb l'establiment de procediments administratius comuns, com ara els preceptes del capítol 16 del 1365,³⁸ que plantejaren dos processos diferents: per una banda, l'obligació de cada braç de col·lectar i portar la moneda individualment com a competència exclusiva a causa dels seus diferents interessos pel que fa a la representació que tenien en el conjunt de la comunitat; per altra banda, la despesa d'aquesta col·lecta havia de ser mancomunada, per la qual cosa havia d'integrar-se i havia d'esdevenir l'element comú i transversal. Per tant, la col·lecta, seguint la dinàmica de l'estamentalisme, representava els diferents interessos dels braços dins el General i era el reflex de l'estament; en canvi, la despesa representava la superació d'aquest estamentalisme, ja que feia que en la distribució hi hagués una solidaritat que portaria a un sistema de gestió conjunt.

Aquesta visió encara embrionària portaria a un General identificat com una corporació pública en les corts posteriors, com a resultat del desenvolupament d'unes assemblees polítiques sorgides d'una economia orientada a la guerra i que asseguraven el dret a consentir el tribut, el dret a participar en l'elaboració i la sanció de la llei, el dret a celebrar aquestes reunions de manera periòdica, i l'elecció, per dir-ho d'alguna manera més o menys democràtica, dels representants del tercer estament, el control dels oficials reials i la participació en l'exercici de la justícia sobirana.³⁹ El *Llibre de vuit senyals* compila les particularitats de tots aquests principis, com es pot veure en el capítol 87 del 1376⁴⁰ (desenvolupat en altres disposicions com ara el capítol 14 del 1378,⁴¹ el qual destaca que es fa per justícia i no per govern, ja que aquesta segona possibilitat implicaria que no hi hagués sentència, aspecte clarament vinculat al pactisme), on es condiona la proferta a la satisfacció dels greuges per via judicial, amb la gratuïtat dels actes administratius i la promulgació de constitucions a instància dels braços, i no del rei.

Aquesta dinàmica va implicar la multiplicitat de matèries tractades en les corts i que apareixen en el *Llibre de vuit senyals*. S'hi veu l'interès dels braços per regular matèries pròpies del dret penal, marítim, militar o processal, amb fortes mesures destinades a evitar l'evasió fiscal com a resultat d'un potent sistema tributari i financer que difícilment s'hauria aconseguit sense una estructura jurídica transversal als estaments. El descobriment de procediments complexos de finançament derivarà en un

37. *Llibre de vuit senyals*, f. 129vb-130ra.

38. *Llibre de vuit senyals*, f. 134va-135rb.

39. M. HÉBERT, *Parlament: Assamblées représentatives et échange politique en Europe occidentale à la fin du Moyen Age*, París, Boccard, 2014, p. 254.

40. *Llibre de vuit senyals*, f. 36rb-37ra.

41. *Llibre de vuit senyals*, f. 43rb-43vb.

deute que, per una banda, es convertirà en un problema, però, per l'altra, donarà lloc a un alambinat sistema que es nodrirà dels tributs de la Generalitat, amb els quals es crearà una política favorable a aquests mitjançant la unió econòmica i de mercat comú de la Corona d'Aragó, com es pot veure quan es promulguen les ordinacions sobre les imposicions. La fallida política d'amortització del deute és el que permetrà, en definitiva, la continuïtat de la institució.

El *Llibre de vuit senyals* és, en definitiva, una mostra de l'edificació dels poders de la Generalitat, fidel reflex de la constitució política de Catalunya que s'articula a través d'una monarquia dualista construïda per mitjà del pactisme jurídic. Per altra banda, resulta fonamental que el *Llibre de vuit senyals* (amb la normativa del 1413) disposi no només els drets del General, sinó també les obligacions del monarca, en les quals el jurament té un paper fonamental, i, com ja s'ha indicat, esdevé un dret del General que, abans de jurar-li fidelitat, el monarca hagi de jurar obligatòriament el dret general del Principat,⁴² que és el dret que limita la seva *plenitudo potestatis* i que possibilita, per tant, la jurisdicció de la Generalitat.

El professor Víctor Ferro⁴³ ha estudiat els elements principals que configuren la doctrina jurídica sobre el pactisme a Catalunya i en altres llocs d'Europa, utilitzant com a fonts de coneixement la legislació catalana vigent els anys 1715-1716 i la jurisprudència judicial i doctrinal catalana que figura en les obres dels juristes catalans que la van publicar durant els segles XVI i XVII. També utilitza la bibliografia que establí l'estat de la qüestió en el moment de la redacció del seu llibre (1985), així com algunes fonts documentals. Víctor Ferro tracta en la seva obra alguns punts fonamentals que integren l'entramat institucional pactista a Catalunya: les Corts, la Generalitat, la facultat col·legisladora dels estaments, la defensa de la legalitat i les contrafaccions, la interpretació de les lleis, el principi de la llibertat civil i el Tribunal de Contrafaccions o de Contraconstitucions.⁴⁴

Pel que fa a les corts catalanes, on se celebra la cerimònia més rellevant del pactisme i amb la qual es produeix l'establiment de la llei general catalana, el jurista Lluís de Peguera (1560-1610), seguint en part l'obra anterior de Jaume Callís⁴⁵ (1364/1370-1434), va escriure un opuscle, publicat pòstumament el 1632 i reeditat el 1701, titulat

42. Vegeu una visió exhaustiva d'aquesta qüestió a M. BAJET ROYO, *El jurament i el seu significat jurídic al Principat segons el dret general de Catalunya (segles XIII-XVIII): Edició de la «forma i pràctica de celebrar els juraments i les eleccions a la ciutat de Barcelona en el segle XV»*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, Seminari Permanent i Interuniversitari d'Història del Dret Català Josep M. Font Rius, 2009, p. 44-60.

43. VÍCTOR FERRO POMÀ, *El dret públic català*, p. 289-292.

44. Ibídem i, sobre el Tribunal de Contrafaccions, vegeu Josep CAPDEFERRO I PLA i Eva SERRA I PUIG, *El Tribunal de Contrafaccions de Catalunya i la seva activitat (1702-1713)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2015, pàssim.

45. JAUME CALLÍS, *Extragravatorium curiarum [...] per dominum Iacobum de Callicio*, (Barcelona), 1518.

*Practica, forma, y estil, de celebrar Corts Generals en Cathalunya, y materias incidentes en aquellas.*⁴⁶ Es tracta d'una exposició elemental del procediment parlamentari català pel qual s'arriba a constituir la llei general de Catalunya. Aquest procediment garanteix la llibertat parlamentària perquè obliga a seguir de manera ordenada en el temps els tràmits processals següents: *a)* la convocatòria reial; *b)* la proposició inicial del rei i la resposta del representant dels braços; *c)* l'elecció de càrrecs estamentals; *d)* el jurament; *e)* els judicis d'habilitació; *f)* el dissentiment; *g)* les incidències del monarca; *h)* els greuges presentats al monarca; *i)* les constitucions i els capítols de cort; *j)* la fi i conclusió de la cort.

Aquest procediment del dret parlamentari català dona forma als principis estructuradors del pactisme: l'imperi del dret i el pactisme jurídic. Aquest últim es fa efectiu en orientar i afavorir la producció de les constitucions i lleis catalanes per la via de la negociació, el tractament i el contracte entre el rei i els tres estaments del General de Catalunya.⁴⁷

Així, si ens fixem en el procediment per a fer constitucions seguit en la Cort General de Montsó del 1585, veurem que se segueixen els passos següents:

- i. Es sol nomenar una comissió de divuit persones (sis per braç) que es reuneixen en una casa situada fora del lloc on es reuneixen els estaments per tractar i proposar per escrit, en uns memorials o quaderns, els capítols de constitucions que s'han de considerar i aprovar pels tres estaments.
- ii. A continuació, es llegeixen aquests capítols en cada braç on es procedeix a fer les esmenes o apuntaments que es consideren convenients pels membres de cada braç a mesura que exposen el seu parer en la votació corresponent.
- iii. Després es procedeix a combinar els apuntaments i esmenes fetes dins de cada braç.
- iv. El promotor de cada estament refereix als altres els resultats d'aquesta combinació.
- v. Es procedeix a la combinació i concòrdia dels textos ja combinats dels tres estaments.

46. Cfr. Lluys de PEGUERA, *Practica, forma, y estil, de celebrar Corts Generals en Cathalunya, y materias incidentes en aquellas*, (Barcelona), 1701, i Lluys de PEGUERA, *Practica, forma, y estil, de celebrar Corts Generals en Cathalunya, y materias incidentes en aquellas*, estudi introductor de Tomàs de Montagut Estragués, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 1998, 2a ed.

47. Aquests principis doctrinals del pactisme eren ben coneguts durant el segle XVII, com reflecteix Joan Pere Fontanella quan diu: «Quia in Cathalonia Rex solus non condit leges, sed Rex cum populo, et eis adstringitur Rex sicut caeteri, et eas iurat se observaturum in ingressu sui regiminis in vim Const. 2. tit. de iuram. ax. volun. comm. necessari. et idem cavetur aliis etiam constitutionibus [...]». Vegeu aquesta citació a: Iohannes Petrus FONTANELLA, *Decisiones Sacri Regii Senatus Cathaloniae*, t. 1, Lió, 1668, dec. 283, par. 7, p. 528.

vi. Es passen i aproven els capítols de constitucions pels tres estaments sempre que pel resultat de la votació plaguin a la major part.

vii. Es presenten al Rei els capítols de constitucions passats pels tres estaments amb súplica de què vulgui decretar-los.

viii. El Rei o, en nom seu, els tractadors atorguen les primeres decretacions als capítols de constitucions suplicats pels estaments. Aquestes decretacions poden consistir en donar el «Plau a sa magestat» purament i simplement o bé atorgar-lo amb manifestació del significat més o menys concret d'aquesta voluntat que pot ser, fins i tot, negativa o incongruent pel que fa a allò suplicat. Alguns cops el rei contesta amb una manifestació de la seva voluntat més o menys congruent amb allò suplicat pels tres estaments però sense fer constar el «Plau a sa magestat».

ix. A continuació, les primeres decretacions del Rei són tractades pels tres estaments de la mateixa forma que els memorials o quaderns inicials dels capítols de constitucions i finalment presenten al monarca les rèpliques i acceptacions a les primeres decretacions que poden consistir bé en acceptar purament la decretació del monarca, bé en suplicar al rei que reformi, millori o habiliti les primeres decretacions, bé, fins i tot, en suplicar al rei que mani esborrar algun dels capítols presentats i decretats.

x. El monarca procedeix, normalment a través dels tractadors, a decretar les primeres rèpliques suplicades pels tres estaments donant lloc a les segones decretacions que poden consistir: en atorgar el «Plau a sa magestat» (purament o condicionat); en ratificar les primeres decretacions dient que: «No y ha que mudar»; en manifestar la seva voluntat lliurament; o en atorgar «que's borre».

xi. Comunicades als tres estaments les segones decretacions del monarca, els estaments procedeixen a formular-li les segones acceptacions i rèpliques.

xii. El monarca procedeix a atorgar les terceres decretacions a les segones acceptacions i rèpliques de forma anàloga a les anteriors.⁴⁸

El jurista Andreu Bosch (1570-1628) manté que en la Cort General de Catalunya hi ha present la república o cos místic de Catalunya, és a dir, el *populus* de Catalunya configurat o institucionalitzat com a Principat de Catalunya, format pel rei com a cap (el príncep) i els braços o estaments. Tanmateix, aquests braços o estaments es podien concebre també com a membres del *populus* de Catalunya (el Principat, en sentit més específic, sense incloure el rei), els quals constituïen el General del país, és a dir, la *Universitas Cathaloniae*.

---

48. Cfr. Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «Estudi introductori», a Lluys de PEGUERA, *Practica, forma, y estil, de celebrar Cortes Generals en Cathalunya, y materias incidentes en aquellas*, 2a ed., Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 1998, p. XL-XLI.

En definitiva, hi hauria un sol *populus* de Catalunya, però amb dues persones distintes: la primera és la «república general per tots», que comprèn alhora el rei i els braços; i la segona república comprèn només els braços. Aquesta doctrina birepublicana, vàlida a Catalunya, és el que ens permet parlar de la seva constitució política com un exemple palès del model de monarquia dualista, fonamentada en els principis de l'imperi del dret i del pactisme jurídic.⁴⁹ El General o la seva *deputació* permanent, anomenada més tard Generalitat, dialogava i pactava amb el rei, tot jurant-li una fidelitat i obediència que no eren incondicionals, ans al contrari, es condicionaven expressament a l'observança del dret català per part del monarca.

La constitució *Volem, estatuiim e ordenam* de les Corts de Barcelona del 1283 estableix una veritable potestat col·legisladora dels braços amb el rei. Aquests «pactes es sobreposaven a la potestat legisladora del príncep i la limitaven».⁵⁰

Si mirem el dret comparat, veurem facultats col·legisladores equivalents —encara que més tardanes que a Catalunya— a Aragó (1301), València, Castella (1387), Anglaterra i Alemanya. A França, en canvi, els estats generals no l'obtingueren mai.⁵¹ Però més important que declarar el principi de l'imperi del dret era aconseguir la seva efectivitat mitjançant la institucionalització d'òrgans i de procediments de control. «L'observança, clau de volta del dret català»⁵² és el títol que dediquen el professor Josep Capdeferro i la professora Eva Serra al capítol on estudien «El dret paccionat de Catalunya i la seva percepció», la «Consumació del procés secular de l'Observança»⁵³ i les «Contrafaccions, greuges, fiscalització: vasos comunicants».⁵⁴

Tots aquests mecanismes i procediments institucionals anaven dirigits a la defensa de l'ordenament jurídic català i dels drets que el componien, entre els quals destaquen per la seva rellevància el dret paccionat a les corts, expressat en forma de constitucions, capítols de cort i actes de cort. El capítol de cort aprovat pel rei Martí i pels estaments a les Corts de Barcelona del 1409 i la constitució de la Cort de Barcelona del 1599 enumeren de manera ordenada i fins i tot prevalent, en el segon cas, les fonts del dret que integren l'ordenament jurídic català. En cap d'ambdues disposicions no s'esmenta una font de dret català general, i no orgànica, de producció reial exclusiva.

---

49. Cfr. VíCTOR FERRO POMÀ, *El dret públic català*, p. 137-138, esp. nota 1.

50. VíCTOR FERRO POMÀ, *El dret públic català*, p. 191.

51. VíCTOR FERRO POMÀ, *El dret públic català*, p. 192, 424 i seg., 442 *in fine* i seg.

52. Cfr. JOSEP CAPDEFERRO I PLA i EVA SERRA I PUIG, *El Tribunal de Contrafaccions de Catalunya*, p. 38-52.

53. *Ibidem*, p. 43.

54. *Ibidem*, p. 50.

Ni pragmàtiques, ni provisions, ni edictes no hi tenen lloc. La intervenció del rei s'ha de canalitzar a través de la Cort, on tan sols posseeix un poder col·legislador que s'ha de completar amb el consentiment dels estaments, amb el pacte. El rei no té la primacia en la creació del dret i això queda confirmat per la disposició suara esmentada del 1599. La legislació privativa del monarca no podrà derogar mai el dret paccionat.

Si comparem aquest sistema amb el del regne de Castella, veurem que la manera de solucionar el mateix problema és ben diferent i allí va dirigida des del segle XIV a promoure i fonamentar l'absolutisme monàrquic. A Castella, per l'*Ordenamiento de Alcalá*, del 1348, matisat posteriorment per la Llei primera de Toro, del 1505, hom estableix ja un veritable ordre de prelación de les fonts jurídiques pel qual s'atorga a la legislació privativa del monarca —que pot derogar la legislació de les corts— el primer lloc en el sistema de fonts. En segon lloc i si no hi ha una norma general, es poden invocar el drets locals municipals, els quals, tanmateix, poden ésser modificats pel rei, i s'ha de provar que s'utilitzen encara per a poder-se invocar. En el tercer lloc de l'ordre de prelación hi ha les *Partidas*, que són la versió castellana del dret comú, un dret reial que sintetitza i filtra el dret de l'Imperi i de l'Església a través de la llengua i del tarannà castellans. Finalment, també és el rei qui pot interpretar tot el sistema i omplir les llacunes amb noves disposicions.

Com veiem, a Castella el rei queda deslligat de qualsevol poder polític inferior o superior. La seva voluntat es pot traduir directament en un dret d'abast general per a tot el regne. No hi ha cap força social que pugui oposar legítimament un dret propi al dret del rei. Per això, a Castella els jutges no estaven obligats a motivar les seves sentències. Tot abocava a l'absolutisme monàrquic.

A Catalunya (com a la resta de la Corona d'Aragó) la situació, com hem vist, és ben diversa. Els estaments socials dirigents estan vinculats directament a la creació del dret: *a*) a través de les institucions polítiques i legislatives (corts i Diputació del General); *b*) a través del reconeixement de la plena vigència dels drets municipals i senyoriais; *c*) a través de la possible interpretació i invocació directa del dret comú, de l'equitat i de la bona raó.

En la creació del dret català, el pactisme, configurat a la Cort de Barcelona del 1283, es manté durant els segles XV i XVI per mitjà de ratificacions expresses dels monarques que s'apleguen en la Compilació del 1588-1589 sota el títol «De observar Constitutions», de manera que veiem com els poders absoluts del monarca queden limitats pel pactisme en l'esfera legislativa. Tanmateix, en matèria judicial i executiva, el rei obté certs poders absoluts que s'apleguen sota el concepte de *regalia*. Això provoca una tensió entre absolutisme i pactisme que es manté a Catalunya durant aquest període, mentre que a Castella ja s'havia resolt en favor de l'absolutisme.⁵⁵

---

55. Vegeu Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «Pactisme o absolutisme a Catalunya: les grans institu-

La supremacia de la llei paccionada té com a corol·lari la invocació implícita per Francesc d'Eiximenis de la vella doctrina del tiranicidi,⁵⁶ ja formulada per Joan de Salisbury en el segle XII per a incloure dins de la figura del tirà, a més a més de la d'aquell governant que governava *absque titulo* i la del que governava amb títol però servint un interès particular en lloc del bé públic, la del qui governava violant les lleis.⁵⁷ En conseqüència, aquest últim, en vulnerar el principi de l'imperi del dret, incorria en una contrafacció.

El Tribunal de Contrafaccions o de Contraconstitucions (1702, 1705, 1713) és el darrer mecanisme que apareix en el temps, d'entre una sèrie d'institucions dirigides a vetllar per l'observança del dret a Catalunya⁵⁸ i a restablir el dret que ha estat infringit. El professor Víctor Ferro el 1987 de manera esquemàtica⁵⁹ i els estudis de Josep Capdeferro i d'Eva Serra el 2015⁶⁰ d'una manera àmplia i exhaustiva, han analitzat els antecedents, la constitució orgànica, el funcionament i el procediment d'aquest Tribunal creat per les Corts de Barcelona del 1702 i reformat per les del 1705.

Capdeferro i Serra han estudiat també l'activitat del Tribunal fins al 1713 a través dels casos concrets que han pogut documentar. Tanmateix, per a protegir la legalitat catalana vulnerada, ja es van establir per via judicial altres controls anteriors: el síndic de la Diputació del General el 1413, el control per la Reial Audiència el 1481 i el control per un tribunal mixt de jutges nomenats en part pel rei i en part pels braços durant un cert període de la dominació francesa (1640-1652).

La constitució política de la Catalunya medieval i moderna basada en els principis de l'imperi del dret i del pactisme jurídic havia anat madurant i actualitzant el seu ordenament jurídic i institucional en la mesura que ho permetia la seva inserció en la monarquia composta dels Àustria i per les vies jurisdiccionals que tenia obertes. El

cions de govern (s. XV-XVI)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19 (1989), p. 670-672.

56. Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, edició crítica de David Guixeras Olivet, p. 272: «E haurà nom *pare* e és enemich cruel! E haurà nom *senyor natural*, e serà cruel tyran! Haurà nom *loch-tinent de Déu* e serà tyran infernal! Haurà nom *cap de poble* e serà mort de la tua gent! Serà appellat *patró de justícia* e serà corruptor de tota ley e de tota veritat, sens fe e sens tota bonesa! Hages piat d'aquelles tues ovelles qui aytal demoni sostenen e suporten per la tua temor, e da-lus pastor just, discret e servidor teu que les govern e les endrès a tu. E foragita, Senyor, lo demoni pastilent de la dignitat pastoral e senyoria, e da-li de present per què.s conegua, segons que merex, la sua nequícia e reprovada vida [...]».

57. Cfr. Víctor FERRO POMÀ, *El dret públic català*, p. 271-272. Sobre la representació medieval del tirà, vegeu Pietro COSTA, «La soberania en la cultura político-jurídica medieval», p. 57-58.

58. Cfr. Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «El principi de l'imperi del dret i el control de la seva observança a la Catalunya medieval i moderna», a R. FERRERO i Ll. GUIA (coord.), *Corts i parlaments de la Corona d'Aragó*, p. 559-568.

59. Cfr. Víctor FERRO POMÀ, *El dret públic català*, p. 418-427.

60. Vegeu-los a: Josep CAPDEFERRO i PLA i Eva SERRA i PUIG, *El Tribunal de Contrafaccions de Catalunya*, i Josep CAPDEFERRO i PLA i Eva SERRA i PUIG, *Casos davant del Tribunal de Contrafaccions de Catalunya (1702-1713)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2015, pàssim.

Tribunal de Contrafaccions va ser un bon exemple d'aquesta modernització institucional del pactisme, que emergia dins d'una societat amb trets de modernitat, com ens indiquen Josep Capdeferro i Eva Serra:

El Tribunal de Contrafaccions s'implantaria en una Catalunya cada vegada més cohesionada, amb un territori articulat a nivell productiu i mercantil, on l'ascensor social estava funcionant prou bé (Garcia Espuche 1998). Una comunitat amb trets de republicanisme, força horitzontal, amb una idea del bé comú molt estesa entre els estrats populars (Corteguera 2005) i amb una participació en els afers públics elevada. Els freqüents mecanismes de fiscalització augmentaven i reforçaven tal participació, tot i que no amb l'eficiència desitjada (Capdeferro 2007). No cal dir que aquell món no estava només carregat de virtuts, també de defectes i corrupteles.

Per a acabar aquesta ràpida i impressionista visió del pactisme català medieval i modern fins a la seva supressió violenta per raó de la conquesta militar de Catalunya per les tropes borbòniques a principis del segle XVIII (1705-1714), és convenient reproduir una part de la valoració final de la història del dret públic català que fa Víctor Ferro:

Les institucions de Catalunya, que registren tantes consecucions notables, tant per llur caràcter primerenc com per llurs mèrits absoluts —repartiment de fet de la potestat legislativa entre el príncep i el país; supeditació de tota autoritat a la llei paccionada; vinculació directa dels oficials a la legalitat; custòdia política i judicial de l'ordre jurídic i administració d'un erari públic diferent del del príncep a càrrec d'una representació permanent dels Braços; garanties de la seguretat personal i tantes altres— culminen així en uns procediments que realitzen en mesura gairebé insuperable les aspiracions implícites en totes elles: preservació del principi de la llibertat sota l'imperi del dret, definit i declarat, arribat el cas, en un judici imparcial.⁶¹

---

61. Cfr. VÍCTOR FERRO POMÀ, *El dret públic català*, p. 449-450.

SANTA CECÍLIA EL 1789: UNA PARRÒQUIA SOTA EL DOMINI DE L'ABADIA DE MONTSERRAT. LES RESPOSTES DE MARGANELL AL QÜESTIONARI DE ZAMORA

Carlos Pizarro Carrasco
Historiador

Resum

A les acaballes de l'Antic Règim, una polèmica secular de caràcter eclesiàstic va tornar a enfrontar l'abadia de Montserrat i el bisbat de Vic, atès que el cenobi considerava que Monistrol i Santa Cecília depenien exclusivament de la seva jurisdicció *nullius dioecesis*. En aquest context, mossèn Lluís Francolí, vicari de Santa Cecília —l'antic i esplendorós monestir benedictí que al segle XVIII era tan sols una petita església aïllada i abandonada dins del terme de Marganell—, va rebre la visita de Francisco de Zamora, qui li encarregà la redacció de les respostes del municipi al seu conegut interrogatori (1789). La visió del sacerdot, que centra el seu informe en les qüestions històriques i eclesiàstiques, permet copsar la visió crítica envers el monestir que tenia el clergat secular dels pobles de la baronia de Montserrat.

Paraules clau: baronia, enquesta, Il·lustració, parròquia, divisió eclesiàstica, diòcesi, Francisco de Zamora, Santa Cecília de Montserrat, Marganell, abadia de Montserrat.

SANTA CECILIA EN 1789: UNA PARROQUIA BAJO EL DOMINIO DE LA ABADÍA DE MONTSERRAT. LAS RESPUESTAS DE MARGANELL AL CUESTIONARIO DE ZAMORA

Resumen

En las postrimerías del Antiguo Régimen, una polémica secular de carácter eclesiástico volvió a enfrentar la abadía de Montserrat y el obispado de Vic, dado que el cenobio consideraba que Monistrol y Santa Cecilia dependían exclusivamente de su jurisdicción *nullius dioecesis*. En este contexto, el presbítero Lluís Francolí, vicario de Santa Cecilia —el antiguo y esplendoroso monasterio benedictino que en el siglo XVIII era solo una pequeña iglesia aislada y abandonada dentro del término de Marganell—, recibió la visita de Francisco de Zamora, quien le encargó en 1789 la redacción de las respuestas del municipio a su conocido interrogatorio. La visión del sacerdote, que centra su informe en las cuestiones históricas y eclesiásticas,

permette captar el punto de vista crítico con el monasterio que tenía el clero secular de los pueblos del señorío de Montserrat.

Palabras clave: señorío, interrogatorio, Ilustración, parroquia, división eclesiástica, diócesis, Francisco de Zamora, Santa Cecilia de Montserrat, Marganell, abadía de Montserrat.

SANTA CECÍLIA IN 1789: A PARISH UNDER THE CONTROL
OF MONTSERRAT ABBEY. MARGANELL ANSWERS
TO ZAMORA'S QUESTIONNAIRE

Abstract

At the end of the Old Regime, a century-old ecclesiastical controversy again faced the abbey of Montserrat against the bishopric of Vic, as the monastery considered that Monistrol and Santa Cecília depended exclusively on its jurisdiction *nullius dioecesis*. In this context, Reverend Lluís Francolí, vicar of Santa Cecília—the old and splendid Benedictine monastery that in the 18th century was only a small isolated and abandoned church within the municipality of Marganell—, received a visit from Francisco de Zamora, who in 1789 he commissioned the writing of the town's answers to his well-known «interrogatorio» (survey). The vision of the priest, who focuses his report on historical and ecclesiastical issues, allows us to capture the critical point of view with the monastery that had the secular clergy of the villages of the barony of Montserrat.

Keywords: barony, Enlightenment, parish, ecclesiastical division, diocese, Francisco de Zamora, Santa Cecilia de Montserrat, Marganell, Montserrat abbey.

SANTA CECÍLIA EN 1789: UNE PAROISSE SOUS L'AUTORITÉ
DE L'ABBAYE DE MONTSERRAT. LES RÉPONSES DE MARGANELL
AU QUESTIONNAIRE DE ZAMORA

Résumé

À la fin de l'Ancien Régime, une polémique séculière de type ecclésiastique oppose de nouveau l'évêché de Vic et l'abbaye de Montserrat, le monastère considérant que Monistrol et Santa Cecília dépendaient exclusivement de sa juridiction *nullius dioecesis*. Dans ce contexte, le père Lluís Francolí, vicaire de Santa Cecília—ancien et splendide monastère bénédictin qui n'était plus au XVIIIe siècle qu'une petite église isolée et abandonnée sur les terres de Marganell—, reçoit la visite de Francisco de Zamora, qui lui confie la rédaction des réponses de la commune à son questionnaire bien connu (1789). La vision du prêtre, qui axe son rapport sur les questions historiques et ecclésiastiques, permet de saisir les critiques du clergé séculier des villages de la baronnie de Montserrat envers le monastère.

Mots-clés: baronnie, enquête, Lumières, paroisse, division ecclésiastique, diocèse, Francisco de Zamora, Santa Cecília de Montserrat, Marganell, abbaye de Montserrat.

1. INTRODUCCIÓ

Després que l'any 1784 va ser nomenat alcalde del crim de la Reial Audiència de Catalunya a Barcelona, Francisco de Zamora va iniciar una sèrie de viatges per a obtenir informació sobre el territori. El quart itinerari el portà a finals del 1786 a Montserrat, on va començar a plantejar-se l'elaboració d'una història natural i eclesiàstica del massís, i va tornar per la localitat de Monistrol. En un altre dels seus trajectes, el 30 de maig de 1789 va passar per Esparreguera i Collbató quan anava cap a Montserrat i va visitar també el Bruc i Santa Cecília. De tornada del monestir, el 3 de juny va ser a Olesa.¹

Mentre anava examinant el país, el funcionari borbònic va trametre un minucios qüestionari de cent quaranta-sis preguntes als diferents municipis i corregiments, amb la intenció explícita de confeccionar una història de Catalunya. Les respostes a l'interrogatori de Francisco de Zamora han permès als historiadors conèixer a fons molts aspectes demogràfics, socioeconòmics, polítics, religiosos i culturals de finals del segle XVIII. Als pobles de l'àrea del massís de Montserrat, com en molts altres indrets, l'interrogatori va ser contestat entre els anys 1789 i 1790 per sacerdots locals, probablement les persones més instruïdes i les que millor coneixien el seu entorn. El prevere beneficiat Joan Boada, que havia rebut la visita de Zamora en el seu viatge anterior, va signar les respostes d'Olesa; els rectors del Bruc i Collbató, Antoni Montserrat i Josep Llaró, les de les parròquies respectives; mossèn Mansuet Pasqual va redactar un llarg i detallat informe sobre Esparreguera, i Lluís Francolí, vicari perpetu, les respostes de Santa Cecília.² Pel que fa a Monistrol de Montserrat, encara no s'ha trobat la memòria que sabem que va redactar el mateix Joan Boada, d'acord amb una carta que va adreçar a Francisco de Zamora el 29 d'agost de 1789.³ Així mateix, sembla que

1. F. de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, a cura de Ramon Boixareu, Barcelona, Curial, 1973, p. 48-51 i 276-281; F. X. ALTÉS i J. GALOBART, «Un ambiciós projecte d'història eclesiàstica i natural de Montserrat», *Revista de Catalunya*, núm. XIII/1 (1988), p. 205-242.

2. Una part de les respostes de les poblacions de l'àrea de Montserrat han estat ja publicades. Vegeu *El Baix Llobregat el 1789: Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*, introducció i notes de Jaume Codina, Josep Moran i Mercè Renom, Barcelona, Curial i Publicacions Abadia de Montserrat, 1992, pel que fa a Esparreguera i Collbató; A. M. HERNÁNDEZ, *Olesa al final del segle XVIII segons les respostes de Joan Boada al qüestionari de Zamora*, Olesa de Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000. Quant al Bruc i Santa Cecília, trobem el manuscrit a la Biblioteca del Palau Reial de Madrid (BPR), ms. 2519 i 2520.

3. BPR, ms. 2519, f. 75. Vegeu C. PIZARRO, «Monistrol a les acaballes de l'Antic Règim. A la recerca de les respostes al qüestionari de Francisco de Zamora (1789)», *Documenta: Revista de Divulgació de l'Ar-*

durant la primera quinzena de juliol el magistrat castellà va enviar també un dels seus interrogatoris al monestir de Montserrat.⁴

A les acaballes del set-cents no quedava cap rastre del monestir que havia estat fundat al segle x, abans que existís el cenobi de Santa Maria de Montserrat. Santa Cecília era només l'església parroquial del terme de Marganell, poc poblat i dispers (resposta 14); l'edifici estava malmès i havia perdut dues naus laterals. La rectoria havia estat annexionada l'any 1539 al monestir de Santa Maria, el qual exercia la jurisdicció eclesiàstica quasi episcopal (com a abadia *nullius* o de *nullius dioecesis*) sobre la parròquia de Santa Cecília, tot i que aquesta pertanyia al bisbat de Vic.⁵ El 1778 el pla beneficiat de les esglésies de Santa Cecília, Sant Pere de Monistrol i Sant Pere dels Arquells (la Segarra), impulsat per la monarquia hispànica, va treure els monjos i sacerdots nutuats o amovibles que l'abat de Montserrat nomenava per a governar-les, i va posar-hi vicaris perpetus seculars. Així doncs, es va iniciar un plet sobre jurisdicció que va enfrontar el bisbe de Vic i dites parròquies contra el monestir de Montserrat (respostes 21-22).⁶

La parròquia de Santa Cecília de Montserrat «y su anexo de Marganell» va rebre també un dels esmentats qüestionaris de Zamora, que va contestar el «cura párroco» Lluís Francolí. Mossèn Lluís Francolí i Enrich, natural d'Igualada, va ser el primer vicari perpetu de Santa Cecília i l'església sufragània de Sant Esteve de Marganell (1778-1823).⁷ L'informe que va enviar a Madrid amb data del 6 d'octubre de 1789 només constava de trenta-cinc respostes. Quatre mesos abans, Francisco de Zamora l'havia visitat a l'església de Santa Cecília en un dels seus viatges al Principat, sorprès per la seva antiga esplendor com a monestir benedictí: «El rector de esta parroquia nos ofreció una exacta relación de todo lo que hay en ella, como de su antigüedad».⁸ Francesc-Xavier Altés ha donat a conèixer també els dibuixos del temple que el funcionari

xiiu Municipal (Monistrol de Montserrat), núm. 27 (2015), p. 3-15.

4. F. X. ALTÉS i J. GALOBART, «Un ambició projecte d'història eclesiàstica», p. 216.

5. Vegeu G. de ARGÁIZ, *La Perla de Cataluña: Historia de Nuestra Señora de Monserrate*, Madrid, Imprenta de Andrés García de la Iglesia, 1677, p. 324; B. RIBAS, *Historia de Montserrat (888-1258)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1990, p. 122. L'exercici de la jurisdicció *nullius* de Santa Maria de Montserrat sobre Santa Cecília s'ha justificat amb la concòrdia de l'any 1262 signada pel bisbe de Vic i l'abat de Ripoll sobre l'exempció episcopal de les esglésies dependents del monestir ripollès; vegeu F. X. ALTÉS, «Introducció», a B. RIBAS, *Annals de Montserrat (1258-1485)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 29.

6. M. CARRASCO, «Las intervenciones reales en los pleitos del Real Patronato», *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante* (Universitat d'Alacant), núm. 16 (1997), p. 321-322.

7. Vegeu el rectorologi de Marganell a D. BLASCO, *Marganell i els seus avantpassats*, Manresa, Ajuntament de Marganell, 1992, p. 75-76. Va morir assassinat a mans de les milícies durant el Trienni Liberal, l'any 1823; vegeu Genís FRONTERA I VILA i Joan VALLS I PUEYO, *Mansuet, el guerriller de Montserrat*, Sant Vicenç de Castellet, Farell, 2008, p. 51-53.

8. F. de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, p. 276-281.

i jurista castellà va encarregar al pintor de la Llotja de Barcelona Pere Pau Muntaña, els quals havien de formar part de l'obra monumental sobre la muntanya de Montserrat i la seva història que mai no es va publicar.⁹

En les seves respostes a l'interrogatori de Francisco de Zamora, el vicari de Santa Cecília manifesta un gran interès per les qüestions històriques i eclesiàstiques, algunes de les quals desenvolupa extensament, i es mostra força crític amb les autoritats montserratines en part a causa del litigi que els enfrontava.¹⁰

En primer lloc, insisteix en l'absència de testimonis escrits que justifiquin el domini espiritual i senyorial de l'abadia, tenint en compte que el territori de Marganell, a més, estava enclavat dins la baronia de Montserrat. Manifesta que no ha trobat mai en quin títol o document es fonamenten l'exercici de la jurisdicció quasi episcopal per part de Montserrat (resposta 11), el senyoriu sobre el territori de Santa Cecília (resposta 13) i l'absorció de la rectoria (resposta 21).

D'altra banda, denuncia davant el magistrat borbònic que els monjos de Montserrat s'han emportat tots els documents històrics al seu arxiu: «[...] suben más los libros y cartipacios de un niño q^{do} va al estudio, q^e los q^e en una caxita dexaron en essa Parroquia» (resposta 1). Aquesta circumstància li impedeix informar-lo sobre els límits de la parròquia (resposta 10) i oferir dades de primera mà relatives a la fundació de l'antic cenobi de Santa Cecília (resposta 1). Per aquest motiu, es veu obligat gairebé sempre a remetre's a una font secundària: la història de Montserrat del benedictí Gregorio de Argáiz, *La perla de Cataluña* (1677).

A més a més, també acusa els responsables de l'abadia de descuidar el manteniment de l'església, que està al seu càrrec (resposta 21).

El territori que ocupava Marganell, amb només cent catorze habitants a finals del segle XVIII,¹¹ era molt muntanyós i l'agricultura era escassa i centrada en la vinya i l'olivera (respostes 30 i 37). En el seu informe, el reverend Lluís Francolí torna a atacar l'abadia de Montserrat quan afirma que molts propietaris agrícoles i jornalers són pobres perquè estan ofegats pels censals que han de pagar a aquella (respostes 30-31); i que no s'aprofita la llenya abundant que hi ha al terme perquè el monestir no repobla els seus boscos (respostes 47-49). Finalment, pel que fa a l'activitat industrial, només assenyala l'existència d'un molí fariner i una oficina d'aiguardent (respostes 7 i 29).

9. F. X. ALTÉS, «Una visita a Santa Cecília de Montserrat a les darrerries del segle XVIII», *Butlletí del Santuari: Montserrat*, núm. 26 (1990), p. 35-39.

10. Recentment s'ha editat la crònica d'un sacerdot monistrolenc contemporani de Lluís Francolí i amb les mateixes inquietuds en assumptes eclesiàstics i polítics; vegeu C. PIZARRO, *A l'ombra de l'abadia: El domini senyorial i eclesiàstic de Montserrat a l'Antic Règim. La crònica de Zoile Gibert sobre Monistrol (1824)*, Avià, Centre d'Estudis d'Avià i Ajuntament de Monistrol de Montserrat, 2019.

11. *Inventari del Patrimoni Cultural de Marganell. Memòria tècnica*, Diputació de Barcelona i Ajuntament de Marganell, 2008, p. 13.

En aquest article presentem per primera vegada el text de les respostes de Santa Cecília de Marganell a l'interrogatori de Zamora. Es tracta d'un document històric que, a banda de proporcionar-nos dades socioeconòmiques interessants sobre el municipi, mostra la realitat del domini senyorial i eclesiàstic de l'abadia i reflecteix les profundes desavinences que existien a finals de l'Antic Règim entre el clergat regular i el secular, estament a què pertanyia el seu autor.

2. TRANSCRIPCIÓ DOCUMENTAL

Les respostes de Santa Cecília han estat transcrites a partir d'una còpia digital del manuscrit II/2520, custodiat a la Biblioteca del Palau Reial de Madrid.¹² Aquesta transcripció segueix la major part dels criteris d'altres edicions recents de les respostes a l'interrogatori de Francisco de Zamora corresponents a localitats del mateix entorn geogràfic: *El Baix Llobregat el 1789* i *Olesa al final del segle XVIII*.¹³

S'ha respectat el text de l'autor (ortografia, sintaxi, abreviatures...), però s'han normalitzat l'ús de majúscules i minúscules, l'accentuació, els signes de puntuació i la separació de paraules. En algunes ocasions s'han hagut d'introduir pauses en la puntuació per a fer més llegible i comprensible, sense perdre la fidelitat a la font històrica, un estil de redacció difícil i amb frases massa extenses que és propi del segle XVIII. S'han marcat amb claudàtors les aportacions de l'editor en forma d'aclariments o restitucions del text; quan els claudàtors tanquen uns punts suspensius, indiquen una llacuna en la lectura del manuscrit per il·legibilitat o problemes de conservació.

L'ús de la cursiva en aquesta edició es manifesta en el text original en forma de subratllat. El prevere Lluís Francolí marca amb una línia les paraules que estan en una llengua diferent del castellà (català o llatí) i les citacions procedents d'una altra font, principalment *La perla de Catalunya*, de Gregorio de Argáiz. Tanmateix, el seu criteri no és uniforme ni rigorós: sovint quan els fragments citats són una mica extensos, només en subratlla el principi i el final, i per això costa distingir quines paraules són seves i quines copia literalment. Tampoc no descartem que en aquests casos pretingués atribuir-se-les il·lícitament. Davant d'aquest problema amb les citacions textuals, s'ha optat per mantenir el text original amb fidelitat, per la qual cosa només es posa en cursiva el que subratlla l'autor. D'altra banda, per tal de facilitar-ne la lectura,

---

12. BPR, «Respuestas al cuestionario de Francisco de Zamora sobre la abadía de Santa Cecilia de Monserrat, contestadas por Luis Francolí, cura párroco» [Santa Cecília, 6 d'octubre de 1789], a *Noticias sobre Montserrat*, ms. II/2520, f. 9r-18r. Agraïxo a aquesta institució que n'hagi facilitat la reproducció gràcies a les gestions de l'Arxiu Municipal de Monistrol de Montserrat.

13. *El Baix Llobregat el 1789: Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*, p. 68; A. M. HERNÁNDEZ, *Olesa al final del segle XVIII segons les respostes de Joan Boada al qüestionari de Zamora*, p. 51.

assenyalem entre cometes baixes (« / ») tot el fragment que hem pogut localitzar en la font de procedència.

***

QÜESTIONARI¹⁴

Geografia

1. Se dirá el nombre del pueblo, por qué se llama así, si se ha llamado de otra manera, en qué tiempo se fundó, y por quién.

2. Si es ciudad o villa; y si fuere lugar o aldea, en qué jurisdicción cae, o si la tiene propia.

3. Si es pueblo cerrado o abierto, qué fortificación tiene, si ha sido sitiado, y cuándo se ganó a los moros o a otros enemigos; y siendo marítimo, si en su costa hay algunas torres.

4. Si el sitio del pueblo es alto o baxo, llano o áspero, a qué exposición del sol se halla, su temperamento, qué vientos dominan, su salubridad, y causas de uno y otro.

5. Si está en serranía se dirá cómo se llama, de dónde vienen corriendo las montañas, y a dónde van a parar.

7. Si pasan por el pueblo o cerca de él algunos ríos o arroyos perenes, sus nombres, nacimiento, distancia y situación, descripción de su curso desde la población más inmediata, si se le une algún otro, si desemboca en el mar cerca del pueblo, calidad y cantidad de sus aguas, si en sus arenas se hallan granitos de oro y plata, y cómo los recogen.

8. Sus puentes y barcas, con expresión de los pontazgos o barcages que se pagan y a quién; sus molinos, presas, batanes y otras máquinas; y si por ellos se hacen conducciones de maderas y otros géneros.

10. El término jurisdiccional y dezmatario del pueblo, con expresión de su extensión y límites; qué lugares hay a una hora al rededor de él, y a qué lado del sol se hallan.

11. El corregimiento, partido, obispado, abadía o arziprestazgo en qué está el pueblo; el territorio, montaña, valle o llano en que cae; y el ducado, marquesado, con-

---

14. Per tal de no allargar innecessàriament la meva contribució, he optat per incloure-hi només les preguntes que van ser respostes per Lluís Francolí. Aquestes i la resta de les qüestions que va enviar Francisco de Zamora als municipis catalans es poden trobar a A. M. HERNÁNDEZ, *Olesa al final del segle XVIII*, i en moltes altres publicacions.

dado o baronía a que pertenece; cuántas horas está de la capital de estas divisiones: de Barcelona, de Madrid, del mar y de la raya de Francia.

13. El señor del pueblo; y si no es el rey, cuándo y por qué causa salió de la corona, explicando el nombre, apellido y título del dueño.

14. Si el pueblo está unido en un vecindario o separado en trozos, barrios, casas o mansos, expresando sus nombres.

18. La suerte de casas que usan, de qué materiales están edificadas, si son buenos y se hallan en el pueblo, y si están aseadas y adornadas con primor aunque sea pobremente.

21. La iglesia catedral, colegial, parroquial y anexa del pueblo, su advocación y patronato con alguna breve relación de las capillas, enterramientos, donaciones, altares y otras cosas señaladas que en ellas haya; si las parroquias están solitarias; y si hay cementerio, dónde y desde qué tiempo.

22. Las prebendas, canongías, dignidades, retorías y beneficios que en dichas iglesias hubiere, quién los provee y cómo, cuántos eclesiásticos hay, si forman cabildo, su dotación; y cuánto vale el obispado.

23. Los monasterios de frayles, monjas y beatas que haya, de qué orden, con lo que supiere de sus fundadores, qué año se fundaron, el número de religiosos y rentas, quién es el patrono, a quién están sujetos, y con qué pactos se admitieron.

24. Las otras iglesias, capillas, ermitas y devociones señaladas, con sus situaciones y demás digno de memoria.

25. Los hospitales, hospicios, casas de misericordia, seminarios, colegios, casas de estudio o educación, montes y obras pías, pósitos, sociedades, cofradías y otras fundaciones piadosas, qué rentas tienen, con qué fin se fundaron y por quiénes.

26. Los cuerpos de santos o reliquias memorables que haya en el pueblo, con lo que se sepa auténticamente de su antigüedad o si hay de ellos alguna relación o historia.

27. La calidad del agua que se bebe, si es de río, fuente, pozo, balsa o algibe; si estas cosas son públicas o de particulares, y si las fuentes nacen en el pueblo o son conducidas por medio de aqüeductos; y si hay lavaderos o abrevaderos públicos.

29. Si hay hornos de pan, si son distrituales, carnicerías, tabernas, hosterías, tiendas, pozos de nieve y otras oficinas públicas, y cuál es su policía.

Agricultura e historia natural

30. En qué estado se halla la agricultura de secano y regadío, si está unido con la cría del ganado, cuáles son los estorbos que impiden su adelantamiento, y cuáles los medios de fomentarla sólidamente.

31. Si en el término hay comunes o realengos, cuántos son, si están cultivados o incultos, qué provecho saca de ellos el vecindario, qué frutos o plantas producen; y si hay terrenos incultos de particulares, y cuál es la causa de no cultivarse.

33. Si las tierras de secano, regadío, viña y demás plantíos del término están repartidos entre pocos o muchos labradores, por arrendamientos temporales, por enfiteusis y otros contratos, cuáles son éstos y qué prácticas hay sobre cada uno.

34. Qué cota se acostumbra a pagar a los dueños de las tierras por cada género de contrato, y si se da en frutos o en dineros.

35. A quién y de qué frutos se paga el diezmo, en qué cantidad, y cuánto importa el total del pueblo, especialmente de los más principales.

36. Con qué animales cultivan la tierra, cuántos pares hay de cada especie, si se ocupan en otros trabajos, qué instrumentos rústicos usan, refiriendo los que sean comunes.

37. Si hay viñas, olivares, moreras, naranjos, limones, castaños, algarrobos u otros árboles fructíferos, y si entre estas plantas cultivan otros frutos.

38. Qué prácticas hay sobre la siembra, escarda, siega, trilla y conservación de los granos y frutas, plantación, inxertos, poda, cosecha de vino, aceite, seda, cáñamo, lino y demás operaciones relativas a la agricultura, y si se ejecutan con conocimiento, expresando las que por su utilidad o singularidad merezcan referirse.

39. La cantidad de trigo, de cualquier especie que sea, que se coge en el pueblo, y la de los otros frutos y simientes, cuáles son los más principales, su calidad, y si antes de ahora se cultivaban otros frutos diferentes de los que se cogen en el día.

40. Cuántas medidas produce cada una que se siembra trigo y otras simientes, formando este cómputo por medio de quinquenios sobre la cosecha general.

45. Qué especie de abono se usa para beneficiar las tierras de secano y regadío, y de qué cosas hacen estiércol.

47. Si es tierra abundante o falta de leña, de qué bosques se proveen, si son comunes o de particulares; y si no hay montes qué materias quemar.

48. De qué especie de árboles o arbustos son los bosques, qué aprovechamiento se hace de ellos, si se hacen hormigueros, si se saca corcho, bellotas, piñones, madera, carbón, etc., y dónde se consume.

49. Cómo cuidan los particulares o comunes de estos bosques, y si acostumbran sembrar bellotas o piñones para replantarlos o aumentarlos.

63. Qué abundancia hay de gallinas, pabos, palomas, ánades, ocas, conejos y demás animales caseros; cómo se crían, qué gasto hacen, a dónde se despachan y qué provecho se saca de esta economía doméstica.

64. Si hay colmenas, si están siempre en un mismo terreno, cómo se crían y gobiernan, qué tal es la miel y cera de ellas, y si tienen ordenanzas.

RESPOSTES¹⁵

Geografia

1. Santa Cecilia toma la denominación de la Igl^la de S. Cecilia y por estar edificada en el monte llamado Monserrate. Se dice en latín Sta Cecilia in Monteserrate y en nuestro idioma, de Monserrate. Ésta es la razón, y no la q^e muchos crehen q^e se llama S. Cecilia de Monserrate por ser el patronato del convento de Monserrate, pues antes de fundarse d^{ho} convento ya se gloriaba de esa denominación.

Antiguamente se llamaba su término de *Castillo Marro*, como consta en las capbreves de este término y he visto yo en la del año 1608,¹⁶ por el castillo q^e antiguamente avia nominado *Marro* o *Marre*; del qual no han quedado vestigios por quales se pueda asegurar su situación, que según el M. Fr. Gregorio de Argáiz, *Perla de Cat^{na}*, fol. 42, n° 3, estaba a quatrocientos pasos de la Igl^la de S. Cecilia. En el lugar donde dicen estaba collocado, se observan algunos cimientos pero el grueso y forma de sus paredes no son de castillo sino de casa.

De este castillo escribe algunas cosas el citado M^{tro} Argáiz. Yo escribiría más, q^e él sí podía registrar el archivo del mon^o de Monserrate, pero ahora es preciso señirme a sus escritos. Dice del Castillo Marro: «*Éste es de los más antiguos q^e se han des[h]echo,*¹⁷ *porq^e lo quitó a los moros Wifredo de Arria, conde de Bar^{na}, cerca los años 850. Estaba fundado en una ladera o marrada del monte, sirviendo de estorvo y encuentro a los que presumían o pretendían entrar en él por aquella parte, q^e es la entrada más fácil.* La más antigua escritura en q^e se halla nombrado el Castillo Marro es una del año 871, en q^e Rodulfo vende unas tierras en el condado de Manresa, y en primer lugar el Castillo Marro, a Ansulpho y su muger Druda: *In nomine Domini Eterni, et Salvatoris nostri Jesu Christi. Ego Rodulphus venditor sum tibi Ansiulpho, et Uxori tuæ nomine Druda per hanc scripturam venditionis meæ vendo vobis quasdam nec juris mei, sitas in comitatu Minorisæ, id est Castrum nuncupatum Marre in latere Montisserrati;* y un poco más abaxo: *Advenient autem mihi præfata hec omni[a] ob largitionem*

15. Abreviatures emprades: «&c.», «etcètera»; «af^{to} Serv^r y Cap^m», «afectuoso servidor y capellán»; «altar ma^r», «altar mayor»; «aunq^e», «aunque»; «B.L.M.», «Besa la mano»; «Bar^{na}», «Barcelona»; «Cat^s», «Cat^{ta}», «Cat^{na}», «Cataluña»; «d^{ha}», «d^{ho}», «dicha», «dicho»; «Dⁿ», «Don»; «d^{os}», «derechos»; «en q^{to}», «en quanto»; «Fol.», «folio»; «Fr.», «Fray»; «gu^e mⁱ a^s», «guarde muchos años»; «Igl^l», «Iglesia»; «Illmo», «Ilustrísimo»; «infr^o», «infrascrito»; «M.», «M^{tro}», «Maestro»; «mon^o», «monasterio»; «Mons^e», «Monserrate»; «Mon^t», «Montserrat»; «N. S^{or}», «Nuestro Señor»; «nu^o», «número»; «p^a», «para»; «Parr^a», «parroquia»; «parr^l», «parroquial»; «porq^e», «porque»; «Preb^o», «Presbítero»; «q^e», «que»; «Re^{mo} S^{or}», «Reverendísimo Señor»; «S.M^d», «Su Majestad»; «Sⁿ», «San»; «S^{or}», «Señor»; «Sta», «S.», «Santa»; «suf^a», «sufragánea»; «sup^{co}», «suplico»; «V.S.», «Vuestra Señoría».

16. Del segle XVII només tenim notícia de tres capbreus de Santa Cecilia de Marganell que es custodien a l'Arxiu Comarcal del Vallès Occidental, districte notarial de Terrassa, anys 1600, 1626 i 1654.

17. Paraula reconstruïda a partir de la font; vegeu G. de ARGÁIZ, *La Perla de Cataluña*, p. 22.

Gloriosissimi Regis Caroli. Destas últimas palabras se conoce la antigüedad de este castillo porq^e habla del Emperador Carlos Magno antes de serlo, y sacarse de ellas que se fundó muy a principios de la restauración de España. Dice la data: *Actum est hoc Anno Incarnationis Domini DCCCLXXI. In dictione quarta IV Cal. Maii. Regnante Ludovico Rege. Signat Rodulphus, qui hoc firmo, et testes firmare rogo + Geraldii + Wifredus comes confir + P. Petri + Reciosi Presbiterii + Gerardi + Berengaris Raymondii + Guadalii Presb. Sancius Sacerdos + posuit Tanderius Theobaldi. + Ricardus Sacerdos qui hoc scripsit.*»¹⁸

Hablan de este Castillo Marro otras escrituras del convento y archivo de Monserrate. Una consiste en la venta q^e Druda y Ansulpho, su hijo, hicieron a Cesario Preb^o, sobrino de la primera y consobrino de Ansulpho, de la porción del Castro Marre y tierra q^e comprehenden los linderos expresados en d^{ho} instrumento, junto con los diezmos y primicias del territorio designado; y de lo q^e no quedaba comprendido en la venta echa a d^{ho} Cessario Preb^o, expresaron q^e para después de su muerte lo davan y dexaban a Dios N. S^{or} y a la Casa de Sta Cecilia sita en el término de d^{ho} castro para sufragio de Ansulfo, marido de Druda, y por las almas de la mesma Druda y su hijo según resultaba de la carta de compra, de forma q^e desde aquel día y tiempo adelante quedasse venerada la Casa de Sta Cecilia. Estas dos escrituras constan por extenso en el proceso de la causa [que] se ventila en la Audiencia del Principado de Cat^{ta} entre el Mon^o de Monserrate y la villa de Monistrol sobre pastos. Este último instrumento suena echo en el año 942 a las kalendas de junio. La otra escritura es del año 945: habla de cómo Sta Cecilia fue levantada en abadía y puesto por abad a Dⁿ Cesario.¹⁹

En qué tiempo se fundó y quién fue el fundador de Sta Cecilia, totalmente lo ignora el infrascrito por no tener en el archivo de esa Parr^a escrituras antiguas, q^e parece devian estar en él; sin exageración puedo decir q^e suben más los libros y cartipacios de un niño q^{do} va al estudio, q^e los q^e en una caxita dexaron en esa Parr^a. Argáiz, Perla de Cat^{ta}, fol. 28, pone la fundación de S. Cecilia en el año 872 (pero esa havia de ser reedificación o restauración, como diré más abaxo), citando el Cronicón Hispalense, q^e dice: «*Anno Domini 872 Monasterium Sanctæ Cecilie in Monteserrato conditum est.* No dice quién fue el fundador. Estaba junto a un castillo q^e llamaron Marro, obra del tiempo de Carlos Magno, q^e lo dio a un cavallero llamado Rodulfo, q^e el año 871 lo vendió con otra hacienda a unos nobles casados llamados Ansulfo y Druda diciendo q^e era merced, q^e le havia por sus servicios echo *Carlos gloriosissimo*

18. S'ha reproduït en cursiva només la part que subratlla l'autor, encara que tot el paràgraf és una citació quasi textual del llibre de G. de ARGÁIZ, *La Perla de Catalunya*, p. 22.

19. Vegeu G. de ARGÁIZ, *La Perla de Catalunya*, p. 22-23 i 43. El *plet de les herbes* de Monistrol s'havia iniciat el 1774 entre el monestir i la vila per l'aprofitament d'unes pastures del terme municipal. Vegeu C. PIZARRO, *A l'ombra de l'abadia*, p. 96-97.

[...] y éstos parece q^e el año siguiente de 872 edificaron junto al castillo el monasterio, en que se ve la conveniencia del tiempo entre la escriptura del archivo de Monserrate y lo q^e dice Hauberto. Los monges los traerían de los monasterios más cercanos y de éstos creo que saldrían también a hacer vida solitaria por aquellas hermitas y cuevas de Monserrate, y por uno tengo a Juan Guarín y por otro a Sⁿ Julio, que de monge, cenobita o hermitaño salió obispo de Egara. De entrambos hace mención Hauberto, y como hubo éstos, habría en el monasterio de Sta Cecilia otros insignes monges, aunq^e sólo conocemos a estos dos, y *en particular a Guarín*.²⁰

La razón en q^e fundo q^e sería restauración o reedificación la fundación q^e supone del año 871 [del monestir de Santa Cecilia] es q^e si Sⁿ Julio, de monge, cenobita o ermitaño del monasterio de Sta Cecilia pasó a obispo de Egara (q^e era donde en el día Tarrasa), había de ser fundado muchos antes del de 871. Porq^e Egara (según el mismo Argáiz, fol. 16, cap. 5, n° 2), q^e era ciudad episcopal, fue destruida por los años de 741 y así antes de esa total destrucción había de ser fundado el monasterio de Sta Cecilia para poder un Julio monge hijo suyo ascender a la sede episcopal egarense. En el episcopologio se hallará en q^e tiempo Sⁿ Julio gobernaba aquella Igl^{ia}, que no he mirado por no tenerlo en mi poder.

2. Es aldea y cae en la jurisdicción de Manresa.

3. No hay pueblo, porq^e toda la feligresía consiste en casas y cosas dispersas.

4. El sitio de S. Cecilia es elevado en comparación al principio de la montaña pero no en q^{to} a la altura del monte llamado de Monserrate, pues se halla en medio de d^{ho} monte, a su misma falda, áspero, fragoso y el más montuoso de Cat^{ta} a la parte de cierzo. Su temperamento es muy frío: dominan en él todos los vientos menos el de mediodía, q^e priva la montaña, en tanta manera q^e (hablo por experiencia) muchas veces no dexaría una teja en el tejado si no estuvieran cargadas de grandes piedras; el edificio tiembla como en tiempo de terramoto, hace tocar las campanas; el hombre más esforsado no puede romper el viento, ni las cavallerías pasar adelante sin mucha dificultad. Con todo es muy saludable, en tanto q^e en más de diez años q^e vivo en este sitio no ha havido enfermedad alguna en esta Casa; y más he visto q^e algunas personas de salud muy quebrada q^e han venido a convalescer han logrado su fin. Yo no puedo asegurar la causa de su salubridad, pero congeturo q^e proviene de la ventilación y pureza de los ayres y buenas aguas.

5. Está en serranía, q^e viene corriendo desde lo alto de las peñas de Monserrate, des del extremo donde está la peña llamada *Plana*, distante como doscientos passos de la hermita de Sⁿ Gerónimo a la derecha, y a quatrocientos pasos en la de Sⁿ Antonio a la izquierda.

20. En realitat, tot aquest paràgraf transcrit des de «No dice quién fue el fundador» és una còpia quasi literal de G. de ARGÁIZ, *La Perla de Catalunya*, p. 28. Només s'ometen unes explicacions sobre Carlemany, que aquesta vegada Lluís Francolí marca amb punts suspensius.

7. Pasa a una legua el río perenne llamado Lobregad, cuyas aguas desembocan al mar. En el término del anexo llamado Sⁿ Estevan de Marganell pasa otro arroyo perenne llamado el arroyo o riera de Marganell; su nacimiento en el término de la Guardia, anexo del Bruch, en donde es poca la cantidad de sus aguas, pero al entrar en el término d^{ho} de Marganell se le unen distintas fuentes, de suerte q^e se coge cantidad de agua bastante p^a un molino q^e hay en d^{ho} término de harina, y desemboca en el río Lobregad cerca la puente llamada de Castellbell. No sabe el infrascripto si en sus arenas se hallan granitos de oro o plata, ni ha oído decir q^e se hallassen.

8. En d^{ho} arroyo de Marganell ninguna puente ni barca hay; en el de Lobregad a la distancia d^{ha} hay el de la villa de Monistrol y otro llamado de Castellbell. En el arroyo de Marganell tiempo había tres, según se demuestra por los vestigios q^e se ven en el día. No hay otras máquinas ni se hace por él conducción de maderas ni otros géneros.

10. El término jurisdiccional, desmatorio, de la parr^a de S. Cecilia y su anexo es en el día del mon^o de Montserrat. Su extensión y límites, no puede el infrascripto declararlo porq^e por lo q^e toca a la extensión por la parte de oriente, q^e confine con el monasterio de Monserrate, jamás ha podido el infr^o conseguir de d^{ho} monasterio los límites de su parr^a. Sí q^e según algunas escrituras q^e ha lleído, tiene noticia q^e se extendía hasta la quadra de Sⁿ Miguel, colocada más allá del mon^o de Monserrate, con cuya confinaba a mediodía; siguiendo después lo más alto de las peñas de Monserrate hasta parar en la peña d^{ha} *Foredada*, y en d^{ho} puerto afrontaba a poniente con el término de Sⁿ Pablo de la Guardia; baxando por la serranía q^e corre desde d^{ha} Peña Foredada hasta a afrontar parte con el término d[e] Guardiola, parte con el de Castell=galí, todo a cierzo; y parte con el de Castellbell a oriente.

Los lugares q^e hay a una hora alrededor de él son el mon^o de Monserrate, la villa de Monistrol de Monserrate, la parr^a y término de Castellbell, todos a oriente; el pueblo de S. Miquel de Castell=galí y Sⁿ Salvador de Guardiola, a cierzo; y el término de Sⁿ Pablo de la Guardia a poniente.

11. La parr^a de S. Cecilia y su anexo de Marganell están en el corregimiento de Manresa, en el obispado de Vique (aunq^e el mon^o de Monserrate dice es Nullius Dioecesis); porq^e a la verdad assí lo pone el mismo M^{tro} Argáiz, *Perla de Cat^a*, en quantos lugares habla de S. Cecilia y Monserrate. Página 2 dice: «*Está Monserrate tan a la raya de los d^{hos} dos obispados (hablando del de Bar^{na} y Vique) q^e a un tiro de piedra del monasterio de la Virgen entra el de Bar^{na}, quedando la Casa dentro del de Vique y del antiguo condado de Manresa, cuya ciudad llamaron los antiguos Mino-risa*». Y más abajo, en la misma pág. n^o1, dice: «*Mira este monte por el oriente al mar Mediterráneo; por el mediodía a la ciudad de Bar^{na}, de quien está siete leguas; por el occidente a la de Tarregona, distante doce, y al septentrion lo más del obispado de Vique con todas sus montañas*». En la pág. 4 dice el mismo autor, hablando de los arroyos: «*El primero es el q^e llaman de Sta María; los antiguos le llamaron el Torrent Mal. Divide los condados de Bar^{na}, dexando al de Bar^{na} las dos cuebas de Fr. Juan Gua-*

rín y la de la Virgen, y al de Vique el monasterio, q^e es oy concha de esta Perla». Fol. 49, n° 3, dice: «Estaba el obispado de Vique muy autorizado con dos imágenes, tales como la de Ripoll y Monserrate». Pág. 310 dice: «La abadía de Sta Cecilia tiene su sitio dentro de la montaña de Monserrate, obispado de Vique».

Con más claredad consta ser del obispado de Vique la parr^a de Sta Cecilia y su anejo no sólo por las escrituras antiguas, sí q^e de las modernas. Las pocas q^e se hallan en el archivo de d^{ha} parr^a, ya sean actuadas por vicarios nutuales seculares ya por los regulares del mismo mon^o, se hallan en ellas q^e la parr^a de Sta Cecilia es del obispado de Vique. Una serie innumerable de escrivanos o notarios de villa de Monistrol de Mons^{te}, q^e no podían ignorar de q^e obispado era Sta Cecilia por ser tan vecinos, en el principio de sus escrituras ponían Sta Cecilia del obispado de Vique como también a la misma villa de Monistrol, q^e supone el convento de Mon^{te} *Nullius*; y eso aunq^e algunas de d^{has} escrituras se estipulasen en presencia de los mismos abades del convento de Mon^{te}, como es de ver en muchas q^e paran en poder del escrivano Josef Antonio Matheu de la villa de Igualada. Léanse los Sinodales Vicences²¹ y verá todo el mundo q^e el abad de Sta Cecilia es el primero llamado en el Deanato de Manresa. Prueba evidente son las mismas confesiones de los abades de Monserrate. En el archivo de Sta María del Vilar se encuentra una escritura de [I] Illmo Toco q^e empieza así: «*Ego Benedictus Toco Episcopus Vicensis, et simul Abbas Monasterii B. M. eiusdem Dioecesis Vicensis &c.*». Otra cita, el mismo Argáiz, fol. 129, auto q^e dice: «*Nos frater Garcia de Cisneros Dei Gratia Abbas Monasterii Beatae Mariae Montiserrati ordinis Sancti Benedicti Vicences Dioecesis &c.*». Finalmente, para no cansar, sólo diré q^[e] el mismo Rey N. Sor Carlos III, q^e gloria haya, en la Cédula auxiliatoria q^e expidió en Sⁿ Ildefonso a 12 de noviembre del año próximo pasado de 1788 sobre arreglo de congrua y otras cosas del actual cura párroco de S. Cecilia, pone a Sta Cecilia dentro del obispado de Vique.

13. Por S^{or} del pueblo es reputado en el día el abad de Monserrate. Se cepearó esa señoría de la Corona quando Carlos gloriosísimo Rey, q^e según tenemos explicado en la pregunta primera era Carlos Magno, dio el Castillo Marro a Rodulfo. Éste lo vendió a Ansulfo y Druda, consortes; siendo Druda señora del Castillo Marro (según escribe el precitado autor Argáiz), q^e estaba a quatrocientos pasos de Sta Cecilia, siendo viuda de Ansulfo, viendo la poca necesidad y q^e aquella Igl^{ia} estaba rural y la Casa o monasterio echado por el suelo, vendió parte de su alodio franco y libre a un sacerdote sobrino suyo llamado Cesario y lo restante de d^{ho} alodio lo daban después de su muerte a Dios N.S. para sufragio de las almas de la mesma Druda y su hijo a la Casa de S. Cecilia para el fin q^e la Sta fuera venerada, como expresa en su escritura diciendo: «*ut Domus Sanctae Ceciliae honorata permaneat*», como dixe en el n° 1.

21. Vegeu *Constitutiones Synodales Vicenses*, Barcelona, Ex Typographia Hieronymi Jeroni Margarit, 1628, f. 17v.

Evidentemente, pues consta q^e la Igl^a de S. Cecilia quedó dueña y señora de d^{ho} alodio o baronía en la parte no comprendida en la venta a Cesario.

Prueba es q^e hasta el ingreso del infr^o a la casa de S. Cecilia, y aún pasados algunos meses, estaba en la misma pared de la Casa pendiente de una cadena la argolla, q^e se llama en vulgar de Cat^{ta}. Otra prueba es lo q^e escribe Argáiz, fol. 43, núm. 3: «*El día de hoy es Igl^a Parr^{al} Sta Cecilia, los parroquianos son vasallos y hombres propios, sólidos y fogados de d^{ho} monasterio obligados a hacer juramento y pleito; hacen censos, diezmos y primicias; pagan tercios, luismes y otros d^{ros}. Y por estar el monasterio en el Castillo Marro tienen d^{ros} de castillo y antiguamente tenía el abad cárcel, grillos, cadenas y sepo p^a los delinquentes, con posesión de poner bayle en d^{ha} Parr^a y término*».

Por q^e título está en posesión del señorío del pueblo el abad de Monserrate, lo ignora el infr^o por no haverlo visto en escritura alguna o autor.

14. El pueblo no está unido a la parr^a, sí que en tanta manera disperso que hay casa q^e dista más de dos horas de la parr^a, qual consiste en ocho casas de pobres labradores y algunas chosas de miserables jornaleros.

18. La suerte de casas q^e usan son de un solo piso: aprovechan de los baxos regularmente p^a establos, cocina y bodega; el piso sirve p^a quartos, q^e no tienen aseos ni adorno, pues todos ellos están debaxo el texado. Éstas son las casas de los menos miserables, esto es de aquellos ocho labradores. Las otras restantes sólo merecen el nombre de chosas o barracas, pues algunas de ellas están cubiertas de tierra y consisten en un reducido puesto sin piso alguno, sí solo en [el] mismo suelo en un rincón tienen el fuego, en el otro la cama, en el otro el cerdo. Los materiales p^a el edificio de las primeras es de piedra y cal; de las segundas, piedra y lodo.

21. La Igl^a de la parr^a tiene la invocación de Sta Cecilia, erigida en el día en vicaría perpetua por el Plan de 1778, aprobado por S. M^d y últimamente por el decreto de 4 de abril 1788, también aprobado por S. M^d. El patronato es del abad de Monserrate en los quatro meses ordinarios y de S. M^d en los ocho, hasta que se declare el punto de jurisdicción q^e le disputa el obispo de Vique.

Dicha Igl^a antiguamente era a tres naves al oriente, formando en medio un crucero. La nave principal era más larga q^e las dos colaterales. Se entraba a ella por el poniente por dos puertas pequeñas. «*Fue consagrada* essa Igl^a y los altares de ella a suplicación de Cesario, a quien mandó el *ordinario de Vique*, y consta todo esto por auto echo el año 953» como dice Argáiz, fol. 43, col. 2. Esto mismo me han asegurado varios archiveros de Monserrate, q^e han visto el auto de consagración en vitella o pergamino.

En el día las dos naves collaterales están profanadas: una sirve p^a pajar y la otra p^a habitación. La del medio es la Igl^a actual. A oriente, adonde antiguamente estaba [el] presbiterio o altar, está la puerta p^a entrar a d^{ha} Igl^a, nuda y cruda, sin coro ni sacristía, ni tampoco las cruces q^e deven distinguir la Igl^a consagrada de la no consagrada. La longitud y latitud de essa Igl^a la tendrá ya en sus notas el Sor Montaña, quien me refiero.

Dicha igl^a tiene tres altares. El mayor o principal, de buena y primorosa escultura, todo de madera a excepción de la imagen de Sta Cecilia, q^e es de mármol blanco, su altura de seis palmos y cuarto, al parecer muy antigua; al pie, escudos de armas como es de ver por la q^e dibujó el Sor Montaña, pintor muy perito de la ciudad de Bar^{na}, que creo son los escudos de armas propias de esa igl^a, por hallarse en otras y distintas partes, no sólo en la misma igl^a sí que fuera de ella. A la una mano, tiene el libro de los S.S. Evangelios, divisa de d^{ha} santa y más q^e el órgano; y en la otra una palma, con corona de reyna en la cabeza, del mismo mármol.²² El otro altar de mano derecha es dedicado a Sⁿ Benito, altar a la verdad de poco primor y adorno. El altar collocado a la izquierda es también dedicado a Sta Cecilia. A mi parecer, es el q^e antiguamente tenía la igl^a por principal y [que] arrinconaron después en el lugar d^{ho}. Éste parece muy antiguo. El Sor Montaña, de quien hago memoria en este n° 21 cree q^e dicho altar es del año 1400 y quisá antes de él, pero es apreciable por el primor de su pin[...] y de varias como exquisitas figuras. Él está pintado sobre madera: en el medio está la Sta Cecilia pintada q^e tiene de elevación ocho palmos, con el libro de Evangelios en una mano y palma en la otra, con el manto real y corona; a los lados están divididos los pasos de su martirio en varias y exquisitas figuras.

Enterramientos los habrá havido de personas muy illustres. Lo digo por la buen fundada presunción y por hallarse algún escudo de armas de los antiguos Condes de Barcelona y del Ill^e Marqués de Castellbell, pero no puede el infr^o dar noticia exacta porq^e tampoco se hallan en el archivo de esa retoria los óbitos de aquellos tiempos, q^e sin duda estarán en el de Monserrate, como también de los antiguos abades y monges del monasterio de S. Cecilia.

Varias donaciones tiene essa igl^a y essas muy pingües y crecidas (pero la substancia de ellas chupa el mon^o de Monserrate), aunq^e no han llegado a mi noticia la centésima parte de ellas. Está ya d^{ha} la de Ansulfo y Druda, y referiré lo q^e escribe Argáiz, fol. 43, col. 1, en una nota hablando de Cesáreo: «*El d^{ho} Cesáreo* alcanzó licencia del conde Sumier por medio de su muger la condesa Riquildis para q^e con autoridad del Re^{mo} Sor Gregorio, obispo de Osona, él y quatro monges renovassen la igl^a de Sta Cecilia y la hiciessen monasterio donde sirviessen a Dios. El d^{ho} S^{or} obispo les dio la regla del glorioso Padre Sⁿ Benito y mandó se renovasse in honorem sanctorum apostolorum Petri, et Pauli, et Sancti Michaelis &c Sanctae Ceciliae. Y les dio ciertas rentas en el término de Manresa. Consta por auto VIII Kal Julii anno 945. Y la d^{ha} condesa Riquildis (assí en este auto, como en otro que hizo en el año 946) dio a essa Casa de Sta Cecilia Engelida, y Ortous, y en el castillo de Pontons y Masquefa, y en otros

22. Aquesta estàtua de marbre del segle XIV, avui mutilada, sembla que és la que es troba a la sala gòtica de l'hostatgeria del monestir de Montserrat; vegeu <<https://patrimonicultural.diba.cat/element/es-cultura-de-santa-cecilia>> (data de consulta: 16 maig 2021). Francisco de Zamora la descriu en un dels seus viatges. Vegeu F. X. ALTÉS, «Una visita a Santa Cecília de Montserrat», p. 35-39.

lugares, muchas rentas de *tierras y alodias*». El mismo autor, fol. 46, n° 1, dice: «Que *Druda, tía de Dⁿ Cesario*, monge y abad de S. Cecilia a quien havían dado el título de Arzobispo de Tarragona, procuró q^e la condesa madre y su hijo el conde Dⁿ Borrel le anexaren toda la montaña de Monserrate con su igl^{as}, desmembrándola de la abadía de Ripoll. Executose y assí des del año 951 quedó el arzobispo dⁿ Cesáreo por abad de Sta Cecilia y S^{or}, o abad *de este santuario y de toda essa montaña*». Uno de los condes Berengarios de Bar^{na} llegó y dexó en su último testamento, como lo traye *Marca Hispanica*,²³ un inmenso manso o territorio q^e tenían los antiguos condes de Bar^{na} en la villa de Tarrasa. El pueblo de Camps, el de Fonollosa, Castillo Tallat, el Marquet con sus igl^{as}, Sta Maria del Camino, Sta Margarida son donaciones echas a S. Cecilia. El manso de la Riera, en el término de Vacarisas, es alodio de d^{ha} Sta, como también tiene otros muchos en Albarell, Collbatón, Guardiola y Marganell. Y en distintas partes otros muchos, como podrá creher qualquier sabiendo que lo que percibe el convento de Monserrate con títulos de Sta Cecilia sube a seis o siete mil libras anuales, como lo han manifestado algunos imparciales de d^{ho} convento.

La parr^a está del todo solitaria. Hay en ella cementerio a la parte de poniente donde antiguamente era la puerta de la igl^a, pero está indecente y en él expuestos los cuerpos de los difuntos a ser devorados de las fieras y pisadas de animales, por estar en campo raso no obstante de haver mandado nuestro cathólico monarca Carlos III, q^e santa gloria pasea, en el decreto de quatro de abril del año próximo pasado, «q^e se *murasse, cerrasse y pusiesse decente*». Desde q^e tiempo está en esse lugar el cementerio, considero será desde q^e el mon^o de Mon^e se apoderó del pingüe patrimonio de esta igl^a sin título alguno.

Porq^e jamás ha sido unido a Monserrate el monasterio de Sta Cecilia, sí solo suprimida la dignidad abacial por Paulo III. Y como d^{ho} monasterio de Sta Cecilia era de benitos monges claustrales, no por esso cesó el monasterio con prior, camarero, sacristán, &c. No obstante de suprimir Paulo III la dignidad abacial en S. Cecilia, fue con la condición q^e el monasterio de S. Cecilia no avía de quedar defraudado en lo temporal ni espiritual, q^e en él no se havía de disminuir el culto divino y q^e en él se avían de cumplir las obligaciones acostumbradas. Nada de todo esto cumple el mon^o de Monserrate: en el temporal, está en la más triste situación de miseria; en lo espiritual, basta decir q^e será la única parr^a del orbe christiano en q^e no se conoce la fiesta de la patrona y titular, ni en ella se hace Corpus ni monumento.

La igl^a que me obliga el monasterio de Monserrate servir como anexo es la de Marganell, bajo la advocación de Sⁿ Estevan, distante hora y media de la parr^{al}.²⁴ De

23. L'autor es refereix a l'obra de Pierre de Marca titulada *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus, hoc est, geographica et historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis et circumjacentium populorum*, que va ser publicada a París el 1688.

24. L'església de Sant Esteve de Marganell, lluny del nucli urbà i actualment en ruïnes, està documen-

ella no he podido adquirir noticia particular por la misma razón q^e tengo expuesta sobre las noticias de S. Cecilia, qual es q^e el mon^o de Monserrate está apoderado de todas las escrituras. Argáiz, fol. 61, cap. 21, n° 2, dice hablando de cierto abad: «*De su tiempo es haver* adquirido el abad y convento de Monserrate dio al obispo de Vique (q^e lo era D. Ramon de Castro Terciolo o Dⁿ Guillem, que le sucedió aquel año) todo el derecho q^e tenía en la igl^a de Vaquerisas». Es igl^a muy pequeña y antigua. El altar ma^r de Sⁿ Estevan está a oriente, a la mano derecha; al lado es la puerta muy angosta, que hay tres escalones p^a baxar a ella. A la izquierda hay una capilla con el altar de N. S^{ra} del Rosario y a una esquina de la misma capilla está el altar de Sⁿ Isidro Labrador. Dicha igl^a tiene el cementerio alrededor de ella misma bien cerrado y decente, pero ignoro desde q^e tiempo. Está también solitaria.

22. Sólo hay cura párroco p^a servir la igl^a de Sta Cecilia y su suf^a de Sⁿ Estevan de Marganell. Cómo se provee, está ya d^{ho} en el nu^o pasado 21. Su dotación no llega a ciento y sinquenta libras líquidas.

23. En la mesma montaña a tres quartos de distancia de la antigua igl^a de Sta Cecilia hay el monasterio de Monserrate, quien informará del número de religiosos, hermitaños y de sus rentas.

24. La igl^a de S^a Cecilia parr^{al}, a la montaña de Monserrate. La de Sⁿ Estevan de Marganell, a un pedacito de llano de d^{ho} término. La de Sⁿ Jayme del Pujol,²⁵ distante de esta última un quarto y medio de hora, encima de una subida rodeada de dos torrentes, del qual escribe Argáiz, fol. 58, cap. 17, n° 2, lo siguiente: «*En esta razón estaba muy en ser* la abadía de S. Cecilia con abad y monges, q^e con su exemplo sabían ganar las volundades a los fieles, y siendo prior de Monserrate Gervasio le hicieron donación al d^{ho} abad (cuyo nombre no ha llegado a mi noticia) un cavallero llamado Bertrando Sunier, junto con su consorte Analeydis²⁶ y sus hijos e hijas de la igl^a de Santiago de Marganell, con todos los pasos q^e por derecho se le devían, q^e llamavan antiguamente “Dextros”, todo libre y franco, sin tributo. Era su sitio en el condado de Manresa, dentro del término de Castro Biell. Es la data a tres de enero año quarenta y dos de Filipo rey de Francia. Está el original en el archivo de Monserrate, en cuyo señorío entró con lo de Sta Cecilia (con q^e título no podrá manifestar d^{ho} monasterio) y con la igl^a de Sⁿ Estevan de Marganell. Correspondía la data al año de Christo 1104».

tada des del 1143, quan el bisbe de Vic la va donar al monestir de Santa Cecília. El 1539 s'havia integrat a Santa Maria de Montserrat juntament amb Santa Cecília, en qualitat de temple sufragani. Vegeu <<https://patrimonicultural.diba.cat/element/sant-estevan-0>> (data de consulta: 16 maig 2021).

25. L'església de Sant Jaume de Castellbell està situada a la riba dreta de la riera de Marganell. Està documentada des del 1104, quan els seus propietaris van donar-la al monestir de Santa Cecília. En un document del 1599 consta un administrador anomenat Jaume Pujol. Vegeu <<https://patrimonicultural.diba.cat/element/sant-jaume-de-castellbell>> (data de consulta: 16 maig 2021).

26. «Adaleydis», segons G. de ARGÁIZ, *La Perla de Catalunya*, p. 58.

Y la igl^a de Sⁿ Juan,²⁷ cituada dentro el barrio de la casa de la Calsina, cito al camino real q^e va de Manresa al monasterio de Monserrate.

25. Sólo en la igl^a de Sⁿ Estevan de Marganell, suf^a de S. Cecilia, hay tres cofadrías o administraciones: la de la Virgen del Rosario, la de Sⁿ Isidro y la de Sⁿ Estevan. Éstas se mantienen, a sab[er], las dos de limosnas y la última de algunos censales, aunq^e pocos, y de lo que se recoge de limosna.

26. Una mano parte de plata dentro de la qual un hueso de los dedos de Sta Cecilia, sin auténtica,²⁸ y un lignum crucis con ella.

27. Las aguas q^e se beben son de muy buena qualidad y de fuentes q^e nacen en distintas partes de la montaña y sacan su agua unas en la carretera, otras en otros caminos y muchas en distintas partes de la montaña intransitables. Salen las aguas de entre las peñas de la montaña sin ser conducidas; sólo hay un abrevadero donde se recoge la agua q^e communmente llaman de Sta Cecilia.

29. Sólo hay en el término de Marganell una oficina de aguardiente.

Agricultura e historia natural

30. La agricultura en estos términos se halla con notable decadencia por ser toda de secano, sin cría de ganado, por ser los dueños de las casas parroquiales algunos ociosos q^e por necesidad pobres. Y la pobreza y ociosidad son causa q^e no hacen trabajar las tierras, q^e aunq^e montuosas sufragarían frutos.

31. No hay comunes; solamente de cada particular privativamente. Todo montuoso: parte cultivo, parte bosque y hermo y parte peñas, ahún no sufraga p^a vivir. La causa de no cultivarse es la ociosidad y el hallarse los dueños cargados de censos assí redimibles como perpetuos q^e prestan al mon^o de Monserrate.

33. La tierra del secano mucha está repartida entre diferentes, q^e pagan al dueño unos la quarta parte de sus frutos, otros la quinta.

34. Idem.

35. Se paga diezmo de todos frutos, a la dezena al mon^o de Monserrate; a excepción de una poca partida de terreno llamada *can Franch*, q^e se paga al retor de S. Cecilia. Su importe por arriendo se saca en junto algunas quatrocientas libras.

27. Actualment, Santa Anna de la Calzina. La capella va ser construïda després de la pesta del 1652 pel supervivent Joan Calsina i Torroella, en honor de sant Joan Baptista i dins dels murs del seu mas. Vegeu <<https://patrimonicultural.diba.cat/element/santa-anna-de-la-calzina>> (data de consulta: 16 maig 2021).

28. Cal entendre aquí «auténtica» com a «despacho o certificación con que se testifica la entidad y verdad de alguna reliquia o milagro» (REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua castellana*, Madrid, Joaquín Ibarra, 1783, també disponible en línia a <<http://ntlle.rae.es/>> [data de consulta: 16 maig 2021]).

36. Las tierras, unos cultivan aquéllas en su labranza con bueyes y otros con bu-rricas. No puede ponerse los pares de bueyes por no haver en el término de propios; y p^a la labranza han de alquilarlos de fuera término. Y si por desgracia alguno tiene algún par es a parceria, q^e llamamos nosotros, trato a la verdad q^e acaba de inu[t]ilisar a los q^e se valen de ellos.

37. Sólo hay viñas y olivares; y entre los últimos cultivan otros frutos, como legumbres y trigo.

38. La práctica sobre siembra es comuna.

39. La cantidad de trigo q^e se coge es tan poca q^e no basta p^a comer tres meses la gente del pueblo.

40. La medida del trigo q^e se siembra producirá unas tierras [...] otras: quatro medidas.

45. Los abonos de q^e usan p^a las tierras son hormigueros y estiércol. Éste lo hacen de la paja q^e consumen en los establos de los animales y ganados (si los tienen); y algunos recogen cierta planta q^e llaman *falguera* y otros aprovechan las hojas de los árboles, pero son muy pocos.

47. El término de S. Cecilia es abundante en leña, en tanto q^e bastaría para un horno de vidrio. Los bosques son de particulares. En el de Marganell tampoco falta.

48. Los bosques producen, los q^e son en la montaña de Mont^e, lo más encinas, algunos pinos, q^e llamamos *pinassa*,²⁹ otros árboles llamados *urons*, texos, boges y de otras muchas especies q^e ignoro los nombres.

49. Malísimamente cuydan los particulares los bosques y en especial el mon^o de Mont^e, no teniendo mira alguna en los cortes de leña y menos p^a plantarlos o aumentarlos, dexándolo todo a la naturaleza a causa de tener sobrado terreno.

63. La abundancia de gallinas es ninguna pues sólo crían algunas para el pago de los censos, quedándose con muy pocas p^a el caso de alguna enfermedad. Pavos, palomas, ánades, ocas, conejos caseros, no los hay en d^{hos} términos.

64. Hay algunas colmenas, sitas siempre en un mismo terreno. La miel y cera de ellas es la mejor de Cat^{ta}. Ningunas ordenansas tienen.

Los demás artículos no considero cosa particular q^e pueda comunicar a V.S., cuya vida sup^{co} gu^e m^s a^s.

Sta Cecilia de Monserrate y octubre a 6 de 1789.

B.L.M. de V.S. su más af^{to} Serv^r y Capaⁿ,

Luis Francolí Preb^o, Cura Párroco de S. Cecilia de Monserrate

---

29. Per «pinassa» cal entendre aquí una espècie de pi que va resultar greument afectada pels incendis de Montserrat de l'any 1986. Concretament, és l'espècie *Pinus laricio*, «alt i gruixut, de fulles bastant llargues i pinyes petites» (Antoni Maria ALCOVER i Francesc de Borja MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, també disponible en línia a <<https://dcvb.iec.cat-7>> [data de consulta: 16 maig 2021]).

BIBLIOGRAFIA

a) *Diccionaris històrics*

- ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll, 1930.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Diccionario de la lengua castellana*. Madrid: Joaquín Ibarra, 1783.

b) *Bibliografia específica*

- ALTÉS, Francesc Xavier; GALOBART, J. «Un ambiciós projecte d'història eclesiàstica i natural de Montserrat». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. XIII/1 (1988), p. 205-242.
- ALTÉS, Francesc Xavier. «Una visita a Santa Cecília de Montserrat a les darreries del segle XVIII». *Butlletí del Santuari: Montserrat*, núm. 26 (1990), p. 35-39.
- ARGÁIZ, Gregorio de. *La Perla de Cataluña: Historia de Nuestra Señora de Monserrate*. Madrid: Imprenta de Andrés García de la Iglesia, 1677.
- BLASCO, David. *Marganell i els seus avantpassats*. Manresa: Ajuntament de Marganell, 1992.
- CARRASCO RODRÍGUEZ, Manuel. «Las intervenciones reales en los pleitos del Real Patronato». *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante* [Alacant], núm. 16 (1997), p. 289-330.
- Constitutiones Synodales Vicensis*. Barcelona: Ex Typographia Hieronymi Jeroni Margarit, 1628.
- El Baix Llobregat el 1789: Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*. Introducció i notes de Jaume Codina, Josep Moran i Mercè Renom. Barcelona: Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.
- FRONTERA I VILA, Genís; VALLS I PUEYO, Joan. *Mansuet, el guerriller de Montserrat, i altres revoltes populars*. Sant Vicenç de Castellet: Farell, 2008.
- HERNÁNDEZ, Àngel Maria. *Olesa al final del segle XVIII segons les respostes de Joan Boada al qüestionari de Zamora*. Olesa de Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- Inventari del patrimoni cultural de Marganell. Memòria tècnica*. Marganell: Diputació de Barcelona i Ajuntament de Marganell, 2008, 54 p.
- PIZARRO, Carlos. «Monistrol a les acaballes de l'Antic Règim. A la recerca de les respostes al qüestionari de Francisco de Zamora (1789)». *Documenta: Revista de Divulgació de l'Arxiu Municipal* [Monistrol de Montserrat], núm. 27 (2015), p. 3-15.

- PIZARRO, Carlos. *A l'ombra de l'abadia: El domini senyorial i eclesiàstic de Montserrat a l'Antic Règim. La crònica de Zoile Gibert sobre Monistrol (1824)*. Avia: Centre d'Estudis d'Avia i Ajuntament de Monistrol de Montserrat, 2019.
- RIBAS, Benet. *Història de Montserrat (888-1258)*. Introducció, edició i notes a càrrec de Francesc-Xavier Altés. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1990.
- RIBAS, Benet. *Annals de Montserrat (1258-1485)*. Introducció, edició i notes a càrrec de Francesc-Xavier Altés. Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- ZAMORA, Francisco de. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Edició a cura de Ramon Boixareu. Barcelona: Curial, 1973.

PRINCIPIS I DRET COOPERATIU EN LA SEGONA REPÚBLICA (1931-1934) I EL FRANQUISME (1938-1974)

Jordi Pujol Moix

Advocat i àrbitre i mediador cooperatiu

Resum

En primer lloc exposarem l'evolució dels objectius i principis cooperatius publicats per la Rochdale Society of Equitable Pioneers (d'ara endavant, Pioners de la Rochdale) a mitjan segle XIX fins als valors i principis cooperatius que van ser aprovats en els congressos de l'Aliança Cooperativa Internacional (ACI) celebrats a París l'any 1937, a Viena l'any 1966 i a Manchester l'any 1995. Veurem la seva evolució i la seva adaptació contínua a la realitat del moviment cooperativista i de l'entorn social i econòmic. Posteriorment copsarem l'evolució legislativa a Catalunya i a l'Estat espanyol des de les primeres lleis sobre cooperatives de la Segona República, del 1931, i analitzarem la normativa franquista sobre cooperatives vigent entre els anys 1938 i 1974. Tractarem especialment la concordança dels principis cooperatius amb les normes sobre cooperatives, on també podrem observar l'adaptació del dret cooperatiu a la realitat i la importància del moment polític en les normes analitzades.

Paraules clau: principis cooperatius, cooperativisme, legislació, Catalunya, Espanya, Segona República, franquisme.

PRINCIPIOS Y DERECHO COOPERATIVO EN LA SEGUNDA REPÚBLICA (1931-1934) Y EL FRANQUISMO (1938-1974)

Resumen

En primer lugar expondremos la evolución de los objetivos y principios cooperativos publicados por la Rochdale Society of Equitable Pioneers (Pioneros de la Rochdale) a mediados del siglo XIX hasta los valores y principios cooperativos que fueron aprobados en los congresos de la Alianza Cooperativa Internacional (ACI) celebrados en París en 1937, en Viena en 1966 y en Manchester en 1995. Veremos su evolución y su adaptación continua a la realidad del movimiento cooperativista y del entorno social y económico. Posteriormente analizaremos la evolución legislativa en Cataluña y en el Estado español desde las primeras leyes sobre cooperativas de la Segunda República, de 1931, y analizaremos la normativa franquista sobre cooperativas vigente entre los años 1938 y 1974. Trataremos especialmente la concor-

danza de los principios cooperativos con las normas sobre cooperativas, donde también podremos observar la adaptación del derecho cooperativo a la realidad y la importancia del momento político en las normas analizadas.

Palabras clave: principios cooperativos, cooperativismo, legislación, Cataluña, España, Segunda República, franquismo.

PRINCIPLES AND LAW OF COOPERATION
DURING THE SECOND SPANISH REPUBLIC (1931-1934)
AND FRANCOISM (1938-1974)

Abstract

We will start by exposing the evolution of the cooperative goals and principles published by Rochdale Society of Equitable Pioneers (from now on, Rochdale Pioners) in the mid XIX to the cooperative values and principles that were enacted at the International Cooperative Alliance (ACI) congresses in Paris in 1937, in Viena in 1966 and in Manchester in 1995. We will detail their evolution and their constant adjustment to the reality of the cooperative movement and the social and economical environment. After, we will review the legislative evolution in Catalonia and Spain from the first cooperative laws during the Second Spanish Republic in 1931, and we will examine Franco's cooperative regulation between 1938 and 1974. Specifically we will study the correlation of the cooperative principles and cooperative regulation, and we will also see how cooperative law adapts to reality and the importance of political context in these rules.

Keywords: cooperative principles, cooperative movement, legislation, Catalonia, Spain, Second Republic, franquism.

PRINCIPES ET DROIT COOPÉRATIF SOUS
LA DEUXIÈME RÉPUBLIQUE (1931-1934)
ET LE FRANQUISME (1938-1974)

Résumé

Nous exposerons tout d'abord l'évolution des objectifs et principes coopératifs publiés par la Rochdale Society of Equitable Pioneers (Équitables Pionniers) au milieu du XIXe siècle jusqu'aux valeurs et principes approuvés aux congrès de l'Alliance coopérative internationale (ACI) qui eurent lieu à Paris en 1937, à Vienne en 1966 et à Manchester en 1995. Nous verrons qu'ils se sont continuellement transformés et adaptés à la situation du coopérativisme et au contexte social et économique. Nous aborderons ensuite l'évolution de la législation en Catalogne et au sein de l'État espagnol depuis les premières lois sur les coopératives de la Deuxième République, en 1931, et analyserons les règlements franquistes sur les coopératives en vigueur de 1938 à 1974. Nous nous pencherons en particulier sur la concordance entre les

principes coopératifs et les règlements sur les coopératives en constatant l'adaptation du droit coopératif à la situation et le poids de la réalité politique dans lesdits règlements.

Mots-clés: principis cooperatius, cooperativisme, legislació, Catalunya, Espanya, Deuxième République, franquisme.

En el Congrés de l'Aliança Cooperativa Internacional d'Estocolm, celebrat l'any 1988, el seu president, Lars Marcus,¹ va declarar: «La història de les cooperatives és fins a cert punt la història de la recerca de la seva identitat». Al llarg del text veurem com es materialitza aquesta afirmació.

1. PRINCIPIS COOPERATIUS DELS PIONERS DE LA ROCHDALE. NORMES I OBJECTIUS

Diversos historiadors del cooperativisme, especialment Arnold Bonner² i Josep Edo Puertas,³ posen en relleu que els Pioners de la Rochdale no van formular estrictament cap declaració de principis. Van publicar unes normes de conducta, uns punts organitzatius de la cooperativa i uns objectius. Com a conseqüència d'això, cada historiador del cooperativisme n'ha fet una llista diferent. Tot i això, Josep Edo Puertas assenyala que seria injust menystenir l'aportació teòrica dels Pioners al moviment cooperativista.

No totes les versions sobre els valors o les normes de la Rochdale Society, fundada el 1844, són coincidents. En reproduïm dues: la de George Jacob Holyoake (1817-1906)⁴ en el llibre titulat *Història dels «Equitable Pioneers» de Rochdale* i la d'Arnold Bonner⁵ en el llibre *British co-operation: The history, principles, and organisation of the british co-operative movement*. Les dues versions estan extretes de l'almanac que editava la cooperativa l'any 1854:

1. Lars MARCUS, «Cooperatives and basic values», a ICA, *XXIX Congress, Stockholm, Juli 1988: Agenda & Reports*, Ginebra, ICA, 1988.

2. Arnold BONNER, *British co-operation: The history, principles, and organisation of the british co-operative movement*, Manchester, Co-operative Union LDT, 1970, p. 31-34.

3. Josep EDO, «El mite dels Pioners Equitatius i la realitat de la Rochdale Society. Breu relat dels inicis del cooperativisme», *Catxipanda, El Diari No Diari d'Història: Revista Online de Tot Història Associació Cultural*, 4 de desembre de 2014; <<https://catxipanda.tothistoria.cat/blog/2014/12/04/el-mite-dels-pioners-equitatius-i-la-realitat-de-la-rochdale-society-breu-relat-dels-inicis-del-cooperativisme-i-iii/>> (data de consulta: 16 gener 2020).

4. George Jacob HOLYOAKE, *Història dels «equitables pioneers» de Rochdale*, Barcelona, Fundació Roca Galès, 1982, p. 19-29 i 51-57.

5. Arnold BONNER, *British co-operation*, p. 48-49.

La Societat té per missió i objectiu realitzar un benefici pecuniari, i millorar les condicions domèstiques i socials dels seus membres, per mitjà de l'estalvi d'un capital integrat per accions d'una lliura, a fi de posar en pràctica els plans següents:

- Obrir un magatzem per a la venda de proveïments, vestits, etc.
- Adquirir o edificar un nombre de cases, destinades als membres que desitgin ajudar-se mútuament, per a millorar llurs condicions domèstiques i socials.
- Començar la manufactura de productes, que la Societat determinarà, a fi de poder donar treball als membres que es trobin a l'atur i, tanmateix, a aquells que estiguin subjectes a repetides reduccions en llurs salaris.

A fi de donar als membres de la Societat més seguretat de benestar, es comprarà o llogarà un tros de terra que serà conreada per aquells que no tinguin feina, o que els fos mal recompensat l'esforç del treball.

Holyoake afegeix que tot seguit hi havia un projecte que, per la seva naturalesa, cap nació no ha intentat posar a la pràctica, ni cap entusiasta no ha dut a terme:

Així que sigui possible, la Societat procedirà amb decisió a l'organització de les forces de la producció, de la distribució, de l'educació i del seu propi govern; o, en altres termes, establirà una colònia indígena sostinguda per ella mateixa, en la qual els interessos seran units. La Societat ajudarà les altres societats cooperatives a fi de poder establir colònies semblants.

Arnold Bonner va palesar que les normes i pràctiques de la Rochdale Society havien estat sintetitzades i a partir d'elles es van extreure el que avui anomenem els Principis de la Rochdale, que són els següents:

El present Moviment Cooperatiu no pretén immiscir-se en les diverses diferències religioses o polítiques que existeixen actualment en la societat, sinó per un vincle comú, que no és altre que el del propi interès, reunir els mitjans, les energies i els talents de tots per al benefici comú de cadascú:

- El capital ha de ser aportat personalment i ha de donar una taxa d'interès fixa.
- Només s'han de subministrar als membres les provisions més pures assolibles.
- S'ha d'indicar tot el pes i mesura.
- S'han de cobrar els preus de mercat i no s'ha de donar ni de demanar cap crèdit.
- Els beneficis s'han de dividir a prorrata d'acord amb la quantitat de compres fetes per cada membre.

- El principi d'«un membre, un vot» ha de prevaldre en el govern, i també la igualtat de sexes entre els membres.
- La gestió ha d'estar a les mans dels directors i el comitè escollits periòdicament.
- Un percentatge definit dels beneficis s'ha d'assignar a l'educació.
- S'han de presentar als membres freqüentment comunicacions i fulls de balanç.

Inclús el cooperativista suec Paul Lambert⁶ precisa que no tots els punts dels principis cooperatius dels Pioners de la Rochdale es van incloure en els estatus inicials, com és el cas del principi evident i fonamental de la democràcia, que va ser explicitat més endavant.

La declaració de la Rochdale bevia, d'una banda, del pensament crític amb la revolució industrial de l'època i dels antecedents d'altres entitats d'autoajuda i autogovern —sense caure en les seves propostes d'aïllament—, i fugia, doncs, de la perversió econòmica, social i moral existent. Cal afegir, a més, seguint Lorena Piñana López,⁷ que els Principis de la Rochdale s'aplicaven en l'àmbit intern de la cooperativa i amb això fixaven una determinada ètica empresarial d'actuació en el mercat.

Però, en tot cas, aquestes normes posaven en relleu alguns aspectes de la identitat cooperativa, com ara el d'«una persona, un vot», a més de la igualtat de sexes, el control democràtic, l'educació i la formació, la prohibició de socis capitalistes i la percepció d'excedents en funció de l'activitat cooperativitzada.

Amb tot, no va ser fins al 1937 que l'ACI va aprovar en el Congrés de París, per primera vegada i de manera formal, els principis cooperatius.

En aquest punt és interessant fer esment de la bona relació dels cooperativistes catalans amb l'ACI. La Federació Regional de Cooperatives de Catalunya formava part de l'ACI —en aquells moments, Espanya encara no en formava part— i delegacions d'aquesta van ser presents als congressos cooperatius fets a Catalunya. Això va propiciar que una reunió periòdica del Comitè Executiu de l'ACI —del qual formava part Joan Ventosa i Roig— tingués lloc a Barcelona l'any 1933 i que l'estiu de l'any 1937 l'ACI estigués present en el V Congrés de la Federació de Catalunya a través de Georges Fauquet.

Ventosa i Roig va tenir una intensa vida política. Va ser elegit diputat a les Corts Espanyoles per la demarcació provincial de Barcelona amb el segon major nombre de vots després de Lluís Companys. A les Corts Espanyoles l'any 1932 va defensar la qüestió rabassaire i formà part de la comissió de traspassos de competències fruit

6. Paul LAMBERT, *La doctrina cooperativa*, Buenos Aires, Intercoop, 1959, p. 55-93.

7. Lorena PIÑANA LÓPEZ, «El valor jurídico de los principios cooperativos», *Butlletí Informatiu FVECTA* (València), núm. 69 (1997), p. 3.

de l'Estatut de Núria. De l'octubre del 1933 al gener del 1934 formà part del Govern del president Macià com a conseller d'Economia i Agricultura. Arran dels Fets del Sis d'Octubre de 1934 va ser empresonat al vaixell *Uruguay* i es va haver d'exiliar primer a París i posteriorment a Brussel·les, des d'on tornà a Catalunya. El 26 d'abril de 1936 fou elegit compromissari per a les eleccions a la presidència de la Segona República Espanyola. Entre el 1937 i el 1939 formà part del Consell d'Economia de Catalunya i fou secretari de la Junta General de Cooperació, a proposta del president Negrín.

Joan Ventosa i Roig també va tenir una activitat intensa en el terreny cooperatiu. L'any 1922 va ser elegit president de la Federació Regional de Cooperatives de Catalunya i l'any 1928, en què es va constituir la Federació Nacional de Cooperatives d'Espanya, també en va ser elegit president. D'altra banda, a escala internacional l'any 1924 va ser elegit membre del Comitè Executiu de l'ACI, on va formar part, fins l'any 1944, de la comissió encarregada de fixar els principis bàsics de la cooperació moderna.

Tornant als principis cooperatius, segons José Eduardo de Miranda,⁸ en el Congrés de Viena —que va dur a terme l'ACI l'any 1930— es van iniciar les recerques oficials per a aconseguir una millor comprensió o potser determinació dels principis cooperatius. Es va crear una comissió que havia d'investigar sobre l'aplicació habitual dels Principis de la Rochdale i que estava constituïda per Suter, en representació de Suïssa; Rapacki, de Polònia; Ventosa Roig, d'Espanya; Balogh, d'Hongria, i Warbasse, dels Estats Units. Les primeres conclusions de la comissió d'experts es van presentar al Congrés de Londres, el 1934.

Segons Antonio D. Soldevilla y Villar,⁹ sobre la base de l'informe presentat per la comissió d'experts a Londres el 1934, que va ser objecte d'alguns retocs, el Congrés de l'ACI de París, el 1937, va afirmar que no s'havia alterat la validesa dels Principis de la Rochdale, però que calia fer-ne una interpretació més rigorosa. El Congrés de París va aprovar els principis següents per una majoria amplíssima:

- a) L'adhesió lliure.
- b) El control democràtic.
- c) La distribució del superàvit entre els membres en proporció a les seves transaccions.
- d) L'interès limitat sobre el capital.

---

8. José Eduardo de MIRANDA, «De la propedéutica de los principios cooperativos a la intercooperación como pilastra del cooperativismo», *Boletín de la Asociación Internacional del Derecho Cooperativo* (Bilbao, Universidad de Bilbao, Facultad de Derecho), núm. 48 (2014), p. 149-163.

9. ANTONIO D. SOLDEVILLA Y VILLAR, *El movimiento cooperativista mundial (sus orígenes, desarrollo y problemática actual)*, Valladolid, Antonio D. Soldevilla y Villar, 1973, p. 174-180.

I, a més, va reconèixer que hi havia uns altres tres principis que si bé formaven part del bloc dels Principis de la Rochdale, no eren de compliment obligatori per a formar part de l'ACI:

- e) La neutralitat política i religiosa.
- f) La venda al comptat.
- g) La promoció de l'educació.

2. LA LLEI DE COOPERATIVES DE LA SEGONA REPÚBLICA ESPANYOLA

Encara que, amb matisacions, es pot considerar que diverses lleis del segle XIX sobre societats de socors mutu, associacions i sindicats agrícoles també regulaven les cooperatives. No va ser fins a l'establiment de la República proclamada el 14 d'abril de 1931 que, en sentit estricte, es dictaren les primeres lleis de cooperatives a l'Estat espanyol i a Catalunya.

Seguint Agnès Rotger i Dunyó i Cèsar Rodríguez Solà,¹⁰ sabem que l'any 1931 Joan Ventosa i Roig va substituir Eladi Gardó en la presidència de la comissió redactora de la Llei de cooperatives, que es va aprovar poc temps després de proclamar-se la República per mitjà del Decret llei del 3 de juliol de 1931. Joan Ventosa i Roig va presentar-lo com a projecte de llei al Congrés dels Diputats i va ser aprovat per la Llei del 9 de setembre de 1931. Fins aleshores les cooperatives es regien per la Llei d'associacions, del 1887, que no s'ajustava a les necessitats del cooperativisme. Aquesta primera llei espanyola sobre cooperatives ja definia el concepte de *societat cooperativa* i en determinava les condicions legals i les normes de règim. En fem una transcripció dels aspectes rellevants en relació amb els principis cooperatius.

L'article 1 de la Llei definia la cooperativa com:

La Asociación de personas naturales o jurídicas que, sujetándose en su organización y en su funcionamiento a las prescripciones del presente Decreto y tendiendo a eliminar el lucro, tenga por objeto satisfacer alguna necesidad común, procurando el mejoramiento social y económico de los asociados mediante la acción conjunta de éstos en una obra colectiva. Son condiciones legales necesarias para todas las Cooperativas:

10. Agnès ROTGER I DUNYÓ, *Joan Ventosa i Roig: Impulsor del cooperativisme, de Catalunya a Mèxic*, Barcelona, Fundació Roca Galès i Cossetània, 2012, p. 29-34 (Cooperativistes Catalans; 21). Cèsar RODRÍGUEZ SOLÀ, «A propòsit d'un centenari. L'ACI i el cooperativisme català. L'exemple de Joan Ventosa i Roig», *Cooperació Catalana* (Barcelona), núm. 169 (juliol-agost 1995), separata, p. I-XVIII.

1.- Estar regidas con plena autonomía, dentro de lo legislado, por sus propios Estatutos y los acuerdos de la Asociación general.

2.- Igualdad del derecho de voto para todos los socios. No obstante, podrán establecerse mínimos de edad o de antigüedad, cuando los Estatutos sociales la consignent así expresamente. Únicamente las Cooperativas clasificadas como profesionales podrán establecerse por los Estatutos que algunos socios tengan hasta un máximo de tres votos, según la cuantía de su participación en las operaciones sociales, pero siempre con independencia del capital aportado y sin que la pluralidad de votos sea aplicable a los asuntos de índole personal.

3.- Que ninguna función directiva o de gestión esté vinculada en persona o entidad determinadas, ni sea delegada en Empresa gestora alguna.

4.- Que las participaciones en el capital social no sean transferibles sino entre los socios, con los requisitos que se fijen, y que en caso de atribuírsele algún interés, tenga éste un límite previamente fijado y nunca superior al interés legal.

5.- Que en caso de distribuir los excedentes, se haga el reparto proporcionalmente a la participación de cada asociado.

2.1. PRINCIPIS I NORMATIVA COOPERATIVA EN LA LLEI DE COOPERATIVES ESPANYOLA REPUBLICANA DEL 1931

L'article 1 de la Llei defineix *cooperativa* com una associació de persones naturals o jurídiques que té per objecte satisfer alguna necessitat comuna, tot procurant el millorament social i econòmic mitjançant una obra col·lectiva i tendint a eliminar l'afany de lucre.

En aquesta definició de *cooperativa* es donava compliment als principis següents:

a) La plena autonomia de l'entitat.

b) La igualtat del dret de vot entre els socis, amb alguna excepció en les cooperatives professionals, sempre amb independència del capital aportat.

c) Les funcions directives no podien delegar-se a una empresa gestora externa ni podien vincular-se a persones o entitats externes.

d) L'interès limitat sobre les aportacions socials mai no podia ser superior a l'interès legal.

e) Els excedents sempre s'havien d'aplicar en funció de l'activitat cooperativitzada.

f) No es podia pertànyer a una cooperativa en qualitat de soci capitalista ni a cap sistema que assegurés privilegis i avantatges.

g) No hi havia restriccions per a l'ingrés com a soci d'una cooperativa i tothom podia deixar de pertànyer-hi, amb alguna excepció temporal per a les cooperatives professionals.

b) S'havia d'aplicar com a mínim un 10 % dels rendiments a un fons de reserva col·lectiu.

2.2. CLASSES DE COOPERATIVES

Es regulaven diverses tipologies de cooperatives: de consumidors, populars, sanitàries, escolars, de treball, professionals, de crèdit i d'assegurances. Hem fet un apunt sobre les especificitats de cadascuna d'elles.

Les cooperatives de consumidors podien servir a tercers si ho preveïen els estatuts. En aquestes cooperatives de consumidors els excessos de percepció eren irrepartibles i es destinaven a fons de reserva i obres socials. Aquí s'apuntava un principi que va ser aprovat posteriorment: actuar en interès de la comunitat.

Es reconeixien com a cooperatives populars les cooperatives de consum constituïdes per a millorar la condició econòmica i social dels obrers i les persones amb pocs mitjans. Si hi havia excessos de percepció, com a mínim el 50 % s'havia de destinar a un fons de reserva irrepartible i a obres socials, a cadascuna de les quals s'havia de destinar com a mínim el 10 %. Si s'abonava algun interès sobre el capital social, no podia sobrepassar l'interès fixat pel Govern per a les caixes d'estalvis.

Les cooperatives sanitàries, si tenien un establiment obert, no podien abonar interessos sobre el capital social ni podien distribuir excessos de percepció. Si hi havia excedents, s'havien de destinar en primer lloc al fons de reserva irrepartible i a la millora dels serveis o les obres socials de tipus sanitari.

Les cooperatives de treballadors, si hi havia excedents, els havien de destinar en primer lloc al fons de reserva i a les obres socials. En aquest cas, s'havien de distribuir proporcionalment a l'activitat cooperativitzada. Les cooperatives de treballadors podien ser considerades populars si no abonaven cap interès per les aportacions al capital social i havien de destinar com a mínim el 50 % dels excedents al fons de reserva irrepartible.

En les cooperatives professionals, formades per persones o entitats dedicades a la mateixa professió per a portar a terme determinades operacions encaminades a la millora econòmica i tècnica de la seva explotació, els excedents s'havien de distribuir en funció de l'activitat cooperativitzada.

Les cooperatives de crèdit podien ser considerades com a populars si destinaven com a mínim el 35 % dels excedents al fons de reserva irrepartible.

Finalment, les cooperatives d'assegurances amb règim de prima fixa, a més de destinar els excessos de percepció a fons de reserva i al sosteniment d'obres socials, havien de retornar aquests excedents en funció de les primes abonades.

3. NORMATIVA CATALANA SOBRE COOPERATIVES EN LA SEGONA REPÚBLICA

3.1. DEFINICIÓ DE *COOPERATIVA*

A Catalunya, durant la Segona República es va aprovar en primer lloc la Llei de bases de la cooperació per a cooperatives, mutualitats i sindicats agrícoles, de la Generalitat de Catalunya, del 17 de febrer de 1934.¹¹ Aquesta llei de bases va ser desplegada per tres normes específiques, respectivament, sobre sindicats, mutualitats i cooperatives. En concret, la primera llei de cooperatives de Catalunya va ser la del 17 de març de 1934.¹² Fem una transcripció dels seus punts significatius en relació amb els principis cooperatius.

L'article 1 de la Llei de bases defineix *cooperativa, sindicat agrícola o mutualitat* com:

[...] l'associació de persones, naturals o jurídiques, que es proposen millorar la situació econòmica i social del seus components establint una comunitat voluntària en la qual el servei mutu i la col·laboració pecuniària de tots els membres permetin realitzar la funció que es proposa: treball, producció, distribució, consum, crèdit, previsió, assegurança, o qualsevol altra finalitat que tendeixi a millorar les relacions humanes, a posar els interessos col·lectius per damunt de tota idea de benefici particular i a suprimir tot lucre entre els seus associats i entre aquests i la societat respectiva.

A partir d'aquesta definició, l'article 1 continuava en els termes següents:

Són condicions legals i necessàries per a totes les Cooperatives, Sindicats i Mutualitats:

Primera.- Ésser rígides amb plena autonomia dins del que legislen els seus propis estatuts i els acords de l'assemblea general i estar lliures de tota dependència d'organismes polítics i religiosos.

Segona.- El nombre de socis serà il·limitat i el seu creixement no podrà impedir-se ni estatutàriament ni de fet.

Tercera.- Igualtat de dret de vot per a tots els socis.

Quarta.- Que cap funció directiva o de gestió estigui vinculada a cap persona o entitat determinada ni sigui delegada a cap empresa gestora. Ningú no po-

---

11. «Llei de bases de la cooperació de 17 de febrer de 1934», *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya* (BOGC), núm. 51 (20 febrer 1934), p. 961-971.

12. «Llei de cooperatives de 17 de març de 1934», BOGC, núm. 81 (20 febrer 1934), p. 1697-1704.

drà pertànyer a una societat d'aquestes en concepte d'empresari, contractista, soci capitalista o res semblant. No podrà haver-hi tampoc accions preferents ni parts de fundador ni cap combinació que tendeixi a assegurar privilegis o avantatges especials a determinades persones o societats, i serà nul tot acte o acord contrari a aquesta disposició.

A més, la Llei del 1934 preveia que les cooperatives poguessin portar a terme obres d'ajuda mútua i de solidaritat. L'article 3 de la Llei de cooperatives del 17 de març de 1934 especificava que «[l]es Cooperatives poden crear totes les obres d'ajut mutu i de solidaritat entre llurs components». Si eren de naturalesa cooperativista, es regulaven per la Llei de cooperatives del 1934, però si eren de caràcter mutualista, es regien per la Llei de mutualitats del 22 de març de 1934 (*Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 86, 27 de març de 1934). Malgrat això, no es podia exigir la separació de cabals i comptabilitat quan el nexa econòmic resultava de la pròpia funció específica de la cooperativa.

3.2. CLASSES DE COOPERATIVES

En la Llei catalana del 17 de març de 1934 també es regulaven diverses tipologies de cooperatives. Fem un breu apunt sobre les cooperatives de consum i de producció i treball i les seves especificitats.

En relació amb les cooperatives de consumidors, l'article 11 de la Llei establia que «serà facultatiu atribuir un interès al fons social aportat pels socis», però «no podrà ésser superior al fixat per al fons d'estalvi a les Caixes oficials», i l'article 13 regulava l'excés de percepció en els termes següents: s'havia de destinar «almenys en un 50 per cent entre fons de reserva irrepartibles i obres socials, no podent destinar-se a cada una d'aquestes finalitats menys del 15 per cent. || La resta de l'excés de percepció podrà repartir-se entre els cooperadors, sempre, però, a proporció del consum de cadascú».

L'article 12 de la Llei de bases del 1934 especificava:

Les Cooperatives, Mutualitats i Sindicats Agrícoles es podran constituir en forma popular o mercantil segons quina sigui la finalitat que persegueixin:

- Són populars les constituïdes per persones naturals i jurídiques amb la finalitat de millorar les condicions de la vida o del treball dels obrers o classes modestes per mitjà de l'actuació econòmica col·lectiva.

- Són mercantils les constituïdes per persones naturals o jurídiques de tota condició que tractin de millorar el rendiment de llurs negocis per mitjà de l'organització de tipus cooperatiu.

Sobre les cooperatives de producció i treball, l'article 24e de la Llei de cooperatives del 17 de març de 1934 establia que «l'aportació obligatòria al fons social sigui igual per a tots els socis». A diferència del que s'estipulava per a les cooperatives de consumidors, no regulava la remuneració de les aportacions obligatòries, que tampoc no regulava la Llei de bases del 1934.

3.3. PRINCIPIS I NORMATIVA COOPERATIVA DURANT LA SEGONA REPÚBLICA

Relacionar els principis cooperatius amb la normativa cooperativa aprovada durant la República entre el 1931 i el 1934 —i, per tant, anterior al 1937— a partir únicament dels principis i valors dels Pioners de la Rochdale es fa difícil i cal tenir presents altres elements.

Com hem apuntat anteriorment, el cooperativisme català i espanyol ja estava present, a través de Joan Ventosa i Roig, en la comissió d'experts creada pel Congrés de Viena el 1930. Aquesta comissió va presentar les seves propostes i conclusions els anys següents, en el Congrés de Londres, el 1934, i en el de París, el 1937, on ja es van aprovar formalment els principis cooperatius. Per tant, els principis que anava treballant la comissió internacional d'experts eren a la vegada principis —encara no formals— que tenia presents la comissió redactora —presidida per Joan Ventosa i Roig— de la Llei de cooperatives de l'any 1931.

Pel que fa a la Llei catalana de cooperatives del 1934, Ventosa i Roig també hi va intervenir: va elaborar unes notes d'orientació general, tasca que li va encarregar el president Macià, i a la vegada va publicar un seguit d'articles al diari *L'Opinió*, recopilats en forma d'opuscle amb el títol *L'Esquerra i la cooperació*, sobre les característiques que havia de tenir la futura llei de cooperatives, que es va poder elaborar també a partir dels tres anys d'aplicació de la llei estatal del 1931. L'historiador Jason Garner¹³ ha destacat que la Llei de cooperatives del 1934 reflectia el cooperativisme ortodox de l'home que la va redactar, Joan Ventosa i Roig.

Aquesta norma definia la societat cooperativa com una associació de persones que establien una comunitat voluntària per a la millora econòmica i social i el servei mutu, amb la finalitat de tendir a millorar les relacions humanes i a posar els interessos col·lectius per damunt de tota idea de benefici particular, amb exclusió de l'ànim de lucre.

A partir d'aquest concepte de *cooperativa*, els principis que quedaven incorporats a la llei catalana del 1934 eren:

---

13. Jason GARNER, «Història del moviment cooperatiu català fins 1939». *Academia.edu*, <www.academia.edu> (consulta: 20 gener 2020).

- a) Adhesió voluntària i portes obertes.
- b) Igualtat de vot entre els socis.
- c) Autonomia i independència.
- d) Prohibició de cap sistema que signifiqués avantatges entre els socis.
- e) No delegació de les funcions directives en persones alienes a la cooperativa.
- f) Prohibició de socis capitalistes o anàlegs.
- g) Exclusió de l'ànim de lucre i distribució de l'excés de percepció en proporció a l'activitat cooperativitzada.

4. LES COOPERATIVES POPULARS EN LA LEGISLACIÓ ESPANYOLA I LA CATALANA DURANT LA SEGONA REPÚBLICA

La Llei espanyola de cooperatives de l'any 1931 preveia que les cooperatives anomenades *populares* tinguessin determinats beneficis, per a la qual cosa remetia al que hi havia establert per a les cooperatives obreres, regulades en diferents normes, però sense definir-les:

Art. 43. Salvo disposición expresa en contrario, se aplicarán a las Cooperativas que obtengan la calificación de populares las exenciones, excepciones, facultades y beneficios de toda clase concedidos por diferentes disposiciones a las denominadas obreras.

Art. 44. Las exenciones y beneficios de todas clases concedidos a las Cooperativas serán aplicables a sus obras sociales, sin perjuicio de las demás ventajas que en virtud de disposiciones especiales les puedan corresponder, y siempre que dichas obras sociales figuren en la lista de las oficialmente aprobadas.

Les cooperatives populars, a més de complir els requisits de la resta de cooperatives, tenien un règim més estricte perquè havien de dedicar als fons de reserva obligatoris almenys el 50 % dels excedents i, d'altra banda, no podien remunerar el capital social o, en tot cas, podien oferir un interès limitat.

Com hem dit, l'article 12 de la Llei catalana de cooperatives del 1934 distingia entre cooperatives mercantils i cooperatives populars en els termes següents: les cooperatives populars tenien per finalitat la millora «de la vida o del treball dels obrers o classes modestes per mitjà de l'actuació econòmica col·lectiva». El Consell Superior de Cooperació, com a màxima autoritat del moviment cooperatiu a Catalunya, declarava quines cooperatives eren considerades populars. Les cooperatives mercantils eren «les constituïdes per persones naturals o jurídiques de tota condició que tractin de millorar el rendiment de llurs negocis per mitjà de l'organització de tipus cooperatiu».

Les lleis que havien de desenvolupar les cooperatives populars no es van arribar a dictar ni a Catalunya ni a l'Estat.

Podem observar la concordança de les cooperatives populars amb el pensament dels socialistes utòpics dels segles XVIII i XIX, com el filòsof i economista Claude-Henri de Rouvroy, comte de Saint-Simon, el gal·lès Robert Owen, amb una trajectòria empresarial, i els francesos Charles Fourier, filòsof i economista, Charles Guide i l'escola de Nimes.

Les cooperatives mercantils coincidien amb les formulacions dels cooperativistes alemanys Friedrich Wilhelm Raiffeisen, militar i economista, i Franz Hermann Schulze-Delitzsch, polític i economista, que van organitzar cooperatives d'estalvi i de crèdit ja en el segle XIX.

5. LES LLEIS DELS ANYS 1931 I 1934 I ELS PRINCIPIS COOPERATIUS

En aquest punt és lògic preguntar-se si les lleis sobre cooperatives —espanyola i catalana— aprovades durant la República van anticipar-se a la formulació dels principis cooperatius acordats en el Congrés de París de l'any 1937. En tot cas, cal recordar la vinculació del cooperativisme amb l'ACI, el treball coetani que amb tota seguretat va significar que es compartissin idees i projectes sobre el cooperativisme.

Amb la victòria militar de l'*Alzamiento* es va produir un tomb radical en el concepte i les funcions de les cooperatives, que es va traduir en una legislació de marcat caràcter feixista.

6. NORMATIVA ESTATAL DE LA DICTADURA FRANQUISTA (1938-1974)

6.1. LA LLEI ESPANYOLA DE COOPERATIVES DEL 1938

La Llei del 27 d'octubre de 1938, que no derogava totalment la Llei de cooperatives republicana espanyola de l'any 1931, establia:

Artículo primero.- A partir de la promulgación de ésta Ley y para todos los efectos legales, se entenderá por Sociedad Cooperativa la asociación de personas naturales o jurídicas que, ajustándose en su organización y en su funcionamiento a las prescripciones vigentes, con las modificaciones que introduce la presente disposición, y tendiendo a evitar el lucro, tenga por objeto satisfacer alguna necesidad común, procurando el mejoramiento económico social de los asociados, mediante la acción conjunta de éstos en una obra colectiva, así como colaborar con los Sindicatos Nacionales en la solución de los problemas de tipo económico.

[...]

Artículo noveno.- El Ministerio de Organización y Acción Sindical podrá dictar las normas necesarias para la formación de la Oficina de Cooperación adjun-

ta a cada Central Nacional-Sindicalista provincial, al frente de cuya Oficina habrá un Jefe, nombrado por dicho Ministerio.

Este Jefe velará por la defensa de los intereses económicos de las Cooperativas, para que no salgan de su peculiar cometido, y actuará al mismo tiempo de asesor del Delegado sindical en esta materia.

Artículo diez.- Las «Uniones Provinciales de Cooperativas» podrán, a su vez, agruparse, integrando una «Unión de Cooperativas de Zona Económica».

Estas «zonas económicas» serán determinadas por el Ministerio de Organización y Acción Sindical, para cada caso concreto, a petición de las Cooperativas interesadas.

Artículo once.- Cada Unión Provincial de Cooperativas tendrá también una Jefatura de la Cooperativa, cuya designación se realizará con arreglo a las normas y procedimientos establecidos en los artículos quinto y sexto.

La definició de *cooperativa* és similar a la de la llei republicana de l'any 1931, on aquestes societats tenien per finalitat satisfer alguna necessitat comuna procurant la millora social i econòmica del seus associats i tendint a eliminar tot afany de lucre. En general, es partia de la base que el vot era igualitari excepte en les cooperatives professionals, on un soci podia tenir un màxim de tres vots socials.

Però cal destacar que a partir d'aquí les cooperatives deixaren de ser independents: eren integrades en una organització jeràrquica sindical estatal que convertia les mateixes cooperatives en organitzacions jerarquitzades a través del «jefe de la cooperativa». I, encara que aquest era elegit per l'assemblea de socis, la Llei regulava la intervenció estatal en l'elecció del «jefe de la cooperativa» i de la junta directiva, que podien ser vetats pel Ministerio de Organización y Acción Sindical. El «jefe de la cooperativa» era responsable de la gestió d'aquesta davant de l'Estat. Convertia la junta directiva en un òrgan assessor i interventor, de manera que la democràcia interna i externa desapareixia. Les cooperatives quedaven subjectes, quant a les normes i la vigilància, al Ministerio de Organización y Acción Sindical i eren enquadrades en el sindicat vertical del ram corresponent a través del «delegado» o «jefe de la Central Nacional-Sindicalista».

Les cooperatives quedaven subjectes «en cuanto a normas y vigilancia, a la jurisdicción del Ministerio de Organización y Acción Sindical y para el mejor cumplimiento de sus fines, mantendrá una estrecha relación con los Sindicatos que encuadren sus actividades, comunicándose con el Ministerio a través del Delegado o Jefe de la Central Nacional-Sindicalista respectiva». En substitució de les federacions i confederacions «de cada provincia podrán reunirse siguiendo razones de conveniencia y armonía para la mejor defensa de sus intereses, constituyendo una “Unión Provincial de Cooperativas”» a través de les «jefaturas de Cooperativa». Aquestes unions es podien estructurar en zones econòmiques i podien arribar a constituir «uniones nacionales de cooperativas».

Aquesta «Ley de cooperación» del 27 d'octubre de 1938 va tenir una durada curta. Va ser derogada per la Llei del 26 de gener de 1940, d'«Unidad Sindical», que incorporava les associacions que defensessin interessos econòmics o de classe, incloïes les cooperatives, a l'«Organización Sindical del Movimiento», i les sotmetia a la seva disciplina.

6.2. LA «LEY DE 26 DE ENERO DE 1940 SOBRE UNIDAD SINDICAL»

Artículo primero.- La Organización Sindical de F. E. T. y de las J. O. N. S. es la única reconocida con personalidad suficiente por el Estado, quien no admitirá la existencia de ninguna otra con fines análogos o similares, para hacer llegar hasta él las aspiraciones y necesidades que en el orden económico y social sean sentidas por los elementos productores de la Nación, y es, a su vez, el vehículo por el que llegan hasta éstos las directrices económicas de aquél [...].

Artículo segundo.- A partir de la publicación de esta Ley, aquellas Asociaciones creadas para defender o representar total o parcialmente intereses económicos o de clases, lleven o no la denominación de Sindicatos, Asociaciones obreras, Patronales, Gremiales, etcétera, quedarán incorporadas a la Organización Sindical del Movimiento.

Artículo tercero.- Desde este momento, dichas Asociaciones se entenderán sometidas en su actuación a la disciplina del Movimiento, bajo la Inspección de la Delegación Nacional de Sindicatos.

[...]

Artículo quinto.- Aquellas Asociaciones que hubieran obtenido o solicitado su inscripción en el Registro de Cooperativas al amparo del artículo dieciséis de la Ley de veintisiete de octubre de mil novecientos treinta y ocho, teniendo en todo o en parte como fines de su actividad la defensa de intereses profesionales o de clase, quedarán sujetas a las normas que se fijan en los artículos anteriores de esta Ley. Únicamente con respecto a las entidades que con anterioridad a la publicación de la precitada Ley viniesen practicando exclusivamente funciones cooperativas, podrá convalidarse su inscripción en el Registro de las mismas y autorizar su legal funcionamiento como tales Cooperativas, todo ello con el previo informe de la Delegación Nacional de Sindicato.

Aquesta llei del 1940 no pot ser més clara: tot el moviment cooperatiu queda sotmès a la disciplina del «Movimiento, bajo la Inspección de la Delegación Nacional de Sindicatos».

6.3. «LEY DE COOPERACIÓN», DEL 2 DE GENER DE 1942

Abans d'analitzar la «Ley de Cooperación», del 2 de gener de 1942, hem de tenir presents les derogacions successives de la normativa cooperativa esdevingudes entre els anys 1938 i 1940. En concret, l'article 18 de la Llei del 1938 derogava la Llei republicana del 1931 en els termes següents:

Quedan derogadas cuantas disposiciones se opongan a la presente Ley.

Quedan igualmente específica y concretamente modificados el Decreto de cuatro de julio de mil novecientos treinta y uno, declarado Ley en nueve de septiembre del mismo año, «determinando lo que ha de entenderse por Sociedad Cooperativa y fijando las condiciones legales necesarias para las mismas», y el Decreto aprobando el Reglamento para la ejecución de dicha Ley de Cooperativas de dos de octubre de mil novecientos treinta y uno y cuyas disposiciones persisten vigentes para el régimen de esta materia en todas aquellas partes que no sean modificadas por la presente Ley.

Poc temps després, la «Ley de Unidad Sindical», del 26 de gener de 1940, va derogar la norma del 1938:

Artículo sexto.- Modificadas las circunstancias que determinaron su orientación, queda derogada en su totalidad la Ley de veintisiete de octubre de mil novecientos treinta y ocho, y en suspenso, mientras no se dicten disposiciones en la materia, toda la tramitación de expedientes sobre constitución de nuevas Cooperativas.

Seguint José Luis del Arco Álvarez,¹⁴ aquesta norma del 1940 va tenir l'oposició de la Conferencia Nacional Católico Agraria, que agrupava la gran majoria de sindicats agraris, atès que rebutjaven l'aplicació del principi d'unitat sindical a les cooperatives i projectaven acollir-se en bloc a la Llei del 1938 —malgrat que estava derogada—, la qual, encara que no satisfieia les seves aspiracions, com a mínim els permetia eludir la integració implícita de la unitat sindical.

Es va obrir un període de dos anys sense norma reguladora del cooperativisme fins que es va promulgar la «Ley de Cooperación» del 2 de gener de 1942. Segons la seva exposició de motius, aquesta norma es basava:

14. José Luis del ARCO ÁLVAREZ, «Génesis de la nueva ley. Los principios cooperativos en la Ley general de cooperativas», *Estudios Cooperativos*, núm. 36-38 (1975-1976), p. 27-84.

[...] en los preceptos formulados en las Declaraciones xi, quinto y sexto, y xii, primero, del Fuero del Trabajo, se centra en el concepto de Sociedad cooperativa apartando de ella el espíritu mercantil, eliminando el fin de lucro y procurando eludir toda posible competencia desleal sin olvidar que la iniciativa privada es fundamento en el que descansa la economía del Nuevo Estado.

Del seu articulat i en relació amb els principis cooperatius aprovats l'any 1937, destaquem, d'acord amb l'article 1 de la Llei, la definició de *cooperativa*:

[...] la reunión de personas naturales o jurídicas que se obligan a aunar sus esfuerzos con capital variable y sin ánimo de lucro, al objeto de lograr fines comunes de orden económico-social, sometiéndose expresamente a las disposiciones de esta Ley.

Així, es disposava:

Art. 3.º En cuanto no se oponga a la presente Ley, las Sociedades cooperativas se regirán con plena autonomía por sus Estatutos, siempre disciplinados a la organización sindical del Movimiento y a la superior del Estado.

Art. 4.º Las Sociedades cooperativas en general tendrán representación en los diferentes Sindicatos Nacionales y en los órganos oficiales constituidos para velar por el régimen de precios, tasas, distribución y abastecimiento.

Art. 5.º Las Sociedades cooperativas se relacionaran con el Ministerio de Trabajo, a los efectos de su constitución y disolución a través de la Obra Sindical de Cooperación, sin perjuicio de la inspección que corresponde a dicho Ministerio.

[...]

El Ministerio de Trabajo, a la vista del expediente y previo informe preceptivo de la Delegación Nacional de Sindicatos, hará la calificación de la Cooperativa, sin cuyo requisito no podrá procederse a su inscripción.

Aquesta llei tractava d'enquadrar els postulats del *Fuero del Trabajo* en el marc dels *Principios del Movimiento Nacional* per a la construcció del «Nuevo Estado» feixista.

En aquest sentit, l'article 3 de la Llei, tot i que declara formalment que les cooperatives es regiran, amb plena autonomia, pels seus estatuts, en realitat estableix que havien de ser «siempre disciplinadas a la organización sindical del Movimiento y a la superior del Estado».

El preàmbul de la Llei del 1942 diu que, d'acord amb el «Fuero del Trabajo, se centra en el concepto de identidad cooperativa, apartando de ella el espíritu mercantil, eliminando el fin de lucro y procurando eludir toda competencia desleal sin olvidar que la iniciativa privada es fundamento en el que descansa la economía del Nuevo Estado».

El capítol iv de la Llei del 1942 organitzava jeràrquicament tot el moviment cooperatiu espanyol i encarregava a l'«Obra Sindical de Cooperación» promoure i dirigir el moviment cooperatiu a l'Estat i cuidar amb tota la seva puresa l'esperit cooperatiu, conservant-lo i allunyant-lo de tota possible desviació del seu veritable sentit. El «Jefe Nacional de la Obra» era nomenat pel «Ministro Secretario General del Movimiento a propuesta de la Delegación Nacional de Sindicatos».

La Llei definia *cooperativa* com una reunió de persones naturals o jurídiques que unien els seus esforços per a portar a terme fins comuns d'ordre econòmic i social, sense afany de lucre. En concret, regulava:

- a) L'adhesió, que era voluntària.
- b) La igualtat del dret a votar.
- c) La prohibició de pertànyer a una cooperativa en qualitat de soci capitalista o anàleg.
- d) La prohibició que els fundadors o títols preferents, o qualsevol combinació similar, atorguessin drets preferents dins la cooperativa.
- e) L'establiment d'un fons de reserva i d'obres socials irrepartibles que es nodria dels excessos de percepció de cada exercici.

Per a ingressar en una societat cooperativa només calia formular la petició a la junta rectora, ser presentat per dos socis i que la referida junta aprovés l'admissió. Es respectava el principi d'adhesió voluntària i de portes obertes.

Tots els socis tenien igualtat de drets i s'especificava que en cap cas no es podia pertànyer a una cooperativa en qualitat d'empresari, contractista, soci capitalista o anàleg. Tampoc no hi podia haver títols preferents ni parts de fundadors o cap mena de combinació que tractés d'assegurar privilegis o avantatges especials a determinades persones, per la qual cosa seria nul tot acte o acord en sentit contrari.

La «Junta general» era l'òrgan d'expressió de la voluntat dels socis i el seu acord era necessari per a la modificació dels estatuts, la pròrroga del termini de durada de la cooperativa, la fusió o unió amb altres cooperatives, la dissolució de la societat, la designació de les persones de la «Junta rectora» i del «Consejo de Vigilancia», i el nomenament de liquidadors.

La «Junta rectora» actuava per delegació de la «Junta general» i tenia facultats de gestió i representació: «La Junta rectora responderá ante el Estado y a la Obra Sindical de Cooperación de la dirección que imprima a la cooperativa». Les persones elegides per a formar part de les juntes rectores de les cooperatives podien ser vetades pel delegat sindical provincial, sense cap requisit material o formal.

Sobre les cooperatives hi havia també un consell de vigilància, designat per l'«Obra Sindical de Cooperación» amb la finalitat de fiscalitzar les operacions socials, les comptables i la tresoreria. Les memòries i els balanços i el compte de pèrdues i guanys s'havien de remetre a l'Obra Sindical de Cooperación i al Ministeri de Treball,

que els havien d'aprovar. Existia, doncs, un doble control: del sindicat vertical i del Ministeri de Treball.

La Llei establia que els fons de reserva i d'obres socials eren irrepartibles. Aquests fons es nodrien de «los beneficios que se obtengan por excesos de percepción de cada ejercicio» i, en concret, per a les cooperatives de consum establia que, a banda de destinar els excessos de percepció als fons esmentats, podien distribuir la resta entre els socis, proporcionalment a la quantia del consum realitzat.

Els serveis cooperatius s'havien de fer d'acord amb els articles 16 i 18 de la «Ley de Bases de la Organización Sindical», del 6 de desembre de 1940, que obligaven a seguir les directrius que fixava la «Delegación Nacional de Sindicatos», que podia portar a terme directament activitats cooperatives de producció i distribució.

Excepte les cooperatives del camp i les industrials, les altres classes de cooperatives estaven relacionades amb el Ministeri de Treball a través de l'Obra Sindical de Cooperación, que també exercia funcions de control. En les cooperatives d'habitatge, l'aprovació estava sotmesa a l'Obra Sindical de Cooperación i al Ministeri de Treball, i, al mateix temps, pel que feia al seu funcionament estaven vinculades a l'«Instituto Nacional de la Vivienda i la Obra Sindical del Hogar de la Delegación Nacional de Sindicatos». Les cooperatives de consum podien adoptar la forma de societat de subministraments propis de l'Obra Sindical 18 de Julio.

Les cooperatives de crèdit, que eren inspeccionades pel Ministeri de Treball, podien concedir crèdits als seus associats amb un interès determinat per l'Estat. Els fons de reserva havien de ser com a mínim del 30% dels rendiments líquids de cada exercici.

Les cooperatives d'artesans havien d'estar formades per les persones que reunien les qualitats previstes en el *Fuero del Trabajo*, del 9 de març de 1938, que, en concret, disposava:

El artesanado —herencia viva de un glorioso pasado gremial— será fomentado y eficazmente protegido por ser proyección completa de la persona humana en su trabajo y suponer una forma de producción igualmente apartada de la concentración capitalista y del gregarismo marxista.

I, finalment, la Delegación Nacional del Frente de Juventudes podia crear totes les classes de cooperatives previstes en la Llei.

Es podien formar unions de cooperatives a través de l'Obra Sindical de Cooperación, que tenia per missió promoure i dirigir el cooperativisme. Dins de les unions territorials d'àmbit estatal o inferior hi havia un Consejo de Vigilancia també designat per l'organització sindical. Però, a la vegada, les unions territorials podien dur a terme activitats econòmiques o activitats pròpies de les cooperatives quan així li encarregués l'Estat a través de l'organització sindical vertical. Els càrrecs directius de les unions territorials de cooperatives eren designats per l'organització sindical a proposta de

l'Obra Sindical de Cooperación o, en el cas d'unions de tot l'àmbit de l'Estat, pel «Delegado Nacional de Sindicatos».

7. ELS PRINCIPIS COOPERATIUS EN LES TRES PRIMERES LLEIS FRANQUISTES SOBRE COOPERATIVES

Entre les tres normes franquistes del 1938, el 1940 i el 1942 hi ha certes diferències.

La Llei del 1938 concebia les cooperatives com una organització que tendia a la millora econòmica i social dels associats a través d'una obra col·lectiva no lucrativa. Organitzava les cooperatives de manera jerarquitzada amb una «Jefatura de la Cooperativa» amb un paper assessor de la «Junta Rectora». Aquesta junta podia ser vetada pel Ministeri, que també podia destituir-ne qualsevol membre i ordenar noves eleccions per a substituir el càrrec depositat. En principi s'establia la igualtat de vot entre els socis, amb un límit de tres vots per associat en funció de la seva participació en les operacions socials, i no del capital aportat. En substitució de les federacions i les confederacions de cooperatives s'establia un sistema piramidal d'agrupació en unions provincials, econòmiques o nacionals. Les agrupacions econòmiques havien de ser determinades pel «Ministerio de Organización y Acción Sindical».

La Llei d'unitat sindical, del 1940, forçava la integració de les estructures representatives de les cooperatives en el *Movimiento* sota la inspecció de la Delegación Nacional de Sindicatos.

Aquestes dues primeres lleis, del 1938 i el 1940, es van ocupar d'establir els principis jeràrquics interns i de submissió al poder polític del Govern a través del *Movimiento* i del Sindicato de la Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (FET y de las JONS).

Però la Llei del 1942 ja regulava les cooperatives i passava a definir-les com la reunió de persones naturals o jurídiques que unien els seus esforços per a portar a terme fins comuns d'ordre econòmic i social, sense afany de lucre. A partir d'aquesta definició de *cooperativa*, mantenia el principi d'adhesió voluntària, la igualtat de vot entre els socis, la prohibició de pertànyer a una cooperativa en qualitat de soci capitalista i la prohibició de qualsevol combinació que permetés obtenir més drets que la resta de cooperativistes. Sense establir uns mínims, com van fer les lleis republicanes del 1931 i el 1934, regulava un fons de reserva i obres socials irrepartibles que s'havia de nodrir dels excessos de percepció de cada exercici.

La Llei de cooperatives del 2 de gener de 1942 va estar vigent més de trenta anys, fins que es va aprovar la Llei general de cooperatives 52/1974, del 21 de desembre de 1974. Pocs anys abans, el 8 de setembre de 1971, s'havia dictat un reglament amb caràcter urgent i transitori. Cal tenir present que l'any 1966 es van aprofundir i actualitzar els principis cooperatius en el Congrés de Viena.

8. ELS PRINCIPIS COOPERATIUS EN EL CONGRÉS DE VIENA DEL 1966

Segons Antonio D. Soldevilla y Villar,¹⁵ acabada la Segona Guerra Mundial i després de més de vint-i-cinc anys des del Congrés de París, hi havia organitzacions cooperativistes que entenien que s'havien de concretar els principis aprovats l'any 1937. En aquest sentit, el Congrés de Bornemouth de l'any 1963 va acordar que el Comitè Central designés una comissió que estudiaria quins dels Principis de la Rochdale eren vigents i quins havien de ser modificats o actualitzats. Després d'àmplies consultes, el 1966 es van presentar les conclusions al Congrés de Viena, que va establir els principis següents:

a) L'adhesió a una societat cooperativa ha de ser voluntària i oberta a totes les persones que puguin fer ús dels seus serveis i acceptin les responsabilitats inherents a la seva afiliació, i no hi ha d'haver restriccions artificials ni discriminacions socials, polítiques o religioses.

b) Les cooperatives són organitzacions democràtiques. Les seves operacions han de ser administrades per persones elegides o designades per mitjà d'un procediment acordat pels socis i que en són responsables davant d'aquests. Els socis de les cooperatives primàries han de gaudir dels mateixos drets de vot (un soci, un vot) i de participació en les decisions que afecten les organitzacions. En les cooperatives no primàries, l'administració ha de portar-se a terme sobre bases democràtiques i segons un mètode adequat.

c) En cas que el capital participacional rebi interessos, han de ser en una taxa limitada estrictament.

d) Els excedents produïts per les operacions cooperatives, en cas que n'hi hagi, han d'évitar que cap soci obtingui guanys a costa de la resta de socis.

e) Totes les cooperatives han de prendre mesures que fomentin la participació dels seus membres, empleats, dirigents i públic en general, en els principis i les tècniques econòmiques i democràtiques.

f) Les cooperatives, per a servir millor els interessos dels seus membres i les seves comunitats, han de col·laborar amb tots els mitjans amb altres cooperatives a escala local, nacional i internacional.

A continuació examinarem les successives disposicions sobre cooperatives existents a l'Estat espanyol a partir dels principis esmentats de l'any 1966. Començarem pel nou reglament de l'any 1971, que desenvolupava la Llei de cooperatives de l'any 1943.

---

15. ANTONIO D. SOLDEVILLA Y VILLAR, *El movimiento cooperativista mundial*, p. 180-184.

9. REGLAMENT DE LA «LEY DE COOPERACIÓN» DEL 1942, APROVAT PEL DECRET 2396/1971, DEL 13 D'AGOST

En l'exposició de motius del Reglament es posa en relleu que:

Son varias y profundas las razones que aconsejan la revisión de la legislación de cooperación, constituida fundamentalmente por la Ley de dos de enero de mil novecientos cuarenta y dos y su Reglamento de once de noviembre de mil novecientos cuarenta y tres, para adaptarla a las circunstancias de nuestro tiempo.

De ellas merecen destacarse: a) El largo período de vigencia de las citadas disposiciones. b) La madurez alcanzada por los cooperadores españoles y la importancia económica de muchas de las entidades formadas por ellos. c) Los intercambios de experiencias con movimientos cooperativos de otros países, con la consiguiente aproximación a los criterios predominantes actualmente en el orden internacional, en especial en los países del Mercado Común Europeo. d) En fin, las transformaciones económicas producidas en nuestro país, sobre todo a resultas de los Planes de Desarrollo Económico y Social, con la consiguiente necesidad de conseguir empresas más eficaces y competitivas dentro y fuera del mercado nacional.

Reconocida la conveniencia de la reforma, y en tanto se elabora una nueva Ley, razones de urgencia inaplazable exigen la revisión por vía reglamentaria de las normas que configuran a la Sociedad Cooperativa con la finalidad de dotarla de medios jurídicos suficientes para que pueda responder a sus exigencias económicas y a su vocación de progreso en un orden social humanizado y democrático.

Com hem comentat, ja havien passat gairebé trenta anys des de la Llei de cooperació del 1942 i el seu reglament de l'any 1943. Les circumstàncies econòmiques i socials eren molt diferents després dels «Planes de Desarrollo Económico y Social» i el mercat comú europeu, i recentment s'havia aprovat la Llei sindical 2/1971, de 17 de febrer, on estaven integrades —i vigilades— jeràrquicament les estructures representatives del cooperativisme. En aquell moment, malgrat que el que realment convenia era una nova llei de cooperatives, d'acord amb els canvis produïts, el Govern franquista va optar, com a mesura transitòria d'urgència, per fer un nou reglament de la Llei del 1942.

L'article 1, punt 1, definia *cooperativa* en els termes següents:

Uno. Es Sociedad Cooperativa la reunión voluntaria de personas naturales o jurídicas que se obligan a aunar esfuerzos, con capital variable y sin ánimo de lucro, al objeto de lograr fines comunes de orden económico-social, sometándose expresamente a la Ley de Cooperación.

Dos. El lucro a que se refiere el número uno es el que supone un beneficio exclusivo para la intermediación.

Tres. También podrán constituir Cooperativas o formar parte de ellas los entes públicos cuando el objeto de aquéllas sea prestar servicios o actividades de la competencia de éstos y siempre que dichas prestaciones no requieran el ejercicio de autoridad.

El concepte de *cooperativa* era el mateix que en la Llei del 1942. Reconeixia l'absència d'ànim de lucre i que l'adhesió havia de ser voluntària. I no preveia el foment de la participació democràtica del seus membres ni tractava de la intercooperació.

Es mantenia el principi «una persona, un vot». No obstant això, l'article 34 del Reglament introduïa la possibilitat que el vot fos proporcional a l'activitat cooperativitzada quan els estatuts ho preveïessin expressament, emparats en un precepte legal o reglamentari.

S'establia un «Fondo de Obras Sociales» que havia d'atendre activitats de caràcter moral, cultural, professional o benèfic, en interès dels socis i treballadors de la cooperativa o de la comunitat en general.

Es reconeixia el dret dels socis a percebre com a màxim l'interès legal del diner per les aportacions obligatòries. Per a les aportacions voluntàries es determinava que l'interès «en ningún caso excederá del normal del dinero».

Era obligatori constituir el fons de reserva i el fons d'obres socials, que s'havien de dotar, cada un, com a mínim amb el 25 % dels rendiments líquids de l'exercici. Les diferències numèriques entre el total dels rendiments líquids i les quantitats dedicades al fons de reserva i al d'obres socials, es podien destinar a efectuar retorns cooperatius, a la constitució de reserves voluntàries o a altres fins propis de la societat cooperativa.

Els òrgans de govern eren els mateixos que es preveïen en la Llei del 1942, és a dir, una «Junta General» i una «Junta Rectora» fiscalitzades per un «Consejo de Vigilancia» i per l'Obra Sindical de Cooperación.

La intervenció del sindicalisme oficial era palesa. L'organització sindical, enquadrada en el *Movimiento* a través de l'Obra Sindical de Cooperación, tenia un cens específic de les cooperatives, independent del registre que portava a terme el Ministeri de Treball. L'Obra Sindical de Cooperación tenia entre les seves finalitats representar el cooperativisme i vetllar per la seva puresa, que també era funció de la Unión Nacional de Cooperativas, les quals prèviament havien de ser determinades com a necessàries pel «ministro de Relaciones Sindicales». Hi havia un sistema de vigilància establert amb «veedores cooperativos». Els «Jefes» provincials de l'Obra Sindical de Cooperación podien assistir amb veu a qualsevol reunió de les juntes de govern de les cooperatives.

Es mantenia la interdicció del principi democràtic amb el dret de veto per part del sindicalisme oficial. El veto que podia interposar el delegat sindical provincial i que s'establia en l'article 26 de la «Ley de Cooperación» sobre les persones elegides

per a formar part de la junta de govern de les cooperatives continuava vigent, encara que amb el Reglament del 1971 quedava taxat i en cap cas no es podia emparar en motius de pensament polític, religiós, de raça o de sexe. Per a resoldre aquestes situacions, s'havia de tramitar un expedient amb audiència prèvia de les persones afectades «oída la Jefatura de la Obra Sindical de Cooperación».

Les cooperatives escolars de l'«Organización Juvenil» venien a substituir les cooperatives que abans podia crear directament la Delegación Nacional del Frente de Juventudes prevista en la Llei del 1942, però només podien existir si hi havia un censor de l'Organización Juvenil.

10. LA «LEY GENERAL DE COOPERATIVAS» 52/1974, DEL 19 DE DESEMBRE

És interessant veure en aquesta llei el segell dels darrers anys del franquisme, plenament reflectit en la seva exposició de motius:

Exposición de motivos.

En nuestro mundo económico y social el cooperativismo ha dejado de ser simple complemento o dato corrector del sistema capitalista para constituirse en componente decisivo de un nuevo sistema económico, en el que la sociedad, como fórmula técnico-jurídica para personificar a una pluralidad de apostadores de capital, y la empresa, como comunidad de trabajo, se funden en una sola unidad, movida por la misma vocación de promoción de todas y cada una de las personas que la integran, y de servicio a la comunidad nacional. De ahí que las Leyes Fundamentales españolas postulen la configuración comunitaria de la empresa y, de ahí también, que en ellas encuentre su base política la cooperativa, pues esta fórmula, vieja de siglos, protagoniza las soluciones de integración de los distintos elementos de la empresa en una comunidad de fines y de medios que subordina los de índole económica a los de carácter personal. Esa es la idea-fuerza de la legislación promovida en la materia por el Estado español, desde su constitución como tal, y que ahora se mantiene en la nueva Ley, si bien con las nuevas formas y con las nuevas técnicas que exigen tanto nuestra realidad social y económica como el afán consciente y operativo de afrontar el porvenir.

Així doncs, l'exposició de motius de la Llei de cooperatives del 1974 deixava clara la finalitat de la norma: posar al dia la legislació cooperativa, però sempre sota les directrius de les «Leyes fundamentales» franquistes. La Llei feia referència, certament, a la configuració comunitària de l'empresa cooperativa, que «protagoniza las soluciones de integración de los distintos elementos de la empresa en una comunidad de fines y de medios que subordina los de índole económica a los de carácter per-

sonal», com si en aquestes empreses hi hagués dos elements, el capital i el treball, i en realitat les cooperatives són societats de persones, encara que necessitin capital i finançament.

La Llei definia *cooperativa* com la «sociedad que, sometiéndose a los principios y disposiciones de esta Ley, realiza, en régimen de empresa en común, cualquier actividad económico-social lícita para la mutua y equitativa ayuda entre sus miembros y al servicio de éstos y de la comunidad». El concepte de *cooperativa* era senzill: eren empreses que en comú podien portar a terme qualsevol activitat lícita per a l'ajuda mútua i equitativa dels seus membres i per al servei a la comunitat. Ningú no podia pertànyer a una cooperativa a títol d'empresari capitalista, contractista o anàleg.

Les cooperatives de primer grau havien de tenir un mínim de set socis. Les de segon o ulterior grau, i en tot cas les de crèdit, havien d'estar integrades per tres entitats.

10.1. ELS PRINCIPIS COOPERATIUS I LA LLEI 52/1974

En el seu article 2, la Llei explicitava els principis cooperatius següents:

- a) Organització i gestió democràtiques.
- b) Adhesió voluntària i principi de portes obertes, el qual, però, podia ser molt restringit perquè fins i tot podia obligar el soci sortint a pertànyer forçosament a la cooperativa fins a deu anys.
- c) Igualtat entre tots els socis, amb certes matisacions en relació amb el dret de vot, però sempre en funció de l'activitat cooperativitzada; i, en les cooperatives de treball associat, amb una expressió tan difícilment objectivable com aquesta: «[...] también se podrá graduar según la importancia de la función comunitaria desempeñada por el socio».
- d) Interès limitat sobre el capital social.
- e) Participació dels socis en els excedents en funció de l'activitat cooperativitzada.
- f) Constitució d'un fons de reserva i un fons d'educació i promoció de cooperatives.
- g) La novetat del reconeixement de la solidaritat intercooperativa. Les cooperatives, sense límits, es podien associar amb altres persones naturals o jurídiques.

El principi d'autonomia quedava reconegut a l'àmbit estRICTE de la cooperativa, però desapareixia quan es tractava d'òrgans supracooperatius, malgrat que la Llei, formalment, deixava clar que «la gestión de las entidades cooperativas corresponde exclusivamente a éstas y a sus socios, y en ningún caso la entidad especializada ni la Administración Pública podrán injerirse en ella».

Els estatuts havien d'establir, en termes d'aplicació igual, els requisits objectius per a l'admissió de socis. Si els estatuts de les cooperatives de treball establien un període de prova, no podia ser superior a sis mesos. Per primera vegada s'obria la porta a les

persones associades que prèviament haguessin perdut aquesta condició per una causa justificada: podien ser autoritzades a fer noves aportacions al capital social. Qualsevol soci podia donar-se de baixa voluntàriament de la cooperativa, en tot moment, mitjançant un preavis per escrit al consell rector, i els estatuts podien exigir la permanència durant un temps determinat que no podia ser superior a deu anys.

Els socis estaven obligats a assistir a les assemblees, a acatar els seus acords, a participar en les activitats i els serveis cooperatius, a acceptar els càrrecs i les funcions encomanades i a no realitzar activitats competitives amb la cooperativa. Els socis podien exigir informació sobre qualsevol aspecte de la marxa de la cooperativa, que s'havia de concretar per mitjà del Reglament.

En les cooperatives de primer grau, en principi, cada soci tenia un vot. No obstant això, es podia establir que el sufragi fos proporcional a la participació del soci en les operacions amb la societat o a la seva antiguitat en aquesta. En les cooperatives de treball associat també es podia graduar el nombre de vots segons la importància de la funció comunitària exercida pel soci. El nombre de vots per soci no podia ser superior a tres i la suma de vots plurals no podia excedir la meitat del total de vots restants. En les cooperatives de segon o ulterior grau, el vot de cada entitat associada podia acomodar-se a qualsevol dels criteris exposats o podia ser proporcional al nombre de socis de cadascuna, però cap d'elles no podia tenir per si sola més d'un terç dels vots totals.

La Llei preveia tres òrgans socials: l'assemblea general, el consell rector i els interventors de comptes.

L'assemblea general, constituïda per tots els socis, era l'òrgan suprem d'expressió de la voluntat social. En tot cas, tenia les competències següents: *a)* exigir, en qualsevol moment, comptes de l'actuació de la societat als interventors de comptes, als membres del consell rector i, a través d'aquest òrgan, a la direcció; *b)* cedir, traspasar o vendre tots o alguns dels centres de treball, béns, drets o activitats de la cooperativa que comportin modificacions substancials en la seva estructura econòmica, organitzativa o funcional.

El consell rector es configurava com l'òrgan de representació i govern de la societat i, com a tal, gestionava l'empresa directament i exercia el control permanent i directe d'aquesta gestió. Establia les directrius generals d'actuació, amb subordinació a la política fixada per l'assemblea general. Els membres del consell rector havien d'exercir els seus càrrecs amb la diligència que correspon a un representant lleial i a un gestor ordenat, i havien de respondre enfront de la societat i davant els socis del dany causat per malícia, abús de facultats o negligència greu.

La intervenció de comptes tenia com a funció presentar a l'assemblea general, en el tancament de cada exercici econòmic, un informe detallat sobre els documents que preceptivament elaborava el director. Amb caràcter excepcional i a petició dels socis, associats o treballadors que representessin un vint per cent del grup respectiu, els interventors podien fer en qualsevol moment una investigació extraordinària per aclarir els extrems o les anomalies que els fossin sotmesos a examen. També podien

dur-la a terme per pròpia iniciativa quan consideressin raonablement que hi havia hagut irregularitats en la manera de comptabilitzar les operacions.

Els acords de l'assemblea podien ser impugnats davant la jurisdicció ordinària. La sentència que estimava l'acció produïa efectes davant de tots els socis, però no afectava els drets adquirits de bona fe per tercers a conseqüència de l'acord impugnat.

L'acció de responsabilitat contra els membres del consell rector podia ser exercida en qualsevol moment per l'assemblea general o bé podia ser instada per un nombre de socis que representés un vint per cent dels vots socials, sempre que aquesta acció no hagués estat exercitada per l'assemblea en un termini de tres mesos des que va acordar fer-ho, o bé quan la decisió d'aquesta fos denegatòria. L'acció prescrivía al cap de tres anys a comptar del moment en què havia pogut ser exercida.

El capital social havia d'estar constituït per les aportacions obligatòries dels socis més les voluntàries que aquests incorporessin. El límit del valor de la participació de cada soci en el capital social podia ser, com a màxim, d'un terç d'aquest, si bé en les cooperatives de segon o ulterior grau el límit podia elevar-se fins al quaranta-cinc per cent.

La cooperativa estava obligada a constituir un fons de reserva i un fons d'educació i obres socials. El fons de reserva estava destinat a la consolidació i la garantia de la cooperativa i es constituïa amb el quinze per cent, almenys, dels excedents nets de cada exercici econòmic. Aquesta afectació deixava de ser obligatòria quan l'import del fons fos igual al doble del capital social o al límit superior fixat estatutàriament. El fons d'educació i obres socials estava destinat preferentment a l'educació i la promoció dels socis, dels empleats i els directius de la cooperativa, i de les famílies respectives de tots ells, i es constituïa amb un percentatge no inferior al deu per cent dels excedents nets de cada exercici econòmic.

Com a novetat, la Llei del 1974 regulava la possibilitat d'emetre obligacions i establir reserves voluntàries, atesa la necessitat de finançament de les cooperatives. Els organismes autònoms, les empreses nacionals, els ens públics, les fundacions i les cooperatives de crèdit podien contribuir al finançament de les cooperatives i perceben un interès anàleg al fixat per als associats.

El saldo dels excedents nets, després d'atendre les dotacions dels fons preceptius, podia ser aplicat, d'acord amb el que disposessin els estatuts o l'assemblea general, a la constitució de reserves voluntàries que podien incorporar-se al capital social, a l'increment dels fons legals o a la seva distribució en forma de retorn cooperatiu. El retorn cooperatiu s'acreditava pels socis en proporció a les operacions, els serveis o l'activitat realitzada per cada un d'ells en la cooperativa.

Els estatuts havien de fixar els criteris o procediments per a la imputació de les pèrdues que eventualment resultessin en el tancament de l'exercici, i podien fer-ho amb càrrec a reserves i en proporció a les operacions, els serveis o l'activitat realitzada per cada soci en la cooperativa o amb criteris similars, però en cap cas per raó directa de les aportacions del soci al capital.

L'article 53 de la Llei especificava que «las cooperativas, sus Uniones y Federaciones forman parte del movimiento cooperativo, integrado en la Organización Sindical». La intervenció de l'«Organización Sindical del Movimiento» era significativa. Intervenia en la constitució de cooperatives, ja que fixava la documentació que calia presentar per a la seva aprovació. Si bé la desqualificació de les cooperatives o la seva inspecció corresponia al Ministeri de Treball, la intervenció de l'«Organización Sindical» era preceptiva en la tramitació dels expedients corresponents. Fins i tot, quan una cooperativa que estava en dissolució no podia designar liquidadors, aquests eren designats pel Ministeri de Treball a proposta de l'«Organización Sindical».

Es va permetre la creació de federacions cooperatives, que culminaven amb una «Federación Nacional» com a òrgan de representació i defensa del cooperativisme. Cada federació havia d'estar vinculada amb l'«Organización Sindical», que tenia funcions de vigilància general, a més de funcions assessores i preventives. El sindicalisme del *Movimiento*, l'any 1974, a la darrera del franquisme, seguia mantenint el control i la vigilància del moviment cooperatiu.

Tot i això, l'article 57 de la Llei declarava:

La gestión de las entidades cooperativas corresponde exclusivamente a éstas y a sus socios, y en ningún caso la entidad especializada ni la Administración Pública podrán injerirse en ella. No podrá alcanzar responsabilidad por dichos actos de gestión a los organismos citados ni a sus funcionarios.

Les cooperatives podien associar-se voluntàriament entre si en cooperatives de responsabilitat limitada, de segon o ulterior grau, per al compliment, el servei i el desenvolupament de fins o interessos generals i comuns. Podien celebrar entre si, o amb altres persones i entitats, concerts per a intercanvis de serveis, matèries primeres, productes i mercaderies, formació de fons de compensació, establiment d'una direcció única en les operacions concertades i qualssevol altres actes o operacions que facilitessin la consecució dels fins cooperatius, i en tot cas podien associar-se amb altres persones naturals i jurídiques, així com tenir participació en aquestes per al millor compliment dels seus fins.

L'Estat actuava en l'ordre cooperatiu, amb caràcter general, a través del Ministeri de Treball, sens perjudici de les facultats atribuïdes als altres departaments ministerials en relació amb el compliment de la legislació específica. La Comisión Nacional de Coordinación Cooperativa era l'òrgan consultiu, coordinador i assessor, al sector públic, per a totes les activitats d'aquest relacionades amb el moviment cooperatiu. Coordinava l'actuació de tots els organismes públics que tinguessin competències relacionades amb el desenvolupament del cooperativisme.

Les cooperatives havien de dur a terme qualsevol mena de servei que per causa d'interès públic els encomanessin els organismes competents. En aquest cas, havien de ser compensades per les despeses que se'ls haguessin ocasionat.

Entre les funcions que tenia encomanada l'Administració hi havia la facultat sancionadora. En aquest cas, curiosament, les faltes i sancions no estaven tipificades en la Llei del 1974. Es van establir en el reglament del 17 de novembre de 1978.

11. CONCLUSIÓ

Durant la Segona República es van regular les cooperatives d'acord amb l'estat de concreció en què es trobaven els anys 1931-1934 els Principis del Pioners de la Rochdale, que es van establir formalment l'any 1937 i en els quals van tenir un paper els cooperativistes catalans, encapçalats per Joan Ventosa i Roig, que va formar part del grup de treball que va preparar l'actualització dels principis aprovats en el Congrés de París l'any 1937.

La dictadura franquista va trencar amb la normativa republicana i, a la vegada, amb els principis cooperatius, especialment amb les lleis del 1938, el 1940 i el 1942. Aquesta darrera va tenir una vigència de trenta-dos anys, fins l'any 1974. El franquisme conceptualitzava teòricament les cooperatives com un element superador del conflicte entre capital i treball, però especialment va tenir interès a controlar-les, a jerarquitzar-les i a intervenir el moviment cooperatiu d'acord amb els principis de les «Leyes fundamentales del Movimiento».

FONTS I BIBLIOGRAFIA

FONTS DOCUMENTALS

Alianza Cooperativa Internacional [en línia]. Brussel·les: International Cooperative Alliance, 2018; <www.aci.coop> [data de consulta: 15 juny 2021].

ARXIU CONSULTATS

Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi de l'Advocacia de Barcelona.
Biblioteca de la Fundació Roca Galès.
Biblioteca Arús.

BIBLIOGRAFIA

GARDÓ FERRER, Eladi. *La cooperación catalana: Recopilación histórica 1898-1926*. Barcelona: Imprenta Farrés, 1927.

- PÉREZ-BARÓ, Albert. *Historia de la cooperación catalana*. Barcelona: Nova Terra, 1974.
- SANZ JARQUE, Juan José. *Cooperación: Teoría y práctica de las sociedades cooperativas*. València: Universidad Politécnica de Valencia, 1974.
- VENTOSA I ROIG, Joan; PÉREZ I BARÓ, Albert. *El moviment cooperatiu a Catalunya*. Palma: Moll, 1961 (Biblioteca Raixa; 50).

RECENSIONS

ANTÒNIA SERRES BUENAVENTURA, *XIQUETS I XIQUETES DE LA GUERRA: MEMÒRIA DEL PINELL DE BRAI*, PINELL DE BRAI, ASSOCIACIÓ CULTURAL PI DEL BROI, 2014, 144 P.

He conegut l'obra d'Antònia Serres Buenaventura arran del I Congrés Internacional «La Guerra Civil a les Terres de l'Ebre», que va tenir lloc a Gandesa l'octubre de l'any 2021. Em va captivar tant la seva exposició que, gràcies a les gestions de Ramon Gironès, vaig poder contactar amb l'autora per tal de demanar-li un exemplar del llibre que ara tinc l'honor i el plaer de ressenyar. Per això, encara que es tracta d'una obra apareguda el 2014, crec que paga la pena comentar-la, car estem davant un llibre imprescindible, necessari i commovedor.

Tot i que en els darrers anys el panorama ha canviat, fins fa no gaire temps en determinats cercles acadèmics, miops i autocomplaents, semblava que els llibres d'història local formaven part d'una —diguem-ne— segona divisió, d'un segon «nivell». Per a alguns d'aquests acadèmics, es tractava de llibres —en el millor dels casos— interessants, però sempre prescindibles davant les grans obres monumentals dels «especialistes». L'obra de Serres és un exemple clar i contundent de fins a quin punt un llibre d'història local no és només una aportació secundària, sinó just el contrari. Sense llegir aquest llibre no podem entendre amb profunditat què van significar la Guerra Civil i la duresa de la primera postguerra. Aquesta idea es fonamenta, segons el meu parer, en tres motius.

En primer lloc, l'autora del text ha fet una feina excel·lent de recerca donant veu a la darrera generació que ens pot transmetre en primera persona com va viure el conflicte armat del 1936, en un moment en què tots ells eren criatures de pocs anys. Per a dur a terme aquest objectiu, no ha fet només entrevistes, sinó que, amb un estil àgil i directe, ha combinat el relat propi (imprescindible per a situar el lector) amb les intervencions d'aquelles criatures (que ara ja són homes i dones d'edat molt avançada). Així doncs, la lectura flueix amb facilitat i el missatge arriba de manera nítida al lector. És un clar exemple de com es pot combinar, amb èxit, la història oral i el cultiu de la memòria històrica.

En segon lloc, i aquest probablement és un mèrit encara més destacable, Serres ha aconseguit, segons el meu criteri, escriure un llibre d'història «universal». M'explicaré: què és allò que fa que un llibre esdevingui clàssic? Entre altres motius (qualitat literària, temàtica, etc.), una obra esdevé clàssica quan allò que narra ens interpel·la directament, siguem d'on siguem i tinguem els anys que tinguem. És a dir, no cal ser del Pinell de Brai per a sentir-se commogut pel text de Serres. No cal haver viscut la Guerra Civil per a entendre, comprendre i valorar el llibre. Al contrari: qualsevol lector que s'apropi al llibre, sentirà que allò que li expliquen no li és aliè. L'autor llatí Terenci (s. II aC) és conegut per aquesta sentència lapidària: «Homo sum, humani nihil a me alienum puto»; és a dir: «Soc home, res del que és humà no m'és indiferent». Doncs bé, aquesta sentència evidencia que l'obra de Serres no pot

resultar indiferent a ningú, ja que el que hi explica ens fa pensar, d'una manera o d'una altra, a tots.

Voldria destacar també un tercer mèrit del llibre. En un moment en què vivim un reviscolament preocupant de l'extrema dreta i del revisionisme historiogràfic sobre la Guerra Civil i la dictadura franquista, Serres ens mostra de manera descarnada el dolor d'una població que hagué de patir durant dècades les conseqüències nefastes del cop d'estat franquista. En el llibre hi trobem els records dels uns i dels altres, però sobretot commou el testimoniatge dels qui es trobaren davant la guerra sense haver-la buscat, sense haver-la desitjat. Se'ns parla de l'anticlericalisme («Per les escales de la iglésia rondellaven les imatges dels sants, los reclinatoris i el confesionari al crit de "Ara baixe la caixa de les mentides!"», p. 19), però també de la imposició de la religió («Als xiquets que el domenge no anàvem a missa mos castigaven tota la setmana sense recreo i el dijous a la tarda resàvem lo rosari. Jo, com los domenges anava a treballar en mon pare, sempre estava castigat», p. 122). A més, se'ns parla del dolor i de la destrucció de la guerra («Vaig pujar en quatre hòmens a la serra de Pàndols. Allò fee llàstima. Bombes per aquí, morts per allà... Al pla de la Rita potser hi havia trenta morts en un munt», p. 127), i també de les conseqüències, que es pogueren percebre fins ben entrada la dècada del 1960. Quan Josep Borrull retornà al poble el 1966, «les dones encara anaven vestides de negre, en davantals apedaçats, passaven hores anant a buscar l'aigua a la font de la plaça en un cànter. Los carrers eren de terra, plens de regalls, no hi havie clavegueres, les cases no tenien vàters i els hòmens portaven barba d'una setmana» (p. 115).

En darrer terme, l'obra de Serres, des de la història local, és una eina necessària també per a l'àmbit jurídic. En l'àmbit estatal, segueix vigent la Llei de memòria històrica («Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la Guerra Civil y la dictadura»), que en el seu moment, tot i ser una llei tan necessària, no generà consensos, ni entre les associacions memorialistes ni entre la dreta espanyola. El projecte de llei «121/000064 Proyecto de ley de memoria democrática», del 30 d'agost de 2021, més ambiciós que la llei anterior, hauria d'incloure, també, testimonis com els recollits per Serres, i hauria de donar explícitament veu a les víctimes i els represaliats. I el mateix s'hauria de dir sobre la Proposició de llei de memòria democràtica de Catalunya, malauradament «decaiguda per finiment de la legislatura» (4 de gener de 2021).

En definitiva, cal agrair l'esforç i la feina d'Antònia Serres, que ha donat veu als qui durant més de mig segle restaren callats. La seva obra ens hauria de fer pensar que, més enllà de les ideologies polítiques, les utopies dels uns no es poden convertir en el malson dels altres, ja que les ferides triguen massa a cicatritzar.

Xavier Baró i Queralt

SANTIAGO CASTILLO (DIR.), *CENTENARIO DEL MINISTERIO DE TRABAJO (1920-2020)*, MADRID, MINISTERIO DE TRABAJO Y ECONOMÍA SOCIAL, 2020, 388 P.

Aquest llibre es va plantejar com una obra específica d'investigació i estudi amb la qual es volia celebrar el centenari del Ministeri de Treball (1919-2019) i que havia de servir com a catàleg de l'exposició homònima, comissariada per Arturo Vitoria, que finalment es va suspendre amb motiu de la pandèmia.

L'obra ha estat dirigida per Santiago Castillo, catedràtic de ciència política a la Universitat Complutense de Madrid, i inclou una presentació de l'actual ministra de Treball i Economia Social, Yolanda Díaz Pérez.

1. ESTRUCTURA DEL LLIBRE

El llibre s'estructura en deu capítols, dividits seguint la cronologia dels períodes històrics, des de la seva creació fins a l'any 2018. Estan precedits per un pròleg del director, Santiago Castillo: «Cien años del Ministerio de Trabajo en España». Castillo hi fa un repàs de les etapes que conformen els deu capítols del llibre (Restauració, dictadura de Primo de Rivera, Segona República, Guerra Civil, dictadura franquista, Transició i la democràcia actual), que entrelliguen la història amb la del Ministeri. Els capítols reflecteixen la interdisciplinarietat dels seus autors, directament o indirectament relacionats amb la recerca acadèmica en el camp de la història contemporània, la història del dret social o el dret del treball i la Seguretat Social.

El primer capítol, signat per Santiago Castillo, descriu com va ser la transició entre el *laissez faire* liberal i l'intervencionisme. La seva posada en pràctica es va materialitzar amb un «intervencionisme científic» que es desenvolupà inicialment amb la tasca realitzada per la «Comisión de Reformas Sociales», creada el 1883 i que donaria pas a altres organismes que complirien la missió intervencionista i anirien creant la primera legislació laboral: l'«Instituto de Reformas Sociales» el 1903, la «Inspección de Trabajo» el 1906 i l'«Instituto Nacional de Previsión» el 1908. Castillo explica de manera seqüencial com va ser el naixement del Ministeri de Treball, que es revela sota la influència del final de la Primera Guerra Mundial i la creació de l'Organització Internacional del Treball (OIT) en la part XIII del Tractat de Versalles. És així com el 5 de maig de 1920 s'aprova el Decret de creació del Ministeri de Treball. L'assassinat d'Eduardo Dato el 1921, home especialment important de la Restauració i la implementació de l'intervencionisme, va fer augmentar la inestabilitat d'uns anys que van acabar amb el cop d'estat de Primo de Rivera el 13 de setembre de 1923.

Maria Jesús Espuny Tomás és l'autora del capítol sobre la dictadura de Primo de Rivera, una etapa en la qual el Ministeri, en els seus dos períodes, el Directori Militar i el Directori Civil, va experimentar una intensa activitat organitzativa i le-

gislativa. El ministre de Treball, Eduardo Aunós, va ser l'ideòleg del corporativisme i de l'«Organización Corporativa Nacional», l'eina vertebradora de la intervenció de l'Estat en el treball i també del Codi de treball del 1926. Aquest període destaca per la intensa activitat legislativa en l'àmbit social, que s'analitza a partir de les normes més rellevants. S'inclouen dos quadres sistemàtics que ajuden, d'una banda, a comprendre les nombroses reorganitzacions del Ministeri i, de l'altra, a conèixer quins van ser els homes que van ocupar aquella cartera.

El 14 d'abril de 1931 es proclamà la Segona República, període explicat per Josefina Cuesta. L'autora fa un exercici de síntesi i aporta uns esquemes que revelen la gran complexitat d'aquell període i que permeten conèixer les diferències significatives entre el Ministeri de Treball en els períodes governats per les forces d'esquerra i el Ministeri de Treball en el període 1933-1936, en què van governar els llerrouxistes amb la Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA). El ministre de Treball més rellevant d'aquest període va ser el veterà polític i sindicalista socialista Francisco Largo Caballero, qui va mantenir una estreta relació amb l'OIT. Mentre que en el període 1931-1933 la tasca legislativa laboral i social —que l'autora també sintetitza amb un esquema— va ser molt intensa, l'obra de govern entre els anys 1934 i 1936 es va dedicar, com explica Josefina Cuesta, a «desmontar la legislación largo-caballerista». L'autora aporta una breu biografia de cadascun dels ministres de Treball d'aquell període especialment convuls. Conclou amb un esquema resum dels tractats internacionals firmats per Espanya entre 1919 i 1939 i una breu referència a l'inici de la Guerra Civil.

La dictadura franquista s'explica en dos capítols. El primer, que va del 1939 al 1957 i del qual és autor Pedro González Murillo, inclou també la Guerra Civil. Una part important del capítol està dedicada al «Fuero del Trabajo» del 1938, eix central de la política laboral del règim. El ministre més rellevant d'aquella primera època va ser José Antonio Girón de Velasco, qui va firmar normes tan importants com la «Ley de unidad sindical» del 1941 i la «Ley de contrato de trabajo» del 1944, text refós de la norma republicana del 1931. La política de subsidis socials va ser molt intensa, amb la família, la natalitat i la vellesa com a centre d'interès. El 1942 es va recupera el «seguro obligatorio de enfermedad», que González Murillo qualifica com a «estrella de los seguros».

El segon capítol d'aquesta etapa, del qual és autor Jorge Torrents Margalef, comprèn els anys 1958-1976. S'hi fa un repàs dels homes que van ocupar la cartera ministerial de Treball, entre els quals destaca Licinio de la Fuente. Una altra qüestió especialment rellevant que s'hi explica és el canvi d'actitud del règim envers l'OIT, organisme que havia estat molt crític amb el franquisme per la seva política sindical. Per a esmentar un fet cabdal, el 1963 es crea la Seguretat Social, organisme hereu d'una llarga trajectòria social que havia liderat l'Institut Nacional de Previsió des de principis del segle xx. Torrents dedica un epígraf als canvis legislatius sobre la regulació del treball de les dones, amb els quals se superaren algunes de les discriminacions normatives a les quals aquests havien estat sotmeses. La «Ley de relaciones laborales» del

1976, la darrera norma d'aquest període, va experimentar diferents transformacions abans de ser aprovada, per la qual cosa no es pot considerar una llei de bases. Aquesta etapa va acabar amb la mort del dictador el 20 de novembre de 1975.

En el capítol següent, Fernando Valdés Dal-Ré anuncia que en el període comprès entre els anys 1977 i 1981 el Ministeri va ser un «agente activo en la recuperación de las libertades en el ámbito de las relaciones laborales», a més que va tenir un paper important en la construcció democràtica del nou model d'estat. És l'època de l'elaboració de les normes que havien de modernitzar les relacions laborals: l'Estatut dels treballadors, les lleis sobre l'associació sindical i el dret a la vaga i la Llei d'ocupació. Valdés cita els homes que van ocupar la cartera ministerial, entre els quals es troba Manuel Jiménez de Parga. És interessant descobrir com es va elaborar la Llei d'associació sindical, de gran importància per a la jove democràcia, les negociacions de l'elaboració de l'Estatut dels treballadors i la seva innegable centralitat. Aquest any també van significar la modernització de l'«Instituto Nacional de Empleo», l'INEM, que tant protagonisme havia de tenir posteriorment.

El primer període governat pel Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) en la democràcia actual, els anys 1982-1996, és estudiat per Manuel Palomeque López. El Ministeri de Treball va patir en aquell període diverses reorganitzacions en les quals la Seguretat Social va adquirir una rellevància especial. Pel que fa als homes que van ocupar aquesta cartera, destaca la procedència de dos d'ells del PSOE d'Andalusia (Chaves i Griñán, qui anys més tard passaren pels tribunals, acusats de corrupció), a més d'uns altres dos noms, Luis Martínez Noval i Joaquín Almunia. Palomeque dedica un esforç especial a l'aprovació de la Llei orgànica de llibertat sindical el 1985 i a la primera reforma de l'Estatut dels treballadors, del 1983, per a incloure-hi la jornada màxima de quaranta hores setmanals i les vacances anuals de trenta dies naturals. Aquesta «adaptabilidad normativa» esdevé el que l'autor qualifica amb visió de futur de «reforma laboral permanente».

Els vuit anys de govern (1996-2004) de José María Aznar estan desenvolupats per Joaquín García Murcia. S'expliquen les diferents reorganitzacions del Ministeri en aquells anys, posant un èmfasi especial en la conversió de l'«Instituto Nacional de Servicios Sociales» en l'«Instituto de Migraciones y Servicios Sociales» amb l'objectiu de donar resposta a la gran arribada de persones emigrants esdevinguda en aquells anys. La cartera ministerial, ocupada per homes com Eduardo Zaplana i Javier Arenas, va instaurar el diàleg social amb la patronal i els sindicats en la seva primera legislatura. L'autor del capítol destaca la producció normativa d'aquest període i la consolidació del sistema ministerial, de la Seguretat Social i de l'assistència a col·lectius vulnerables.

El 2004 la victòria electoral de José Luis Rodríguez Zapatero el 14 de març va implicar un nou canvi de cicle. María Luz Rodríguez Fernández, autora del capítol corresponent (2004-2011), apunta que aquell període va transitar des d'una bonança econòmica que havia d'aportar l'ocupació plena fins a la crisi que va començar el 2008. Els primers anys van destacar per la conquesta de «nuevos derechos sociales» amb

Jesús Caldera com a ministre. El mateix 2004 es va aprovar la Llei contra la violència de gènere i tres anys més tard, la Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, d'igualtat efectiva entre dones i homes, lleis que van comportar importants avenços en la matèria. Pel que fa a la igualtat en l'àmbit del treball, es van aprovar altres qüestions com ara l'ampliació del permís de paternitat i la legislació en matèria de dependència.

El segon mandat de Rodríguez Zapatero va tenir per objectiu donar resposta a la situació de l'emigració, per a la qual cosa es van introduir canvis en la política d'acollida de persones emigrants. La reforma laboral del 2010 pretenia donar resposta a les situacions de vulnerabilitat que començaven a viure les persones amb atur de llarga durada. L'autora explica de manera entenedora la complexa modificació que es va dur a terme entre els anys 2010 i 2011, que va implicar canvis en els programes d'ocupació i la reforma de les pensions. D'aquesta manera s'obria la porta a un dels canvis socials que més ha afectat la societat: l'allargament de l'edat de jubilació. Les mobilitzacions també hi són presents, com la vaga general del 29 de setembre de 2010.

Les eleccions del 2011 van implicar un nou canvi de cicle polític. El mandat de Mariano Rajoy Brey, del Partit Popular (PP) (2011-2018), és a càrrec de Núria García Piñero. Un PSOE desgastat pels durs efectes de la crisi econòmica va donar pas al PP de Mariano Rajoy. Aquest període, l'últim analitzat en el llibre, destaca perquè, per primera vegada en la història d'Espanya, la cartera del Ministeri de Treball va ser ocupada per una dona: Fátima Báñez García. Posteriorment, serien ministres de Treball Magdalena Valerio (PSOE) i Yolanda Díaz (Unidas Podemos). Báñez també ha gaudit de la major durada en el càrrec: set anys i mig.

La legislatura encapçalada per Rajoy està marcada per la crisi econòmica. En aquell període, el Ministeri va passar a rebre el nom de «Ministerio de Empleo y Seguridad Social» i es van dur a terme diferents reorganitzacions. La més rellevant va ser la reforma laboral del 2012, que va trobar resposta al carrer amb la convocatòria de dues vagues generals: el 29 de març i el 14 de novembre d'aquell any. Els nombrosos canvis legislatius es van orientar cap a la recuperació econòmica, que va arribar, tímidament, l'any 2016. La victòria del PP donava peu a continuar amb les mateixes polítiques, però la moció de censura de l'any 2018 va concloure l'etapa dels populars al Govern, no sense abans aprovar dos instruments rellevants: l'Estratègia Espanyola d'Economia Social (2017-2020) i el Pla Estratègic de la Inspecció de Treball i Seguretat Social (2018-2020), que tenia per objectiu reforçar aquesta antiga i imprescindible institució en l'àmbit del treball.

2. VALORS DEL LLIBRE

La lectura d'aquest llibre aporta un coneixement vast i documentat sobre la trajectòria d'una institució que intervé de manera decisiva en la vida quotidiana dels ciutadans, com a treballadors o com a pensionistes i jubilats. Els canvis de nom i

d'organigrama i les reformes legals han establert les bases d'una qüestió tan important com és el treball i la protecció social de treballadors i treballadores.

Al llarg dels capítols es pot comprovar que les necessitats socials i econòmiques reben una resposta condicionada al color polític del Govern i que s'emmiralla també en la política internacional, especialment l'europea. Per a posar alguns exemples que ens semblen rellevants, els canvis d'actitud envers la comunitat internacional es tradueixen en una major o menor implicació en organismes tan importants com l'OIT. Com planteja Santiago Castillo en la presentació del llibre, és interessant veure que la història del Ministeri té com a teló de fons la política internacional i les relacions d'Espanya amb aquesta institució. El contingut d'alguns capítols permet deduir que el treball femení i la igualtat d'oportunitats han variat segons el règim polític i el color governamental. Aquest llibre explica de manera molt encertada les millores successives en aquesta matèria.

Es tracta d'una aportació fonamental en la investigació de la història del Ministeri de Treball. Els autors, experts en diferents disciplines acadèmiques (història contemporània, història del dret social, dret del treball i dret de la Seguretat Social) dins d'una interdisciplinarietat molt significativa, reuneixen en un sol volum una contribució única sobre la institució. Han destacat en cada capítol la informació que han considerat rellevant sense perdre de vista uns elements comuns (organigrama, competències, ministres i obra legislativa), ordenats i metòdics en el seguiment de tot el desenvolupament del Ministeri de Treball al llarg d'aquests cent anys. Al voltant del Ministeri de Treball, aspectes d'història política, econòmica i social es creuen amb la legislació laboral que protagonitza cada període.

El material gràfic que s'inclou en cada capítol reflecteix els canvis que s'han succeït en els darrers cent anys: des de la situació miserable de les famílies obreres de finals del segle XIX i principis del XX, fins a l'actualitat. Les fotografies mostren diferents moments de la història del treball i del Ministeri: fàbriques, eleccions sindicals en diferents moments (anys trenta i setanta), reunions en trobades internacionals, mítings i manifestacions sindicals, reunions del Govern amb els agents socials, plens del Congrés dels Diputats i fotografies d'alguns dels diferents ministres que han ocupat la cartera.

Aquesta obra explica de manera immillorable un tros de la història institucional de l'Estat espanyol i cal agrair l'esforç del director i del professorat participant per acostar-nos-la en aquest format més divulgatiu, però sense perdre el rigor científic.

Elisabet Velo i Fabregat

BELÉN MALAVÉ OSUNA, *CIUDAD TARDORROMANA, ÉLITES LOCALES Y PATRIMONIO INMOBILIARIO: UN ANÁLISIS JURÍDICO A LA LUZ DEL CÓDIGO TEODOSIANO*, PRÓLOGO DEL PROFESOR ANTONIO FERNÁNDEZ DE BUJÁN, MADRID, DYKINSON, 2018, 299 P. (MONOGRAFÍAS DE DERECHO ROMANO Y CULTURA CLÁSICA)

Para un historiador, descubrir e interpretar las huellas que la escritura antigua ha dejado, le lleva a recuperar las voces de esos sabios de las que hablaba Cicerón en su *Pro Archia*;¹ voces —y textos— que invitan a permanecer, como afirmaba Marc Bloch, en un permanente estado de hipnosis frente a los orígenes de la historia y de sus instituciones.² Una búsqueda que nace porque somos conscientes de que «el derecho no puede comprenderse sin la historia, y la historia no puede comprenderse sin el derecho»,³ y no lo puede hacer porque «si se quiere ser un jurista y no un simple conocedor de las normas vigentes para su aplicación mecánica ausente de toda crítica, se debe “pensar” con una conciencia histórica del derecho y de su evolución».⁴

Ahora bien, afirmar la justa interrelación entre ambas realidades no puede llevarnos a creer que el historiador del derecho debe estar sometido a las categorías contemporáneas del derecho positivo, unas categorías que, sin duda, debe conocer, interpretar y subrayar, pero desde un punto de vista comparativo y evolutivo del derecho. En este sentido, Helmut Coing no dudó en señalar que «[s]e ha sostenido además la tesis de que las fuentes históricas pueden ser comprendidas fundamentalmente a la luz de los modernos conceptos jurídicos y que con su ayuda pueden ser analizadas [...] pero se violentarían los conceptos de la hermenéutica histórica si se quisiera tratar a los conceptos jurídicos modernos como puntos de referencia supra históricos. Por eso solamente se puede admitir el empleo de los conceptos jurídicos modernos en el estudio jurídico comparativo y con gran cautela».⁵

---

1. CICERÓN, *Pro Archia*, 14: «Pero todos los libros están llenos, llenas las voces de los sabios, llena la antigüedad de ejemplos: todas estas cosas yacerían en las tinieblas, si no llegara la luz de las letras. ¿Cuántas imágenes —no sólo para mirarlas, sino también para imitarlas— de fortísimos hombres nos dejaron representadas los escritores griegos y latinos? Yo siempre, al administrar la república, imaginándomelas, conformaba mi corazón y mi mente a partir del recuerdo de estos hombres excelentes».

2. Marc BLOCH, *Introducción a la historia*, Ciudad de México, Fondo de Cultura Económica, 1952, p. 27: «La explicación de lo más próximo por lo más lejano ha dominado a menudo nuestros estudios hasta la hipnosis. Este ídolo de la tribu de los historiadores tiene un nombre: la obsesión de los orígenes».

3. Víctor TAU ANZOÁTEGUI, *El historiador ante el derecho*, discurso de incorporación a la Academia Nacional de Derecho y Ciencias Sociales de Buenos Aires, Buenos Aires, La Ley, marzo de 2003.

4. FRANCISCO TOMÁS Y VALIENTE, *Manual de historia del derecho español*, Madrid, Tecnos, 1987, p. 34-35.

5. Helmut COING, *Las tareas del historiador del derecho (reflexiones metodológicas)*, Sevilla, Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1977, p. 50.

Esta concepción de la historicidad del derecho ha sido expuesta con notoria claridad por el profesor A. Fernández de Buján: «La única actitud del romanista como historiador consiste, a mi juicio, en definir el derecho según lo que ha sido históricamente: es por ello un tema abierto a la investigación histórica. De ahí que no pueda partirse ni del positivismo moderno ni del iusnaturalismo, como premisas para el investigador de la historia jurídica [...]. Es, pues, necesario un perfecto equilibrio entre lo jurídico y lo histórico en nuestra disciplina, pues el derecho romano es a la vez una ciencia jurídica y una ciencia histórica».⁶

A esta ardua —y, en no pocas ocasiones, ingrata— tarea se ha dedicado, en cuerpo y alma, la profesora Malavé Osuna en un estudio digno de encomio.

Tras un esclarecedor prólogo del profesor Antonio Fernández de Buján, la autora inicia su estudio monográfico con una introducción en la que refleja cuáles han sido el motivo y las intenciones que la han llevado a iniciar dicha tarea.

El motivo no es otro que «comprender el exacto alcance y la significación de un grupo de constituciones imperiales, algunas de ellas muy complejas, insertas, en su mayoría en el Código Teodosiano y sobre las cuales no se ha escrito mucho o, al menos, nada que pueda decirse definitivo». A tenor de lo expuesto, su trabajo va destinado a abordar una temática escasamente tratada o, cuando menos, parcialmente estudiada. Tarea compleja, sin duda. Máxime cuando pretende acercarse a la temática de «la gestación y explotación ordinaria de los bienes cívicos y su concesión a ciertos enigmáticos solicitantes nunca explicitados en las normas» desde un ámbito interdisciplinar, lo que la obliga al siempre difícil auxilio de disciplinas afines como la arqueología o la epigrafía, porque, como acertadamente sostiene, «la norma nunca ha de estudiarse desnuda, esto es, despojada de las circunstancias históricas que la vieron nacer». De nuevo, tarea compleja. Pero de la que sabe salir airosa. Su amplia formación humanística se lo permite. Una realidad que el lector aprecia —y agradece— con el devenir de la lectura.

Asimismo, la autora establece el marco jurídico de su estudio, el derecho administrativo romano, lo que la hace ser deudora —como así reconoce— de la línea de investigación promovida por el profesor Antonio Fernández de Buján, verdadero artífice de esta disciplina en nuestro país, no solo por sus numerosos y notables estudios, sino a través de su escuela, de la colección de monografías «Derecho Romano y Cultura Clásica», de la *Revista General de Derecho Romano*, de seminarios y de congresos internacionales, lo que ha abierto un novedoso y fructífero cauce a la investigación y a la publicación de obras y estudios en los que el rigor científico y la claridad expositiva son el denominador común. Reconocerlo es un acto de honestidad académica.

6. Antonio FERNÁNDEZ DE BUJÁN, *Historia del derecho romano*, Madrid, Civitas, 2012, p. 25.

Fundamentalmente, su objeto de estudio se centra en dos fuentes: las jurídicas y, en menor medida, las literarias. De nuevo su honestidad intelectual la lleva a constatar la dificultad que entraña todo trabajo de investigación que intenta acercarse al conocimiento de la antigüedad, una ciencia tan incomprendida como denostada por quienes, a buen seguro, jamás se han acercado a ella. Si lo hubieran hecho, comprenderían su extrema dificultad. Lo advierte la autora: como bien sabemos los romanistas, los textos del Código teodosiano son oscuros y de difícil interpretación. Una dificultad que ha llevado a que no exista ninguna traducción en lengua española y a que las que hay en francés y en inglés no siempre coincidan en su interpretación, lo que obliga a la traducción personal, siempre insegura, porque el propio texto deja espacios abiertos a la interpretación, cuando no a la duda.

Finalmente, en su introducción deja por escrito cuál ha sido su planificación: dos capítulos que sirven de justa antesala de lo que va a ser la temática de la obra, a la que se destina un tercero y más amplio capítulo. Sí, una ardua labor de investigación, propia de una reputada romanística, pero también un ejemplo de planificación y de exposición, propio de una docente que conoce bien su oficio: la enseñanza. Y, como buena docente, sabe que si no se entiende el contexto que determina una institución o una figura jurídica, esta se diluye por completo en la mente del estudiante o del lector. De nuevo, notable acierto.

Veamos, sucintamente, el contenido de cada uno de los capítulos:

— Capítulo I, «De la ciudad clásica a la ciudad tardorromana»: el punto de partida para interpretar las normas imperiales contenidas en el Código teodosiano, la autora lo sitúa en la decadencia (Gibbon) o transformación (Marrou) del Imperio romano y, por extensión, del urbanismo durante el bajo imperio. Como se destaca en la obra, no es dudoso afirmar que a partir del siglo III se produce una innegable transformación en numerosas ciudades de Occidente conjuntamente con la «decadencia de las élites e instituciones municipales», lo que origina, en palabras de Brogiolo, «el rediseño urbano de la ciudad antigua», es decir, «un nuevo modelo de ciudad desmonumentalizada, ruralizada, cristiana y funeraria, entre otros rasgos». Entre los numerosos ejemplos que la autora expone, cabe destacar las ocupaciones y obstrucciones de calzadas y pórticos; el abandono y la pérdida de la función de numerosos edificios y espacios públicos —un ejemplo emblemático fueron los templos paganos—; la transformación del urbanismo privado, como se advierte con la desaparición del modelo residencial de la ciudad antigua (la *domus*), con su ruralización o con la proliferación de enterramientos intraurbanos; las fortificaciones, amurallamientos y fortines, así como la proliferación de edificios de culto, etcétera. En resumen, un conjunto de transformaciones que provocan «una renovada visión de la ciudad antigua, con singularidades propias».

— Capítulo II, «Las curias y otras élites municipales de la ciudad bajoimperial»: si algunas de las constituciones imperiales que conforman la temática central del estudio tienen como destinatarios a los *municipes*, *curiales*, *collegiati* o *potentes*, es lógico

que la autora analice la situación de las curias, «así como de otros personajes notables de las élites romanas urbanas, de quienes podía depender la supervivencia y el futuro de las ciudades». Por esta razón, analiza la importancia de estas: su prestigio local; sus excesivas cargas, lo que llevaba a que intentaran renunciar a su cargo; las restricciones legislativas para evitar las maniobras evasivas; su heterogeneidad, lo que propiciaba el abuso de los latifundistas o terratenientes sobre los curiales más humildes e indefensos; su impronta económica, que se visualiza en su capacidad para explotar o arrendar los bienes fundiarios de las villas, las cuales dependían, en buena medida, de las rentas públicas y los intereses, y de la diligencia de las élites locales.

Gracias a su claridad expositiva, el lector puede obtener una lectura fluida del siguiente capítulo, lo que difícilmente se podría alcanzar sin estos dos capítulos precedentes, por constituir ambos el régimen referencial al que va destinada la presente obra.

— Capítulo III, «Patrimonio urbano y su concesión»: con él se llega al centro del estudio de esta ardua y bien imbricada monografía. Ante la notable transformación que está sufriendo la ciudad romana, en el Código de Teodosio (C. Th.), así como en alguna fuente epigráfica, se pueden constatar dos grandes grupos de leyes: las que restringen y las que toleran las concesiones de dominio público a los particulares.

Con relación a las normas restrictivas, la autora, en un ejercicio ejemplar de exégesis, analiza cuatro disposiciones, a saber:

- La disposición juliana del año 362, contenida en el C. Th. 15,1,10. En ella se afirma que «[c]ualquiera que sea su orden o su cargo, quienquiera que haya obtenido cualquier género de edificio público por medio de una oscura interpretación, debe ser privado sin la menor vacilación del disfrute». De esta forma, la ley 10 de Juliano «nos coloca ante la prohibición absoluta de atribución de un edificio público [...], pero dejando a salvo las cesiones siguiendo el procedimiento previsto».

- Los *horrea fiscalia* (año 364), contenidos en el C. Th. 15,1,12. En ellos se establece «la obligación de devolver estos edificios a su primer estado, en cuanto a su titularidad pública se refería», de ahí que los legisladores demanden al prefecto de la ciudad que vigile, cuide o los devuelva «a su primitivo estado», ya que se habían convertido o transformado para usos privados.

- La atribución obligada a ciertos colectivos urbanos y la prohibición de solicitudes foráneas contenida en el C. Th. 10,3,5 (año 400). Una ley imperial promulgada por Honorio para Occidente establece que los bienes de las ciudades sean atribuidos a colectivos locales y que se rechacen las solicitudes cursadas por peticionarios externos a la propia ciudad.

- *Competitores* y edificios públicos: una prohibición de Mayoriano (458), utilizando términos más expeditivos que los de las leyes imperiales anteriores, coarta cualquier posibilidad de solicitar un edificio público de la ciudad de Roma para expoliar sus materiales de construcción, prohíbe cualquier petición sobre esta causa y, sobre las ya concedidas, establece que vuelvan a la titularidad estatal.

Como sostiene la autora, «las normas que traslucen tanta preocupación por la belleza ornamental y grandeza urbanística de Roma y otras ciudades no se deben sólo al mero sentido estético, sino también al intento de luchar por la recuperación de un pasado glorioso, con la consiguiente aniquilación fallida de las fuerzas que conducirían sin remedio a la destrucción o, si se prefiere, transformación de todo Occidente».

Frente a este conjunto de normas, se dictaron otras de carácter permisivo. En concreto, la autora estudia las siguientes:

a) Epístola de Valente (años 371-372) y los fundos arrendados a *potentes*. De su contenido se desprende que el contenido y la vigilancia de los actores de la *res privata* sobre los dominios cívicos no habían alterado sustancialmente el procedimiento habitual de explotación de los bienes de las ciudades, confiado —habitualmente— a unos curiales que actuaban como auténticos empresarios dando en arriendo determinados bienes de los que extraían la máxima rentabilidad, con la que contribuían a sostener los gastos municipales. En este sentido, la autora concluye afirmando que las villas o ciudades, dada la carga fiscal que soportaban, «habrían adoptado la decisión de transferir o simplemente abandonar los bienes cívicos cuando resultaban menos rentables que la carga fiscal soportada».

b) La atribución obligada a ciertos colectivos cívicos y la admisión de solicitudes foráneas en el C. Th. 15,1,41 (año 401). Nos hallamos ante una ley imperial promulgada en el año 401 por Honorio, probablemente para Italia. En ella el legislador ordena que se reserve a determinados colectivos («curiales» y «collegiati») la atribución de edificios y demás lugares públicos —muy probablemente, a título de arrendamiento—, y restringe las solicitudes que provengan de «petitores» foráneos.

c) La Ley imperial de Arcadio, contenida en el C. Th. 15,1,40 (año 398). De su tenor se desprende la legitimación de las concesiones administrativas sobre determinados bienes de las ciudades, cuando estos han perdido su utilidad pública o están en ruinas, en favor de particulares.

d) La Ley imperial de Honorio, contenida en el C. Th. 15,1,43 (año 405). En ella se establece el consentimiento para quienes soliciten establecerse en lugares públicos, con la condición de que no quiten nada útil, ornamental o ventajoso para las ciudades. Ya no se trata, como en la ley anterior, de concesiones sobre patrimonio urbano ruinoso o de escasa utilidad: ahora se permite establecerse de forma extensa y sin obstáculos especiales.

Como advierte la autora, si cotejamos las distintas disposiciones, se puede comprobar que en el breve lapso de tiempo de cinco años «la política imperial había experimentado una oscilación o vacilación de gran calado respecto a la tolerancia de tales solicitudes de *loca publica*, pues terminan por ser admitidas sin obstáculo». Las razones bien podrían ser las presiones ejercidas por preeminentes personalidades, el rechazo de los curiales y colegiados, o la necesidad apremiante de revitalizar los núcleos urbanos, ya a las puertas de un declive evidente. De ahí los esfuerzos por evitar la desestructuración de las ciudades con nuevas e ingeniosas medidas legislativas.

La obra concluye con un amplio apartado de fuentes jurídicas y literarias y con una vasta sección bibliográfica. Un capítulo que demuestra la honestidad académica y la hondura intelectual de la autora, quien, con un cuidado lenguaje, ha sabido adentrarnos en la compleja realidad que supuso la crisis del bajo imperio, que afectó no solo al ámbito político y social, sino también al urbanístico.

Solo cabe felicitar a la autora por su rigor y su valentía al penetrar en este capítulo de la historia que no ha gozado, hasta la publicación de esta espléndida monografía, del estudio que merecía.

Por mi parte, hago mía la afirmación que Jorge Luis Borges escribió en su prólogo a su *Biblioteca personal*: «Que otros se jacten de los libros que les ha sido dado escribir; yo me jacto de aquellos que me fue dado leer».

Juan Alfredo Obarrio Moreno

JOSEP XAVIER MUNTANÉ I SANTIVERI, *JUEUS CONTRA HOSPITALERS: LA SENTÈNCIA ARBITRAL DE POBLET (1340)*, TÀRREGA, AJUNTAMENT DE TÀRREGA I MUSEU TÀRREGA URGELL, 2020, 174 P. (QUADERNS DEL MUSEU; 01)

Vaig conèixer Josep Xavier Muntané el 2013 a la universitat francesa de Nantes, quan formava part del projecte RELMIN, «Le statut légal des minorités religieuses dans l'espace euro-méditerranéen (Vème-XVème siècles)», sota la direcció del prestigiós professor John Tolan. Un projecte postdoctoral ben fructífer, amb nombrosos especialistes de diferents països i en el qual Muntané va poder continuar la seva formació i el seu aprenentatge en la que és la seva línia de recerca i estudi principal: el judaisme a la Catalunya medieval i, en particular, a la seva terra d'origen, la seva estimada Tàrraga.

D'allí també recordo molt gratament la Dra. Youna Masset, amb qui Muntané formava, amb altres companys, un bon i compenetrat equip de treball. Masset també va dedicar la seva tesi doctoral als jueus catalans, però centrada en el procés judicial que seguien amb ells les autoritats cristianes: un treball molt acurat, elaborat a partir de fonts documentals judicials baixmedievales i altres de jurídiques generals i municipals del Principat.

En el cas de l'amic Muntané, el seu interès científic en els jueus a Catalunya li ve de lluny, com palesen els seus estudis romans de Sagrada Escriptura el 1998 i els de llicenciatura i doctorat en Filologia Semítica a la Universitat de Barcelona el 2003 i el 2010, respectivament. I aquesta tasca, constant, però pausada i entretinguda, com ho és la de tot investigador, ja ha donat nombrosos fruits al llarg d'aquests anys.

Un d'aquests fruits és el seu treball «Anàlisi de l'estructura del jurament de les malediccions dels jueus catalans: usatge 171», publicat en el número 13 (2014) d'aquesta mateixa *Revista de Dret Històric Català* (p. 9-48). Un estudi extens amb el qual l'autor fa una aproximació literària al text esmentat dels Usatges de Barcelona, la seva estructura i les seves fonts bíbliques.

I ara ens arriba aquest nou volum que tenim a les mans, un treball dedicat a la relació entre un orde militar, el de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, i un prestamista jueu de Tàrraga. Un estudi detallat que, com destaca el Dr. Nikolas Jaspert en el pròleg, s'emmarca en les noves tendències de la recerca que el professor de Heidelberg denomina «una història transcultural» entre cristians i jueus en el si de la investigació històrica medieval dels darrers anys.

Un nou treball, dels nombrosos que s'han dedicat a la comunitat jueva de Tàrraga, i que segur que no serà el darrer. En aquest cas, com diu el títol del volum, l'objecte d'estudi és la sentència arbitral dictada a Poblet l'any 1340 per a resoldre un conflicte suscitat entre un prestador o prestamista jueu, el targarí Moixé Natan (1290-1360), i el lloctinent del priorat hospitaler de Catalunya.

El primer capítol del llibre fa una presentació general del cas, del procés que se segueix i dels seus protagonistes, a més de situar-nos en el context geogràfic de l'Urgell lleidatà. Concretament, Natan reclamava l'execució d'un reconeixement de deute a favor seu de 12.000 sous fet el 1334 pel gran prior hospitaler de Catalunya, fra Arnau d'Oms. Un acte fet a Granyena, relatiu a uns deutes anteriors contrets pels predecessors d'Oms i que estaven garantits amb les rendes que l'orde percebia als seus dominics de la batllia de Barbens i als llocs de Belianes i Castellsalvà. Però a la reclamació del creditor ara s'hi oposa l'orde de l'Hospital a través de fra Pere de Puig, procurador del gran prior de Catalunya, fra Pere Alquer: el cavaller hospitaler no admet cap deute.

En tot cas, aquest apartat del llibre detalla totes les actuacions dutes a terme pel creditor abans d'establir amb el seu deutor el compromís arbitral del 1339 en un acte tingut a Barcelona, a la casa dels cavallers hospitalers, el dia 30 de juliol. Un procediment llarg, amb nombrosos entrebancs hospitalers i amb detalls escabrosos sobre la vida d'alguns dels seus protagonistes, que expressen també els enfrontaments personals dins la jerarquia de l'orde arran del traspass recent dels dominis templers (1317) i la seva repercussió en la nova organització dels santjoanistes a la Corona d'Aragó (entre el gran priorat de Catalunya i la castellania d'Amposta). El capítol es complementa amb diversos documents, plànols i fotografies.

Arribat a aquest punt, Muntané s'atura per a tractar de l'activitat creditícia dels jueus de Tàrraga i la seva àrea d'influència. La seva activitat es desenvolupa més enllà de la seva ciutat, òbviament en tots els seus contorns, però també cap a Cervera, Falset i Barcelona. A més, l'autor, a partir dels fons documentals sortosament conservats a l'Urgell i la Segarra, estudia i llista els crèdits concertats per jueus a la primera meitat del segle XIV en llocs com Guimerà, Verdú, Sant Martí de Maldà, Anglesola, Granyena i Vilagrassa. La relació és acompanyada per la transcripció de vint-i-cinc documents de promesa i reconeixement de deute.

El tercer capítol del llibre s'ocupa de l'activitat econòmica de Moixé Natan, el nostre protagonista principal. De fet, no és la primera vegada que Muntané s'hi refereix. Li ha dedicat diversos treballs i el personatge sens dubte s'ho mereix, ja que, a més de dedicar-se al préstec, és un erudit escriptor d'obres en hebreu i en català sobre la moralitat i la poesia. Entre elles destaca la titulada *Qüestions de vida*, amb proverbis hebreus i a la qual el nostre autor va dedicar la seva tesi doctoral. Natan és un individu curiós que, malgrat la seva posició social i econòmica, va seguir residint a Tàrraga, en lloc d'instal·lar-se, per exemple, al call de Barcelona, on també posseïa una casa, just on ara es troba el Palau de la Generalitat de Catalunya.

Bé, en tot cas, Natan forma part d'un important grup de jueus targarins professionals del crèdit, per bé que ell és qui mou les sumes de capital més importants, préstecs adreçats a persones de diversa posició social i també a comunitats municipals i institucions eclesiàstiques, com el mateix monestir de Poblet. Aquest capítol és acompanyat també de nou documents i inclou un arbre genealògic dels Natan

en el qual precisament figuren alguns descendents conversos, fins i tot religiosos cristians.

Muntané dedica el capítol quart del llibre al que és l'objecte principal del volum: la sentència arbitral de Poblet del 1340. Un document conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, en pergami i en bon estat, que l'autor transcriu en llatí i tradueix al català. És un arbitratge pactat entre ambdues parts, acceptat sota la pena de tres-centes monedes d'or a càrrec de qui al final no compleixi la seva resolució. I cal destacar, com el mateix autor també refereix, el recurs a aquesta institució fonamental en el sistema processal extrajudicial de la Catalunya medieval: l'arbitratge i la concòrdia són els instruments més usats per a la resolució de conflictes en l'àmbit institucional més elevat.

Els àrbitres elegits eren dos juristes cristians que exercien, el de Natan, a Cervera (Guillem Oliver), i el de l'Hospital, a l'Espluga de Francolí (Pere Boshom). I, encara, per si no hi hagués acord entre ells dos, se'n tria un altre, Ponç de Copons, abat de Poblet. L'arbitratge s'inicia el 30 de juliol de 1339 i es preveu que duri fins a finals de desembre, però, per causa d'una pròrroga del termini previst inicialment, el procediment no acaba fins al 16 de juny de 1340, quan es dicta la sentència en qüestió.

En el procediment, el demandant reclama la restitució del crèdit segons l'avinença feta en el seu dia amb fra Arnau d'Oms, a més dels interessos de demora, i demana com a mesura cautelar l'embargament de les rendes que s'havien lliurat com a garantia.

Per la seva part, l'orde hospitaler nega l'existència de cap deute, ja que la suma reclamada respon a diversos préstecs concedits per Natan a un altre prior (fra Ramon d'Empúries) i a altres cavallers, préstecs tots ja liquidats en diferents parts (mitjançant reintegraments en metàl·lic i la cessió de determinades rendes d'Espígol i Aguilera). De fet, el representant de l'orde addueix que, del total reclamat de 12.000 sous, en un primer moment se n'haurien pagat 4.000 i dels 8.000 restants se'n feren diversos pagaments, l'últim dels quals fou de 3.300 sous que foren satisfets amb rendes dels llocs esmentats.

Finalment, presentats els documents aportats per cada part i fetes les valoracions pertinents, Pere Canut, notari de Cervera, dicta i llegeix la sentència davant dels litigants. La resolució admet, en tot cas, que resten pendents de pagar 8.800 sous (sense justificar el càlcul), que caldrà pagar en dos venciments: el dia de la Mare de Déu d'Agost següent (15 d'agost) i per Tots Sants del mateix any 1340 (1 de novembre). No es diu res, però, dels interessos de demora i de les despeses causades al demandant, que ell, doncs, ha d'assumir directament.

És cert que en l'arbitratge formalment el jueu Natan no rep un tracte diferenciat respecte de l'altra part, però sí que d'alguna manera se'l discrimina: no se li reconeix tot el que reclama, ni els interessos de demora que demana, ajustats precisament al 20 % del capital, el tipus màxim fixat ja en temps de Jaume I per a crèdits de prestadors hebreus. La determinació del capital reconegut sembla que es fixa aleatòriament, ja que l'import no coincideix ni amb el que el creditor reclama ni amb els imports als quals es refereixen els cavallers hospitalers.

Destaquem també el recurs en un cas com aquest, amb subjectes que professen diferent religió, a aquesta institució de l'arbitratge com a via alternativa a la judicial. Una solució que en el moment en què es produeix expressa també una certa relació de respecte recíproc.

En definitiva, Muntané fa amb la seva obra una nova aportació al coneixement històric de la comunitat jueva de la seva vila de Tàrraga i de la seva comarca de l'Urgell, en especial pel que fa, com dèiem al principi, a l'estudi de les relacions també personals entre els cristians i els jueus a l'edat mitjana catalana. I tot es detalla en la documentació que es presenta i en la descripció que el mateix autor fa de manera acurada.

És una publicació molt ben documentada, elaborada sòlidament i amb un llenguatge planer i didàctic. Una aportació que omple el buit historiogràfic encara existent a Catalunya sobre el passat de la seva comunitat hebrea, en concret sobre les seves relacions econòmiques i també jurídiques amb particulars cristians, municipis i institucions jurisdiccionals eclesiàstiques.

Però el treball de Muntané posa en valor un altre aspecte molt rellevant: el pes econòmic que, en el conjunt del país, tenien els jueus establerts a l'interior del territori, així com la seva integració social i cultural en el país. N'és un exemple Moixé Natan, i Muntané ho acredita amb les diverses obres que li dedica.

D'altra banda, hem de destacar que aquest llibre inaugura una nova col·lecció titulada «Quaderns del Museu», fruit de la col·laboració editorial entre l'Ajuntament de Tàrraga i el Museu Tàrraga Urgell. Un nou projecte engegat, sens dubte, també per l'impuls del nostre autor i del qual esperem futurs i abundosos fruits.

Josep Serrano Daura

JUAN ALFREDO OBARRIO MORENO, *UN ESTUDIO SOBRE LA ANTIGÜEDAD: LA APOLOGÍA DE SÓCRATES*, MADRID, DYKINSON, 2018, 211 P.

La condemna a mort de Sòcrates l'any 399 aC és un fet cabdal en la història del pensament grec perquè va obligar moltes generacions posteriors a reflexionar sobre el conflicte que es planteja entre la llibertat individual per a expressar i difondre el propi pensament i el desig que tenen els governants de mantenir la cohesió de la comunitat política al voltant d'uns valors culturals tradicionals compartits. Sòcrates és el paradigma del màrtir laic que mor per defensar públicament les seves pròpies idees, però que —paradoxalment— accepta també la condemna a mort que li imposen els seus conciutadans perquè considera que la pràctica de la virtut no li permet oposar-se a les decisions adoptades per les institucions cíviques. Sòcrates es considera injustament sentenciat a mort, però accepta la condemna perquè, si no ho fes i escollís l'exili, deixaria d'actuar de manera virtuosa i s'estaria traint a si mateix.

El llibre del professor Obarrio ens guia en una nova lectura de l'*Apologia de Sòcrates* de Plató que ens mena a reflexionar sobre el dret —i el deure— dels ciutadans d'una societat lliure a cercar la veritat i a viure virtuosament, fins i tot quan això implica incomodar la majoria dels conciutadans. Sòcrates va morir per haver fet ús de la seva llibertat individual en la recerca de la veritat, però es beu la cicuta perquè reconeix, virtuosament, el dret del conjunt de la societat a decidir què és el que convé a la col·lectivitat, encara que la decisió sigui errada. La mort de Sòcrates és una defensa paradoxal, per una banda, del valor de l'individu com a ésser racional i lliure que cerca la veritat i, per l'altra, de les institucions polítiques de la *polis* com a ordre social que tot ciutadà virtuós ha de respectar. No es tracta de respecte per la democràcia, Sòcrates no n'era cap entusiasta. La virtut socràtica consistia a respectar les institucions cíviques pel seu paper essencial en l'ordre del món, possiblement amb un rerefons religiós.

El professor Obarrio és catedràtic de dret romà a la Universitat de València i és conegut en els cercles romanístics i d'història del dret principalment per les seves nombroses —i innovadores— aportacions a l'estudi del *ius commune*, camp en el qual és indiscutiblement un dels principals referents actuals. La seva lectura de l'apologia platònica de Sòcrates no és, per tant, la d'un historiador de la filosofia, ni tan sols la d'un filòsof professional, sinó la d'un jurista erudit, la d'un expert en el dret de l'antiguitat que, gràcies a la seva extensa cultura, pot fer-nos veure el text amb un enfocament totalment nou. No es trobarà en el llibre del professor Obarrio un estudi filològic ni una anàlisi purament històrica. L'objectiu del llibre és proporcionar als lectors una reflexió sobre els problemes universals que plantegen el judici i la condemna de Sòcrates, i comminar-los a pensar com poden traslladar-se les reflexions dels filòsofs antics a les decisions vitals que hem de prendre les persones a qui ens ha tocat viure en el segle XXI.

El llibre s'estructura formalment com un comentari de les tres parts de l'*Apologia* de Plató: la primera està dedicada a la defensa de Sòcrates, la segona s'ocupa del veredict del jurat i la tercera tracta de la sentència imposada. L'autor hi inclou també un epíleg en què estudia les referències al judici de Sòcrates en el *Critó* i tracta el problema de si hi ha un dret dels ciutadans a desobeir les lleis injustes. La lectura del llibre no requereix haver estudiat prèviament l'*Apologia* platònica, però és molt recomanable estar-hi familiaritzat per a copsar els matisos dels comentaris.

La conclusió essencial del llibre del professor Obarrio es condensa en la coneguda anècdota (que l'autor refereix en la pàgina 174) que explica que, quan es va preguntar a Sòcrates quina condemna consideraria justa, ell va respondre, de manera provocadora però alhora sincera, que s'hauria d'ordenar que ell fos mantingut a càrrec del pressupost públic al pritaneu, la seu del govern. La resposta de Sòcrates va ser interpretada com una burla i va reblar el clau de la seva condemna a morir. Sòcrates es manté fidel a ell mateix i accepta les conseqüències nefastes que es derivaran de la seva coherència. Amb la seva actitud, Sòcrates deixa palesa l'essència de les societats lliures: cal que tots els ciutadans contribueixin al bé comú amb els seus principis fermes, que s'han de defensar fins a la pròpia mort, però en cap cas pot ser virtuós imposar els propis valors al conjunt de la polis, per més encertats que siguin, ni oposar-se a les seves institucions. A diferència dels sofistes, Sòcrates defensa que els ciutadans han de mantenir-se fidels a la veritat descoberta amb la reflexió filosòfica individual. Però en contrast amb el que faria un visionari o un fanàtic, Sòcrates no creu que ningú tingui dret a imposar la veritat a qui no la vol acceptar, ni tampoc a defugir les conseqüències del propi comportament, si les institucions cíviques el reproven.

La reflexió de Sòcrates resulta especialment important en els nostres temps, en què conviuen dues tendències polítiques i filosòfiques extremes: per una banda, el pensament feble postmodern, que ha renunciat al mateix concepte de *veritat*, i, per l'altra, els fanatismes ideològics més radicals, que volen imposar a tothom, si cal amb la màxima violència, la seva visió de la vida i del món. Obarrio ens recorda que Sòcrates va ser capaç de navegar entre aquestes dues posicions (que també eren presents en el pensament grec dels segles v-iv aC) proposant com a única alternativa autènticament humana l'ideal del filòsof que cerca la veritat de manera sincera i que defensa amb fermesa i bons arguments les pròpies conviccions, però es nega a imposar-les a la resta de la polis i accepta virtuosament la pròpia condemna a mort, si no és capaç de convèncer les autoritats de la ciutat. No és important si aquesta manca de convenciment prové de la poca capacitat de persuasió del filòsof o de la manca de receptivitat de l'auditori. En qualsevol dels casos, el filòsof té el deure moral de sotmetre's a la decisió injusta de les institucions, i és igual d'il·legítim retractar-se que resistir-se. El filòsof testimoni (màrtir) que realment està convençut d'estar defensant la veritat i la justícia, converteix la pròpia mort injusta acceptada lliurement en l'argument principal del seu discurs a favor de la vida virtuosa. I fins i tot si la pretesa veritat per la qual mor estigués realment errada, l'acte de morir en coherència amb els propis principis

seria un acte virtuós en si mateix que prepararia el camí perquè filòsofs futurs poguessin pensar lliurement i assolir la veritat.

El plantejament del llibre que acaba de publicar el professor Obarrio em va fer recordar una lectura de la meua joventut a Alemanya que em va marcar profundament: el clàssic de Romano Guardini *La mort de Sòcrates*,⁷ publicat just després de la Segona Guerra Mundial. El llibre de Guardini té molts elements en comú amb el treball del catedràtic de la Universitat de València. El professor Guardini tampoc no era un historiador de la filosofia antiga, sinó un filòsof i un teòleg interessat a posar en valor el que les reflexions de Plató podien aportar al món europeu de la postguerra. En aquest sentit, Romano Guardini també fa una lectura particular de la filosofia grega. Igual que el professor Obarrio, Guardini planteja una anàlisi textual que, en lloc de centrar-se només a descobrir asèpticament el sentit històric del judici de Sòcrates en el seu context cultural, universalitza l'anècdota i la converteix en la base d'una reflexió filosòfica actual. Evidentment, l'obra de Guardini i la d'Obarrio són molt diferents, tant per l'època en què es van escriure com pels diferents interessos que guien el filòsof teòleg i el jurista. Guardini se centra en l'actitud de Sòcrates davant la mort i Obarrio, en els arguments jurídics de la seva defensa i de la condemna. Però ambdós enfocaments són una mostra del que podríem anomenar un corrent neo-humanista que busca utilitzar els clàssics com a punt de partida per a les reflexions sobre el present. Jo crec que és molt important que hi hagi llibres adscrits a aquesta manera de fer en un moment com l'actual, en què les humanitats estan patint una de les crisis més importants de la seva història en les societats occidentals, ja que en els estudis de secundària i a la universitat es veuen desplaçades a una posició marginal en favor de disciplines aparentment més pràctiques en què la formació de l'individu com a persona culta, reflexiva i conscient de la seva posició en la història de la humanitat se substitueix per la d'un home o una dona bidimensional, només productor o productora en el temps de feina i consumidor o consumidora en els moments de lleure. Esperem que, més tard o més d'hora, Europa es retrobi amb els seus clàssics. Mentrestant, llibres com el del professor Obarrio mantenen viva la flama.

Maurici Pérez Simeón

---

7. El títol complet de l'obra de Romano Guardini és *Der Tod des Sokrates. Eine Interpretation der platonischen Schriften Euthyphron, Apologie, Kriton und Phaidon*, Godesberg, Helmut Küpper, 1947. S'ha reeditat diverses vegades en alemany (vuit, que jo conegui) i ha estat traduïda diverses vegades al castellà i a altres idiomes.

RAMON ORDEIG MATA, *CATALUNYA CAROLÍNGIA*, VOL. VIII, *ELS COMTATS D'URGELL, CERDANYA I BERGA*, 2 VOL., BARCELONA, INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, 2020, 975 P. (MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA; CXI)

Ramon Ordeig publica aquest nou volum, el VIII, de la col·lecció «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», a la qual pertany l'obra *Catalunya carolíngia*, fundada per Ramon d'Abadal de Vinyals i que ara dirigeixen Gaspar Feliu i Josep M. Salrach. Ordeig també va tenir cura del volum IV, publicat el 1999, dedicat als comtats d'Osona i Manresa, i va col·laborar en el volum VI, centrat en els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet, publicat el 2006.

De la voluminosa tasca duta a terme per Ordeig, ens en dona compte el contingut d'aquest volum VIII: 907 documents autèntics (422 pergamins), 252 còpies procedents d'edicions antigues i fonts diverses de reculls manuscrits de Jaume Pasqual i Roc d'Olzinelles, i 233 registres de documents publicats en altres edicions de la mateixa col·lecció i que afecten els comtats dels quals s'ocupa el nostre volum.

Les fonts documentals històriques de les quals provenen els documents que es publiquen són els arxius Capitular i Diocesà de la Seu d'Urgell, l'Arxiu Reial de Barcelona, el del Bisbat de Solsona, la Biblioteca de Catalunya i l'Arxiu del Ducat de Cardona.

El volum en qüestió, dividit en dues parts, inclou una breu introducció dels directors de la col·lecció amb una descripció general de l'obra i amb una recordança dels seus predecessors, Anscari Mundó i Josep M. Font Rius.

La primera part comença amb un estudi introductori molt acurat a càrrec del responsable de l'edició, Ramon Ordeig, que inclou la relació, llarga, de la bibliografia utilitzada en l'obra. En un primer apartat l'autor refereix la projecció històrica i geogràfica del treball i situa l'origen dels comtats d'Urgell i Cerdanya en la persona d'Asnar Galí, titular del comtat d'Aragó i el qual, expulsat d'allí pel seu gendre, va a França, se sotmet a Carlemany i li lliura aquells territoris; el franc ja li concedeix a canvi la investidura comtal sobre els mateixos, que Galí conserva fins a la mort (aquest comte exerceix també la jurisdicció del Pallars i la Ribagorça). Al primer comte carolingi d'Urgell el succeeix el seu fill Galí Asnar, fins que és expulsat d'Urgell abans de l'any 839 pel comte Sunifred de Carcassona. Uns comtats, d'altra banda, sorgits i erigits al marge del de Barcelona.

Uns altres apartats d'aquesta introducció, el segon i el tercer, es refereixen als anomenats «elements d'informació», és a dir, la historiografia tinguda en compte per Ordeig: obres que es remunten al segle XII, com les *Gesta comitum Barchinonensium* o la *Vita sancti Theodardi*, i altres dels segles posteriors fins a principis del segle XX, amb autors com Francesc Diago, Melcior Solé, Antoni V. Domènec, Dídac Montfart-Sorts, Bonaventura Tristany-Bofill, Edmond Martène, Antoni Fiter, Jaume Caresmar, Joan Francesc de Masdeu, Jaume Villanueva, Lluís Dalmau, Ferran Valls, Jaume Martí i un llarg etcètera.

L'apartat següent ja s'ocupa de les fonts diplomàtiques: l'Arxiu dels Comtes d'Urgell, tot i que la majoria dels seus manuscrits s'han conservat a través de publicacions posteriors i alguns es troben als Archives Nationales de France; els arxius i els cartorals dels comtes de Cerdanya, en bona part conservats a l'Arxiu Reial de Barcelona i a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, a més d'altres de dispersos fins i tot per col·leccions privades; els arxius vescomtals de Castellbò, Berga i Cardona, repartits avui també entre altres arxius actuals, com l'Arxiu del Ducat de Cardona, els capitulars de Vic i d'Urgell, el Reial de Barcelona, etc.; els arxius dels coprínceps d'Andorra, repartits avui sobretot entre el l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell i els Archives Nationales de France, i també en la *Collection Doat*, a la Bibliothèque Nationale de France; els cartorals i l'Arxiu de la Seu d'Urgell, amb documents que en part també són a la Biblioteca de Catalunya; els arxius de Sant Climent de Codinet, Sant Sadurní de Tavèrnoles, Santa Cecília d'Elins i Sant Llorenç prop Bagà, que avui es troben especialment repartits entre l'Arxiu Capitular de la Seu, el Reial de Barcelona i la Biblioteca de Catalunya; el cartoral de Solsona, que és als arxius Capitular i Diocesà de Solsona; els arxius de Santa Maria de Serrateix, Sant Llorenç de Morunys i Sant Pere de Portella, que també es troben en bona part als arxius eclesiàstics de Solsona (sens perjudici d'altres documents que es localitzen a l'Arxiu de la Seu d'Urgell i a la Biblioteca de Catalunya, entre d'altres); l'Arxiu de Santa Maria d'Organyà, que avui es troba a la Biblioteca de Catalunya; i altres arxius dels monestirs de Santa Maria de Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Sant Miquel de Cuixà i altres, conservats en diferents institucions públiques, eclesiàstiques i privades.

És extraordinària la recopilació documental duta a terme pel nostre autor, amb desenes d'arxius i edicions documentals consultades, perfectament i detalladament descrites en la introducció. I, de fet, aquesta tasca tan lloable no acaba aquí, ja que, juntament amb la localització i l'anàlisi d'aquesta ingent documentació, Ordeig també classifica i separa la documentació que, tot i haver estat respectada fins a l'actualitat, ha pogut acreditar que és falsa, i que també detalla (existent en diversos arxius).

A continuació s'inicia el diplomatar, recopilat i publicat entre la primera i la segona parts d'aquest volum VIII de *Catalunya carolíngia*. El primer document està datat vers l'any 789 (carta del levita Alcuí de York al bisbe Fèlix d'Urgell, on el primer explica que ha sentit a parlar de la pietat del segon i s'encomana a les seves pregàries) i el darrer és del 13 de febrer de 1019 (un capbreu sobre les propietats llegades per la vescomtessa Sança a la catedral d'Urgell). Després l'autor també transcriu vint-i-set documents falsos, datats entre els anys 779 i 1000 (de diferent naturalesa, com una butlla papal, donacions comtals, una carta de repoblament d'Andorra per Carlemany i el seu fill Lluís, la consagració de la catedral de la Seu d'Urgell per Sisebut, etc.).

L'obra d'Ordeig es completa amb uns mapes elaborats per Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, quinze en total, dels comtats catalans i particularment dels que ens ocupen; i un índex alfabètic de noms elaborat pel mateix Ordeig i per Abel Rubió.

Aquest volum conclou finalment el projecte iniciat per D'Abadal fa gairebé un segle, però al qual, a criteri dels directors actuals, encara se n'afegirà un novè que ja s'està preparant i que recollirà documents de tots els comtats apareguts amb posterioritat a l'edició dels volums respectius i un regest concís de tota la documentació publicada.

Per tant, hem de felicitar doblement l'aparició d'aquesta obra, pel seu contingut i per la informació que conté dels comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga, d'una banda; i perquè conclou aquest llarg, desitjat i tan necessari projecte de recerca i salvaguarda de la documentació històrica dels territoris de la Catalunya Vella, de l'altra.

Coneixem la tasca que està fent Ramon Ordeig amb diverses obres centrades en la Catalunya dels segles X i XI. La seva aportació és fonamental per al coneixement històric del nostre país en un moment decisiu per a la seva formació política i social i per a la consolidació de les seves institucions comtals.

Josep Serrano Daura

RAMON ORDEIG MATA, *GUILLEM DE BALSARENY, BISBE DE VIC, SUCCESSOR D'OLIBA*, VIC, ARXIU BIBLIOTECA EPISCOPAL DE VIC, 2020, 273 P. (ESTUDIS HISTÒRICS/MONOGRAFIA; 8)

Ramon Ordeig ens presenta aquesta refecció, com ell l'anomena, de la que havia estat la seva tesina de llicenciatura, presentada a la Universitat de Barcelona el 1981, dirigida pel traspassat Dr. Manuel Riu Riu (1929-2011) i titulada *Guillem Guifré de Balsareny, bisbe de Vic (1046/47-1074)*. A Riu, precisament, l'autor dedica aquest volum, amb el degut record del bon deixeble.

Ordeig ens trasllada al bisbat de Vic del segle XI amb aquesta biografia del successor immediat del nostre cèlebre bisbe i abat Oliba (bisbe entre els anys 1018 i 1046), i predecessor de Berenguer Sunifred (bisbe del 1078 al 1100). Un treball fet a partir de la documentació localitzada als arxius Capitular de Vic i del monestir de Ripoll (en bona part ja publicats pel mateix autor en sengles diplomataris).

El volum ens introdueix en la biografia del personatge situant-nos al segle XI, en el període que comprèn des de la seva adolescència fins als seus darrers dies, retirat al monestir de Ripoll (després de renunciar a l'episcopat). L'autor destaca el context intel·lectual que es viu a Vic en aquell moment, amb notable influència franca, com s'aprecia especialment en la litúrgia (tot i conservar alguns ritus hispànics o visigòtics).

Un bisbe, Guillem Guifré, que és influït des de la seva adolescència pel mateix bisbe Oliba, que és qui l'ordena com a diaca (1020) i, després, com a ardiaca (1030). Però potser el més interessant i important per a introduir-nos en la personalitat del biografat és, com Ordeig exposa, la seva relació amb l'entorn del bisbe i abat, amb personalitats com Romuald de Ravenna (fundador dels camaldulencs), Pietro Damiani, l'abat Gauzli de Fleury, Joan de Barcelona i un llarg etcètera de personalitats de l'època que promouen, en definitiva, la reforma eclesiàstica i dels costums de l'Església. I entre ells es remarca la proximitat d'Oliba amb Gerbert d'Orlhac, futur papa Silvestre II, i amb el seu successor, Benet VIII. De manera semblant es relaciona el bisbe Balsareny amb els seus successors, Lleó IX, Víctor II i Nicolau II, amb els quals se celebren els primers concilis romans al migdia francès i el primer i el tercer dels quals també coneix i tracta en viatges seus a Roma.

El bisbe Guillem pot participar en alguns d'aquests concilis, els quals, d'altra banda, són prou rellevants perquè condemnin la compra i venda dels càrrecs i béns eclesiàstics i el refús del celibat, afavoreixen el rigorisme moral i, en general, inicien la reforma eclesiàstica.

Feta aquesta llarga i molt interessant introducció, Ordeig ja s'endinsa en el personatge. El primer capítol del llibre s'ocupa del naixement i la família de Guillem de Balsareny. La primera data que troba el nostre autor és del 1014, quan el seu biografat figura en una relació dels membres de la canònica vigatana. I ja entre el 1020 i el 1022 ell mateix es titula «levita» quan figura com a testimoni en diversos documents nota-

rials. Per aquesta informació es pot presumir que el bisbe devia néixer vers l'any 1000, i cal considerar també que viu fins al 1077.

És fill de Guifré de Balsareny, veguer del comte de Barcelona i casat amb Ingilberga, filla d'Ermemir de Besora. Ordeig reconstrueix, a partir de les fonts que té al seu abast, la família paterna i sobretot la materna de Guillem, els seus germans (cinc) i cunyats, i els seus nebots (entre els quals destaca Guisla, que es casarà amb Berenguer Ramon I de Barcelona). El germà gran i hereu de la casa del seu pare és Bernat Guifré, que hereta el comtat de Balsareny.

El segon capítol del volum tracta de Guillem com a canonge i levita a Vic en un període que es pot situar entre els anys 1014 i 1030, al llarg dels quals desenvolupa diferents funcions, com Ordeig dedueix, justificadament, de la documentació amb què treballa. El nostre autor, d'altra banda, no s'oblida de situar-nos en el Vic de l'època i en el context familiar del personatge (amb l'omnipresent Oliba), que és una constant en tota l'obra, de manera que ens permet entendre'l i comprendre'l millor pel que fa a la relació amb el seu entorn.

El tercer capítol ens parla del Guillem ardiaca del bisbat, és a dir, d'un període que se situa entre els anys 1030 i 1046. Un temps en què té una relació personal molt estreta amb Oliba (a més, acull a casa seva dos germans i la seva mare) i en el qual s'està construint la nova catedral de Sant Pere (romànica, sobre la preromànica enderrocada). En aquesta època també moren persones pròximes al nostre ardiaca: de la seva família, com un germà i la seva mare, entre d'altres, i també el comte Berenguer Ramon I, que deixa vídua la seva neboda Guisla. Ordeig aprofita l'ocasió per a explicar-nos les diferents possessions, aous i béns diversos de la família Balsareny: descriu els procediments testamentaris, allò que es llega al nostre bisbe Guillem (futur en aquell moment), etcètera; sense oblidar les relacions familiars i de parentiu que es van entrellaçant en l'exposició.

El quart capítol del volum tracta de l'ascens episcopal de Guillem de Balsareny, «el moll de l'os» de la biografia, com Ordeig ho defineix. Se'ns parla de la seva elecció després de la mort d'Oliba i de la molt possible intervenció en aquesta de l'aleshores comte d'Osona, Guillem, fill de Berenguer Ramon I de Barcelona i de Guisla, neboda del mateix bisbe electe. El nostre autor reconstrueix la cerimònia d'ordenació episcopal i descriu el pontificat de Guillem; entre altres coses, ens explica com segueixen les obres de la catedral de Vic (amb el campanar ja acabat el 1066). Però també se'ns descriu la intervenció diocesana, i molt segurament del mateix Guillem, en actuacions judicials; l'expansió de la diòcesi, la construcció de noves esglésies i la cura dels monestirs; així com la documentació i altres objectes que es conserven a la catedral i al seu arxiu fins avui dia. Mereix una menció a part la intervenció de Guillem de Balsareny en les assemblees de Pau i Treva que se celebren en el període del seu episcopat, en les quals s'aproven diverses constitucions que aproven els comtes de Barcelona i que Ordeig refereix.

També cal destacar la relació de Guillem amb el papat en aquell període, en el qual visita Roma tot coincidint amb la celebració de diversos concilis a la província eclesiàstica de Narbona, dels quals cal assenyalar la condemna dels simoniacs.

El cinquè capítol del llibre es refereix a Guillem de Balsareny com a senyor feudal: dels seus castells de Balsareny, Copons i Castellnou de Bages, i dels de Manresa, Veciana, Montfalcó, Toneu, Gaià i Colltort. En la major part com a hereu del seu germà Bernat i per llegat de la seva mare, i en d'altres, com a comanda comtal.

Finalment, el sisè capítol d'aquest volum s'ocupa del testament del nostre bisbe, de la seva renúncia al bisbat i de la seva retirada fins a la mort al monestir de Ripoll. El seu testament es conserva a l'Arxiu Episcopal de Vic, tot i que la major part dels castells i comtats van revertir, amb la seva mort, als comtes de Barcelona (alguns fins i tot els l'havia venut abans), mentre que d'altres, com els béns materns, sols en tenia l'usdefruit. Sembla que només va poder disposar lliurement del parament, el vestuari i altres objectes —vasos sagrats, llibres, etc.—, que molt probablement devien ser llegats al monestir de Ripoll, al qual es va retirar. Fet el testament, Guillem renuncia, doncs, a l'episcopat i es retira, com exposem, a Ripoll, on resideix fins a la seva mort, sembla que cap a l'11 d'agost de 1077. El 1078 el seu nebot Berenguer Sunifred de Lluçà ja ha estat elegit nou bisbe de Vic.

Després d'aquest darrer capítol i d'un breu epíleg, Ordeig inclou una relació de les fonts documentals històriques i de la bibliografia que ha utilitzat per a la preparació i l'edició d'aquest volum. I a continuació es publiquen set documents que complementen i documenten el treball, sense oblidar altra documentació que afecta el nostre protagonista i que l'autor ja havia publicat amb anterioritat. El volum també inclou uns índexs onomàstic i toponímic molt complets, i tot és acompanyat de diverses imatges i figures que l'enriqueixen.

Felicitem Ramon Ordeig per aquesta nova publicació, una aportació fonamental per al coneixement i l'estudi no solament de la història de Vic, sinó també del comtat d'Osona i, doncs, de la Catalunya Vella al segle XI. L'obra no es limita a reconstruir una biografia, ja que aquesta es descriu dins del context familiar, social, polític i econòmic de l'època, i en el seu territori immediat dins del conjunt de la província eclesiàstica a la qual pertanyia el bisbat. I Guillem de Balsareny és un personatge que se'ns descobreix amb la seva idiosincràsia, ben segur que fortament vinculada a l'abat Oliba, però que també adquireix una gran rellevància personal i una personalitat pròpia. És una obra més, en definitiva, de les diferents i molt interessants aportacions del nostre autor.

Josep Serrano Daura

RAFAEL RAMIS BARCELÓ I PEDRO RAMIS SERRA, *ESTUDIOS SOBRE LA UNIVERSIDAD DE TORTOSA (1600-1717)*, MADRID, DYKINSON I UNIVERSIDAD CARLOS III DE MADRID, 2020, 288 P.

Després de l'edició de les ordinacions de la Universitat de Barcelona, els nostres autors publiquen el seu estudi dedicat a la Universitat de Tortosa, erigida en entitat docent per una butlla papal de Climent VIII el 1600. De fet, el que fa el pontífex és atorgar al col·legi dominic de Sant Domènec i Sant Jordi de la capital ebrenc la possibilitat de concedir títols de grau universitari amb autoritat pontifícia. Anys després, el 1645, Felip III (IV de Castella) li atorga els privilegis reials corresponents i com a universitat pròpiament dita segueix funcionant fins al 1717, quan, com la resta de centres catalans, és transferida a la Universitat de Cervera.

El període en el qual se centra aquest treball, doncs, és el comprès entre els anys 1600 i 1717, i ho fa a partir de les escasses fonts documentals existents. Entre aquesta informació, els autors donen a conèixer els estatuts de la Universitat.

Però, tot excedint el seu plantejament inicial, també presenten els estatuts del Col·legi de Sant Maties i Sant Jaume, aleshores acabat de crear per a la conversió dels nois menors moriscos, és a dir, per als sarraïns conversos (d'entre vuit i catorze o quinze anys). Aquest col·legi, regit també per l'orde de Predicadors, queda vinculat en tot cas a la Universitat tortosina perquè en els seus estatuts es preveu la possibilitat que els menors estudiants puguin ordenar-se sacerdots, i per a això han d'estudiar Arts i Teologia a l'altre centre (fetes prèviament les proves d'aptitud necessàries).

Tornant al treball en si, el primer capítol descriu d'entrada les fonts que els autors han utilitzat per a la seva realització, arxivístiques i bibliogràfiques. Després situa la Universitat en el context de la Corona d'Aragó, amb la peculiaritat que la de Tortosa és un centre del que s'anomena *model conventual*, en el nostre cas, dominic, igual que altres universitats com les d'Oriola i Solsona, del mateix orde religiós, i la de Gandia, jesuïta. La resta d'universitats de la Corona d'Aragó són i depenen de les municipalitats respectives: Lleida, Perpinyà, Osca, Girona, Barcelona, Saragossa, Palma, València i Vic.

En qualsevol cas, cal destacar que a començaments del segle XVII Catalunya concentra el major nombre d'universitats respecte d'altres territoris hispànics. I a les esmentades conventuals i municipals, encara hi hem d'afegir la de Tarragona, creada el 1572 pel seu arquebisbe, el cardenal Gaspar Cervantes de Gaeta, i la qual dos anys després aconseguix el privilegi papal per a conferir graus en Teologia i Filosofia exclusivament a clergues.

Encara en aquest primer capítol del treball de Rafael i Pere Ramis, es descriuen els centres dominics d'Oriola i Solsona, des de la seva creació fins pràcticament principis del segle XVIII, i es posa en relació el seu sistema organitzatiu i de funcionament amb el mateix model aplicat pels dominics a Castella (Àvila i Almagro) i Navarra (Pamplona).

El segon capítol del llibre s'ocupa de la creació de la Universitat tortosina a partir dels Reials Col·legis dominics, creats sota l'advocació conjunta de sant Domènec i sant Jordi. Després d'uns breus precedents, s'entra en la creació dels col·legis per la butlla apostòlica de Pau III del 26 de febrer de 1534 en un edifici donat a l'orde de Predicadors pel bisbe de Tortosa. Un col·legi que en aquesta primera etapa de la seva història es va dedicar a la formació dels seus religiosos en Arts i Teologia.

El centre és dotat el 1544 per Carles I perquè tingui els recursos suficients per a tenir un professorat competent. I així continua fins que el bisbat intenta recuperar-lo sota la seva autoritat i el seu patronatge el 1563, quan es crea i es construeix el nou col·legi per a la formació dels moriscos de Tortosa i de les Terres de l'Ebre. El nou centre, dedicat a sant Maties i sant Jaume, devia dotar de nous estudiants l'altre col·legi i això afavoria les seves possibilitats de convertir-se en estudi general, cosa que finalment succeí el 1600 per un privilegi apostòlic.

La butlla de Climent VII aprova els estatuts de la nova universitat pontifícia, amb dinou capítols. En tot cas, el centre sols podia concedir els graus de Teologia i Arts. Els estudiants havien de superar uns proves prèvies d'admissió, amb un examen sobre lògica i filosofia d'Aristòtil per a Arts, i sobre la *Summa theologiae* de sant Tomàs d'Aquino per a Teologia. Pel que fa als graus, calien dos anys d'estudis per a obtenir el de batxiller i tres més per al de doctor. D'altra banda, els estatuts regulen també els aspectes essencials de l'organització i el funcionament de la Universitat.

A continuació, els autors tracen una breu ressenya històrica del centre tortosí fins a la promulgació del Decret reial del 17 d'agost de 1717, que transferia totes les universitats catalanes a Cervera i establia una única seu docent superior a Catalunya: un nou col·legi per a vuitanta estudiants de tot el Principat. El Col·legi de Sant Domènec i Sant Jordi segueix ensenyant Arts i Teologia solament a eclesiàstics: no pot reconèixer ni conferir els graus corresponents als laics i, per tant, aquests no poden servir després perquè es graduïn a Cervera.

El tercer capítol del volum relaciona i inclou unes referències biogràfiques breus dels rectors i dels lectors o mestres del centre tortosí des de la seva erecció fins al 1717. I el quart es refereix en termes generals als graduats per la nostra universitat.

Finalment, el llibre inclou primer, com ja hem indicat més amunt, els estatuts del nou col·legi per a la formació dels moriscos i els estatuts de la mateixa universitat, i després conté un llistat dels graduats també des del 1600 fins al 1717.

Es tracta d'una obra, doncs, que completa el panorama historiogràfic de les universitats catalanes i de la Corona d'Aragó en general; una més de la profusa producció bibliogràfica dels nostres autors sobre aquest tema, convertit en projecte de recerca molt rellevant i ben fructífer.

Josep Serrano Daura

RAFAEL RAMIS BARCELÓ I PEDRO RAMIS SERRA, *LAS ORDENACIONES DE LA UNIVERSIDAD DE BARCELONA DE 1638*, MADRID, UNIVERSIDAD CARLOS III DE MADRID I DYKINSON, 2019, 254 P.

L'estreta col·laboració de Rafael i Pedro Ramis sobre la història institucional del Principat segueix produint fruits extraordinaris. En aquest cas, sobre la història universitària, en concret la de la Universitat de Barcelona, i en un àmbit fonamental per a conèixer la seva organització i el seu funcionament: el de la seva normativa interna aprovada el 1638 i que regeix fins a la transferència de les universitats catalanes el 1717 a favor de la Universitat i Estudi General de Cervera, un cop acabada la Guerra de Successió a la Corona espanyola.

De fet, els mateixos autors han dedicat nombrosos esforços a l'estudi de les universitats catalanes i aquest no és l'únic treball que publiquen en aquest àmbit. És indubtable que aconseguiran omplir el buit historiogràfic que existeix respecte a aquesta qüestió.

Quant al present volum, el treball que presentem és en si mateix un primer pas per a conèixer amb certa profunditat l'ensenyament superior a Catalunya en aquella època i poder-ne tenir una visió més completa. I més encara si tenim en compte que aquestes ordinacions inspiren les dels altres centres universitaris catalans.

De fet, el treball dels nostres autors és més ambiciós del que inicialment pot semblar a la vista del seu títol. I és així perquè inclou un estudi preliminar que traça la història de la mateixa Universitat de Barcelona des de la seva fundació el 1450. A la Ciutat Comtal ja des del 1401 hi ha l'Estudi de Medicina i Arts, però no és fins a mitjan segle que la Corona concedeix el privilegi perquè es creï la Universitat de Barcelona.

Els primers estudis generals de Catalunya són el de Lleida, fundat el 1300 (el primer de la Corona d'Aragó), i el de Perpinyà, creat el 1349. A Aragó hi ha el d'Oscà des del 1354 i el de Saragossa des del 1474; a Mallorca es creen els seus el 1483 i a València, el 1500.

Això no obstant i malgrat la seva creació el 1450, la Universitat barcelonesa no es comença a posar en marxa fins al 1507, i ho fa amb un primer pas: la unificació de totes les escoles d'arts de la ciutat en un «Studi de les arts liberals» que queda sota la jurisdicció del canceller de l'Escola de Medicina.

Carles I, davant la decadència de l'Estudi General de Lleida i del de Cervera, promou Barcelona com a seu universitària. D'aquesta manera i atès que la ciutat es consolida com el centre polític i administratiu efectiu del Principat, s'afavoreix la creació d'un estudi general amb quatre facultats: les d'Arts i Medicina, ja existents, i les de Teologia i Dret, que s'estableixen de nou. No és un procés uniforme, sinó successiu: primer s'introdueixen els estudis teològics, el 1547, i a partir del 1559 es fa amb els jurídics.

Ja amb les quatre facultats establertes, el 1560 es publiquen precisament les *Ordenacions per reformacio y perpetua fundacio de la Universitat del Studi General de la ciutat de Barcelona*.

En aquest mateix període, abans i després d'aquesta data de 1560 es creen altres centres universitaris a Catalunya: a Tarragona el 1529, a Vic el 1599, a Tortosa el 1600 i a Girona el 1601 (sense oblidar el que els dominics creen també a Solsona, però sense tenir l'autorització corresponent ni estudis reglats).

A totes aquestes universitats, recordem que hi hem d'afegir les de Lleida i Perpinyà. I totes, a més, pateixen la competència de les escoles que van fundant els dominics i els jesuïtes, fins al punt que pot dir-se que els estudis generals entren en crisi, perden alumnes i els seus centres no assoleixen ni un bon nivell de formació ni el prestigi necessari per a la formació dels estudiants del país.

D'altra banda, els estudis generals no tenien tots una mateixa organització: el de Lleida, per exemple, tenia una gestió autònoma d'acord amb la qual els propis estudiants elegien el rector; a més, els universitaris es dividien en grups segons la nació de la Corona a la qual pertanyien, un criteri que responia a la consideració de l'Estudi ilerdenc com a comú als quatre estats de la monarquia. Hi havia, no obstant això, un cert control municipal, tot i que l'Estudi tenia un govern propi i separat. A més, era sobretot una universitat de legistes i canonistes.

En canvi, la Universitat barcelonesa era municipal: la gestionava el Consell de Cent amb la col·laboració del bisbat i del capítol catedralici, que aportaven una part important dels professors. Els consellers de la ciutat intervenien constantment en la seva administració i això conduí a la introducció de reformes contínues durant el mateix segle XVI: 1562, 1567, 1571, 1575, 1576, 1588 i 1596. I encara les seguiren d'altres els anys 1629, 1638, 1656, 1670, 1681 i 1696.

Els nostres autors se centren primer en les ordinacions inicials del 1559, publicades l'any següent. Són considerades les fundacionals, amb trenta capítols que inclouen les obligacions i els salaris dels catedràtics dels estudis i fixen les matèries que s'han d'estudiar: gramàtica, retòrica, grec, filosofia, teologia, medicina i dret. A més a més d'aquestes matèries —podríem dir-ne— obligatòries, n'hi ha d'altres que poden tractar-se amb l'autorització prèvia del rector: matemàtiques, cosmografia, astrologia, música, llengües i altres per definir. Un fet destacable és que aquestes ordinacions proclamen el monopoli docent a tota la ciutat a favor de l'Estudi General, en perjudici de monestirs i convents; també fixen el curs escolar des de l'1 de setembre fins a l'agost de l'any següent, i reglamenten l'horari de les classes i la manera de fer les disputes o discussions acadèmiques, la metodologia per a conferir els graus de les facultats, i les competències de les pròpies autoritats sota la direcció conjunta d'un canceller i un rector.

De les reformes posteriors d'aquestes ordinacions destaca la del 1596, segons la qual es crea un consell general i un consell de vint-i-quatre doctors per al govern de la Universitat, els quals poden presentar ternes als consellers de la ciutat per a l'elecció del rector; es reforça l'autoritat del rector davant del canceller; es reordenen els estudis de les facultats; s'augmenten les càtedres; es crea una càtedra de cirurgia i una altra d'hebreu; es reorganitza el cos docent amb càtedres de substitució per a batxillers

i doctors novells, i es promou l'estudi del dret amb una càtedra de lleis, en la qual s'havien d'estudiar els textos justinianencs, i una de cànons, en la qual es treballaven el Decret de Gracià i les Decretals.

Una altra reforma rellevant és la del 1629, ja que permet al Consell de Cent crear definitivament sis càtedres de filosofia. Però potser el canvi més important és que s'autoritza que quatre estudiants, un per cada facultat, puguin accedir als consells de la Universitat. D'altra banda, segueix reforçant-se l'autoritat del rector, ja que se'l dota de major autonomia respecte dels consellers de la ciutat.

A continuació Rafael i Pere Ramis es refereixen a les ordinacions del 1638, l'objecte central del treball que presentem. Un cos normatiu que s'elabora per manament del Consell de Cent, segons l'acord pres en la seva reunió del 20 de febrer de 1638. Els consellers constaten que cal redreçar «moltes coses» del funcionament i l'organització de la Universitat, i per això es crea una comissió d'estudi composta per vuit persones del mateix Consell (que representen a tots els estaments), sis doctors del mateix Consell i dos representants de cada facultat (vuit en total).

I des de l'11 d'agost fins al 29 de novembre de 1638, en diverses i successives sessions, el Consell de Cent discuteix i aprova les noves ordinacions. Les novetats més importants que inclouen són, entre d'altres, que s'organitza la Facultat d'Arts i Filosofia en quinze càtedres (sis de filosofia, quatre de gramàtica, una d'hebreu, una de grec, una de matemàtiques, una de cirurgia i una de retòrica); la de Medicina passa a tenir-ne sis; la de Lleis i Cànons, sis, i la de Teologia, també sis.

Malgrat la seva aprovació, la quasi immediata Guerra dels Segadors impedeix la impressió d'aquestes ordinacions, però entren en vigor i encara són lleugerament modificades el 1641; i segueixen plenament vigents fins a la reforma següent, el 1656. I, a més, el 1658 es crea el Col·legi de Cirurgians de Barcelona, amb el seu propi ordenament regulador.

Tornant a la reforma del 1656, se cenyeix a qüestions que afecten els programes d'estudi sobretot de Medicina i Dret, i en la resta es manté vigent la normativa del 1638. D'altra banda, cal destacar que aquestes ordinacions serveixen de base per a les noves que s'aproven a Vic i a Girona els anys posteriors. I, malgrat alguns conflictes que se susciten els primers anys del regnat de Felip V, el cert és que aquest cos normatiu regeix fins al 1714 de manera ininterrompuda.

Per a acabar, el volum dels nostres autors inclou la transcripció de les ordinacions esmentades i que figura en el títol del llibre, les del 1638, segons dues còpies manuscrites del document localitzades a l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona i a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Es tracta d'un text de seixanta-set capítols que en les primeres planes inclou un índex en el qual s'exposa el seu contingut.

És un extens ordenament jurídic que estableix l'organització i el funcionament de la Universitat, de les seves facultats, de les seves càtedres, etcètera. Destaca la seva estructura, sota la direcció d'un rector i un vicerector i amb el seu professorat (amb doctors, agregats, catedràtics, oficials, ministres), el seu Consell General, el seu racio-

ner, el seu secretari i el seu escrivà, els seus bidells, etcètera. Així mateix, regula l'accés dels estudiants, els exàmens que han de superar, les matèries d'estudi de cada disciplina i els distints graus que es concedeixen.

Aquesta obra és, doncs, un treball extraordinari que ens permet conèixer amb tots els ets i uts l'organització dels estudis superiors a Catalunya a l'edat moderna i el funcionament dels centres universitaris. Un estudi que s'insereix en aquesta línia de recerca encetada i brillantment desenvolupada pels nostres autors en els darrers anys, com acredita llargament la seva producció historiogràfica.

Josep Serrano Daura

NECROLOGIQUES

MARIA TERESA TATJER PRAT (1940-2020). *IN MEMORIAM*

La cruel pandèmia que encara ens afligeix ha provocat la ruptura de la vida ordinària i de la comunicació habitual no solament a escala global i de la ciutadania, sinó sobretot en les esferes íntimes de la família, dels amics i dels col·legues i companys de professió, on la mort ha aparegut sobtadament i per això envides hem pogut celebrar el dol de comiat amb totes les persones que han traspassat durant aquest període.

És el cas de la bona i gran amiga Maria Teresa Tatjer, que va morir no a causa del virus, però sí en plena pandèmia, la vigília del dia de Nadal del 2020.

La tardor de l'any 1976, quan vaig incorporar-me com a professor ajudant d'Història del Dret al seminari de la Universitat de Barcelona que dirigia el catedràtic doctor Josep Maria Font i Rius, ja em vaig trobar asseguda al cap de la taula comuna de la sala de lectura, des d'on controlava tot l'espai, la Teresa Tatjer, que era col·laboradora de la càtedra des de finals del 1973. Aleshores, juntament amb el malaguanyat Josep Maria Gay, vam accedir tots tres a la condició d'ajudants de la Facultat. Durant gairebé quinze anys vam fer plegats el període de formació i la primera etapa postdoctoral a la Universitat de Barcelona, de manera que conservo ben viu el record de la seva amistat, companyonia i generositat intel·lectual, que van facilitar l'aprenentatge comú de la vida acadèmica, en totes les seves dimensions.

Al principi la Teresa va refrescar la seva formació jurídica i en història del dret sota el mestratge del professor Font i Rius, perquè durant molt de temps no li fou possible conciliar la vida familiar amb la professional, a la qual la facultava el seu títol de llicenciada en Dret.

Amb tot, la seva tenacitat i voluntat de superació, així com la seva notable intel·ligència, li van permetre recuperar el temps perdut per a l'acadèmia i avançar en l'estudi de l'assignatura, de manera que ben aviat el professor Font li assignà un tema per a elaborar la seva memòria doctoral, que li permetria després seguir el cobert itinerari acadèmic que la Teresa s'havia proposat transitar. El tema de la tesi era la recerca i l'estudi dels orígens i la primera etapa d'actuació de l'Audiència Reial a la Corona d'Aragó.

Es tractava d'una qüestió d'història institucional certament rellevant perquè significava centrar l'estudi en la noció de *justícia* i en la seva administració, seguint l'actuació personal del monarca de la Corona d'Aragó des de finals del segle XIII, però també analitzant el posterior procés d'institucionalització i formalització jurídica d'aquella activitat judicial durant el segle XIV i fins l'any 1387, quan es produí la descentralització de l'Audiència Reial amb el nomenament de tres vicecancellers, un per a cadascun dels àmbits territorials peninsulars de la Unió (Catalunya, Aragó i València).

La seva tesi va ser ben reeixida i quan va defensar-la el 1987 va obtenir la qualificació d'excel·lent *cum laude*, la qual cosa va permetre a la Teresa assumir la docència d'Història del Dret de manera continuada a la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona fins a la seva jubilació reglamentària l'any 2010, i també li va permetre

consolidar i estabilitzar la seva posició acadèmica en guanyar el concurs a la plaça de professor titular d'universitat en història del dret que s'havia convocat per a la universitat esmentada el 1988.

A continuació, la Teresa va explotar i ampliar els resultats de la seva recerca doctoral amb la publicació d'un conjunt d'articles de revista o de col·laboracions en obres col·lectives sobre l'administració de justícia en l'àmbit general de la monarquia de la Corona d'Aragó i en l'àmbit jurídic especial de determinades localitats catalanes, com Horta de Sant Joan, la Torre de l'Espanyol, Barcelona, Miravet o Tortosa, i al Baix Aragó, tot analitzant les seves cartes de poblament i les redaccions àmplies de costums, des de la visual prioritària de l'activitat judicial.

També cal recordar el seu treball pioner, publicat el 1978 a la *Revista Jurídica de Catalunya*, «Constituciones de Cataluña y comentarios de juristas relativos al fideicomiso», que constituïa un breu estudi en vertical de la figura jurídica del fideïcomís des de l'època visigoda fins a la Compilació del dret civil especial de Catalunya (1960), tot destacant la influència dogmàtica i doctrinal en la seva configuració de juristes del *ius commune* europeu. Aquest treball va tenir una versió en francès publicada anys més tard (1993) a la *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*. Amb aquesta incursió en la història del dret privat català, Teresa Tatjer posava en valor les lectures que havia fet dels autors catalans contemporanis (Borrell, Condomines, Pons Guri, etc.) que havia trobat entre els llibres de la biblioteca del seu admirat pare, un secretari judicial dedicat a la pràctica forense en els tribunals de primera instància i instrucció, però posseïdor d'una cultura jurídica d'àmplia volada i d'un interès pel dret català que va saber transmetre i per això sempre va ser per a la seva filla Teresa un exemple que calia seguir.

Entre les aportacions més destacades que Teresa Tatjer ens va oferir cal esmentar les seves notes sobre el Consell Reial¹² com a òrgan de govern de la Corona d'Aragó, amb funcions jurisdiccionals que el feien actuar com a tribunal de justícia sota la presidència del mateix rei o d'oficials delegats com el canceller, els oïdors, els regents, etcètera; i també les seves precisions sobre el funcionament de les vies de justícia i de govern de la monarquia a la baixa edat mitjana a Catalunya,³ amb l'anàlisi de les com-

---

1. Cfr. Maria Teresa TATJER PRAT, «La potestad judicial del rey. El consejo del rey en su función de administrar justicia (s. XIII y XIV)», a *El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*: ACTAS. XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. 20-25 de septiembre de 1993, Jaca (Huesca), tom I, vol. 2, *Comunicaciones a la ponencia 1. 1: El ejercicio del poder real: instituciones e instrumentos de Gobierno*, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación y Cultura, 1996, p. 377-388.

2. Cfr. Maria Teresa TATJER PRAT, «Notas sobre la jurisdicción civil del veguer de Barcelona (siglo XIV)», dins Salvador CLARAMUNT RODRÍGUEZ (coord.), *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als Decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Barcelona-Lleida, 7-12 de setembre del 2000, vol. III, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, p. 943-952.

3. Cfr. M. Teresa TATJER PRAT, «La jurisdicción en Cataluña», dins Josep SERRANO DAURA (ed.),

petències de nomenaments judicials, de l'avocació de causes i de les diverses instàncies d'enjudiciament, des de la primera instància de les causes fins a les apel·lacions i suplicacions. Amb un altre registre de caire divulgatiu i com a lliçó universitària,⁴ va exposar el quadre de l'administració general de justícia reial amb la presentació conjunta de l'Audiència i del Consell Reial, així com la seva evolució durant l'època moderna, on apareixen el Consell Suprem d'Aragó i les audiències reials de cadascun dels regnes i territoris que formaven la Unió: Catalunya, Aragó, València, Mallorca i Sardenya.

Pel que fa a les seves contribucions al coneixement de l'administració de justícia en l'àmbit local de les viles i ciutats de Catalunya, destaca la seva aportació sobre els Costums d'Orta de Sant Joan (1296),⁵ on el règim jurisdiccional que regulava la justícia local era fruit d'una coordinada harmonia o simbiosi entre els drets senyorials dels templers, els municipals de la comunitat vilatana d'Horta, els generals del monarca i els universals o europeus representats pels *iura communia* (dret romà i canònic).

El 2009, vint-i-tres anys després de defensar la seva tesi doctoral, Teresa Tatjer la va publicar, amb una actualització bibliogràfica i de continguts, dins de la «Col·lecció d'Estudis d'Història del Dret» de la Universitat Pompeu Fabra. Aquesta col·lecció és resultat del Seminari Permanent i Interuniversitari d'Història del Dret Català Josep Maria Font i Rius, al qual la Teresa pertanyia i en el qual havia participat activament durant diverses anyades fins que la seva salut, que es va anar deteriorant progressivament, ho va impedir. El llibre va merèixer la consideració crítica d'alguns historiadors del dret.⁶ La paraula *audiència* té un significat polivalent. Si es parteix de considerar únicament «audiència» les audiències reials de l'època moderna, quan ja estan plenament organitzades o institucionalitzades, com fa el professor Carlos Garriga, aleshores és evident que no es pot parlar d'Audiència Reial a l'època medieval dels segles XIII i XIV. Tanmateix, tothom coneix el principi que la funció crea l'òrgan i, per tant, que la funció de fer justícia en les causes crea l'òrgan de l'Audiència i ho fa a través d'un procés històric en què les zones de penombra de la seva fase original i la primera etapa d'actuació són ben àmplies. Per tant, estimo que a partir de les *Leges palatinae* de Jaume III de Mallorca, del 1337, de les subsegüents ordinacions de la

El territori i les seves institucions històriques: Actes. Ascó, 28, 29 i 30 de novembre de 1997, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, p. 293-333.

4. Cfr. Maria Teresa TATJER PRAT, «La administración de justicia real en la Corona de Aragón», *Rudimentos Legales: Revista de Historia del Derecho*, núm. 1 (1999), p. 89-115.

5. Cfr. Maria Teresa TATJER PRAT, «L'administració de justícia segons el dret d'Orta», a *1296-1996. 700 anys dels Costums d'Orta: Actes de les Jornades d'Estudi. Orta, 25, 26 i 27 d'octubre de 1996*, Calaceit, Ajuntament d'Horta de Sant Joan, 1997, p. 103-119.

6. Cfr. Gérard GUYON, «[I]. Maria Teresa Tatjer Prat, La Audiencia real en la corona de Aragón. Orígenes y primera etapa de su actuación (S. XIII y XIV)», a <www.researchgate.net/publication/227433075_I_Maria_Teresa_Tatjer_Prat_La_Audiencia_real_en_la_corona_de_Aragon_Origenes_y_primera_etapa_de_su_actuacion_S_XIII_y_XIV> (consulta: 5 novembre 2021). Carlos GARRIGA, «La imposible audiencia real en la Corona Aragonesa del siglo XIV. Un comentario», *Initium*, núm. 15 (2010), p. 737-760.

Casa i Cort de Pere el Cerimoniós, del 1344, de la posterior normativa específica del rei i de les Corts Generals del 1376 i del 1382-1388, i d'alguns testimonis documentals de la seva actuació efectiva que aporta i analitza Teresa Tatjer en el seu llibre, es pot afirmar clarament l'existència de l'Audiència Reial a la Corona d'Aragó en el segle XIV, que és la tesi defensada per l'autora.

Certament, aquest és un tema per al debat i la discussió i que mostra la fecunditat, l'honestetat i la bona labor de la recerca duta a terme per Teresa Tatjer, com, per altra part, reconeixen els mateixos crítics de l'obra. Malauradament, la Teresa ja no pot estar amb nosaltres per a participar en aquest eventual debat científic que de ben segur que ens enriquiria a tots.

A banda de la seva perllongada activitat docent, que es projecta sobre més de vint-i-cinc cohorts d'estudiants de la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, Teresa Tatjer també fou elegida directora del Departament d'Història del Dret, Dret Romà i Dret Eclesiàstic de l'Estat, la qual cosa mostra la confiança de què va gaudir entre els seus companys.

Per a acabar aquestes pàgines necrològiques només voldriem fer constar el nostre desig que puguem recordar molts anys l'exemplar persona i historiadora del dret que fou Teresa Tatjer i, també, la companya i amiga en les tasques universitàries i en la vida.

Tomàs de Montagut
Universitat Pompeu Fabra
Eudald Vendrell Ferrer
Universitat de Barcelona

La Dra. Teresa Tatjer Prat al Seminari d'Història del Dret, dirigit pel Dr. Josep M. Font Rius, de la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona.

JESÚS MASSIP (1927-2021), INVESTIGADOR I ARXIVER

L'activitat investigadora de Jesús Massip Fonollosa (1927-2021) comença el 1959, quan publica a la revista *La Zuda* un estudi sobre el manuscrit dels Costums de Tortosa que seria la seva tarja de presentació en els cercles de la recerca històrica abans d'accedir a la direcció de l'Arxiu de Tortosa (1960). De fet, quan el 1962 va acudir al VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó celebrat a Barcelona, l'eminent jesuïta Miquel Batllori va citar-lo en la seva intervenció sobre historiografia catalana i així i en aquell context es van conèixer. Va ser l'origen d'una llarga i profícua amistat que Massip evoca en el poema dedicat a Batllori a *Personatges i paisatges*, el seu últim recull poètic.

La recerca de Jesús Massip es va originar en els cursos universitaris d'història del dret que impartia Josep M. Font i Rius (1915-2018), amb qui va col·laborar extensament des de l'arxiu tortosí en les seves recerques. Font i Rius l'orientà en uns cursos de doctorat que Massip va realitzar tardanament i acabà dirigint la seva tesi doctoral. Una tesi que, com no podia ser d'altra manera, va tractar del compendi jurídic tortosí, el primer codi de lleis escrit originàriament en català i columna vertebral de la seva recerca històrica. Massip ha demostrat minuciosament que els Costums de Tortosa arrencaven amb la carta de poblament de Ramon Berenguer IV (1149) i que van anar creixent amb un seguit de costums no escrits al llarg del segle XII i principis del XIII i que es començaren a posar per escrit sota el regnat de Jaume I, malgrat la reticència dels poders feudals perquè s'estava configurant una legislació que atorgava als ciutadans un protagonisme inèdit fins a aquella data. Massip va detectar que, justament per a neutralitzar aquest protagonisme, els templers, cosenyors de Tortosa, van fer circular una versió subtilment manipulada respecte de l'original comtal, que lògicament els afavoria. No se'n van sortir. El cos legal va culminar el 1272 amb la redacció del còdex conegut com a *Consuetudines*, impulsat per la ciutat, però impugnat per la senyoria (templers i Montcada), i revisat fins a la seva aprovació definitiva per la Sentència arbitral del 1277, mostra primerenca del pactisme català, en què el poder feudal ha de cedir davant la puixança dels poders urbans.

Així, com deia Vicens Vives, Tortosa contribueix decisivament a l'aparició del tercer braç, l'estament popular, en la vida pública de Catalunya, en els orígens del parlamentarisme europeu. Recordo que, quan era estudiant de paleografia, vaig ajudar a transcriure el llarg rotlle format per vuit pergamins cosits que conté el procés de revisió d'aquella redacció ciutadana, amb les rúbriques aprovades, rebutjades o reformades per acord i compromís entre l'orde del Temple, els Montcada i la ciutat, i que culminaria amb l'aprovació pactada per totes les parts i la confecció d'un nou còdex expurgat. Aquells Costums de Tortosa escripturats ja en època del Conqueridor van ser el model de base per a l'establiment dels Furs de València, com demostra àmpliament la recerca detallada de Massip.

Tot plegat queda reflectit en un estudi cabdal, *La gestació de les Costums de Tortosa* (1984). Després d'una recerca gairebé detectivesca a l'encaç d'aquest còdex

extraviat (que havia pertangut al marquès de la Roca de Tortosa, cosa que el va dur a Sevilla, on residien els hereus, que ja se l'havien venut a un llibreter de Madrid), la perquisició va culminar amb la descoberta del manuscrit trescentista a la biblioteca March, de Palma, i amb la seva edició facsímil (1999). Indagacions que, comptat i debatut, li van permetre coronar la seva recerca amb l'estudi i l'edició crítica dels Costums de Tortosa, publicada per la Fundació Noguera (1996). Uns estudis, però, que no hauria pogut fer sense el sanejament, l'ordenació i la catalogació prèvia de l'Arxiu tortosí, primer publicant *El catàleg de l'Arxiu Territorial de Tortosa de 1574* (1987), l'únic existent i potser inspirat per Cristòfor Despuig, i després confegint l'actual *Inventari de l'Arxiu Històric de Tortosa*, publicat en dos volums el 1995 (vol. I, pergamins; vol. II, paper).

La seva recerca ha abastat un ampli ventall de temes de la història medieval, basada en la documentació de l'Arxiu Històric tortosí, i ha participat en tots els congressos d'Història de la Corona d'Aragó fets des del 1962 (Barcelona) fins al 2004 (València). Massip va passar, doncs, per Nàpols, Palerm, Saragossa, Montpeller, Mallorca o l'Alguer (Sardenya), sempre especialment invitat perquè aportava documentació inèdita sobre les ciutats de l'antiga Corona que acollien el congrés, molt ben relacionades amb la puixant Tortosa tardomedieval, com testimonia l'Arxiu. També en aquest sentit va ser convidat a participar en el XI Congrés Internacional d'Arxius de París i en el Simposi Internacional d'Estudis Moriscos celebrat a Tunis l'any del cinquè centenari de la caiguda de Granada (1992), on, allunyant-se del triomfalisme dels col·legues espanyols, que parlaven de «conquesta», va ser acomboiat pels tunisians perquè justament aportava la documentació que demostrava la permanència de la població morisca al territori de Tortosa gràcies a l'èxit d'integració pacífica que havien aconseguit els Reials Col·legis i a l'especial protecció episcopal.

La tasca de Massip al capdavant de la institució municipal tortosina queda palesada amb l'edició de dues memòries: *Un quart de segle del Museu i Arxiu Municipal de Tortosa (1961-1986)*, publicada el 1987, i *El Museu i Arxiu Municipal de Tortosa (1987-1991)*, editada el 1993. Però també amb l'assaig *El tresor de la catedral de Tortosa i la Guerra Civil de 1936* (2003), fruit d'una llarga indagació a la recerca de l'extraviada orfebreria medieval tortosina, que va dur Massip als dipòsits del Banc d'Espanya de Madrid i fins a resseguir les traces que apuntaven a Mèxic i Nova York, bé que sense resultats. Tot plegat gràcies a l'inventari i la col·lecció fotogràfica del prevere Eduard Solé Lleixà (1880-1955), purgat pel franquisme que no va poder retornar al seu bisbat i la documentació del qual va ingressar a l'Arxiu tortosí el 1962.

Altrament, Massip va ser professor i director de l'Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics de Tortosa (1971-1991), delegat del Patrimoni Historicoartístic de la zona de l'Ebre (1960-1980) i professor d'Història de l'Art i d'Història del Dret de la Delegació de la Universitat a Distància de Tortosa (UNED) (1974-1983), on excepcionalment es feien classes presencials amb el Museu-Arxiu com a aula i taller de pràctiques.

El 1988 va rebre el Premi Jaume I d'Actuació Cívica de la Fundació Lluís Carulla per a distingir la seva tasca al servei de la identitat dels països de llengua catalana, el 1991 va ser nomenat acadèmic corresponent per Tortosa de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi (Barcelona), el 2014 va obtenir el Premi Joan Martí i Miralles, atorgat pel Col·legi d'Advocats de Tortosa, i el 2015 li fou concedida la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya «en reconeixement a la seva dedicació a la cultura des dels anys més difícils».

Al final de la seva vida defensava la permanència del monument a la Batalla de l'Ebre (construït el 1966 sobre el pilar central de l'antic pont de la Cinta), eliminant-ne —això sí— tots els elements franquistes i redimensionant la colossal escultura en memòria de la cruent contesa, última resistència republicana a l'exèrcit colpista. I proposava incorporar-hi amb lletres grans els versos de Clementina Arderiu «Joventut, barca afonada, amb totes les veles altes» (*Sempre i ara*, 1946), en expressiu homenatge a l'anomenada Lleua del Biberó, que s'hi va deixar la pell. D'altra banda, el monument és l'obra de més envergadura i ambició de l'escultor Lluís M. Saumells i Panadés (1915-1999), moltes peces del qual es conserven al Museu d'Art Modern de Tarragona, al costat de les de Julio Antonio, Santiago Costa o Rafael Bartolozzi. La memòria històrica sovint s'ha demostrat més eficaç en el reciclatge que en la destrucció, i Massip apostava per recordar el règim criminal que va fer erigir aquella baluerna, capgirant-ne el missatge com un mitjà i posant en evidència la ignomínia feixista.

Francesc Massip Bonet
Universitat Rovira i Virgili

El Dr. Jesús Massip Fonollosa.

NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS PER A L'EDICIÓ

1. Els articles s'han de redactar en català preferiblement i s'han de presentar en suport de paper i en disquet o CD (si pot ser, picat en el programa de tractament de textos Microsoft® Word per a PC).
2. El cos de la lletra ha de ser del 12, i el text s'ha de compondre amb un interlineat d'un espai i mig.
3. L'extensió de l'article no pot ser inferior a deu pàgines (2.100 caràcters per pàgina). Tots els fulls han d'anar numerats correlativament.
4. La bibliografia s'ha d'incloure al final de l'article. Ha d'estar ordenada alfabèticament per autors i ha de seguir els criteris següents (hi ha uns criteris més detallats a la disposició dels autors).
Els llibres s'han de citar: COGNOM, Nom; COGNOM, Nom. *Títol de la monografia: Subtítol de la monografia*. Lloc de publicació: Editorial, any. Nombre de volums. (Nom de la Col·lecció; número dins de la col·lecció) [Informació addicional]
Els articles de publicacions periòdiques s'han de citar: COGNOM, Nom; COGNOM, Nom. «Títol de la part de la publicació en sèrie». *Títol de la Publicació Periòdica* [Lloc d'Edició], número del volum, número de l'exemplar (dia mes any), número de la pàgina inicial - número de la pàgina final.
5. Les notes s'han de compondre al peu de la pàgina on figura la crida, que s'ha de compondre amb xifres aràbigues volades.
6. En el cas que hi hagi figures, gràfics o taules, s'han de presentar numerats correlativament en fulls a part i indicar dins del text el lloc en què s'han d'incloure durant el procés de maquetació.

7. Juntament amb l'article s'han de lliurar en un full a part algunes dades del currículum de cada autor (quatre línies de text com a màxim).
8. Al final de l'article cal afegir un resum d'un màxim de quinze línies (1.050 caràcters), en: català, castellà i anglès.
9. Amb vista a la indexació en diferents bases de dades, s'han de proposar cinc mots clau com a mínim (en català, castellà i anglès), els quals s'haurien d'extreure, si és possible, de tesaurus o diccionaris d'especialitat.
10. Per a garantir la qualitat dels treballs que es publiquin, el Comitè Editorial i el Comitè Científic sotmetran els articles rebuts a l'informe d'experts en cada matèria.

